

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

DIZERTAČNÍ PRÁCE

2019

Lucie Dušková

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

**NOC V ČESKOSLOVENSKU 1945–1960: REPREZENTACE
A SOCIÁLNÍ PRAXE**

NIGHT IN CZECHOSLOVAKIA 1945–1960:
REPRESENTATIONS AND SOCIAL PRACTICES

Lucie Dušková

2019

Vedoucí práce: doc. PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník PhD.

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne.....

Lucie Dušková

Abstrakt

S využitím konceptů sociálních imagináren (C. Castoriadis), sociálních reprezentací (S. Moscovici), Eigen-Sinn (A. Lüdtkke) a taktik (M. de Certeau) tato dizertace odpovídá na otázku, zda v lidovědemokratickém Československu (1945–1960) vzniklo či vznikalo to, co by se dalo označit jako „socialistická noc“. Text se zaměřuje na rovinu představ a narativů i na rovinu každodenního prožívání noci v době, kdy byl v poválečném Československu nastolován ekonomický, politický a společenský řád, o němž se soudilo, že bude radikálně odlišný a povede k ustavení nové společnosti. První symbolický krok v tomto procesu představoval konec druhé světové války a byl deklarativně završen vyhlášením socialistické ústavy v červenci 1960. Na otázku text odpovídá s využitím analýzy audiovizuálních pramenů, médií, administrativních, legislativních, technicko-statistických a policejních pramenů. Dalšími využívanými teoriemi jsou koncept governmentality (M. Foucault), masové kultury (W. Benjamin, T. Adorno, M. Horkheimer) a legitimního panství (M. Weber).

Klíčová slova

Noc, Československo, Socialistická diktatura, Imaginace, Každodennost, Město, 1945–1960

Abstract

Using the concepts of social imaginary (C. Castoriadis), social representations (S. Moscovici), Eigen-Sinn (A. Lüdtkke) and tactics (M. de Certeau), this thesis answers the question of whether in people's democratic Czechoslovakia (1945–1960) came into existence, or was coming into existence, what could be called a "socialist night." The problem is addressed as in the domain of imagination and narrative as well as in the domain of everyday experience of night at the time when Czechoslovakia had ambition to establish a new economic, political and social order after the end of the World War Two. The first symbolical step in the process of creation of new Czechoslovakia was the end of the war and was proclaimed to be completed in July 1960, when the Socialist Constitution was adopted. The question is addressed with the use of analysis of audiovisual sources, media, administrative, legislative, technical-statistical and police sources. Other applied theories are also the concept of governmentality (M. Foucault), the mass culture (W. Benjamin, T. Adorno, M. Horkheimer) and the legitimate dominion (M. Weber).

Keywords

Night, Czechoslovakia, Socialist dictatorship, Imagination, Everyday life, City, 1945–1960

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ.....	9
ÚVOD.....	11
Dlouhé dějiny noci	11
Noc jako reprezentace a sociální imaginárno.....	16
Noc jako sociální praxe	24
Použité prameny.....	29
Struktura práce	33
ČÁST 1: METANARATIV NOCI V POVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU	35
ÚVOD: POVÁLEČNÁ EVROPA	36
KAPITOLA 1: FILMOVÉ MÉDIUM JAKO FENOMÉN MASOVÉ KULTURY	39
1. 1. Nový systém kulturní produkce: tisk a rozhlas	39
1. 2. Nový systém filmové produkce.....	42
1. 3. Nevťiravé filmové obrazy	47
1. 4. Publikum a osvojení obrazů	53
KAPITOLA 2: NOC JAKO METAFORA VÁLKY	61
2. 1. Válka jako ponuré drama	63
2. 2. V noci uloupená hranice	65
2. 3. Temno	69
2. 4. Válka jako imaginativní konstanta	74
KAPITOLA 3: NOC V SOCIALISTICKÉM IMAGINÁRNĚ	78
3. 1. Socialismus jako světlo.....	78
3. 2. Noc a den v marxistické doktríně.....	82
3. 3. Půlnoční království versus Miroslavova země.....	88
SHRNUTÍ A ZÁVĚR	92
ČÁST 2: IMPERATIVY NOCI	93
ÚVOD: DVĚ OPOZICE KE SPÁNKU	94
KAPITOLA 4: BDĚLOST.....	96
4. 1. Stalinistický koncept bdělosti.....	99
4. 2. Bdělost v Československu: Záškodnické filmy.....	102

4. 3. Některé efekty imperativu	113
4. 4. Bdělost mezi ideologickou čistotou a diváckou popularitou	117
KAPITOLA 5: NOČNÍ PRÁCE	126
5. 1. Noční práce v étosu poválečné obnovy	128
5. 2. Jednoznačné reprezentace a mnohoznačná praxe	145
5. 3. Staronové problémy	153
SHRNUTÍ A ZÁVĚR	165
ČÁST 3: V KRAJINĚ NOČNÍHO MĚSTA.....	166
ÚVOD: PROSTOR NOČNÍHO MĚSTA	167
KAPITOLA 6: POULIČNÍ OSVĚTLENÍ.....	170
6. 1. Pouliční osvětlení v komunistické doktríně	171
6. 2. Sovětizace pouličního osvětlení v Československu	175
6. 3. Změna paradigmatu?	180
KAPITOLA 7: NEONY.....	190
7. 1. Obtížná obnova neonových světel.....	191
7. 2. Socialistické neony	194
7. 3. Problémy s neony	206
KAPITOLA 8: SVĚTLA SLAVNOSTÍ	212
8. 1. Socialistické noční slavnosti?	214
8. 2. Nový kalendář slavností	217
8. 3. Světla zábavy.....	222
SHRNUTÍ A ZÁVĚR	227
ČÁST 4: ŽÍT V NOCI.....	228
ÚVOD: VYMKNOU SE KONTROLE	229
KAPITOLA 9: BAVIT SE	231
9. 1. Putování poválečným nočním městem a jeho reflexe.....	232
9. 2. Ve jménu střídmosti, práce a vlasti.....	237
9. 3. Obrazy modelové zábavy	250
9. 4. Mezi kontinuitou a přizpůsobením	253
KAPITOLA 10: TOULAT SE A PŘEKRAČOVAT ZÁKON	273
10. 1. Poválečný <i>noir</i>	274

10. 2. Vymýtí kriminalitu	281
10. 3. Paralelní svět.....	286
10. 4. Návrat kriminálních příběhů	305
SHRNUTÍ A ZÁVĚR	315
SHRNUTÍ A ZÁVĚR: SOCIALISTICKÁ NOC?	316
POUŽITÉ ZKRATKY	329
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	330

Poděkování

Tato dizertace by nevznikla bez stipendijní podpory Česko-německého fondu budoucnosti/Deutsch-Tschechischer Zukunftsfonds, ani bez podpory programu Bayhost zaštiťovaném Česko-bavorskou vysokoškolskou agenturou. Za technickou i lidskou podporu velmi děkuji kolegům z Graduiertenschule für Ost-und Südosteuropastudien při Universität Regensburg a Ludwig-Maximilians Universität München, kde jsem se mohla věnovat psaní práce. Za stipendijní podporu děkuji také Collegiu Carolinu v Mnichově a zde za odbornou podporu především Christianne Brenner, která mi položila tu nejdůležitější otázku pro mou práci. Děkuji také Visegrádskému fondu a pracovníkům Historického ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě, s nimiž jsem mohla konzultovat odborné otázky týkající se slovenské problematiky.

Cennou zkušeností pro mne byly diskuze s kolegy a účastníky workshopu pořádaném University of North Carolina at Chapel Hill, konference na University of Virginia, doktorandského workshopu na Université Paris-Sorbonne a také konference Europe médiane v CEFRES.

Touto cestou bych chtěla poděkovat i pracovníkům a pracovnícím Národního filmového archivu, Archivu hlavního města Prahy, Národního archivu, a především Archivu bezpečnostních složek a Archivu dopravního podniku za vstřícnost a služby, bez nichž by tato práce vznikla jen obtížně.

Můj obrovský dík patří kolegům a kolegyním z Ústavu hospodářských a sociálních dějin za to, jakou pracovní kulturu vytvářejí na ústavu. Děkuji kolegyním a kolegům doktorandům, s nimiž jsme vedli jak v rámci doktorandských workshopů, tak mimo ně řadu plodných diskuzí. Děkuji také svým studentům, jejichž otázky a postřehy nejen na toto téma mi otevřely další dimenze a rozšířily obzory. A samozřejmě děkuji vedoucímu své práce Jakubu Rákosníkovi za cenné připomínky, komentáře a celkovou podporu.

Tato práce by nevznikla ani bez podpory mých blízkých, rodiny, přátel a především bez Dirkovy nesmírné trpělivosti.

ÚVOD

*Noc přesahovala noc... Náchylná k zemi
nebo náhrobní do všeho,
co právě dělali živí i mrtví...*

(Vladimír Holan, *Noc s Hamletem*, 1949–1956, 1962)¹

Dlouhé dějiny noci

Noc má celkem tři vzájemně se prolínající roviny. Vyznačuje se trvalostí a ambivalentním vztahem, jaký k ní člověk má. V podobě metaforických, metonymických a synekdochických figur je vtělena do nejrůznějších mýtů, náboženských spisů, politických projevů a nejrůznějších příběhů, symbolů a znaků. Jeden ze zakladetů psychologie Carl Gustav Jung noc, respektive její metonymickou formu stín, definoval jakožto jeden ze tří základních archetypů lidského myšlení.² Představuje podle něj archetyp skrytých stránek osobnosti či společnosti, s nimiž se dotyční neidentifikují a vědomě či nevědomě si je nechtějí přiznat.³ Noc je jakožto metanarativ vědomě i nevědomě všudypřítomná v jazykových výrazech a přirovnáních, kde určuje smysl promluvy. Ustáleně se například říká, že někomu „strach zatemnil mysl“, že daná věc „má i své stinné stránky“, že „jsme zvítězili nad temnotou“, že něčí myšlenky byly „černé jako noc,“ apod. Používá se výraz „noc věků“ pro označení vzdáleného období, o němž se nic neví a vlastně ani není podstatné o něm něco

¹ Citováno dle vydání z roku 2004, s. 5.

² Prvním z archetypů je *Persona*, identifikovaná s *já*, druhým je *Animus/Anima* obsahující prvky protějšího pohlaví. Jung pojem archetyp převzal od antických filozofů. V řečtině: *archaios* = od prvopočátku, starý, původní; *typos* = ráz, stopa, podoba, postava, forma, charakter; obsah, téma; vzor, příklad; obrys, znak značka, dojem. V Jungově pojetí je archetyp kolektivně zděděná nevědomá idea, vzorec myšlení, obraz, apod., zděděné a sdílené nezávisle na sociálním prostředí jedince a nezávisle na jeho individualitě. Je determinující, prostředkuje mu stejnou zkušenost i imaginativní utváření. Archetypy vnímání a poznávání jsou nezbytnými apriorními předpoklady všech psychických činností. „Podobně jako instinkty člověka pudí k specificky lidskému způsobu bytí, tak také archetypy podmiňují vnímání a poznávání ve specifických lidských vzorcích.“ Viz: JUNG Carl Gustav: *Analytická psychologie. Její teorie a praxe. Tavistocké přednášky*. Praha 1993, s. 48–57.

³ Archetyp stínu je reprezentací nevědomí, představuje „temnou stránku“ jedince či společnosti. Představuje to, co si nepřiznává, s čím se neidentifikuje nebo co nechce vidět. Viz: JUNG Carl Gustav: *Analytická psychologie...*, s. 30–32.

vědět. Ve filozofii je figura noci použita jakožto ilustrativní přirovnání v Platonově podobenství o jeskyni, kde ve tmě žijící lidé nevidí svět „takový, jaký je“, nýbrž jen na stěně jeskyně stínohru odražejících se paprsků venkovního slunce.⁴ Spojení „temný středověk“ vytvořili renesanční myslitelé, aby jím označili období mezi koncem Římské říše a nástupem jejich epochy, které by bylo podle nich nejlepší vypustit z historického vyprávění. Osvícenská epocha dokonce sama v samotném svém názvu nese popření noci. Sama sebe interpretovala jako epochu, v níž skrze osvětlení rozumem a vzděláním bude člověk vymaněn z „temnoty nevědomí a pověr“. V běžném myšlení je noc vždy kladena v opozici ke dni, s nímž tvoří významovou dvojici, přičemž v této dichotomii dlouhodobě přitahuje spíše negativní významy.⁵ Je potřeba si „udělat jasno“, danou věc „vysvětlit“ či „vyjasnit“, na něco nebo někoho si „posvítit“, je vidět „světlo na konci tunelu“, apod. V křesťanství je Bůh symbolem světla a pravého poznání. V buddhismu má obdobnou funkci osvětlení v nirvāṇě. V Platonově podobenství i v osvícenství je rozum sémanticky ztotožněn se světlem. Technický pokrok podle převládajících interpretací vedl a vede ke světlu a zářné budoucnosti apod.⁶ Noc tvoří metarovinu interpretace světa. Je metanarativním⁷ subjektem vyprávění společnosti o sobě, o okolním světě, politických a ekonomických procesech, formuluje promluvy o minulosti, přítomnosti i budoucnosti.

Jakožto součást čtyřadvacetihodinového přírodního cyklu je noc i fyzicky prožívaným časem. V tomto ohledu je na jedné straně předmětem reprezentací, a na druhé straně časem a prostorem konkrétních aktivit. Jakožto předmět reprezentací je noc zaplněna různými událostmi, aktivitami a jedinci, majícími někdy blíže k metanarativním rovinám, jindy ke

⁴ PLATON: *Ústava*. Praha 2001, s. 213–244.

⁵ Na dichotomické významové dvojice, které skrze metaforické kódování metanarativů umožnily etablování významového obsahu určitých termínů jakožto daných, jejich reprodukci a vkořenění do běžně používaných výrazů upozornila na příkladu genderové sémantiky francouzské dělnické třídy v 19. století Joan Scott. Viz: SCOTT Joan Wallach: Gender: A useful Category of Historical Analysis. In: *The American Historical Review*. Vol. 91, no 5 (December 1986), s. 1073.

⁶ KRASNODEBSKI Zdzislaw: *Zánik myšlenky pokroku*. Praha 2006, s. 9–74.

⁷ Metanarativ je označením pro nějakou větší ideu zakládající obecnější smysl daného vyprávění, která ale většinou zůstává nevyjádřena. Viz například: WHITE Hayden: *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno 2011, s. 14–68; KOLÁŘ Pavel: Metanarace národních dějin v českém dějepisectví druhé poloviny 20. století. In: SCHULZE-WESSEL Martin – PEŠEK Jiří – PREČAN Vilém – KOLÁŘ Pavel: *České soudobé dějiny v diskusi*. Praha 2011, s. 89–93; HORSKÝ Jan: *Teorie a narace. K noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*. Praha 2015, s.66–89.

konkrétní praxi. V noci věci začínají. Tedy alespoň v mýtech a Starém zákoně.⁸ V noci se narodil Kristus. V noci dochází k zázrakům a jsou uskutečňovány důležité rituály. V noci se lze ponořit do svého nitra a svých myšlenek, „v nichž se lze dotknout výšin hvězdného nebe“.⁹ Noc je zasvěcena spánku a snům. Je to čas lásky, i té zakázané. Noc ovládá ďábel, a pokud ne přímo on, tak určitě zločin, zkaženost a špína.¹⁰ Jindy je noc časem slavností, zábavy a veselí, volnosti a svobody. „Je možné, že to, co se v něm ve dne leklo, má odvahu jít v noc...“¹¹ Noc je i časem spiknutí a revolucí. A někdy je časem manuální práce, téměř se nelišícím ode dne. To jsou jen některé příklady, jak je noční čas reprezentován. V závislosti na různých obdobích či požadavcích publika mohou některé významy převládat, či může několik významů existovat v paralele.

Jakožto čas a prostor řady konkrétních sociálních praktik je noc prožívanou každodenní zkušeností. Tyto činnosti nemají jednotný význam nebo směr, jsou ale specifické tím, že je umožňuje noční tma.¹² V noci je hůře vidět. Dokonce i známé prostředí se může proměnit v neznámý, tajemný nebo přímo nebezpečný terén. Noční temnota je pro některé zdrojem strachu a důvodem, proč v noci raději nevychází. Pro jiné je časem spánku a odpočinku. A pro další je časem svobody, kdy se lze ostatním i sobě ztratit a uniknout od svazujících pravidel. Je časem, kdy i ve veřejném prostoru lze „žít beze svědků“. Nahrává tak

⁸ HÉSIODOS: *Theogonia*. Praha 1959; *Bible*, Genesis, kapitola 1, verš 1–5; *Korán*, Súra 44. Viz: BECKER Udo: *Slovník symbolů*. Praha 2007, s. 189; CHEVALIER Jean – GHEERBRANT Alain. *Dictionnaire des symboles*. Paris 1994, s. 682; THIBAUD Robert-Jacques: *Dictionnaire de mythologie et de Symbolique grecque*. Paris 2007, s. 442–443; Viz také egyptská, keltská či galská mytologie, kde noc rovněž značí počátek, jak obecně, tak v každodenním rytmu. Více: NAHEL Jean-Luc: *Les nuits d'ailleurs*. In: ESPINASSE Catherine – GWIAZDZINSKI Luc – HEURGON Edith: *La nuit en question(s)*. La Tour-d'Aigues 2005, s. 34–37.

⁹ ENTHOVEN Raphaël: *Le domaine de la nuit*. Úvod k pořadu *Les chemins de la philosophie* na radiu France culture, 2007, [online], <https://www.franceculture.fr/emissions/les-chemins-de-la-philosophie/saison-28-08-2006-22-07-2007>, citováno k 27/3/2019.

¹⁰ BEAUMONT Mathew: *Walking in the night. A Nocturnal History of London Chaucer to Dickens*. London 2016, s. 4–8. Viz také nejrůznější hororové, kriminální a detektivní romány, povídky a filmy.

¹¹ HOLAN Vladimír: *Noc s Hamletem*. 1949-1956. Praha 2004, s. 15.

¹² Sociologové a geografové rozdělili život současného města podle prostorového využití a podle druhu aktivit. Anthony Giddens rozlišuje celkem čtyři typy prostorových a časových „zón“: „1. *Trvalé využívání: činnost se nikdy nezastavuje*; 2. *Evakuace: v noci se vyprazdňují*; 3. *Invaze: zvláště aktivní v noci*; 4. *Alternace: v noci jiná populace než ve dne*.“ GIDDENS Anthony: *Sociologie*. Praha 1999, s. 101-105. Urbánní geograf Luc Gwiazdzinski na základě analýzy čtyřadvacetihodinového cyklu v soudobé Paříži rozdělil cyklus činností ve francouzských městech rovněž do čtyř fází: „*Den od 7 do 20 hodin, kde převládá denní frekvence v závislosti na povinnostech: práce, nákupy, apod. až do zavírací doby obchodů; večer od 20 hodin do 1 hodiny ráno, čas pro soukromí, kde dominují volnočasové aktivity a zábava: návštěvy kulturních zařízení, setkání s přáteli, večere venku, procházky apod.; noc od 1 do přibližně 5 ráno, který je časem nespavců, nočních sov, kteří rádi žijí, když ostatní spí a toulají se z místa na místo; brzké ranní hodiny od 5 do 7 ráno, kdy vychází slunce a kdy znovu začínají denní aktivity se svými každodenními cestami do práce a do školy a kdy otevírají první obchody*.“ GWIAZDZINSKI Luc – RABIN Gilles: *Si la ville m'était contée*. Paris 2005, s. 100.

spontaneitě.¹³ Ve tmě vypadají všichni podobně, a tudíž vycházejí ven lidé z okraje společnosti.¹⁴ Především ve veřejném prostoru ale jdou některé noční aktivity proti logice snahy, řečeno s Michelelem Foucaultem, o „efektivní vládnutí“. Téma noci je v tomto ohledu spjata s tématem disciplíny a kapitálu a souvisí s otázkami ekonomické, sociální i politické modernity.¹⁵ Přibližně od přelomu 18. a 19. století se tato disciplinace uskutečňuje skrze čím dál silnější a hustější osvětlení prostoru, čím dál početnější a širší nabídku zábavních příležitostí, skrze uplatňování nejrůznějších administrativních nařízení, institucionalizaci policie či cíleně negativní reprezentace nočního času legitimizujíc tyto disciplinační snahy jakožto logické a nutné kroky.¹⁶ K noci se začalo přistupovat také jako k času, jehož potenciál je nutné plně využít, ať už ke komerčním aktivitám, tak k práci. Jinými slovy, do každodenní praxe se promítají snahy o „diurnizaci“ a „kolonizaci“ noci, tedy její přetvoření na den. Nočnímu času má být dodán řád a přehlednost a také „produktivní využití“.¹⁷

Tuto trvalost a mnohovrstevnatost noci ve svých pracech zachytila již řada historiků a dalších sociálních vědců, přičemž téma noci zaznamenalo svůj dynamický rozvoj přibližně v posledních deseti až dvaceti letech. Jakožto metanarativní rovinu, předmět reprezentací i čas každodenní zkušenosti ji ve svých historických pracech zachytili například Virginie Leroux, Craig Koslofsky, Alain Cabantous, Simone Delattre či Jacques Rancière.¹⁸ Reprezentace noci v klasické literatuře analyzoval Mathew Beumont.¹⁹ O disciplinačních snahách a proměnu noci skrze osvětlení psali Chris Otter, Wolfgang Schivelbusch, Joachim

¹³ FOESSEL Michaël: *La nuit. Vivre sans témoin*. Paris 2017, s. 13–18.

¹⁴ Ve své knize cituje Michaël Foessel mimo jiné také Hegelův výrok, že „v noci jsou všechny krávy černé“. Odkazuje se rovněž na Rousseauův *La lettre à M. d’Alembert* o politické organizaci, v níž Rousseau odkazuje k faktu, že noc je demokratická. FOESSEL Michaël: *La nuit...*

¹⁵ OTTER Chris: *The Victorian Eye. A Political History of Light and Vision in Britain 1800-1910*, Chicago 2008, s. 2.

¹⁶ O různých dimenzích a aspektech noci viz: ESPINASSE Catherine – GWIAZDZINSKI Luc – HEURGON Edith: *La nuit en question(s)*. La Tour-d’Aigues 2005.

¹⁷ GWIAZDZINSKI Luc: *The Urban Night: a Space Time for Innovation and Sustainable Development*. Introduction. In: *Articulo - Journal of Urban Research*, Vol. 11, 2015. [Online] <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01399557/document>, citováno k 25/4/2019; MELBIN Murray: *Night as frontier. Colonizing the world after dark*. Detroit 1987, 230 s.

¹⁸ LEROUX Virginie, *Nuits antiques*. Paris 2013, 326 s.; EKIRCH Roger: *At Day’s close. Night in Times Past*. New York 2006, 447 s.; KOSLOFSKY Craig: *Evening’s empire (New studies in European history)*. Cambridge 2011, 448 s.; CABANTOUS Alain, *Histoire de la nuit XVIIe–XVIIIe siècle*. Paris 2009, 387 s.; DELATTRE Simone, *Les Douze heures noires: La nuit à Paris au XIXe siècle*. Paris 2000, 674 s.; RANCIÈRE Jacques, *La nuit des prolétaires : archives du rêve ouvrier*. Paris 1981, 451 s.

¹⁹ BEAUMONT Mathew: *Night walking...* 484 s.

Schlor, Nurcin Ileri, John Jakle, Tim Edensor či Melbin Murray.²⁰ Noc skrze téma spánku uchopili Jonathan Crary či Hannah Ahlheim.²¹ Podobu noci v soudobém městě analyzovali Luc Gwiazdzinski, Adam Eldridge či Jordi Nofre.²²

Drtivá většina těchto textů se věnuje západoevropskému a severoamerickému civilizačnímu prostoru. Jejich chronologické rozpětí zaujímá období od antiky po 30. léta 20. století, případně noc v neoliberalní současnosti. Žádná z nich se ale nevěnuje válečným či poválečným dějinám, natož socialistickému a post-socialistickému prostoru. Tato dizertace chce tento chybějící díl zaplnit. Na příkladu významu a vztahu k noci a její prožívání poválečnou československou společností si tato dizertace klade za cíl zodpovědět otázku, zda lze pozorovat něco, co by se dalo nazvat socialistickou nocí. Lze definovat nějaký typický socialistický metanarativ o noci, který určoval sebevnímání společnosti a okolního světa, minulosti, přítomnosti a budoucnosti? Vznikly nějaké typické socialistické reprezentace nočního času, které by kladly větší důraz na některý z jejích aspektů? Lze pozorovat nějaké typické socialistické noční praktiky dané specifickým politickým a ekonomickým systémem ustaveným diktaturou komunistické strany? Dávají tyto roviny dohromady specifický typ noci? A pokud lze ustavení socialistické noci v Československu pozorovat, co ji charakterizovalo?

Jde bezesporu o komplexní otázku, o to komplexnější, že je obtížné je vztahovat k nějaké předem dané definici „běžné“ či „liberalně-demokratické noci“, která by se po válce paralelně ustavovala. Zatím nikdo neměl potřebu tímto úhlem noc definovat. Ovšem z jednotlivých tvrzení a závěrů výše zmiňovaných historiček a historiků lze stanovit alespoň určité orientační body. Československá společnost jakožto součást evropské civilizace navíc

²⁰ OTTER Chris: *The Victorian eye...* 392 s.; SCHIVELBUSCH Wolfgang: *Disenchanted Night. The industrialization of light in the nineteenth century*. Berkeley – Los Angeles – London 1988, 227 s.; SCHLOR Joachim: *Nights in the big city. Paris, Berlin, London 1840-1930*. London 2016, 398 s.; ILERI Nurcin: *Allure of the Light, Fear of the Dark. Nighttime illumination, Spectacle and Order in Fin-de-Siecle Istanbul*. In: *Comparative studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol 37, No 2, August 2017, s. 280-298.; JAKLE John A: *City lights. Illuminating the American night. (Landscapes of the night)*. Baltimore 2001, 304 s.; EDENSOR Tim: *From Light to Dark: Daylight, Illumination, and Gloom*. Berkeley 1998, 238 s.; MELBIN Murray: *Night as frontier...*, 230 s.

²¹ CRARY Jonathan: *24/7. Late capitalism and the ends of sleep*. London 2013, 144 s.; AHLHEIM Hannah: *Der Traum vom Schlaf im 20. Jahrhundert: Wissen, Optimierungsphantasien und Widerständigkeit*. Göttingen 2018, 695 s.

²² GWIAZDZINSKI Luc: *La nuit, dernière frontière de la ville*. Rhuthmos 2016, 248 s.; TÝŽ: *La Ville 24 heures sur 24: Regards croisés sur la société en continu*. Rhuthmos 2016, 254 s.; NOFRE Jordi – ELDRIDGE Adam (eds.): *Exploring Nightlife Space, Society and Governance*. London 2018, 298 s.

vyšla z obdobných tradic a prošla obdobným vývojem. K doplnění a srovnání se lze tedy opřít i o delší časové trvání,²³ tedy reminiscence na meziválečné Československo a případně i předchozí období. Dějiny noci v poválečném Československu zároveň mohou obohatit analytické pole výzkumu socialistických diktatur a v obecnější rovině přispět také k hlubšímu porozumění procesů nastolování a stabilizace těchto diktatur jak v myslích, tak v každodenním životě jejich občanů.²⁴

Po osvobození Československa v květnu 1945 nastoupila československá společnost cestu hluboké proměny snad ve všech myslitelných oblastech. Ve výsledku ji měla podle dobových deklarácí dovést k radikálně novému řádu, hodnotám a životním podmínkám. Tato cesta proměny byla stvrzena v prvních poválečných volbách v květnu 1946.²⁵ Do svých radikálních důsledků byla dovedena s převzetím mocenského monopolu komunistickou stranou a nástupem stalinismu. Její první etapa byla deklarativně završena v červenci 1960 vyhlášením nové ústavy, která prohlásila Československo za socialistickou republiku.²⁶ Toto období proměn je i časové rozmezí zachycené v textu. Jak byly tyto změny artikulovány v metanarativní rovině? Jak metanarativ noci ilustroval, odkud a kam československá společnost směřuje? Jak byla reprezentována ideální socialistická noc? Vznikaly s nocí spjaté specifické normy? A jak lidé noc prožívali, co dělali? Proměnily se jejich činnosti, nebo dál dělali to, co před válkou? Zmíněné otázky směřují především do sféry sociálních imagináren a do sféry každodenní praxe, které jsou zde využity i jakožto dva ústřední analytické nástroje.

Noc jako reprezentace a sociální imaginárno

Na konci 19. století Émile Durkheim formuloval fenomén společností sdílených významů do svého konceptu kolektivních reprezentací, v němž se opíral mimo jiné

²³ BRAUDEL Fernand: Dlouhé trvání. In: MAYER Françoise – HUBINGER Václav – BAZAC-BILLAUD Lauren (eds.): *Antologie francouzských společenských věd. Antropologie, Sociologie, Historie. Cahiers du CEFRES*. N°8 (1995). [online] http://www.cefres.cz/IMG/pdf/braudel_1995_dlouhe_trvani.pdf, citováno k 26/4/2019.

²⁴ V posledních letech vznikla celá řada historických prací, které se vyhranily proti totalitárnímu modelu interpretace socialistických diktatur ve střední a východní Evropě a zaměřily se na jiné než pouze úzce politické aspekty života v těchto diktaturách. Tento historiografický proud se i nadále dynamicky rozvíjí. Jde například o práce Martina Sabrowa, Bradleyho Adamse, Sheily Fitzpatrick, Christianne Brenner, Stephena Kotkina, Michala Pullmanna, Pavla Koláře, Thomase Lindenbergera, Alexeje Yurchaka, Sandrine Kott, Petera Heumose a dalších. Některé další práce jsou zmíněny níže v textu.

²⁵ KALINOVÁ Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945-1948*. Praha 2004, 119 s.

²⁶ *Ústavní zákon ze dne 11. července 1960 č. 100/1960 Sb.*

i o Kantovu a Hegelovu filozofii.²⁷ Podle Durkheima jsou kolektivní reprezentace na jedinci nezávislé a nad jedincem stojící fenomény, které mu umožňují porozumět věcem, vizualizovat si je, cítit je a prožít ve své mysli. Jsou přítomné ve společenských produktech jako náboženství, morálka, mýty a věda. Kolektivní reprezentace v nich zpřítomňují abstraktní elementy, dodávají jim význam a smysl a zasazují je do kontextu. Podoba a smysl kolektivních reprezentací je podle Durkheima doslova směsicí, jelikož tyto významy „obsahují něco vědeckého poznání, něco přesvědčení²⁸ a něco falešných úsudků.“²⁹ Zásadní je, že členům společnosti umožňují myšlenkově uchopit složitější fenomény jako například smrt, štěstí, strach, peníze, podsvětí, demokracii – a v neposlední řadě i noc.

Durkheim svůj koncept ale příliš neupřesnil. Toto byl spolu s chybějící analýzou jeho dynamických procesů a, možná cíleným, opominutím aplikování konceptu na moderní společnosti důvod, proč v následujících desetiletích zůstal koncept kolektivních reprezentací spíše stranou zájmu sociálních vědců. V 60. a 70. letech 20. století jej pak pod vlivem psychoanalýzy a antropologie rozpracovali Serge Moscovici v rámci teorie sociálních reprezentací a Cornelius Castoriadis v rámci teorie sociálního imaginárního.³⁰ Oba na rozdíl od Durkheima své teorie shodně aplikovali k analýze moderních, a tedy diferencovanějších a dynamičtějších společností, než analyzoval Durkheim, a snažili se rozvést také některé aspekty, které jejich předchůdce spíše jen nastínil. V mnohém jsou tyto teorie volně zaměnitelné. Ovšem zatímco ta Moscovicova se více soustředí na dynamické aspekty a procesy osvojení jedincem a v tomto ohledu akcentuje psychologické aspekty konceptu, Castoriadisův pohled se zaměřuje více na filozofickou obecnější rovinu a sociální aktérství

²⁷ První vydání DURKHEIM Émile: *Les règles de la méthode sociologique*. Paris 1894. Viz také: MARKOVÁ Ivana: *Dialogičnost a sociální reprezentace. Dynamika mysli*. Praha 2007, s. 165–181; PATLAGEAN Evelyne: *L'histoire de l'imaginaire*. In: LeGOFF Jacques (ed.): *La Nouvelle histoire*, Bruxelles 1988, s. 307–327.

²⁸ Přesvědčení jsou zde definována jakožto mentální stavy delšího trvání charakteristické pevností a rigiditou víry často spojená s vášněmi. Mohou být implicitně přítomna po generace. Mohou být nevědomky přenášena kolektivní pamětí, implicitní komunikací a tradicí. Přesvědčený nepátrá po důkazech ani svědectvích. Přesvědčení jsou postavena na „reciprocitě perspektiv“, to znamená, že jedincům, kteří jsou součástí společnosti, přináší podobné zkušenosti. Schémata přesvědčení jsou recyklována a stávají se součástí rutin, které následně ovlivňují motivační, tematické a interpretační „relevance“. Lidé vidí, co jsou motivováni vidět a nevidí rozdílnosti a nesrovnalosti ve vnímání, v prožívání a ve zkušenosti. V případě hlubokých přesvědčení jsou i logické a smyslové kontradikce pro přesvědčeného bezúčinné. Přesvědčení mohou být účinně nahrazena pouze jiným přesvědčením. Viz: MARKOVÁ Ivana: *Dialogičnost...*s. 218–219.

²⁹ Tamtéž, s. 174.

³⁰ MOSCOVICI Serge (ed. DUVEEN Gerard): *Social representations. Explorations in social psychology*. Cambridge 2000, 313 s.; CASTORIADIS Cornelius. *L'institution imaginaire de la société*. Paris 1975, 498 s.

imagináren.³¹ Zdá se, že z tohoto důvodu byl Castoriadisův koncept historiky využíván častěji namísto psychologizujícího Moscoviciho konceptu. Tato dizertace je vzájemně kombinuje.

Sociální imaginárna jsou v kontinuitě s Durkheimovými tezemi definována jako „koherentní a dynamický systém sociálních reprezentací, jako určitý druh rejstříku kolektivních obrazů a identit, jakými se vybavuje každá společnost.“³² Imaginárna si tedy osobují nadřazenost nad reprezentacemi. Osobují si roli, v níž členům společnosti umožňují porozumět zákonitostem jejich reality, jejich minulosti, přítomnosti a budoucnosti, předjímat a sdílet je s ostatními.³³ Podle Durkheima jsou nositelem sociálních reprezentací především mýty, náboženství a věda. Podle současných tezí jsou jejich nositelem veškeré prostředky lidské komunikace používající jazyk a obraz, tedy veškerá média od nejvyššího umění po ten nejhorší brak, od nejranějších teologických spisů po nejsoučasnější politické projevy či vědecké objevy. V nich jsou následně reprezentace stereotypizovány, až se z jimi ztělesňovaných faktů stává logická danost, o níž se nepochybuje. V tu chvíli se imaginárno stává realitou.

Všudypřítomnost a realitotvornost sociálních imagináren jsou jejich klíčovými charakteristikami, které následně mají další dopady v praxi. V momentě, kdy se dané imaginárno stává realitou, stírá se rozdíl mezi tím, co vychází z myšlených představ a co vychází z žité zkušenosti. Tak, jak existují, imaginárna „jsou sociální fakta a formují sociální skutečnost stejným způsobem, jakým fyzikální fakta formují fyzikální skutečnost.“³⁴ Rozpohybují sociální aktéry a tím i společenské procesy. Klasický příklad této dynamiky ukázal Benedict Anderson ve své knize o nacionalismech, kde analyzoval postupné utváření národních společenství na základě sdílených představ o daném společenství šířených především denním tiskem a s četbou tisku spojených rituálů. K napsání knihy jej podle jeho

³¹ LOSADA Manuel: Social imagination and social representations. The possibility of dialogue between Castoriadis and Moscovici. In: *Papers on social representations*. Vol. 23, 2014, s. 1–12, [online] <http://psr.iscte-iul.pt/index.php/PSR/article/view/283/248>, citováno k 11/4/2019. Nicméně i tak představuje Moscoviciho koncept důležité upřesnění tam, kde Castoriadis mlčí. Viz níže.

³² BACZKO Bronislaw: *Les imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectifs*. Paris 1984. Citováno dle KALIFA Dominique: *Les bas-fonds. Histoire d'un imaginaire*. Paris 2013, s. 20.

³³ MARKOVÁ Ivana: *Dialogičnost...*, s. 178.

³⁴ Tamtéž, s. 167. Viz také: HOIJER Birgita: Social Representations Theory. A New Theory for Media Research. In: *Nordicom Review*. Vol. 32, 2 (2011), s. 3–16. [online] https://www.researchgate.net/publication/313252833_Social_Representations_Theory, citováno k 26/4/2019; CHAPEL Sébastien, L'imaginaire selon Cornelius Castoriadis. In: *La vie des idées* (2008). [online] <https://laviedesidees.fr/L-imaginaire-selon-Cornelius.html>, citováno k 26/4/2019.

vlastních slov přivedla otázka, jak je možné, že lidé jsou pro představu národního společenství ochotni jít dobrovolně umírat do války.³⁵ Dominique Kalifa ukázal, jak objev imaginárna lidské spodiny ve 40. letech 19. století postupně ve svém důsledku po druhé světové válce vedl k ustavení moderních sociálních států.³⁶ Alexej Yurchak koncept uplatnil při analýze obrazu západního světa sdíleného především mladou generací v Sovětském svazu 70. a 80. let a mimo jiné i podotkl, jaké bylo zklamání těchto lidí v momentě, kdy mohli díky otevření hranic vycestovat a našli tam něco zcela jiného, než si představovali.³⁷ Celou knihu o představování si západního světa ve východním bloku editoval György Péteri. Zde například David Crowley ukázal, jak varšavští architekti své představy o socialistickém moderním městě promítali do svých urbanistických plánů a výstavby poválečné Varšavy.³⁸

Druhým důsledkem působení imagináren, a zároveň druhou rovinou jejich hybatelského potenciálu a jejich klíčovou charakteristikou, je jejich normativní působení na jedince i celou společnost. Jejich sociální funkce je: „*pojmenovat a vyloučit, říci nahlas tolerované a netolerované, najít a ukázat cesty, pojmenovat součásti společnosti a hierarchizovat ji*“.³⁹ Vzhledem k tomu, že tyto fenomény tvoří rozlehlé panorama sociálních skutečností, jsou nástrojem běžně sdíleného poznání, vytvářejí také morální kategorie, v jejichž rámci jedinec myslí. Tyto morální kategorie jsou osvojovány a zvnitřňovány každým členem společnosti. Pokud se jimi jedinec neřídí, společnost na něj uvalí sankce.⁴⁰ Jedinec ale toto osvojování nevnímá jako násilně vnucované, nýbrž buď jako dobrovolné či jako dané logikou nutnosti. Jinými slovy, imaginárno ustavuje nucený konsenzus, který ale jakožto nucený není pociťován. V tomto aspektu se fenomén imaginárna protíná s bourdieovským konceptem habitu. I podle Bourdieua si lidé osvojují normy, které jsou sociálně konstruované, přičemž jejich osvojování se jeví jako přirozené a racionální.⁴¹ V momentě,

³⁵ ANDERSON Benedict: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008, zvl. s. 11–51.

³⁶ KALIFA Dominique: *Les bas-fonds...*, 394 s.

³⁷ YURCHAK Alexei: *Everything was forever until it was no more. The last soviet generation*. Princeton – Oxford 2005, s. 206.

³⁸ CROWLEY David: Paris or Moscow? Warsaw Architects and the Image of the Modern City in the 1950s. In: PÉTERI György (ed.): *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union*. Pittsburg 2010, s. 105–130.

³⁹ KALIFA Dominique: *Les bas-fonds ...*, s. 21.

⁴⁰ MARKOVÁ Ivana: *Dialogičnost ...*, s. 168–169.

⁴¹ BOURDIEU Pierre: *Teorie jednání*. Praha 1998, s. 89–90. Viz také: PULLMANN Michal: Habitus a třídy. Výzva kulturní sociologie Pierra Bourdieua pro sociální dějiny (z pohledu německých sociálních věd). In: HORSKÁ Pavla – NODL Martin – KOSTLÁN Antonín (eds.): *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích. Cahiers*

kdy si jedinec tyto kategorie osvojí, následně zachovává sociální formy jednání, myšlení a cítění, a tak se podílí na tomto disciplinačním tlaku vůči dalším členům společnosti. Tento normativní tlak může zůstat v rovině nepsaných pravidel a jazykových formulací, ale může být i uzákoněn nebo může mít podobu instituce.⁴² Imaginární je zároveň sebezpotvrzující silou. Normy jsou legitimizovány zpět skrze imaginární narativy.⁴³ Například ve středověku vedly představy o noci ovládané zlem a ďáblem k přísnějšímu posuzování zločinů spáchaných v noci a také v 16. a 17. právníci formulovali specifické zákony týkající se nočního času. Zločiny v noci byly považovány za nebezpečnější a vzhledem k výši trestů se i takové jevily. To zpětně umocňovalo strach a legitimizovalo potřebu takové činy přísněji stíhat.⁴⁴

Normativní působení imaginárna je umožněno také díky jeho trvalosti v čase díky kontinuitě předávání z generace na generaci, prostřednictvím obřadů a sociálních praktik, používání jazyka, materializovanou kolektivní paměti či stykem s institucemi. V řadě těchto aspektů se koncept imaginárna prolíná s konceptem mentalit.⁴⁵ Ovšem současné koncepty reprezentací a imagináren kladou důraz na moderní společnosti a na jejich dynamiku. Přestože je vývoj reprezentací a imagináren pomalý, je podle Moscoviciho i Castoriadis nesporné, že k němu dochází. V otázce dynamiky proměn formuloval Moscovici koncepty zakotvení a objektifikace významů a také koncept jádra a periferie, jímž ukazoval mechanismus osvojování i proměn významů vztažený na jedince.⁴⁶

du CEFRES. N° 29 (2003), [online] http://www.cefres.cz/pdf/c29/pullmann_2003_bourdieu_nemecke_socialni_vedy.pdf, citováno k 10/4/2019.

⁴² MARKOVÁ Ivana: *Dialogičnost ...*, s. 181.

⁴³ Castoriadis na tomto základě rozvíjí teorii práva a justičního systému. Zdůraznil potřebu společností legitimizovat své zákony nebo vysvětlit proč jejich zákony jsou dobré a spravedlivé, jak to je o nich veřejně tvrzeno. Zatímco většina tradičních společností toto učinila skrze náboženství, věříc, že jejich zákony byly dány prostřednictvím nadpřirozeného předka nebo boha, a proto musí být pravdivé. Moderní společnosti podle Castoriadis užívají argument racionality, prohlašují, že jde o logický výsledek. Castoriadis pozoruje, že téměř všechny tyto snahy jsou tautologické, legitimizují systém skrze pravidla definovaná systémem samotným. Castoriadis se v tomto ohledu zabýval také mírou autonomie lidského myšlení. CASTORIADIS Cornelius: *L'institution imaginaire...*, s 327-399.

⁴⁴ BECKER Udo: *Slovník symbolů*. Praha 2007, s. 189; CABANTOUS Alain: *Histoire de la nuit...*, s. 140–146. Zásady římského práva ukládají, že soudní řízení končí nejpozději se západem slunce a v případě, kdy není rozhodnuto, odrokuje se na další den, jelikož noc nesoudí, naopak brání „jasnému“ úsudku. FOESSEL Michaël: *La nuit...*, s. 15–16.

⁴⁵ Viz například: ARIÈS Philippe: *L'histoire des mentalités*. In: Le GOFF Jacques (ed.): *La Nouvelle histoire...*, s. 167–190; VOVELLE Michel: *Idéologies et mentalités*. Paris 1982, s. 13–32.

⁴⁶ Na příkladu zobrazování globálního oteplování v současných médiích tento koncept uplatnila Birgita Hoijer. Viz: HOIJER Birgita: *Social Representations Theory. A New Theory for Media Research*. In: *Nordicom Review*.

Pro tuto dizertaci je zásadní především mechanismus jádra a periferie, který ukazuje osvojování sdílených významů jedincem. Podle Moscoviciho jádro reprezentace jí dodává pevnou strukturu a organizuje do uspořádané sítě její periferní elementy. Jeho základem jsou kolektivně sdílené významy. Je nejstabilnější a nejvíc odolné vůči změně. Periferní prvky tvoří styčnou plochu mezi jádrem a konkrétní situací, v níž se reprezentace manifestuje. Činí tak reprezentaci srozumitelnou a přenosnou na danou situaci. Periferní prvky slouží i jako konkretizační mechanismus pro daného jedince. Umožňují, aby byla reprezentace každého jednotlivce osobitá a individuální, avšak bez toho, že by to narušilo jádro sociálně sdíleného významu. Tím se udržuje pružnost a dynamika reprezentací. Zároveň je tím chráněno i jejich jádro před úplnou revizí. Když dochází k proměně sdíleného významu, je to vždy od periferních prvků, které transformaci regulují. „*Například mohou být prvky jádra hypotetické sociální reprezentace demokracie svoboda, spravedlnost a lidská práva. Periferními prvky pak budou například vzdělání občanů, sociální odpovědnost občanů a nepodplatitelná místní vláda. Pokud by se potom místní vláda ukázala jako zkorumpovaná, občané budou hledat důvody v lidské povaze či špatné politice, a nikoliv v demokracii jako takové. Tímto způsobem periferní prvky tlumí otřesy odkazy na jiné fenomény, čímž chrání existující reprezentace demokracie.*“⁴⁷ V tématu noci má tento mechanismus dvojí aspekt. Za prvé se klade otázka, jak sdílené významy okolního světa rámovala noc jakožto nástroj konkretizace a individualizace sdílených představ. Zároveň je nutné analyzovat, jaké vlastně byly samotné sdílené významy nočního času v jeho vlastní reprezentační síti.

V této dynamice mechanismů proměn reprezentací a imagináren zároveň oba teoretikové zdůrazňovali fakt, že vývoj ani změny významů nejsou nikým a ničím diktovány. Podle nich mechanismy proměn jsou anonymními silami, které nemají žádnou motivaci

Vol. 32, 2 (2011), s. 3–16. [online] <https://www.researchgate.net/publication/313252833SocialRepresentationsTheory>, citováno k 26/4/2019.

⁴⁷ MARKOVÁ Ivana: *Dialogičnost...*, s. 233. Viz také: NOVÁK Petr: Teorie sociálních reprezentací. In: *E-psychologie*. Roč. 3, č. 1 (2009). [online] <https://e-psycholog.eu/pdf/novak.pdf>, citováno k 26/4/2019, s. 28–29; MOLINER Pascal – VIDAL Julien: Stéréotype de la catégorie et noyau de la représentation sociale. In: *Revue Internationale de Psychologie Sociale*. Vol. 16, 1 (2003), s. 157–176 [online] https://www.researchgate.net/publication/289066493_Stereotype_de_la_categorie_et_noyau_de_la_representation_sociale, citováno k 26/4/2019.

formovat sdílené významy.⁴⁸ Mimochodem, stereotypizačně-normativní tlak i důraz na neexistenci autora jsou aspekty, v nichž lze oba koncepty přirovnat k teorii diskurzu.⁴⁹ Na rozdíl od diskurzivní analýzy ale umožňují teorie sociálních reprezentací a sociálních imagináren analyzovat širší škálu pramenů a zároveň neupozadují kreativní efekt těchto fenoménů. K proměnám sdílených významů teoreticky dochází náhodně, skládáním různých významových fragmentů, posouváním významů, někdy nečekaným prolnutím protimluvů či asociacemi. Nikdo při vzniku a vývoji sdílených významů nemá nikdo hlavní slovo.

Jenže je jasné, že v moderních diktaturách se politická moc naopak snažila sdílené významy od základů proměnit. V poválečném Československu v souvislosti s ustavováním lidovědemokratického režimu docházelo ke snahám o výrazné posunutí významů reprezentací i imagináren. V krizových momentech či v době překotného vývoje navíc může dojít i k rychlému vývoji těchto fenoménů.⁵⁰ Proto je k doplnění nutné vzít v úvahu i koncept symbolické moci, který na základě inspirací od Jean Jacques Rousseaua, Maxe Webera a Georga Wilhelma Friedricha Hegela formuloval Pierre Bourdieu. Koncept symbolické moci umožňuje zohlednit i zápas o sdílené významy. Viděno touto perspektivou, mohli určití jedinci nebo skupiny podobu imaginárna a reprezentací noci alespoň ovlivňovat, případně mohli některé obrazy a symboly zbytku společnosti zkoušet vnutit, nebo alespoň navrhnout. Pokud měli dostatečný symbolický kapitál a pokud dané imaginárno rezonovalo s dalšími sdílenými obrazy a zapadalo do jejich logiky, společnost si je mohla rychle osvojit a sdílet. I když v tomto případě bylo diktováno shora, nemuselo ale být tak vnímáno, jelikož se jevílo jakožto logicky dané bez potřeby o něm diskutovat.⁵¹ Tuto perspektivu lze dobře využít především k analýze období 1945–1948, kdy se o některé významy noci odehrával zápas, zatímco jiné se měnily zdánlivě z logiky věci. Zápas o význam i konsenzuální posuny významů velkých sdílených symbolů v poválečném období v českých zemích zmapovali Christianne

⁴⁸ POPOVIC Pierre: *Imaginaire social et folie littéraire. Le second Empire de Paulin Gagne*. Montréal 2008, s. 24–26. Citováno dle SINDACO Sarah: *Imaginaire social et folie littéraire. Le second Empire de Paulin Gagne*. In: *CONTEXTES* 2009, [online] <https://journals.openedition.org/contextes/4003>, citováno k 26/4/2019.

⁴⁹ NOVÁK Petr: *Teorie sociálních...*; FOUCAULT Michel: *Diskurz, autor, genealogie*. Praha 1994, s. 7–40. Viz také: FAIRCLOUGH Norman: *Critical discourse analysis. The critical study of language*. London 1995, s. 27–53.

⁵⁰ KALIFA Dominique: *Les bas-fonds ...*, s. 21.

⁵¹ BOURDIEU Pierre: *Teorie ...*, s. 81–91; TÝŽ: *Co se chce říct mluvením. Ekonomie jazykové směny*. Praha 2014, s. 11–98.

Brenner či Bradley Adams, ať už se jednalo o téma demokracie či o husitský mýtus.⁵² Bourdieův přístup lze dobře uplatnit také na pozdější období, kdy v rámci sovětizace a stalinizace Československa rovněž docházelo ke snaze radikálně proměnit sdílené významy a výklady světa, sebe i času. Možná v této době vznikla *stalinistická noc*?

Nicméně i ti, kdo se snaží o proměnu sdílených významů, jsou dlouhodobě normativně formováni strukturálními sdílenými sociálními skutečnostmi. Otázkou tedy je, do jaké míry mohou jimi propagované změny být odlišné. Například Lucien Febvre v tomto duchu analyzoval Rabelaisovo deklarované bezvěrectví v době Reformace, kde došel k závěru, že ateismus byl mimo mentální horizont této doby. Nebylo možné nevěřit v Boha.⁵³ V novějších dějinách pak Svetlana Boym ve své knize o sovětském Rusku upozorňuje, že po převzetí moci komunistickou stranou došlo k posunům některých sdílených významů, zatímco jiné trvaly dál. Nedošlo tedy k úplné proměně společenského imaginárna, ačkoliv některé reprezentace stály vůči sobě v očividném rozporu. Podle Svetlany Boym to ve výsledku poukazuje na „*kontinuity mezi ruskými a sovětskými myšlenkovými tradicemi – kontinuity, které se nicméně ukazují jako paradoxní.*“⁵⁴ Pavel Kolář zase upozornil na kontinuální etnocentrický metanarativ českého dějepisceví druhé poloviny 20. století bez ohledu na proměny v komunitě historiků i v politických režimech.⁵⁵ V českých dějinách jsou asi nejznámější práce analyzující proměny reprezentací husitského hnutí, některé se přitom soustředí a na proměny obecnějších sdílených hodnotových kontextů, které v Moscoviciho pojetí představují sdílené jádro.⁵⁶

Jak do analýzy sdílených významů noci poválečnou Československou společností vstupují výše zmíněné charakteristiky noci jakožto imaginárna? Jaké sdílené společenské významy noc jakožto imaginárno ustavovala, jak se v tomto imaginárnu konkretizovala, jak

⁵² BRENNER Christianne: *Mezi východem a západem. České politické diskurzy 1945–1948*. Praha 2015, 524 s.; ADAMS Bradley: *The struggle for the soul of nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham 2005, 376 s.

⁵³ FEBRE Lucien: *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*. Paris 1947, s. 455–464.

⁵⁴ BOYM Svetlana: *Common places. Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge 1994, s. 4–5.

⁵⁵ KOLÁŘ Pavel: *Metanarace národních...*, s. 89–123.

⁵⁶ RANDÁK Jan: *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*. Praha 2016, 403 s.; ČINÁTL Kamil: *Filmová paměť stalinismu. Obrazy minulosti jako stabilizátor paměti a sociálních rámců kolektivního vzpomínání*. In: FEIGELSON Kristian – KOPAL Petr (eds.): *Film a dějiny 3. Politická kamera – film a stalinismus*. Praha 2012, s. 304–320; KŘEŠŤAN Jiří: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Praha 2013, 576 s.

sociální realitu utvářela a jak ji proměňovala? Jaké společenské normy noc jakožto imaginárno umožňovala ustavovat?

V analýze sdílených významů noci tuto rovinu doplňuje ještě téma noci jakožto předmětu reprezentace. Tato rovina se ukazuje tehdy, když se ve vyprávění noc stává explicitně časem a prostorem určitých dějů a praktik konkrétních postav. Tedy když se noc stává předmětem vyobrazení. Zde se otázka klade následovně: Jak byl noční čas v poválečném Československu reprezentován? Jakými postavami a jakými praktikami byla noc zaplněna? Jak již bylo zmíněno, podoba těchto reprezentací se do určité míry odvíjí od imaginárních rovin. Zároveň ale odráží i každodenní praxi, jelikož se ztělesňuje v konkrétních formách, postavách a praktikách. V této rovině reprezentace formulují také normy praxe spojené s nocí, zároveň ale jsou schopné reflektovat i praktiky jdoucí v paralele, mimo či proti těmto normám. A právě otázka individuálních i kolektivních praktik, respektování či obcházení norem, a obecně otázka „žití noci“ v Československu na cestě k socialismu je předmětem analýz z perspektivy dějin každodennosti.

Noc jako sociální praxe

Koncept každodennosti, který v 70. a 80. letech rovněž vyvstal z inspirace antropologií, tvoří nedílnou součást proudů současné historiografie a jeho možnosti a meze jsou dobře známy.⁵⁷ Díky uplatnění perspektivy dějin každodennosti lze dějiny noci v poválečném Československu obohatit o individuální sféru a také zachytit ještě další aspekt jejich dynamiky. V rámci sféry každodennosti, respektive v tomto případě každonočnosti, se lze opřít o dva v zásadě obdobné koncepty, které v 80. letech 20. století v podstatě současně, ale nezávisle na sobě, formulovali Alf Lüdtke a Michel de Certeau. Oba se zabývali otázkou osvojování norem v každodenní praxi. Oba si kladli otázku po míře konformity obyvatelstva s daným společenským systémem, možnostech a mezích jednání. Zatímco de Certeau své koncepty promýšlel ve vztahu k liberálně demokratickým společnostem, Lüdtke svůj koncept

⁵⁷ LÜDTKE Alf (ed.): *Histoire du quotidien*. Paris 1995, 341 s.; PETRUSEK Miroslav: Každodennost. In: NEŠPOR Zdeněk R.: *Sociologická encyklopedie*. [online] <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Ka%C5%BEdodennost>, citováno k 26/4/2019; GINZBURG Carlo: Microhistory. Two or three things that I know about it. In: *Critical inquiry*. Vol. 20, No. 1 (1993), s. 10–35.

formuloval ve vztahu k nacistické diktatuře.⁵⁸ Od něj jej převzal a následně aplikoval na socialistickou diktaturu Thomas Lindenberger.⁵⁹

Michel de Certeau formuloval koncept strategií a taktik. Strategie představují společenské normy, jimiž se má řídit jednání každého člena společnosti. Strategie ustavují vztahy a hierarchii ve společnosti. Jsou tedy vlastně ztělesněním imaginárna v jeho ustavujícím aspektu konkretizujícím se v normách. Podle de Certeau pak konkrétní podobu strategií určují mocenské struktury, které jsou původci konkrétních formulací těchto norem. Strategie mohou mít různé normativní formy, ať už se jedná o instituce, zákony a nařízení či ať už zůstávají v rovině diskurzu. Naopak taktiky jsou označením pro pohyb v rámci strategiemi vymezeného prostoru v doslovném i přeneseném slova smyslu. Taktiky jsou využívány jedincem, který je těmito strategiím podmaněn. Jsou využívány každodenně, vědomě i nevědomě. Jejich podoba je určována osobními ambicemi a motivacemi, náhodnými pohyby i specifickým jim přisouzeným individuálním významem. Jednání aktérů je tak podle de Certeau při bližším pohledu často nahodilé, oportunistické, závislé na dané situaci, aniž by přitom daný aktér hleděl na širší souvislosti svého jednání. V konečném důsledku pak toto jednání dané normy stabilizuje, ale může být i implicitně či otevřeně subverzivní.⁶⁰

V obdobném duchu Alf Lüdtke formuloval principy konceptu *Eigen-sinn*. S tím rozdílem, že jej aplikoval přímo na konkrétní podmínky moderní diktatury a použil odlišné pojmy. Lüdtke se snažil odpovědět na otázku, proč němečtí dělníci, kteří byli tradičně organizováni v sociálně demokratických stranách a spolcích, neprotestovali a nijak se nebouřili proti nacistickému puči, ani proti následné diktatuře. Podle Lüdtkeho i jejich *Eigen-sinn* přispěl ke stabilizaci mocenských vztahů v období nacistické diktatury, jakkoliv tato stabilita byla křehká. Podle Lüdtkeho koncept *Eigenn-sin* „označuje schopnost a potřebu jednotlivce ve vztahu dominance vnímat a osvojit si realitu, ale také jednat. Termín tedy

⁵⁸ DE CERTEAU Michel: *Invention du quotidien. Volume 1. Arts de faire*. Paris 1990, 352 s.; LÜDTKE Alf: *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. Hamburg 1993, 445 s.; TÝŽ: Ouvriers, Eigensinn et politique dans l'Allemagne du XXe siècle. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol 113 (1996), s. 91–101; LINDENBERGER Thomas: Eigen-Sinn. Domination and No Resistance. In: *Docupedia. de*. (2015). [online] <https://docupedia.de/zg/Eigensinn>, citováno k 26/4/2019.

⁵⁹ LINDENBERGER Thomas: *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur*. Köln 1999, 370 s.; TÝŽ: *Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952–1968*. Köln – Weimar – Wien 2003, 502 s.

⁶⁰ Viz: DE CERTEAU Michel: *The practice of everyday life*. Berkeley – Los Angeles – London 1988, s. Xi–XXIV.

poukazuje na interpretativní a významotvorný efekt této schopnosti.⁶¹ Termín *Eigen-Sinn* zahrnuje široké spektrum postojů a jednání, které mohou stát vůči sobě i v naprostém protikladu. Jednání podle *Eigen-sinnu* tak zahrnuje aktivní participaci danou oddaností přesvědčených idealistů či sobeckým využíváním nabízejících se možností, jindy navenek loajální ale vnitřně distancované jednání, popřípadě pasivní formy nepřizpůsobení nebo dokonce otevřené protesty a odpor. Tam, kde jsou lidé konformní, možná jsou konformní cíleně, jelikož jim to přináší některé výhody nebo mohou v svém jednání vidět jiný nebo přidaný význam. Z vnějšího pohledu by se tak mohlo zdát, že oficiální sdílený význam a individuální výklad se shodují. Bližší pohled ale může ukázat, že tyto dva významy nejsou identické. Tato rozdílnost se může projevit například v krizových momentech. Podle Lüdtkeho se mezi významy daných norem, mezi mocenskými strukturami a jedinci odehrává neustálý proces vyjednávání, takže jejich význam nikdy nemůže být definitivní. Díky této interaktivní povaze může docházet i k tlaku zdola na proměnu norem, posunutí jejich významů, a to většinou nepoliticky formulovanému, na první pohled nepozorovanému a velmi pozvolnému. Podle Lindenbergra skýtá tento koncept výhodu mimo jiné i v tom, že jej nelze úplně přesně definovat. Tím fakticky sám o sobě přesně vystihuje nejasnost a komplexitu toho, co označuje.⁶²

Koncept strategií a taktik a koncept *Eigenn-sin* jsou charakteristické svou snahou uchopit perspektivu jedince a perspektivu „zdola“. Zajímají se o život „bezejmenných“ jedinců jakožto o konkrétní předmět výzkumu, ať už jde o kvalifikované či nekvalifikované dělníky, úředníky, herce, prostitutky, řadové policisty, učně, číšníky apod. i s kontextem jejich prostředí, v němž žili. Především se Lüdtkeho koncept uplatnil na analýzu moderních diktatur jakožto nástroj k uchopení životní praxe a myšlení lidí, kteří existovali mimo mocenské struktury. Díky vzetí v úvahu jejich životních a pracovních podmínek umožňuje analyzovat, proč tito lidé jednali tak, jak jednali, jak žili, co dělali a jak mysleli. Umožňují rozlišovat, že sdílené významy cirkulující ve veřejném prostoru, normy, příkazy a zákazy jsou jedna věc, zatímco aktuální a specifické významy, které do nich lidé v konkrétních situacích vkládají a podle nichž jednají, jsou jiná věc. Umožňují ukázat, že každodennost je tvořena řadou interakcí, a stejně tak i mocenské a hierarchické vztahy. Ačkoliv jsou normotvorné významy

⁶¹ LINDENBERGER Thomas: *Eigen-Sinn ...*

⁶² Tamtéž.

sdílené, nemusí jít o příliš pevný konsenzus. Nebo zachování norem pomůže náhoda, jindy oportunismus apod. Někdy se normy mohou změnit pod tlakem „taktické praxe“. *Eigenn-sin* a taktiky tak vhodně doplňují rovinu imagináren.

Téma noci v rovině každodenní praxe otevírá celou řadu možností analýzy. Díky své unikající podstatě a vzhledem k tomu, že poválečná politická moc se v kontextu étosu ctnostné společnosti snažila od kořenů proměnit způsob prožívání nočního času, klade se základní otázka, jak se toto dařilo. Jak se vlastně dařilo noční čas a noční aktivity obyvatelstva usměrňovat a disciplinovat, jak si lidé individuálně vykládali sdílené normy, jak noc prožívali? Do této roviny se promítají podmínky života v nočním prostoru, ať už se jedná o osvětlení ulic, počty a přítomnost bezpečnostních složek, dostupnost příležitostí k zábavě či pouliční kriminalita. Tento text se zaměřuje především na dvě skupiny nočních aktivit. Jednou jsou shora dané imperativy bdělosti a noční práce, a druhou jsou imperativům spíše unikající zábava a kriminalita. Snaží se uchopit pohled zdola, individuální jednání a jeho motivace, včetně jejich interakce s hierarchickými vztahy.

Otázka sociální praxe a každodenního života v období moderních diktatur se v posledních přibližně patnácti letech ocitla v centru zájmu bádání historiků patřících k post-revizionistickému proudu historiografie moderních diktatur.⁶³ V oblasti socialistických diktatur k tomuto způsobu bádání otevřela cestu revizionistická historička Sheila Fitzpatrick.⁶⁴ Post-revizionisté důsledně upozorňují na fakt, že lidé svým každodenním jednáním umožňují systém stabilizovat, ale v jeho rámci mohou nalézat autonomní prostory unikající disciplinaci, které někdy ve svém konečném důsledku mohou vést k destabilizaci systému. Další brzy následovali. Například Stephen Kotkin a Sándor Horváth mapovali vznik stalinistických modelových měst Magnitogorsku, respektive Stalinvárosze, a dynamiku společenských vztahů a každodenního života v nich. Ukázali, jak byla společnost v těchto

⁶³ O historiografických diskuzích kolem totalitarismu, revizionismu a postrevizionismu viz např.: BUBEN Radek – PULLMANN Michal – SPURNÝ Matěj – RŮŽIČKA Jiří: *Diktatura a autoritářské režimy*. In: STORCHOVÁ Lucie (ed.): *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 281–307; SABROW Martin: *Socialismus jako myšlenkový svět*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 2 (2002), s. 196–208; PULLMANN Michal: *Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3–4, (2008), s. 703–717.

⁶⁴ FITZPATRICK Sheila: *Everyday stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*. Oxford 2000, 312s.; FITZPATRICK Sheila – LÜDTKE Alf: *Dynamika každodennosti. Utváření a rozpad sociálních vazeb v éře nacismu a stalinismu*. In: GEYER Michael – FITZPATRICK Sheila: *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha 2012, s. 357–403.

městech vnitřně diferenciovaná i jaké argumenty využívali obyvatelé těchto měst ke zlepšení svých životních podmínek. Peter Heumos se zaměřil přímo na postoje dělníků k pracovním iniciativám v Československu prvního poválečného dvacetiletí. Ukázal, jak dělníci nejdříve s nadšením přijali stachanovské hnutí, aby proti němu v následujících letech protestovali. Své požadavky přitom vždy formulovali v apolitických pracovních pojmech.⁶⁵ Sandrine Kott se věnovala obdobnému tématu v období Německé demokratické republiky. Ukázala, jak pracovní iniciativy prodělaly často protichůdný vývoj. Ukázala také, jak tyto iniciativy ve výsledku přispěly ke stabilizaci vztahů a hierarchie v pracovním prostředí, aniž by ale byly nutně vnímány jakožto imperativní. Členové těchto pracovních skupin totiž společně podnikali řadu aktivit i mimo vymezený prostor pracoviště, aniž by jim to kdo nařizoval shora.⁶⁶

Gleb Tšipurski, Alexei Yurchak či Alexander Vari se zaměřili na mladou generaci. Gleb Tšipurski a Alexei Yurchak ukázali, jak v socialistických svazech organizovaná mládež se postupně, nepozorovaně a nechtěně dostávala do konfliktu s mocenskými strukturami, jelikož si po svém vykládala výzvy ke kulturním aktivitám a sdružování. Sami členové mladé generace ale zpočátku nechápali, v čem tkví rozpor mezi stanovenými normami a jejich jednáním.⁶⁷ Alexander Vari ukázal, jak v rámci politického uvolňování v 60. letech se z Budapešti stalo město, kde se mísily západní a východní životní styly, které nakonec daly v 80. letech vzniknout rozsáhlé punkové komunitě.⁶⁸ Naopak na otázky konformity v normalizačním Československu se v duchu těchto přístupů zaměřili Paulina Bren, Michal Pullmann a další.⁶⁹ Vznikla také celá řada editovaných děl zabývajících se širokým spektrem

⁶⁵ HEUMOS Petr: *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví! Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha 2006, 143 s.

⁶⁶ KOTT Sandrine: The production work groups in the GDR. From mobilisation to control. In: BLAIVE Muriel: *Le communisme a partir des sociétés. Cahiers du CEFRES N°30* (2006). [online] http://www.cefres.cz/IMG/pdf/kott_2006_production_work_groups_GDR.pdf, citováno k 26/4/2019.

⁶⁷ TŠIPURSKY Gleb: *Socialist Fun. Youth, Consumption, and State-Sponsored Popular Culture in the Cold War Soviet Union, 1945–1970*. Pittsburgh 2016, 384 s.; YURCHAK Alexei: *Everything Was Forever...*

⁶⁸ VARI Alexander: Nocturnal Entertainments, Five-Star Hotels, and Youth Counterculture. Re-Inventing Budapest's Nightlife under Socialism. In: GIUSTINO Cathleen – PLUM Catherine J. – VARI Alexander: *Socialist Escapes. Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York – Oxford 2013, s. 187–209.

⁶⁹ BREN Paulina: *Zelinář a jeho televize*. Praha 2013, 460 s.; KOLÁŘ Pavel – PULLMANN Michal: *Co byla normalizace?* Praha 2016, 222 s.

dalších každodenních aktivit, od spotřebitelských praktik,⁷⁰ přes fenomén dovolených⁷¹ po prožívání veřejných slavností a různých oficiálních kulturních akcí.⁷²

Téma noci a zde položené otázky a nastíněné metody si vyžadují odpovídající pramennou základnu. V případě této dizertace jsou použity hlavně dva druhy pramenů, které svým širokým záběrem umožňují téma uchopit v jeho celistvosti. Jsou jimi celovečerní filmy a policejní prameny. Filmové prameny jsou v tomto textu využity jakožto základní rámec stanovující osu analýzy imaginárna, od něž se odvíjely normy. Policejní spisy stanovují osu analýzy sociální praxe individuálních aktérů. Vzájemně se ale prolínají a například filmy mohou ilustrovat i něco z praxe, zatímco policejní prameny mohou někdy odkrýt metarovinu. Oba dva hlavní korpusy jsou samozřejmě doplněny o řadu dalších pramenných materiálů, které umožňují vyvozované závěry verifikovat a zasazovat do kontextu. Oba dva hlavní typy pramenů jsou nicméně natolik specifické, že si zde způsob nakládání s nimi vyžaduje jistá upřesnění.

Použité prameny

Analyzovány jsou celovečerní filmy československé provenience, které v prvním poválečném patnáctiletí vznikly a byly promítány v kinech. Během období 1945–1960 bylo v Československu vyrobeno a do kin uvedeno celkem 316 celovečerních filmů. Takový počet vyrobených a uvedených filmů umožnil stanovit obecnější motivy, které se v nich vyskytují. Tyto masové mediální produkty formulovaly metanarativ i konkrétní reprezentace nočního času, projevíly se v nich propagandistické tlaky, ale nezřídka reflektovaly i žitou praxi. Ne všechny se samozřejmě staly předmětem detailní analýzy v této práci, ale téměř všechny jsou v textu tak či onak zmíněny.

Filmové obrazy byly navíc masivně rozšířené díky husté síti kin a popularitě chození do kina, která vzrůstala od počátku 20. století. Českoslovenští političtí představitelé si toho byli dobře vědomi, což se projevovalo v řadě jejich deklamací, prioritě dané obnovení provozu

⁷⁰ BREN Paulina – NEUBURGER Mary: *Communism unwrapped. Consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford 2012, 432 s.

⁷¹ ČORNEJOVÁ Alžběta: *Dovolená s poukazem: odborové rekreace v Československu 1948–1968*. Praha 2014, 250 s.; FRANC Martin – KNAPÍK Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha 2013, 573 s.

⁷² ROUBAL Petr: *Československé spartakiády*. Praha 2016, 408 s.; KRAKOVSKÝ Roman: Ať žije První máj! Rituál oslav Svátku práce. In: *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. Roč. 28, č. 1 (2006), s. 17–20.

kin po přejití válečné fronty, zestátněním filmového průmyslu a zahájení procesu kinofikace, založením specializované filmové školy i snahou řídit činnost filmařů. Podrobněji se těmto rámcovým podmínkám věnuje hned první kapitola první části této dizertace.⁷³

Kromě své schopnosti obsáhnout v jeden moment značné publikum, je film specifický i tím, že je ze všech médií „dobrovolně nejnormativnější“. Je totiž většinou nenáročný na pochopení a řečeno s filmovým teoretikem Francem Cassetim, má „*schopnost vytvářet ‚veřejné‘ obrazy, které promlouvají ke všem vrstvám společnosti.*“⁷⁴ V podstatě je to médium, které prostřednictvím zábavy a zdánlivé nenucenosti produkuje normativní významy a podílí se na jejich stereotypizaci. Navíc na rozdíl od literatury, rozhlasu či tisku film spojuje obraz i zvuk, takže je přímočaře názorný a vytěšňuje z mysli diváka téměř veškerou fantazii. Mimochodem, do důsledků dovedené imperativní působení filmu na diváka, až dotýčný přestane rozlišovat film a žitou realitu, konstatovali a z kritického úhlu pohledu analyzovali již teoretikové Frankfurtské školy a také výrazná osobnost filmové avantgardy Luis Buñuel.⁷⁵

V rovině reflexe praktik je zdůrazňována „*schopnost filmového média odrážet chování a vývoj společnosti. Film je pokládán za vzácného svědka, jenž může vypovídat o způsobech jednání a myšlení, které se v dané společnosti vyskytují; za zrcadlo (třeba idealizované, třeba pokřivené, ale proto ne méně věrohodné) činů, zvyků, tužeb, přesvědčení a hodnot, jež vytvářejí danou kulturu.* [Historikové] *oceňují jeho schopnost zaznamenávat události i způsob, kterým je daná společnost vnímá; stejně tak oceňují jeho schopnost nechat promlouvat skutečnost, ale i ztělesňovat touhy a představy.*“⁷⁶ V tomto aspektu jsou cenné exteriérové i atelierové záběry na prostor, oblečení, jednání, které umožňují uchopit kontext, verifikovat či korigovat stanovované hypotézy.

Analýza jednotlivých produkovaných motivů v čase ale umožňuje zhodnotit také jejich osvojení. Byly reprezentované významy noci v roce 1945 stejné jako v roce 1960? Přestože měl film v očích politických představitelů jednoznačně propagandistickou funkci, jak

⁷³ Jelikož je v textu zacházeno s filmy jakožto s klasickým pramenným materiálem a způsob citování filmových pramenů prozatím není příliš kodifikovaný, je nutné upřesnit způsob citace. Ta se objevuje v této podobě: PŘÍJMENÍ jméno režiséra, scénáristy. *Název filmu*. Rok premiéry.

⁷⁴ CASSETTI Francesco: *Filmové teorie 1945–1990*. Praha 2008, s. 333.

⁷⁵ Například BUÑUEL Luis – DALÍ Salvador: *Andaluský pes*. Samoprodukce 1929; BUÑUEL Luis – CARRIÈRE Jean-Claude: *Nenápadný půvab buržoazie*. Serge Silberman 1972.

⁷⁶ CASSETTI Francesco: *Filmové teorie ...*, s. 333.

známo, ti, kdo jej na místě tvořili, často smýšleli jinak. Uplatňovali své taktiky, které se promítly do výsledných děl.⁷⁷ A pak tu bylo publikum. Pokud se s promítaným obrazem lidí neztotožnili, projevilo se to v návštěvnosti, a to i přes veškeré snahy tuto návštěvnost organizovat.⁷⁸ A koneckonců, i filmaři byli v neustálém kontaktu se svými skutečnými i potenciálními diváky skrze drobné každodenní interakce. Je nesporné, že pod vlivem všech těchto působení se významy i reprezentace proměnily, otázkou spíš je, jak.

Druhým hlavním pramenným pilířem jsou v této dizertaci policejní prameny uložené ve fondech Sboru národní bezpečnosti. Skýtají základní informace k uchopení nočních praktik a perspektivy zdola. Přestože svou podstatou na první pohled informují především o jednání porušující normy a o represí, není to jediná možnost, jak je interpretovat.

Policejní spisy mají svou mimoděčnou výpovědní hodnotu. Často čítají mnoho stran, kde figuruje rekapitulace událostí dané noci a často i předchozích týdnů, měsíců či let. Figurují zde někdy i rekapitulace celého dosavadního života zadrženého jedince a případně i jeho spolupachatelů, včetně údajů o jejich věku, zaměstnání, sociálním původu a původu rodičů. Svým rozsahem často zahrnují meziválečné i válečné období a poukazují tak kontinuity i proměny jejich jednání napříč politickými režimy. Obecně tak tyto prameny umožňují uchopit perspektivu jedinců v kontextu jejich každodenního života.

Díky svědeckým výpovědím, výpovědím obětí činu, výpovědím rodinných příslušníků a výpovědím lidí tak či onak spjatých s dotyčným zadrženým lze získat vícestranný pohled na danou událost a na aktivity dotyčného jedince. Díky tomu spisy skýtají vhled do činností, které ani nemusely zavdat příčinu k zadržení daného jedince. Záznamy jejich aktivit z dané noci, případně i z předchozích dnů, měsíců či let ukazují pestrou paletu činností každonoční praxe. Často jde o praktiky, které by jinak zůstaly nezachyceny, jelikož nebyl žádný jiný důvod je zaznamenat.

⁷⁷ SCZEPANIK Petr: *Továrna Barrandov. Svět filmařů a politická moc 1945–1970*. Praha 2017, 418 s.

⁷⁸ SKOPAL Pavel: *Filmová kultura severního trojúhelníku. Filmy, kina a diváci Československa, NDR a Polska, 1945–1968 — srovnávací perspektiva*. Brno 2014, 306 s. V tomto ohledu lze návštěvnosti ilustrovat také jako specifický projev „lidového názoru“. Viz: CORNER Paul (ed.): *Popular opinion in totalitarian regimes. Fascism. Nazism. Communism*. Oxford 2009, 256 s.

Ve výsleších lze také rozšifrovat i důvody a motivace, které dotyčného k danému jednání dovedly. Ukazují na míru osvojení norem i jazyka, který je formuluje. Jedinci někdy formulují, co je k činu dovedlo a proč, jindy se to dá z jejich odpovědí v kontextu uváděných životních podmínek snadno vyčíst. V rozsudcích je naopak explicitně formulován normativní narativ i s celou argumentací.

Někdy je ale v pramenech zaznamenán jen čin, aniž by se podařilo pachatele dopadnout. Často jsou zmíněny okolnosti činu a nezbytná rekapitulace událostí před činem. Tyto prameny tak v kombinaci se statistikami objasněnosti skýtají cenné informace k závěrům po míře a efektivitě kontroly nočního času a prostoru. Skýtají také ilustraci života ve sférách, kde tato kontrola chyběla.

Analýza policejních spisů v konfrontaci s filmovým pramenem umožňuje zároveň zachytit, které normativní aspekty provázela snaha určit je shora, které byly předmětem významotvorné interakce a které se ocitaly zcela mimo zachycené významy.

K doplnění, hlubší analýze a zasazení do kontextu těchto analýz jsou použity také další druhy pramenů. Legislativní normy doplňují analýzu dimenze snah o disciplinaci, argumentaci této disciplinace, organizaci politického, ekonomického a společenského života, ale také umožňují doplnit kontext normativních podmínek každodenního života. Technické a statistické údaje umožňují analyzovat míru efektivitu uvádění norem do praxe i doplnit představu o životních a pracovních podmínkách. Diskuze a zprávy politické provenience, především z fondů Ústředního výboru komunistické strany a národních výborů umožňují uchopit praktickou rovinu řady opatření, včetně diskuzí o jejich podobě, uvádění do praxe a účinnosti. Pro uchopení životních praktik jsou využity také některé ego dokumenty, v tomto případě především publikované memoáry. Politické projevy a diskuze, beletrie i poezie umožňují doplnit rovinu imaginárna i reprezentací nočního času. Obdobně to umožňují také fotografie, plakáty a politická hesla. Filmové týdeníky a denní tisk jakožto hlavní zdroje klasického zpravodajství a propagandy doplňují imaginární rovinu. Jejich zpravodajství ale reflektuje také praxi.

Cíle této práce jsou tedy najít a analyzovat základní témata, která charakterizovala noc v poválečném Československu na cestě k socialismu. V analýze těchto témat je cílem

určit, co je charakterizovalo a zda v konečné rovnici dávají dohromady socialistickou noc. Jinak řečeno, cílem tohoto textu je poskytnout syntetickou odpověď na otázku, jak byla reprezentována a prožívána noc v Československu v období nástupu a stabilizace diktatury komunistické strany.

Každé zde řešené dílčí téma má svá specifika a svou vlastní historii. Část z nich se pohybuje více ve sféře symbolů, jako například reprezentace s nocí ztotožněných národních dějin a reprezentace socialismu. Část je založena více ve sféře každodenní praxe jako zábava či zločin. Každé z těchto témat nicméně disponuje oběma dimenzemi. Představy o noci a s ní ztotožněné velké metanarativní otázky mají dopad do praxe. Stejně jako zábavní praxe či zločin jsou nějak reprezentovány a mají nějaké sdílené významy v představách společnosti.

Struktura práce

Za účelem přehlednosti a vzhledem k použitým metodám si základní strukturu této práce vynutil filmový pramen jakožto integrující prvek sdílených významů noci. Často se vyskytující motivy umožnily ustavit typologii těchto významů a tím i základní osu práce. Jednotlivá témata vycházejí právě z této typologie a tvoří kapitoly této práce. Ve struktuře práce jsou řazena tak, jak se postupně objevovala, či jak získávala na důležitosti. Jsou tedy uspořádána i mírně chronologicky.

V každém dílčím tématu jsou s pomocí dalších pramenů spadajících do masové kultury, jako tisku či plakátů, a legislativních pramenů pojednány jeho významy a zasazeny do dějinného a dobového kontextu. Také s pomocí legislativních pramenů, které jsou vlastně styčným prvkem mezi rovinou imaginárna a každodenní praxe, a dále díky technickým a statistickým údajům, stranickým pramenům a pramenům vycházejícím z policejní provenience jsou analyzována tato dílčí témata v rovině každodenní praxe. Je přitom brán zřetel na prvek interakce mezi imaginárnem a praxí.

Text práce je na základě společného obecnějšího jmenovatele jednotlivých témat rozdělen do čtyř částí. První a třetí část jsou zaměřeny na analýzu rámcovějších fenoménů, zatímco druhá a čtvrtá část se soustředí více na sféru praktických aktivit. Každá část je uvozena dílčími otázkami týkajícími se její vnitřní tematiky. V případě potřeby jsou v úvodech

k částem, či přímo ke kapitolám, představeny další použité analytické koncepty. Jednotlivé části jsou dále rozděleny do kapitol, které jsou vnitřně členěny chronologicky, aby byla dobře pozorovatelná i dynamika vývoje.

První, a částečně i druhá část, nejvíce operují s metanarativní rovinou. První část se zaměřuje jak na podrobnější analýzu fungování mechanismů sdílených významů, tak na metanarativní artikulace minulosti, přítomnosti a budoucnosti československé společnosti v poválečném období. Ukazuje, jak se tyto metanarativy ztělesňovaly a konkretizovaly v syntéze vytvářející poválečnou identitu československé společnosti a v jakých kategoriích smýšela. Nejdříve ale ukazuje některé charakteristiky hraného filmu jakožto analytického materiálu. Druhá část se soustředí na imperativy bdělosti a noční práce, které vycházely z poválečného imaginárna a reprezentací. Předmětem analýzy zde je jak metanarativ, tak i konkrétní reprezentace těchto imperativů v kulisách nočního času. A jsou zde nastíněny i s nimi spojené praktiky, které ukazují jejich osvojení obyvatelstvem. Třetí část je zaměřena na téma nočního prostoru, a především nočního města, jakožto na nejčastěji reprezentovaný i životní zkušenosti rámuující prostor každonočních praktik. Téma nočního prostoru je charakterizováno především otázkou vládnutí skrze osvětlení. Pozornost je zde zaměřena na pouliční osvětlení, neony a na slavnostní osvětlení, které tvoří také jednotlivé kapitoly této části. Čtvrtá část pak nahlíží hluboko do praxe. Soustředí se na fenomén zábavy a kriminality v jejich kontextu, který charakterizuje především otázka disciplinace. Právě tato část dává nejvíce prostoru individuálním aktérům, kteří v období nástupu a stabilizace socialistické diktatury žili a pro jejichž jednání noc skýtala potřebný čas a prostor.

1. ČÁST

METANARATIV NOCI V POVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

*Záhadný a temný bůh bitev
musí osvětlit dlouhé dny pořádku, práce a míru.*

(Michel Foucault, *Je třeba bránit společnost*, 1975–1976)⁷⁹

*Myšlenka, která vyplývá z filmu, je
vždycky stokrát silnější než ta stejná
myšlenka, která vyplývá z politického
projevu.*

(Frédéric Lordon,
Le monde diplomatique, 2016)⁸⁰

Úvod: poválečná Evropa

Po druhé světové válce byla vina za její rozpoutání přisouzena systému liberálního kapitalismu a jeho systému tržního hospodářství, který dle převládajícího mínění nedokázal předejít hospodářské krizi 30. let, natož ji účinně řešit. Důrazu na kumulaci zisků a neexistenci sociálních istot byla připisována vina za vzestup fašistických ideologií, jejichž vůdci slibovali, že masám nezaměstnaných vrátí práci a vytáhnou je z bídy, do níž je uvrhla krize.⁸¹ Demokratičtí političtí vůdci nechtěli dopustit, aby se v budoucnosti tato situace opakovala, a proto již během války široce podporovali vypracování projektů systémového sociálního pojištění, které mělo každému občanu zaručit minimální sociální jistoty.⁸² Změna postoje se po válce konkretizovala také ve vlně znárodňování a plánování, které měly zaručit efektivní rozvoj hospodářství ve veřejném zájmu.⁸³ Ve střední a východní Evropě se tyto

⁷⁹ FOUCAULT Michel: *Je třeba bránit společnost. Kurz na Collège de France 197–1976*. Praha 2006, s. 241.

⁸⁰ LORDON Frédéric: Pour la république sociale. In: *Le monde diplomatique*. Roč. 63, č. 744 (2016), s. 17.

⁸¹ JUDT Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 4–5 a 67; ABRAMS Bradley: *The struggle for the Soul of the Nation*. Lanham 2004, s. 9–38; KALINOVÁ Lenka: *Východiska, očekávání...*, s. 15–24; RÁKOSNÍK Jakub – NOHA Jiří: *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*. Praha 2012, s. 281–298, apod.

⁸² Například v roce 1942 byl ve Velké Británii publikován Beveridgův plán sociálního pojištění, který se stal bestsellerem. Viz: JUDT Tony: *Poválečná...*, s. 75–76.

⁸³ Znárodňování a ustavování hospodářských plánů se zdálo být účinným receptem jak ve střední a východní, tak v západní Evropě. Ve Velké Británii byly po volebním vítězství labouristů v červenci 1945 v následujících letech znárodněny doly, Bank of England, pojišťovny, energetický průmysl. Ve Francii rovněž doly, banky, pojišťovny, energetický průmysl. O znárodnění v Evropě více například JUDT Tony: *Poválečná...*, s. 67–72. Srovnání československého znárodnění se zahraničím viz: KUKLÍK Jan: *Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha 2010, s. 352–357.

kroky zkonkretizovaly v ustavení systémů lidových demokracií, v západní Evropě byly budovány moderní sociální státy. Reference na válku a ohlašování příslušných kroků přitom rámovaly symboliky noci a dne jakožto základní symbolické kategorie, v nichž válka a nacismus byly jednoznačně ztotožněny s nocí.⁸⁴ V představách rezonovaly jak s dimenzí strachu z noci obrazně,⁸⁵ ale také s uplatňovanou povinností zatemňování konkrétně.⁸⁶

Paralelně k politickému a ekonomickému systému byl přisuzován značný podíl na vyhocené společenské atmosféře, která vedla k rozpoutání války, komerčnímu systému fungování masové kultury. Jestliže během první světové války se ukázal obrovský potenciál tisku, který umožnil manipulovat myšlením obyvatelstva pro účely válečné propagandy, meziválečné období a druhá světová válka k této síle připojily moc rozhlasového a především filmového média, které se stalo klíčovým nositelem kulturní produkce.⁸⁷ Neregulovanému systému orientujícímu se výhradně podle kritéria zisku byla přisouzena vina na myšlenkové vyprázdněnosti, společenské roztříštěnosti a politické radikalizaci mas po celé Evropě. Podle Sigfrieda Kracauera (1889–1966), který v roce 1947 publikoval svou analýzu německé společnosti, k níž mu jako materiál sloužily v Německu produkované mainstreamové filmy, kódovaly tyto filmy pasivní odevzdanost německé společnosti, neurózu, rozpolcenost a problém identity kombinovanou s neustálým strachem o dobyté jistoty tváří v tvář inflaci a hrozby ztráty zaměstnání. Podle Kracauera místo aby kultura, jejímž hlavním nositelem byl nejdříve němý a posléze zvukový film, tyto problémy refletovala, odváděla pozornost publika jinam a ukolébávala jej v dojmu, že vše je v naprostém pořádku. Vznikaly veselé komedie se zpěvy, které spolu s oblíbeným žánrem hororů typu *Kabinet doktora Caligariho*

⁸⁴ Například francouzský deník *La Croix* uvítal podpis německé kapitulace v noci z 8. na 9. května 1945 sérií článků, z nichž hned první konstatoval, že s podpisem kapitulace se „na obzoru zvedá zářivý úsvit vítězství“. Viz: L'ERMITE Pierre: La petite lueur.... In: *La Croix*. Toč. 66, č. 18 919, 13-14/5/1945, s. 1.; Nesign.: La fin de la nuit. Tamtéž, č. 18 916, 15/5/1945, s. 3.; LE BARTZ Louis: La peur. Tamtéž, č. 18 932, 8/6/1945, s. 1.; Nesign.: L'aube de la paix. Tamtéž, č. 18 997, 17/8/1945, s. 1., atd.

⁸⁵ V letech 1945–1946 vycházel najevo nacistický program likvidace Židů, Romů a národů střední a východní Evropy, a kromě toho i program *Nacht und Nebel* (Noc a mlha) na likvidaci nežádoucích osob v západní Evropě. Spočíval v zatýkání v noci (*Nacht*) a odvezení na neznámé místo, aniž by byly blízkým sděleny jakékoliv informace o zadrženém (*Nebel*). V roce 1955 o tomto programu natočil režisér Alain Resnais (1922–2014) stejnojmenný dokumentární film, za nějž získal řadu ocenění, mimo jiné i Cenu za dokumentární film na desátém Mezinárodním festivalu v Karlových Varech v roce 1957.

⁸⁶ V roce 1946 natočili Marcel Carné a Jacques Prévert film *Brány noci* dějově zasazený do právě osvobozené Paříže. Jsou zde četné narážky na povinnost zatemnění, výpadky elektrického proudu a obecně na tmavé ulice válečné Paříže.

⁸⁷ ADORNO Theodor – HORKHEIMER Max: *Dialektika osvícenství. Filosofické fragmenty*. Praha 2009 (první vydání 1944), s. 147.

připravovaly německou společnost na příchod hypnotického tyрана Adolfa Hitlera slibujícího v momentě hluboké krize, že všechno bude zase dobré.⁸⁸

Po válce tak byly kroky řady evropských vlád vedeny snahou oprostit kulturu od tlaků na výdělečnost tak, aby mohla mít kultivující funkci. V oblasti tisku, rozhlasu i filmu tak v Československu, Dánsku, Norsku, Německu, Itálii, Polsku, Francii a dalších státech po válce docházelo ke konfiskacím a znárodňování majetků, personálním očištěním a procesům s osobnostmi, které byly obviněny s kolaborace s nacistickou správou, rušení novinových titulů obviněným z téhož, ustavování veřejné kontroly nad produkcí včetně ustavování státních podpůrných fondů či přímo státních monopolů.⁸⁹ Tomu odpovídala i žánrová proměna, kdy bulvární tisk a filmové veselohry ustoupily vážnějším tématům.

Jak fungoval systém poválečné kulturní produkce a především klíčového filmového média, co mohl poválečný československý divák vidět v kině je tématem první kapitoly této části. I v Československu byla válka obrazně ztotožněna s nocí, přičemž v protikladu k válce byl ve světlých barvách prezentován socialismus a lidovědemokratický systém. V těchto obrazech se zároveň odehrával klíčový zápas o sdílené významy ve veřejném prostoru. Systém těchto reprezentací včetně sémantických posunů, k jakým v kontextu poválečného vývoje docházelo, je předmětem analýzy druhé a třetí kapitoly.

⁸⁸ KRACAUER Sigfried: *Dějiny německého...*, s. 35–188.

⁸⁹ Viz: JUDT Tony: *Poválečná...*s. 200–229 BEDNAŘÍK Petr: Média v procesu společenské obnovy a politické polarizace. Od roku 1945 do roku 1948. In: TÝŽ – JIRÁK Jan – KÖPPLOVÁ Barbara: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha 2011, s. 222–232; Nesign.: *Arrêt sur... La renaissance de la presse à la Libération*. [online] <http://expositions.bnf.fr/afp/arret/2/index.htm>, citováno k 13/5/2019.

1. KAPITOLA

FILMOVÉ MÉDIUM JAKO FENOMÉN MASOVÉ KULTURY

Doby, kdy byly války vedeny pouze ocelovými zbraněmi, jsou ty tam. Knihou, slovem přicházejícím z éteru, obrazem, který na tebe útočí ze tmy, lze dnes konat stejně pustošivé dílo jako bodákem či otravným plynem. A pokud jde o mír, tu je důležitost úkolů, kladených na kteroukoli z těchto tří složek, mimo všechnu pochybnost.

(Jan Žalman, *Velmoc film za války i míru*, 1945)⁹⁰

1. 1. Nový systém kulturní produkce: tisk a rozhlas

V Československu byl meziválečný systém kulturní produkce veřejně odsouzen prezidentem Edvardem Benešem již v dubnu 1945 v tehdy právě osvobozených Košicích. Jako první si vzal na mušku tisk: „*Žurnalismus je po mém soudu služba veřejná. Bezuzdná volnost ve vydávání novin se nesmí více opakovat. Víme přece, co to byl před válkou tzv. červený tisk. To je, pravda, omezování osobní svobody, ale je třeba si položit otázku, do jaké míry je to nutno a v jakém zájmu. Neomezená volnost musí však ustoupit veřejným zájmům.*”⁹¹ Tisk měl tedy sloužit veřejnému zájmu, měl mít státoporný charakter, a to i za cenu určitých omezení publikační svobody. Nově se měl řídit zásadou nevýdělečnosti a financování novin mělo být transparentní. Mělo být jasné, kdo jaké noviny vydává, aby byly zřetelné jeho záměry a cíle. V následujících týdnech a měsících byla za tímto účelem přijata řada opatření. Právo vydávat noviny měly nově mít pouze politické strany Národní fronty,

⁹⁰ ŽALMAN Jan: *Velmoc film za války i míru*. In: *Kino. Filmový obrázkový časopis*. Roč. 1, č. 1, nedatováno, s. 4.

⁹¹ ZIERIS Karel František: *Nové základy českého periodického tisku*. Praha 1947, s. 16. Citováno dle BEDNAŘÍK Petr: *Český tisk v letech 1945–1948*. In: KONČELÍK Jakub – KÖPPLOVÁ Barbara – PRÁZOVÁ Irena – VYKOUKAL Jiří (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské unii III. Média*. Praha 2004, s. 132.

státní úřady, veřejnoprávní instituce a korporace celonárodního významu a některé významné osobnosti z oblasti vědy a kultury, pokud byla jejich jména zárukou, že princip nevydělečnosti nebude porušen. Vstup do novinářské profese měl být omezen prostřednictvím svazu, který měl hlídat její úroveň.⁹² Za účelem správy a řízení tiskových i dalších záležitostí, včetně záležitostí rozhlasu či filmu, bylo 4. dubna 1945 spolu s první poválečnou vládou v Košicích ustaveno ministerstvo a povereníctvo informací, v jejichž čele stanuli člen Komunistické strany Československa Václav Kopecký (1897–1961) a člen slovenské Demokratické strany Samuel Belluš (1916–1998).

Uplatňování těchto principů vedlo ke snížení počtu novinových titulů, zmizení bulvárního tisku i redukci názorového spektra v mediálním prostoru.⁹³ Vzhledem k odlišnému historickému vývoji v českých zemích a na Slovensku nicméně v systému tisku panovaly dílčí rozdíly. Zatímco v českých zemích papír pro noviny přidělovalo Ministerstvo informací a nákup rotačního papíru mimo jeho kontrolu a působnost byl zakázán, na Slovensku se dal papír legálně koupit na volném trhu. Zatímco v českých zemích byl jasně vymezen prostor pro reklamu, na Slovensku byla pravidla inzerce volnější. Ani zákaz vydávání novin soukromými vydavateli zde nebyl tak striktně uplatňován.⁹⁴ Tento kontrast vynikl v hlavně v letech 1947–1948, kdy se řada tiskovin vycházejících na Slovensku stala platformami otevřené opozice vůči postupné monopolizaci moci komunistickou stranou, kde se vyjadřovali i čeští intelektuálové, kteří v českých zemích o takovou možnost přišli.⁹⁵ Po převzetí moci komunistickou stranou se tisková politika ocitla již plně v gesci ústředního výboru Komunistické strany Československa.

Na rozdíl od tisku byl rozhlas již v meziválečném období nahlížen částečně jakožto médium s primární funkcí informovat a kultivovat. Československý stát od 20. let držel 51 % základního kapitálu, disponoval monopolem na rozhlasové vysílání a výsostným právem

⁹² BEDNAŘÍK Petr: Český tisk..., s. 136–137; VATRÁL Jozef: *Náčrt vývinu slovenskej žurnalistiky po roku 1944/45*. Bratislava 1979. s. 50–75;

⁹³ Více o dopadech proměn systému tisku BRENNER Christianne: *Mezi východem...*, s. 25–28.; DRÁPALA Milan: *Na ztracené vartě západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha 2000, s. 45–67.

⁹⁴ ŠEFČÁK Luboš – DUHAJOVÁ Zuzana: *Dejiny slovenského novinárstva 1918–1968*. Bratislava 1999, s. 104–141.

⁹⁵ Šlo především o týdeník *Nové Prúdy*, který vycházel od října 1945 do února 1948 a kde publikovali hlavně autoři z okruhu týdeníku *Obzory*. Tento týdeník vznikl jako protiváha komunistického *Nového slova*. Svým názvem se hlásil k měsíčníku *Prúdy*, který vycházel s přestávkami v letech 1909–1938 a inklinoval ke slovenským agrárikům, respektive k jejich hlavnímu reprezentantovi Milanu Hodžovi. Viz: VATRÁL Jozef: *Náčrt vývinu...*, s. 60; DRÁPALA Milan: *Na ztracené...*, s. 17–72.

udělovat licence k vysílání. V kontextu politických událostí byl takzvaný Radiojournal v prosinci 1938 přejmenován na Česko-slovenský rozhlas, který se vlivem politických událostí rozdělil na Český rozhlas a Slovenský rozhlas.⁹⁶ V průběhu roku 1942 byl Český rozhlas začleněn do německé Říšské rozhlasové společnosti jako Vysílací skupina Čechy a Morava, zatímco Slovenský rozhlas působil samostatně. I po válce zůstalo české a slovenské rozhlasové médium rozděleno, nicméně jakožto zastřešující organizace vznikl 22. srpna 1945 Československý rozhlas.⁹⁷ Zatímco v meziválečném období rozhlas, především jakožto technický nástroj, spadal do gesce Ministerstva pošt a telegrafů, v roce 1938 byl jakožto strategický nástroj podřízen dozoru Ministerstva národní obrany, v roce 1945 byl jakožto politický nástroj podřízen Ministerstvu informací.⁹⁸ V dubnu 1948 byl nakonec zcela postátněn.⁹⁹

Ustavování dohledu a regulace se dotkly i oblastí, které těmto a dalším složkám kulturního průmyslu skýtaly nezbytné materiální a technické zázemí. Ve vlnách konfiskací a postátnování byla v období 1945–1948 zestátněna většina tiskáren, nakladatelství a továren na papír, továrny na výrobu gramofonových desek, závody chemického průmyslu apod.¹⁰⁰ Československo ale v Evropě netvořilo výjimku – i v dalších evropských státech docházelo ke snahám o regulaci a ustavení lepšího dohledu nad kulturním průmyslem.¹⁰¹

⁹⁶ Více o meziválečném rozhlasu MRÁZEK Daniel: *Československý rozhlas ve 20. a 30. letech 20. století*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova 2010. Nepublikováno.

⁹⁷ KNAPÍK Jiří – FRANC Martin (eds.): *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha 2011, s. 214-217.

⁹⁸ Na rozdíl od tisku, který bylo obtížné šíření přes hranice států a který byl závislý na válkou vyčerpávaném chemickém a papírenském průmyslu se rozhlasové vysílání snadněji a rychleji dalo šířit po vlnách.

⁹⁹ *Zákon o postátnění Československého rozhlasu č. 137/1948 Sb. ze 13. dubna 1948.*

¹⁰⁰ Tyto podniky byly buď zkonfiskovány na základě retribučních dekretů, značná část zestátněna na základě znárodnovacích dekretů z října 1945 podle kritérií počtu zaměstnanců, případně v druhé vlně postátnování na jaře 1948. Například *Dekretem presidenta republiky č. 100/1945 Sb. z 24. října 1945* byly znárodněny: „podniky vyrábějící zároveň papír a lepenku, papír a dřevovinu, lepenku a dřevovinu nebo všechny tyto druhy, s více než 300 zaměstnanci podle průměru stavů ke dnům 1. ledna let 1938 až 1940“ a také „výroba gramofonových desek“. V roce 1948 došlo k zestátnění polygrafického průmyslu *Zákonem č. 123/1948 Sb. ze dne 5. května 1948.*

¹⁰¹ Například ve Francii byla rovněž regulována distribuce papíru i reklama, nařízení z 23. března 1945 ustavovalo státní monopol nad všemi radiovými stanicemi, který zrušil Francois Mitterrand teprve v roce 1981 a docházelo i ke konfiskacím a postátnování výrobních závodů. Viz: Nesign.: *Arrêt sur...*

1. 2. Nový systém filmové produkce

Film byl pokládán za nejvlivnější médium a také za zrcadlo fungování nejen kulturního průmyslu, ale celé společnosti.¹⁰² Po druhé světové válce se prosadil názor, který během války v paralele se Sigfriedem Kracauerem formulovali teoretikové Frankfurtské školy Theodor Adorno (1903–1969) a Max Horkheimer (1895–1973). Dle jejich tezí se meziválečný kulturní průmysl, symbolizovaný nástupem zvukového filmu, o jedince zajímal pouze jako o zákazníka za účelem mu prodat sebe co nejvíce, případně jako o zaměstnance za účelem mu platit co nejméně.¹⁰³ Tento princip stál v ostrém rozporu s dřívějšími cíli kultury člověka kultivovat nehledě na vynaložené prostředky a zisk a vedl k redukci kulturních produktů na technologické výrobky s cílem jich co nejvíce a co nejlevněji prodat. To podle Adorna a Horkheimera vedlo i k redukci obsahové, kde zprůměrnění a komercializace kulturu zredukovaly na sled kliše a stereotypů, které divákovi opakovaně nabízely již hotová a osvědčená prodejná schémata myšlení. Obsahová uniformizace nenechávala žádný prostor autonomnímu myšlení či fantazii.¹⁰⁴ Druhým efektem byla podle nich rezignace na kultivaci veřejného prostoru a redukce kultury na zábavu, respektive povýšení zábavy na hodnotu: *„Zábava sama se zařadila mezi ideály, nastoupila na místo vyšších dober, která z mas úplně vyhánila tím, že opakuje ještě stereotypněji než privátně financované reklamní fráze.“*¹⁰⁵ Film byl touto optikou nahlížen jakožto klíčový nástroj, který měl moc. Každý, kdo jej měl v rukou, mohl skrze filmové médium nevtíravě manipulovat myšlením lidí, přetvářet sdílené významy a narativy, případně stereotypizovat ty, které pro něj byly z nějakého důvodu – ať už ekonomického či politického – výhodné.

V tomto kontextu formulovali svůj pohled na filmové médium i českoslovenští představitelé. Jeden z předních československých filmových teoretiků Jan Žalman (1911–1990) ve svém prvním po válce uveřejněném článku charakterizoval hraný film jako druhou válečnou frontu. Během války podle něj: *„Protože byl znám jeho vliv, bylo mu zjednáno postavení takřka privilegované. Nešlo přitom jenom o to, ponechat širokým vrstvám zábavu, schopnou odvést jejich pozornost od neutěšených otázek všedního dne, šlo o mnohem víc:*

¹⁰² THOMPSONOVÁ Kristin – BORDWELL David: *Dějiny filmu. Přehled světové kinematografie*. Praha 2011, s. 331.

¹⁰³ ADORNO Theodor – HORKHEIMER Max: *Dialektika osvícenství...*, s. 147.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 125–137.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 144.

o expansi ideologickou — o válku ideí. Abychom změřili její dosah a sílu, uvědomme si, že prakticky celá Evropa byla nucena dívat se skoro výhradně na německé filmy. Milionové armády chodily denně do kina, milionové armády neněmeckých diváků byly pomocí filmu den, co den ,nevtíravě' seznamovány s německým způsobem života, s německým nazíráním, s německou řečí, zpěvem a hudbou. K tomu nebylo třeba být umělecky na výši, tu i nejhroupější operetní kýč plnil důležitý ideologický úkol. Vedle toho tu arci byly filmy, plnicí na této frontě úkol těžkých válečných kusů: Bismarck, Rotschildové, Žid Süss, Ohm Kriiger, Velký král, Germanin, abychom zůstali u těch nejtěžších. Těmito filmy měl být průměrný evropský divák zcela nepokrytě zpracováván pro myšlenku rasové, politické i národní hegemonie národa německého. Přehlédněme tyto úkoly filmu na poli nekrvavé, a přece jen krvavé války, vezměme v úvahu jeho sugestivní visuelnou sílu a znásobme ji statisícovými, snad milionovými počty diváků, které jej shlédly.“¹⁰⁶ Právě v nevtíravosti tkvěla podle teoretiků síla filmového média. Nemuselo jít o přímou propagandu, stačilo jen odvádět pozornost a politické poselství zaobalovat do lehkých a humorných příběhů produkovaných ve velkém množství.

Jak v Československu, tak v dalších evropských státech se po válce vlády snažily najít způsob, jak zajistit kvalitní filmovou produkci sloužící veřejnému zájmu, s kultivující funkcí, státně-konstruktivním poselstvím a reprezentativní úrovní národní kultury. Soudilo se, že účinným receptem i zde mají být státní zásahy. V Polsku byl filmový průmysl úplně znárodněn a do jeho čela byl postaven zkušený anglický filmový režisér Alexander Ford, který během druhé světové války sloužil jako plukovník v polské armádě.¹⁰⁷ Koncem roku 1946 ustanovila francouzská vláda Národní centrum kinematografie (Centre national de la Cinématographie, CNC), které mělo regulovat kinematografii ustavováním norem pro platební schopnost a poskytováním podpory výrobě filmů a rozvoji dokumentárního a uměleckého snažení. Britská vláda v roce 1949 zřídila The National Film Finance Corporation (NFFC), která měla půjčovat peníze nezávislým producentům. Italský a německý filmový průmysl se po válce ocitly pod výsostnou kontrolou spojeneckých správ. V Německu

¹⁰⁶ ŽALMAN Jan: Velmoc film..., s. 4.

¹⁰⁷ Nesign.: Krátce ze světa filmu. In: *Kino. Filmový obrázkový časopis*. Roč. 1, č. 1, nedatováno, s. 2.

byly zkonfiskovány veškeré majetky společnosti UFA.¹⁰⁸ Zatímco v zónách okupovaných západními spojenci došlo k tak zvané dekartelizaci, tedy rozdělení na menší společnosti, ve východní zóně byla 17. května 1946 na půdorysu UFA založena DEFA jakožto centrální orgán spravující filmovou produkci v sovětské okupační zóně Německa.¹⁰⁹ Ve Spojených státech a Velké Británii investice plynuly také do zkoumání možností televizního vysílání.

V Československu byl filmový průmysl zestátněn dekretem prezidenta republiky ze dne 11. srpna 1945. Cílem bylo: „*Aby byly odborně zajištěny a zachovány všechny prostředky a zařízení pro výrobu, rozšiřování a veřejné promítání světelných kinematografických filmů a aby jich mohlo býti plně využito k prospěchu lidu a státu, aby v oboru výroby, rozšiřování a veřejného promítání takových filmů byla řádně zabezpečena, udržena a dále rovnoměrně a plánovitě rozvíjena zaměstnanost, aby tato kulturní a hospodářská práce byla trvale zbavena všech rušivých, cizích a všech škodlivých neoborných a z hlediska zájmu lidu a státu nespolehlivých vlivů a činitelů, a aby byly umožněny řádné přípravy a včasné provedení trvalé úpravy v oboru výroby, rozšiřování a veřejného promítání osvětlených kinematografických filmů podle potřeb a zájmů lidu a státu.*“¹¹⁰ O zestátnění filmového průmyslu už během války rozhodla exilová vláda v Londýně a šlo o široce přijímaný krok, o němž se věřilo, že zajistí filmu nezávislost na výdělcích a tím otevře prostor, aby mohla vznikat žádoucí díla.¹¹¹

Nezávislost filmového průmyslu na výdělcích měla být zajištěna díky tomu, že zestátněním do gesce státu přešla nejen sféra filmové výroby, tedy laboratoře, studia a ateliéry, ale také filmové půjčovny, distribuční sítě a drtivá většina kin. Díky tomu měl být filmový průmysl soběstačným. Jelikož hlavní zdroj příjmů plynul ze vstupného a distribuce i síť kin byly postátněny, příjmy ze vstupného do kin měly umožnit návratnost finančních prostředků z kin zpět do výroby. Finančně úspěšnější tituly tak měly finančně podpořit vznik

¹⁰⁸ Více o poválečných kinematografiích především západoevropských zemí viz: THOMPSONOVÁ Kristin – BORDWELL David: *Dějiny filmu...*, s. 361–400.

¹⁰⁹ BROŽ J.: Deset let od založení berlínské Defy. In: *Kino. Obrázkový filmový čtrnáctideník*. Roč. 11, č. 11, nedatováno, s. 166.

¹¹⁰ *Dekret prezidenta republiky o opatřeních v oblasti filmu č. 50/1945 Sb. ze dne 11. srpna 1945*, preambule.

¹¹¹ Nicméně v Československu se již v meziválečném období ozývaly požadavky na vymanění filmu z komerčních tlaků. Svůj koncept měl zakladatel a majitel Barrandovských filmových studií Miloš Havel i představitelé intelektuální levice kolem Vladimíra Vančury. Právě Vančurovy koncepce byly převzaty a dál rozpracovány Londýnskou exilovou vládou. Viz: BILÍK Petr: *Československá kinematografie 50. A 60. let (mimo „novou vlnu“)*. Olomouc 2013, s. 12.

náročnějších děl. Založením školy pro profesionály měla být zajištěna také žádoucí řemeslná úroveň filmů. Dekretem prezidenta z 27. října 1945 byl při Akademii múzických umění zřízen samostatný filmový obor a na podzim 1946 zahájila škola výuku pod názvem FAMU.¹¹² Vznikala také odborná i popularizační periodika o filmu a filmové festivaly jakožto platformy pro zhodnocení práce filmařů i kultivaci publika ve filmovém řemesle.¹¹³ Mělo tak být svrženo „*velmocenské postavení umělecké prostřednosti a myšlenkového podprůměru*“, zamezeno, aby „*pestrá společnost lidí odevsad přišedších hospodařila na poli filmovnictví jako na cizím, bez odpovědnosti*“, jejíž dřívější činnost „*bude patrně ještě delší dobu vrhat stín na filmovou produkci*“.¹¹⁴ Implicitně řečeno, se tak nyní filmovému médiu otevírala jasnější budoucnost.

Podle slov Edvarda Beneše: „*Je-li u nás něco zralé pro postátnění, je to film.*“¹¹⁵ Myslel tím vysokou úroveň průmyslu, nicméně zásadní také byl fakt, že po jeho centralizaci a podřízení válečným účelům byl film strukturně na zestátnění připraven. V českém případě hospodářskou i obsahovou stránku českých filmů kontrolovala společnost Prag-film, kterou ovládala německá správa.¹¹⁶ Pro slovenskou kinematografii válka a těsně poválečné období znamenaly v podstatě zakladatelskou fázi, a i zde připravila válka ideální podmínky k etatizaci. Stát zde podstatě jen převzal v listopadu 1939 založenou produkční společnost *Nástup*, která již tehdy měla 51 % účast státu. Podílela se především na výrobě filmového zpravodajství a jejím úkolem bylo mimo jiné získávat finance na výrobu prvního slovenského celovečerního filmu. Z vlastnictví Hlinkových gard převzala kina, která samy Hlinkovy gardy v předchozích letech postupně vyvlastnily a přejaly do své výlučné správy.¹¹⁷ Zestátnění filmového průmyslu proběhlo hladce a mělo širokou podporu.

¹¹² Dekret presidenta republiky ze dne 27. října 1945 o zřízení vysoké školy "Akademie múzických umění v Praze" č. 127/1945 Sb. Tento návrh na dvouletou školu pro filmové herectví, režii a jednoroční scénáristický kurz měl předobraz v berlínské Filmové akademii. Na koncepci filmové školy pracovali především filmový režisér Otakar Vávra a režisér divadla Voskovce a Wericha Jindřich Honzl. BILÍK Petr: *Československá kinematografie...*, s. 13.

¹¹³ V roce 1946 byl v Mariánských lázních založen mezinárodní filmový festival, který se o dva roky později přesunul do Karlových Varů, kde je pořádán dodnes.

¹¹⁴ ŽALMAN Jan: *Velmoc film...*, s. 4.

¹¹⁵ Nesign.: *Náš první divák – náš největší kritik*. In: *Kino. Filmový obrázkový časopis*. Roč. 1, č. 1, nedatováno, s. 3.

¹¹⁶ BILÍK Petr: *Československá kinematografie...*, s. 9.

¹¹⁷ MACEK Václav – PAŠTĚKOVÁ Jelena: *Dejiny Slovenskej kinematografie*. Bratislava 1997, s. 83.

V prvních poválečných letech se také zdálo, že zestátnění filmového průmyslu byl krok správným směrem. Film Karla Steklého o hornické stávce na Kladensku v roce 1889 *Siréna* vyhrál v roce 1947 Zlatého lva za nejlepší film na mezinárodním filmovém festivalu v Benátkách.¹¹⁸ Jenže také se začaly objevovat otázky, jaké s sebou úplné podřízení filmového průmyslu politické správě neslo. Ten, kdo měl vliv na filmové médium, měl ve svých rukou velkou moc, což si dobře uvědomovali i představitelé komunistické strany. Ve svém projevu z jara 1946 ministr informací Václav Kopecký shrnul, jaký smysl mělo zestátnění filmu pro komunistickou stranu: „*Znárodněn byl dále v plném rozsahu československý film, a to nejen výroba filmu, což znamená, že obrovské pohádkové filmové bohatství přešlo z rukou soukromých do rukou státu a že z oblasti filmu byli vyřazeni proslulí filmoví plantážníci, kteří z filmu učinili džungli neřestí; ale znárodněno bylo také půjčování filmů, což znamená, že ani žádná cizí filmová agentura nemůže u nás svobodně rejdit a prodávat všelijaký brak, jako tomu bylo dříve.*“¹¹⁹ Byl to tedy zdroj obrovských výtěžků nyní zasvěcený národním zájmům. V září 1946 ministr školství Zdeněk Nejedlý na schůzi školských a osvětových pracovníků KSČ přidal další rovinu týkající se přímo komunistické strany v tom: „*že dnes film vedle divadla je nejúčinnější prostředek a někdy účinnější než kniha.*“¹²⁰ Film byl tedy lukrativní a vlivné médium, nad nímž bylo žádoucí mít plnou kontrolu, aby bylo možné jej ovlivňovat potřebným směrem.

Z komunistického slovníku vycházel termín *kinofikace republiky*, který se postupně stal součástí běžně užívaného slovníku. Označoval proces rozvoje zásobování obyvatelstva filmovými představeními v maximálním počtu, a i v těch nejdlejších místech. Termín byl přejat ze Sovětského svazu 20. let, kde spolu s termíny *elektrifikace* a *radiofikace* ustavoval představu o příslibu revoluční proměny společnosti skrze moderní technologie jakožto prostředku proměny myšlení mas.¹²¹ V podstatě okamžitě od konce války začalo Ministerstvo

¹¹⁸ Film vznikl podle dvou kapitol stejnojmenného románu Marie Majerové z roku 1935.

¹¹⁹ KOPECKÝ Václav: Výsledky kulturního budování republiky. In: *Můj poměr ke KSČ: projevy z řad pracujících inteligence*. Praha 1946, s. 6.

¹²⁰ NEJEDLÝ ZDENĚK: *O školské a kulturní politice v dnešní situaci: Řeč proslovená na II. konferenci školských a osvětových pracovníků KSČ v Praze dne 8. září 1946*. Praha 1946, s. 13. O poslání filmu v Leninově koncepci marxistické revoluce a v myšlení československých politiků a funkcionářů viz také: SKOPAL Pavel: The Cinematic Shapes of the Socialist Modernity Programme. Ideological and Economic Parameters of Cinema Distribution in the Czech lands 1948–1970. In: BILTEREYST Daniel – MALTBY Richard – MEERS Philippe: *Cinema, Audiences and Modernity. New Perspectives on European Cinema History*. London – New York: 2011, s. 84–87.

¹²¹ Tamtéž, s. 83.

informací vynakládat velké finanční prostředky na tento proces. Na jaře 1946 informoval ministr Informací Václav Kopecký o přípravě a vyjednávání „zavedení biografů do závodů a na nádraží“ a o přípravách na „zřizování biografů pro stále běžící filmové aktuality.“¹²² Byl kladen důraz také na zřizování kin v českém pohraničí i v dosud opomíjených oblastech slovenského venkova. V případě potřeby se zde věc měla řešit prostřednictvím putovních pojezdových kin a v dosud neelektrifikovaných oblastech připojením na agregáty.¹²³ Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou toto úsilí doplnil rozvoj festivalů, které měly u různých příležitostí koncentrovat tematicky zaměřené filmy v různých částech republiky,¹²⁴ a snaha o rychlou instalaci letních kin.¹²⁵ Cílem kinofikace bylo, aby na konci prvního pětiletého plánu připadalo jedno sedadlo v kině na deset diváků.¹²⁶ Právě v kinech se totiž odehrával zápas o myšlení diváka.

1. 3. Nevtíravé filmové obrazy

Počet návštěvníků kin po válce soustavně stoupal. Jít do kina bylo dostupnou zábavou, někdy i jedinou, která byla k dispozici. Rok 1946 byl v Evropě rokem rekordních návštěvností kin, například ve Velké Británii navštěvoval kino každý třetí občan kino alespoň jednou týdně.¹²⁷ Československo v tomto ohledu netvořilo žádnou výjimku. V prvním poválečném roce chodilo v Československu do kina průměrně jednou týdně 32 % lidí, přičemž přibližně každý pátý chodil do kina ještě častěji (Tabulka 1). Důležité ale bylo, co zde divák mohl vidět. Zvukový film je nevtíravě manipulativní v tom, že pokud divák nechce „propást rychle se míhající fakta“, musí zapojovat „pohotovost, pozorovací talent a zběhlost,“ což je v rozporu s rozmyšlením nad smyslem těchto sekvencí. Divákovy kritické a nezávislé myšlení je tak utlumeno, aniž by si to uvědomoval, a může si tedy snadněji osvojit

¹²² KOPECKÝ Václav: Výsledky kulturního..., s. 12.

¹²³ MACEK Václav – PAŠTĚKOVÁ Jelena: *Dejiny slovenskej...*, s. 121.

¹²⁴ Postupně vznikaly festivaly jako od 1951 Filmové jaro na vesnici, Filmové léto na vesnici, Filmové večery na vesnici, Filmový podzim či od 1948 Filmový festival pracujících postupně ve všech krajských městech Československa.

¹²⁵ Například v Ostravě na zimním stadionu bylo od roku 1949 sezonně zřizováno letní kino schopné pojmout přes 10 000 diváků. Viz: KUBA Ad.: Kina: Naše kina se stávají místem intenzivního kulturního života a osvěžení. Péče o dokonalé, moderně technické vybavení čs. Kin. In: *Kino: čtrnáctideník čs. státního filmu*. Roč. 5, č. 2, nedatováno, s. 33. V rámci filmového festivalu pracujících bylo od roku 1949 zřizováno letní kino v nově otevřeném hradním amfiteátru v Bratislavě. V roce 1951 se promítání v tomto kině v rámci filmového festivalu pracujících zúčastnilo 85 000 diváků. Viz: MACEK Václav – PAŠTĚKOVÁ Jelena: *Dejiny slovenskej...*, s. 121.

¹²⁶ SKOPAL Pavel: *The cinematic shapes...*, s. 83.

¹²⁷ THOMPSONOVÁ Kristin – BORDWELL David, *Dějiny filmu...*, s. 394.

předestíraný pohled.¹²⁸ K osvojení pohledu samozřejmě nestačí jen jeden film, nicméně ve větším množství ta možnost existuje, jak to konstatoval Kracauer na příkladu Německa, a jak to v širších souvislostech postulovali teoretikové imaginárna. Důležitá je tedy programová skladba kina.

Tabulka 1: Sociologický průzkum ohledně četnosti návštěvnosti kina v roce 1946:¹²⁹

Kategorie	Muži	Ženy	Nižší třída	Vyšší třída	16–29 let	30–49 let	nad 50 let
Četnost návštěvnosti kina							
Častěji než 1x týdně	17 %	19 %	26 %	15,5 %	30 %	17 %	14 %
Průměrně 1x týdně	32 %	32 %	27 %	41,5 %	33 %	33 %	19 %
Průměrně 1x za 14 dní	15 %	14 %	14 %	14 %	11 %	15 %	19 %
Příležitostně	36 %	35 %	33 %	29 %	26 %	35 %	48 %

Poválečnou programovou skladbu kin v Československu i v dalších evropských zemích ovlivňovalo vícero faktorů. Prvním byly technicko-ekonomické aspekty. Během války se v Evropě filmy téměř nevyráběly. Naopak obrovský rozvoj zaznamenala americká produkce, která navíc v době války neměla do evropských kin přístup. Po válce tak evropská kina zaplavily americké filmy, jelikož se evropským filmovým společnostem nedostávalo kapitálu a nestíhaly filmy vyrábět.¹³⁰ Na ty ale evropské vlády hleděly často s nedůvěrou, americkou produkci považovaly za prázdnou, pokleslou a cizí evropským hodnotám. Kromě podpor domácích kinematografií se evropské vlády snažily zavádět kvóty na dovoz amerických filmů, ale často musely pod tlakem ustupovat. Ve spojenecké okupační zóně Německa pak příznacně byly kvóty na dovoz amerických filmů explicitně zakázány pod vlivem americké produkční společnosti Motion Picture Export Association of America (MPEAA).¹³¹ U diváků

¹²⁸ ADORNO Theodor – HORKHEIMER Max: *Dialektika osvícenství...*, s. 128.

¹²⁹ *Návštěvnost kina. Jak často chodíte do kina? Sociologický průzkum.* Viz: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>, citováno k 12/6/2019.

¹³⁰ Například ve Velké Británii zabíraly roku 1946, co do návštěvnosti rekordním, hollywoodské filmy 80 % promítacího času.

¹³¹ THOMPSONOVÁ Kristin – BORDWELL David: *Dějiny filmu...*, s. 394.

americké filmy naopak slavily úspěch, zejména díky své pozitivnosti, kvalitě zpracování a tolik kritizované nenáročnosti.¹³²

Naopak protěžovaným se stal sovětský filmový průmysl. Na Sovětský svaz se pohlíželo s respektem a se zvědavostí, byl jedinou evropskou mocností, která dokázala odolat německé pozemní armádě a porazit ji. Tato skutečnost fascinovala a vzbuzovala řadu otázek po tajemství neporaženosti a pak i válečného úspěchu SSSR. Teoretik Jan Žalman nabídl čtenářům prvního poválečného čísla časopisu *Kino* z prosince 1945 svou interpretaci: „*Ukázky ruské filmové tvorby, které v uplynulých měsících proběhly na plátnech našich kin, úderný dojem, jakým na nás tato díla většinou zapůsobila, i neodolatelná síla, s jakou se mnohé z těchto filmů zmocňovaly našeho myšlení, nám umožňují posoudit, jakou nebývale významnou úlohu hrál film v boji sovětských národů proti rozběsněným silám fašismu. Byl to zvon bijící na poplach a burcující k odporu, a proto chápeme, jestliže se často praví, že za svou strašlivou vůli vydržet i ve dnech, kdy sama víra ve vítězství byla čímsi nadlidským, neděkoval sovětský lid nikomu jinému, nežli své výchově a — svému filmu. Zaslechl jsem poznámku diváka, prohozenou na schodišti biografu po zhlédnutí filmu *Bylo jedno děvčátko*¹³³: ‚Teď rozumím, proč Rusové museli válku vyhrát.‘ Tak to vyjádřil prostý divák a ani si snad neuvědomil, že touto poznámkou vystihl velikost významu sovětského filmu vůbec.¹³⁴ Ale i jinde v Evropě se sovětské kinematografii dostávalo uznání, často i z nezvyklých pozic. Například francouzský křesťansky orientovaný deník *La Croix* ve svém článku o sovětském filmu z 3. září 1945 konstatoval, že: „*Technické aspekty ruského filmu nejsou v ničem pozadu za technikami jiných zemí. Kromě určité těžkopádnosti v režii, příliš viditelných trikových efektů v nových filmech a špatné kvality filmového pásu jsou bezesporu vlivem obtíží spojených s válkou.*“ Sovětský film charakterizoval jako homogenní, expresivně zaměřený s rozmáchlým vypravěčským stylem se střízlivými hereckými výkony a skvělým komparzem. Dále podotýkal, že sovětské filmy jsou možná méně propracované z hlediska psychologie, což je dáno především tím, že jsou „*pojímány především jako dokumenty a herci jej spíše ‚žijí‘ než ‚vysvětlují‘.*“ A na rozdíl od francouzské produkce že rovněž lpí na předání určitého morálního vzkazu. Obzvláště vyzdvihovaným filmem byla *Duha* od Marka Donskoje. Autor*

¹³² JUDT Tony: *Poválečná...*, s. 223–239; SKOPAL Pavel: *Filmová kultura...*, s. 188–192.

¹³³ EJSYMONT Viktor: *Bylo jedno děvčátko*. 1944. Jde o příběh malé dívky během obléhání Leningradu, která ztratí matku, domov, a snaží se přežít.

¹³⁴ ŽALMAN Jan: *Velmoc film...*, s. 4.

článku rovněž upozorňoval, že „v nových ruských filmech už nenalzáme ani stopu protináboženského zaměření,¹³⁵ což byl pro tento křesťansky orientovaný deník a jeho čtenáře důležitý fakt. Ovšem problém sovětského filmu byla nedostatečná produkce, většinou nízká materiální kvalita a fakt, že filmy vysoce ceněné v intelektuálních kruzích jako *Ivan Hrozný* nebo *Křížník Potěmkin* byly němé, příliš expresivní a dlouhé, a tudíž pro řadového diváka často nesrozumitelné a nekoukatelné.

Oba státy se shodně prostřednictvím filmu snažily u Evropanů vytvářet pozitivní obraz sebe sama i ovlivňovat evropské (vnitro)politické události. V roce 1946 se filmové médium definitivně stalo součástí toho, co Tony Judt nazval kulturními válkami.¹³⁶ „Itálii zaplavily ‚pozitivní‘ americké filmy v době klíčových voleb v roce 1948. Americké ministerstvo zahraničí dalo podnět společnosti Paramount, aby v tom roce znovu uvedla svůj film *Ninočka* (z roku 1939),¹³⁷ který měl pomoci přilákat voliče nekomunistickým stranám. A na druhé straně Washington zase požadoval, aby se *Hrozný* hněvu, které natočil režisér John Ford v roce 1940, nedostaly do distribuční sítě ve Francii z obavy, že by z tohoto nepříznivého obrazu Ameriky z doby hospodářské krize mohla těžit Francouzská komunistická strana.“¹³⁸ Pro diváka, který neměl žádnou vlastní zkušenost s danou zemí či situací, představoval onu zkušenost právě film; i zde se ukazovala realitotvornost imaginárna.

V Československých kinech v roce 1945 převládaly sovětské filmy, které s sebou přivezla sovětská armáda při osvobození státu. Již 16. dubna 1945 bylo ve velkém stylu obnoveno promítání v osvobozených Košicích, které zároveň bylo vůbec prvním filmovým promítáním v osvobozeném Československu. Slovenské filmové ústředí na tento den zorganizovalo v kině Kapitol slavnostní premiéru sovětského filmu *Kutuzov*, které se zúčastnil prezident Edvard Beneš a členové ústřední vlády.¹³⁹ Film byl natočen roku 1943 a vyprávěl

¹³⁵ M.P. : Le cinéma soviétique. In : *La Croix*. Roč. 66, č. 19011, 9/9/1945, s. 3.

¹³⁶ JUDT Tony: *Poválečná...*, s. 200–229.

¹³⁷ LUBITSCH Ernst, REISCH Wlater – WILDER Billy – BRACKETT Charles: *Ninočka*. 1939. Film vypráví příběh tří pracovníků sovětského komisariátu, kteří jsou vysláni do Paříže, aby tam prodali zkonfiskované šperky. Ale natolik se jim zalíbí život na západě, který je od jejich nuzných poměrů diametrálně odlišný, že otálejí s návratem. Na to je za nimi vyslána komisařka, která má prodej šperků dovyřídit a přivést ty tři domů. Ačkoliv je ze začátku k západnímu luxusu netečná, nakonec pomalu povoluje, a navíc se zamiluje. Komisaři se domů nevrátí, ale ona kvůli pocitu povinnosti ano. Nakonec je ale vyslána do Istanbulu, kde se ukáže, že šlo o falešné pověření, které vymysleli její tři přátelé a její milenc, aby ji dostali ven ze Sovětského svazu.

¹³⁸ JUDT Tony: *Poválečná...*, s. 235.

¹³⁹ MACEK Václav – PAŠTÉKOVÁ Jelena: *Dejiny slovenskej...*, s. 101.

příběh vpádu Napoleonových vojsk do Ruska roku 1812, dobytí Moskvy a následně jejich ústup právě před vojsky generála Kutuzova.¹⁴⁰ Film byl názornou alegorií německého tažení do Sovětského svazu v roce 1942 a jeho konce. V následujících dnech zahájila provoz další tři košická kina, která přechod fronty ušetřil. Sovětská filmová delegace dovezla 19 dlouhých a 17 krátkých filmů, které se podílely na zajišťování programu kin na osvobozovaném území.¹⁴¹

Další slavnostní filmová premiéra za účasti prezidenta republiky symbolicky odstartovala obnovení promítání kin v již zcela osvobozeném Československu. Konala se 2. června 1945 v pražském kině Alfa.¹⁴² Promítán byl opět sovětský film, tentokrát *Suvorov* z roku 1941 o posledních letech života ruského vojevůdce Alexandra Vasiljeviče Suvorova v době panování cara Pavla I. Šlo znovu o alegorii na sovětské vojenské úspěchy, tentokrát byl tématem příběh přechodu ruské armády přes Alpy v době italského tažení a rovněž vítězství nad Napoleonem.¹⁴³ Kromě toho byla premiéra doplněná o filmovou reportáž z příjezdu Edvarda Beneše do Moskvy v březnu 1945 s názvem *Pobyt prezidenta republiky v Moskvě před návratem do vlasti*,¹⁴⁴ která během prvních týdnů obnoveného promítání doprovázela řadu dalších promítání.

V dalších dnech byla postupně obnovována další promítání, a přestože již 8. června 1945 byl v Československu promítnut první film západní provenience, britský válečný film z roku 1943 *San Demeterio*,¹⁴⁵ programy kin v roce 1945 sestávaly především ze sovětských válečných filmů a starších československých filmů s vlasteneckým zaměřením jako *Prstýnek*,¹⁴⁶ *To byl český muzikant*¹⁴⁷ či *Děvčica z Beskyd*,¹⁴⁸ jimž předcházely filmové zpravodaje o aktuálních politických událostech. Na konci roku 1945 bylo do Prahy dopraveno

¹⁴⁰ PETROV Vladimír: *Kutuzov (Napoleon v Moskvě)*. 1943.

¹⁴¹ HAVELKA Jiří: *Československé filmové hospodářství 1945–1950*. Praha 1970, s. 239.

¹⁴² Dnes a zítra. In: *Svobodné noviny*. Roč. 1, č. 10, 2/6/1945, s. 4.

¹⁴³ PUDOVKIN Vsevolod: *Suvorov*. 1941.

¹⁴⁴ Dnes a zítra. In: *Svobodné noviny*. Roč. 1, č. 10, 2/6/1945, s. 4.

¹⁴⁵ Uvedlo Pražské komorní kino Passage. Od 15. června 1945 film promítala také brněnská kina.

¹⁴⁶ FRIČ Martin, HLAVÁČ Josef – NEUBERG Josef: *Prstýnek*. 1945.

¹⁴⁷ SLAVÍNSKÝ Vladimír, WASSERMAN Václav – SLAVÍNSKÝ Vladimír: *To byl český muzikant*. 1940.

¹⁴⁸ ČÁP František, DRDA Jan: *Děvčica z Beskyd*. 1944.

25 filmů britské výroby, z nichž byly dva barevné, a to *Zloděj z Bagdadu*¹⁴⁹ a *Kiplingova zfilmovaná Kniha džunglí*.¹⁵⁰ Brzy k nim mělo přibýt ještě dalších 8 britských filmů.¹⁵¹

První poválečnou premiérou československé produkce byla 14. prosince 1945 *Rozina Sebranec* podle povídky Zikmunda Wintera, který režisér Otakar Vávra začal natáčet v březnu roku 1944.¹⁵² Film byl napjatě očekáván, nejen kvůli faktu, že čerpal z českých dějin a dal se tudíž chápat vlastenecky, ale také protože se o něm vědělo, že díky jeho rozmáchlému komparzu a prodlužovanému a zdržovanému natáčení uchránil řadu herců a filmařů před totálním nasazením.¹⁵³ Zatímco rok 1945 se nesl ještě ve znamení repríz, rok 1946 již přinesl první premiéry filmů vyrobených v obnovené kinematografii. První celovečerní hraný film, který vznikl na Slovensku, bylo sociální drama o slovenských hornících *Varúj...!*¹⁵⁴ Slavnostní premiéra se uskutečnila 24. dubna 1947 v Bratislavě.

V Československu bylo v roce 1945 celkem 1650 stálých kin, kde se konalo celkem 201 606 představení, na něž přišlo celkem 54 231 000 diváků.¹⁵⁵ Sovětské filmy zaujímaly celkem 43,7 % promítacího času, československé zaujímaly 33,8 % a západní 22,5 %.¹⁵⁶ V roce 1946 bylo v Československu 1905 kin, v nichž se konalo 545 666 představení, tedy téměř trojnásobek než v předešlém roce, a diváků přišlo do kin dva a půlkrát více než v roce 1945, tedy 127 220 000.¹⁵⁷ Programová skladba kin se přehoupla ve prospěch filmů západní produkce, které tvořily 36,7 % z promítnutých filmů. Sovětská produkce se s 27,9 % podílem držela v těsném závěsu za filmy vyrobenými v Československu, které tvořily 31,5 % promítnutých filmů.¹⁵⁸ V roce 1947 podíl sovětských filmů na programové skladbě klesl

¹⁴⁹ WHELAN Tim – POWELL Michael – BERGER Ludwig – MENZIES Cameron William – KORDA Zoltan – KORDA Alexander, BIRÓ Lajos: *Zloděj z Bagdadu*. 1946.

¹⁵⁰ KORDA Zoltan, STALLINGS Laurence: *Kniha džunglí*. 1946.

¹⁵¹ Nesign.: 25 anglických filmů v Praze. In: *Kino. Filmový obrázkový časopis*. Roč. 1, č. 1, nedatováno, s. 2.

¹⁵² VÁVRA Otakar, TÝŽ: *Rozina sebranec*. 1945.

¹⁵³ Nesign.: *Rozina Sebranec před premiérou*. In: *Kino. Filmový obrázkový časopis*. Roč. 1, č. 1, nedatováno, s. 8–9.; BILÍK Petr: *Československá kinematografie...*, s. 19.

¹⁵⁴ FRIČ Martin – BIELIK Paľo, STEKLÝ Karel – BIELIK Paľo – FRIČ Martin: *Varúj...!* 1947. Podle námětu divadelní hry Ivana Stodoly *Bačova žena*. Film zobrazuje téma slovenského vystěholectví do Spojených států. Má vlastenecký a sociální tón. Z nedostatku technického a profesionálního zázemí se na něm z velké míry podíleli čeští filmoví tvůrci.

¹⁵⁵ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1945-1950*, s. 81.

¹⁵⁶ Kategorie západních filmů se ve statistikách objevuje pod názvem ostatní. Tuto kategorii tvořily všechny filmy západní provenience, kromě britských a amerických také italské, francouzské, švédské či švýcarské. Viz: MACEK Václav – PAŠTĚKOVÁ Jelena: *Dejiny slovenskej...*, s. 108.

¹⁵⁷ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1945-1950*, s. 81.

¹⁵⁸ Tamtéž.

na své minimum 15,7 %, zatímco podíl filmů západní provenience byl na svém historickém maximu 56,6 %. Československá produkce stagnovala na podílu 29,8 % na programové skladbě kin.¹⁵⁹ Podíl sovětské produkce na programové skladbě československých kin by pravděpodobně dál klesal, pokud by v kontextu únorového převzetí moci komunistickou stranou nedošlo v roce 1948 ke zrušení smlouvy s americkou produkční společností MPEAA a v roce 1949 vynětí většiny filmů západní provenience z programů československých kin.¹⁶⁰ Od té doby byly ojediněle koupeny filmy nezávislých výrobců, a to *Malý uprchlík*,¹⁶¹ *Chicago volá*¹⁶² a *Synkopy*.¹⁶³ Místo toho v programech v roce 1948 přibyla nová kategorie „lidovědemokratických filmů“, pod níž se slučovaly produkce filmových průmyslů východního bloku.

V kontextu proměn programové skladby kin, kterých bylo v roce 1948 v Českoslovesku 2 265 a přišlo do nich velkem 153 837 000 diváků, tedy o téměř osm milionů více než v předchozím roce, se podíl filmů sovětské produkce v československých kinech oproti předchozímu roku zvýšil na 26,7 %, zatímco podíl filmů západní provenience klesl na 43,3 %. Byl tedy stále ještě dosti vysoký. Podíl československých filmů stagnoval na 29,2 %, zatímco podíl filmů z lidovědemokratických zemí představoval mizivého 0,8 %.¹⁶⁴

1. 4. Publikum a osvojení obrazů

V roce 1949 došlo k mírnému nárůstu podílu filmů lidovědemokratické provenience na programové skladbě kin 4,9 %, kde se udržely i v následujícím roce. Naopak docházelo k dalšímu poklesu podílů filmů vyrobených v západních kinematografiích na promítání, v roce 1949 to nicméně i přes řadu omezení stále bylo 29,5 %, ale v roce 1950 už jen 14,4 %, většinou šlo starší a nezávislé filmy. Naopak podíl sovětské produkce vystoupal na 36,4 % a v roce 1950 se přehoupl na lehce nadpoloviční podíl na 51 %. Podíl československých filmů

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Národní archiv (dále jen NA), f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 89, a. j./bod 107/30.

¹⁶¹ ASHLEY Ray – ENGEL Morris – ORKIN Ruth, TITÍŽ: *Malý uprchlík*. 1953.

¹⁶² REINHARDT John, BERNEIS Peter: *Chicago volá*. 1951.

¹⁶³ DIETERLE William, YORDAN Philip: *Synkopy*. 1942.

¹⁶⁴ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1945–1950*, s. 81.

si dál udržoval svůj téměř třetinový podíl – v roce 1949 to bylo 29,2 % a v roce 1950 obdobný podíl 29,7 %.¹⁶⁵

V tomto kontextu lze v podílu na programové skladbě pozorovat tendence řídit shora distribuci a tím i divácký vkus. Také byly organizovány hromadné návštěvy a lidem byly rozdávány lístky na sovětské filmy v zaměstnání. Nicméně právě kvůli tomu, a také vzhledem k faktu, že správci kin se uchýlovali k různým trikům, jak splnit plánované ukazatele,¹⁶⁶ podíl sovětských filmů na programech je v oficiálních číslech bezesporu naddimenzovaný. A i přes tuto naddimenzovanost lze pozorovat určité tendence v diváckém vkusu, které se odrážejí v celkové návštěvnosti kin a také v počtu diváků na jedno představení. Pokud se daný program lidem nezamlouval, měli možnost si kromě těch, co dostali, lístky do kina prostě nekoupit.

Už během roku 1949 tak kleslo číslo celkové návštěvnosti československých kin o 7,5 milionů na 147 468 000, následující rok pokles pokračoval, nejdříve na 120 792 000 v roce 1950, což byla i nejnižší návštěvnost prvního poválečného patnáctiletí.¹⁶⁷ I přesto, že pro sovětské filmy byly obvykle vyhrazeny větší kinosály, západním distribucím menší kina, přišlo v průměru na jedno představení sovětského filmu v roce 1949 jen 173 diváků oproti 211 na západní distribuci, 209 na československou a dokonce i lidovědemokratické produkce se 187 diváky sovětské filmy předběhly. V roce 1950 počet diváků strmě klesl na 141 na jedno představení, poklesl i počet diváků československých filmů na 185 na jedno představení a lidovědemokratických na 176, zatímco počet diváků na jedno představení západní distribuce vzrostl na 230 diváků v průměru.¹⁶⁸ Kapacity kin nestačily, v momentě, kdy byl uveden nějaký film západní produkce, vzbudilo to mezi diváky obrovský zájem a stály se fronty na lístky.¹⁶⁹ Poptávka po západní distribuci tedy dál trvala, zatímco sovětské filmy se u československého publika těšily nejmenší oblíbenosti.

Rok 1951 byl nejvíce krizovým rokem. Počet návštěvníků sice mírně stoupl na 123 800 000, bylo to ale dáno zvýšením počtu stálých kin na 3 362, což oproti roku 1948

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ SKOPAL Pavel: *Filmová kultura...*, s. 139–188.

¹⁶⁷ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1945–1950, 1951–1955, 1956–1960*, s. 81, 81 a 103.

¹⁶⁸ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1945–1950*, s. 81.

¹⁶⁹ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 89, a. j./bod 107/30

představovalo nárůst o více než 1 000. V poměru počtu diváků na jedno představení ale pokračoval propad. Na západní filmy přišlo v průměru 213 diváků na představení, na sovětské jen 133 a lidovědemokratické ještě méně, 125 diváků. Československé filmy navštívilo v průměru 157 diváků na představení. Z hlediska distribučních poměrů se podíl západních filmů na programové nabídce propadl na 5,6 %, zatímco lidovědemokratických se oproti předchozímu roku ztrojnásobil na 12,6 %. Podíl sovětských filmů mírně klesl na 45,6 %, ale československá produkce stoupla na 36,2 % podílu na programech kin.¹⁷⁰ Československé filmy si tedy dál stabilně držely své publikum a z tohoto poměru je také zřejmé, že československé filmy vidělo co do počtu nejvíce diváků.

V paralele se snahou o proměnu diváckého vkusu vyvíjeli po převzetí mocenského monopolu vedoucí představitelé komunistické strany tlaky na práci filmařů se snahou filmové obrazy od základů proměnit. Jenže kromě diváckého vkusu se československý filmový průmysl vyznačoval silnou kontinuitu i v personální rovině. Řada filmařů a herců zde působila před válkou i během války, a i po válce si většina z nich udržela svou pozici. Tvůrčí základnu československého filmu v poválečném období tvořili renomovaní režiséři Miroslav Cikán, Vladimír Slavínský, Martin Frič, Jiří Slavíček, Václav Kubásek nebo Vladimír Borský, kteří si své renomé vydobyli v meziválečném období. Střední generaci zastupovali Otakar Vávra, František Čáp, Václav Krška a scenárista Karel Steklý. Mladou nastupující generaci reprezentovali Jiří Weiss, Jiří Krejčík, Bořivoj Zeman či Josef Mach.¹⁷¹ Přestože se většina filmařů ztotožňovala s vizemi o zestátnění a kultivující funkcí filmu a v zásadě neměla nic ani proti komunistické straně, odmítali se podřizovat tlakům a chtěli trvat na základních profesních zásadách, které se často neslučovaly s požadavky komunistické strany. Odmítali socialisticko-realistickou estetiku, argumentující nutností odpovědět požadavkům publika i vnitřní logiky filmového řemesla. Tyto okolnosti vedly k neustálým střetům mezi filmaři a komunistickou stranou. Jakožto úzce specializovaní profesionálové byli ale nenahraditelní, takže se československá filmová produkce propadala do tvůrčí krize.¹⁷² Výsledkem byla paralýza, která se naplno projevila právě v roce 1951, kdy bylo v Československu vyrobeno

¹⁷⁰ HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1951–1955*, s. 81.

¹⁷¹ BILÍK Petr: *Československá kinematografie...*, s. 16.

¹⁷² SCZEPANIK Petr: *Továrna Barrandov...*, s. 151–212; TÝŽ: Machři a diletanti. Základní jednotky filmové praxe v odbě reorganizací a politických zvrátů 1945 až 1962. In. TÝŽ (ed.): *Naplánovaná kinematografie. Český filmový průmysl 1945 až 1960*. Praha 2012, s. 27–101.

pouhých sedm filmů, což bylo ještě o čtyři méně než v prvním poválečném roce, kdy se výroba filmů teprve rozbíhala. S tím se časově shodovalo i dno návštěvnosti československých kin.

V roce 1952 se mírně zvýšila celková návštěvnost na 131 540 000 diváků, počet diváků sovětských filmů ale dál klesal na 122 osob na jedno představení a v následujícím roce na 120 osob na jedno představení, což představovalo nejhorší výsledek od války. Naopak počet diváků na jednom československém filmu z propadu z roku 1951 mírně stoupl na 147, respektive 154 osob, a na západním filmu dokonce na 229, respektive 269 osob na jedno představení, což po roce 1945 s 290 diváky na jednom představení představovalo druhé nejvyšší číslo.¹⁷³ Bylo to také v paralele s historicky nejnižším podílem na programové skladbě kin, která byla v roce 1952 4,1 % a v roce 1953 5 %.¹⁷⁴ Poptávka publika po západních filmech tedy byla evidentní.

Pod vlivem konfliktů s filmaři a odlivem návštěvníků z kin byli vedoucí činitelé komunistické strany nuceni hledat kompromis mezi ideologickými nároky a snahou opět přivést diváky do kin a také zvýšit československou produkci. Byl navýšen podíl západní produkce na programové skladbě kin na 13,1 % a snížen podíl sovětských filmů na 42,2 %, podíl československé produkce se pohyboval na 35,9 %.¹⁷⁵ Stoupla návštěvnost československých kin, ale teprve rok 1955 s 162 650 000 diváků překonal dosavadní maximum návštěvnosti kin z roku 1948.¹⁷⁶ V roce 1955 bylo také vynětí západních filmů z distribuční nabídky otevřeně komentováno jakožto neuvážené a protěžování sovětských a lidovědemokratických filmů jakožto nepatřičné pro vkus československých diváků či přímo byly tyto filmy prohlášeny za nekoukatelné.¹⁷⁷ Opět se mírně navýšil podíl západních filmů na programové skladbě kin na 15,9 %, naopak mírně klesl podíl sovětských filmů na programu na 40,2 % i československých na 31,8 %, zato ustoupil tlak na československé filmaře. Pořadí počtu návštěvníků na jeden film se nezměnilo – vedly západní filmy

¹⁷³ V roce 1953 opět mírně stoupla návštěvnost na 136 030 000 diváků, lidovědemokratické filmy se stabilně držely na počtu 142 diváků na jednom představení. Viz: HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1951–1955*, s. 81.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ V roce 1954 to bylo 151 100 000 diváků. Tamtéž.

¹⁷⁷ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 89, a. j./bod 107/30.

s průměrem 240, respektive 246 diváků na představení, československé na 175, respektive 188 osob na jednom představení, kam se na ně dotahovaly lidovědemokratické filmy se 166, respektive 187 diváky. Sovětské filmy zůstávaly daleko vzadu se 135, respektive 141 diváky na jedno představení, tedy o více než 100 oproti západním produkcím.¹⁷⁸

O tom, že trend rozšiřování produkční nabídky byl správný, svědčil i rekordní rok 1957, kdy československá kina navštívilo 186 210 400 návštěvníků. Podíl na programové skladbě západních filmů byl s 30,1 % v tomto roce nejvyšší od roku 1948, zatímco podíl sovětských filmů se s 20,7 % propadl na své druhé minimum, méně sovětských filmů bylo v československých kinech uvedeno jen v roce 1947, kdy podíl činil 19,9 %. Československé filmy si dál držely svůj třetinový podíl. Ovšem v počtu diváků dál vedly západní filmy s počtem 213 diváků na jedno představení, na druhém místě byly opět československé s 184 diváky a sovětské filmy se ocitly i přes snížený podíl na programech dále s odstupem na posledním místě se 135 diváky na jedno představení.¹⁷⁹ Ustoupení v tlaku na filmaře, rozšíření distribuční nabídky, „*uvedením některých českých repris nenáročného nebo úpadkového charakteru*“,¹⁸⁰ dalšímu rozšiřování sítě kin a faktu, že začaly do kina chodit i silné ročníky narozené v posledních letech války a těsně po válce, vedly k oněm rekordním počtům,¹⁸¹ než návštěvnost ustoupila rozšíření televizorů.¹⁸² V následujících letech počet návštěvníků kin mírně klesal, stejně tak i podíl západních filmů na programové skladbě, do roku 1960 ale neklesl pod 21 %.¹⁸³ V tomto procesu se promítly závěry konference při I. festivalu československého filmu v Banské Bystrici, který se konal od 22. února do 1. března 1959. V jejím rámci ministr školství František Kahuda kritizoval stávající vývoj a také soudobou filmovou produkci. Po této kritice došlo ke konzervativnímu obratu zpět k sovětizační politice ve filmovém průmyslu.¹⁸⁴ Podíl sovětských filmů tak opět

¹⁷⁸ Československé měly v roce 1954 podíl 35,9 % a v roce 1955 klesly na 31,8 %, zatímco lidovědemokratické z 8,8 % stouply na 12,1 %. HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1951–1955*, s. 81.

¹⁷⁹ Lidovědemokratické filmy s podílem 15,1 % programů přilákaly v průměru 154 diváků na jedno představení. HAVELKA Jiří: *Československé filmové hospodářství 1956–1960*. Praha 1970, s. 103.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ SKOPAL Pavel: *Filmová kultura...*, s. 210.

¹⁸² V roce 1957 bylo v Československu 172 800 televizních přijímačů. V roce 1958 327 800, následující rok 519 000 a v roce 1960 jich bylo 754 900. Viz: HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1956–1960*, s. 103.

¹⁸³ V roce 1958 byl počet návštěvníků kin 183 333 500, v roce 1960 to bylo 176 046 600. V roce 1958 poměr byl 24,5 %, v roce 1959 podíl klesl na 22,6 % a v roce 1960 na 21,4 %. Tamtéž.

¹⁸⁴ CYROŇ Milan: *Filmy banskobystričké*. In: 25fps. *online časopis o filmu a nových médiích*. Roč. 2009, nečíslováno. [online] <http://25fps.cz/2009/filmy-banskobystricke/>, citováno k 21/6/2019. Viz také: Nesign.:

narůstal až na 33,1 % v roce 1960, ale jejich návštěvnost se dál držela na necelých 140 divácích na jednom představení oproti téměř 200 na jednom západním filmu.¹⁸⁵ Československé filmy si naopak držely svůj stabilní třetinový podíl na programové skladbě a přibližně 175 divácích na představení.¹⁸⁶

Československé filmy se tedy v celém období 1945–1960 stabilně držely na přibližně třetinovém podílu na programových skladbách kin a zároveň jim patřilo stabilně druhé místo v žebříčku průměrné návštěvnosti na jedno představení. Po celé období 1945–1960 to byly právě československé filmy, které se až na drobné výjimky ocitaly na předních místech žebříčku návštěvnosti.¹⁸⁷ Pro období 1945–1955 celkem 30 filmů překonalo hranici 3 milionů diváků, z nichž 20 bylo vyrobeno v letech 1945–1947. Šlo hlavně o romantické filmy z přírodního prostředí s prvky pohádky *Řeka čaruje*¹⁸⁸ a *Prstýnek*,¹⁸⁹ komedie *Poslední mohykán*, *Právě začínáme* či *Nevíte o bytě*, historicko-dobrodružný *Jan Roháč z Dubé* a válečný *V horách duní*. Hranici 3 milionů diváků překonal i kriminální *13. revír*. V tomto období se mezi nejnavštěvovanější filmy zařadil sovětský válečný *Pád Berlína*, možná i díky Janu Werichovi, který ve filmu ztvárnil postavu Hermana Göringa,¹⁹⁰ a dobrodružný *Muži v sedle*.¹⁹¹ V letech 1954 až 1959, kdy se distribuce stávala pestřejší a bylo vyprodukováno i více filmů. Průměrné počty diváků na jedno představení i na jeden film tak klesly. Hranici dvou milionů diváků překonalo celkem 35 snímků, z nichž opět všechny až na několik výjimek pocházely z československé produkce. Obejvily se tu ale i francouzské filmy *Hrabě Monte Christo* s Jeanem Maraisem v hlavní roli či *Červený a černý* s Gérardem Philippem, které se ocitly na 6., respektive 12. místě návštěvnosti v tomto období a představovaly nejúspěšnější

Banská Bystrica 1959. Dokumenty ke kontextům 1. festivalu československého filmu. In: *Iluminace. Časopis pro teorii, historii a estetiku filmu*. Roč. 16, č. 4(56) (2004), s. 139-222.

¹⁸⁵ V roce 1958 byl podíl sovětských filmů na programech 28,1 %, v roce 1959 stoupl na 30,9 %. V roce 1958 průměrně přišlo na jeden sovětský film 142 lidí, v roce 1959 počet klesl na 138 a v roce 1960 na 137, u západních filmů v roce 1958 přišlo na jedno představení 192 lidí, v následujícím roce také a v roce 1960 přišlo 195 lidí na jedno představení HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1956–1960*, s. 103.

¹⁸⁶ Respektive na 180 návštěvníků v roce 1958, dále 169 v roce 1959 a 177 v roce 1960. Tamtéž.

¹⁸⁷ Žebříčky oblíbenosti přejetý ze SKOPAL Pavel: *Filmová kultura...*, s. 189-214, údaje o návštěvnosti z HAVELKA Jiří..., s. 205–211.

¹⁸⁸ KRŠKA Václav, BERÁNEK Jaroslav – KRŠKA Václav: *Řeka čaruje*. 1946. Film podle předlohy Josefa Tomana opěvuje omlazující krásu řeky Sázavy.

¹⁸⁹ FRIČ Martin, HLAVÁČ Josef – NEUBERG Josef: *Prstýnek*. 1945. Jde o letní milostný příběh mezi šlechtičnou, která přijíždí na své vekovské sídlo, a sedlákem z nedaleké vsi.

¹⁹⁰ ČIAURELI Michal, PAVLENKO Pjotr – ČIAURELI Michail: *Pád Berlína*. 1949.

¹⁹¹ JUDIN Konstantin, ERDMAN Nikolaj: *Muži v sedle*. 1950.

zahraniční filmy.¹⁹² Úplně nejnavštěvovanějším filmem tohoto období byla ale hudební pohádka *Strakonický dudák* následována další hudební pohádkou *Byl jednou jeden král*, komedií *Anděl na horách* a hudební komedií *Hudba z Marsu*.¹⁹³

Československé publikum jednoznačně preferovalo československé filmy. V letech 1945–1946 v počtu diváka na představení československé filmy západní produkci dokonce překonaly, jinak se ale stabilně držely v menším či větším závěsu za západní produkci. V těsně poválečném období šlo pravděpodobně o projev vlastenectví a obnoveného zájmu o vše československé, po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou mohlo jít o kombinaci skutečného zájmu a divácké taktiky. Návštěva československého filmu se mohla zdát jako nejlepší kompromis. Estetika a námět československých filmů nebyly divákovi tak cizí jako sovětské náměty a technická kvalita zpracování se alespoň částečně blížila úrovni západních produkcí. Stabilně šlo tedy o nejlepší volbu při uvažování, na co jít do kina.

Z hlediska žánru byly nejúspěšnějšími filmy po celé období komedie a dobrodružné příběhy, do nichž lze počítat i některé válečné filmy, případně výpravná historická dramata s melodramatickou zápletkou. Většina nejúspěšnějších filmů byla barevných. Podle filmového historika Pavla Skopala je divácký úspěch těchto filmů založen „na patrné kontinuitě s populárními předúnorovými veselohrami. Tu zajišťovala scenáristická a režijní účast Martina Friče a především herecké hvězdy jako Vlasta Burian, Josef Marvan, Oldřich Nový nebo Zdeňka Baldová (*Hudba z Marsu*, *Anděl na horách*, *Cirkus bude!*, *Muž v povětrí*, *Páté kolo u vozu*, *Nechte to na mně*). Rozpoznatelný je pak ještě jeden trs kulturně a narativně spřízněných filmů, jimiž jsou české historické filmy, pohádky či adaptace divadelních her, vycházející většinou z českých literárních a výtvarných tradic a z obrozenecké literatury: *Strakonický dudák*, *Byl jednou jeden král*, *Hrátky s čertem*, *biografický film o Bedřichu Smetanovi Z mého života*, *Psohlavci*, *Jan Hus*.“¹⁹⁴ Tedy i přes tlaky na proměnu produkovaných obrazů československými filmy, propagování sovětských filmů se vkus publika držel v kontinuitě, a byla to opět spíše filmová produkce, která následovala vkus publika než naopak. Československé filmy a představitost a publika tedy byly ve shodě, která

¹⁹² SKOPAL Pavel: *Filmová kultura...*, s. 214.

¹⁹³ Na 5. místě figuroval dobrodružný film *Král Šumavy*, na 7.–9. místě figurovaly sestupně komedie *Hrátky s čertem*, *Cirkus bude!* a *Dobrý voják Švejk* následované dobrodružným filmem *Ztracená stopa* a komedií *Muž v povětrí*. Tamtéž.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 212.

se zakládala spíše zdola, na kontinuitách vkusu, na něž filmy odpovídaly a jež konkretizovaly. Mohly ale tuto představivost posouvat v dílčích aspektech a také skrz ony náhodné významy.

2. KAPITOLA

NOC JAKO METAFORA VÁLKY

*Čeští bratři z doby temna
ožili v dobách heydrichiád.
Byly dny, které jako kdysi v naší historii nenasvědčovaly,
že se dočkáme ožití nejdražších svobod.*

(Gustáv Kozák, *Traktát o nezávislém tisku*, 1946)¹⁹⁵

Válka byla ztotožněna s nocí nejen ve filmovém médiu, ale i tisku, v poezii,¹⁹⁶ na plakátech či pohlednicích (Obrázek 1) a také v mnohem oficiálnějších dokumentech. Už *Program národní fronty Čechů a Slováků (Košícký vládní program)*, který byl vyhlášen v Košicích 4. dubna 1945 a sepsán ještě dříve,¹⁹⁷ a který zakládal poválečné směřování státu, si vypomáhal symbolikou noci: „*Po více než šesti letech cizácké poroby přišel čas, kdy nad naší těžce zkoušenou vlastí vzhází slunce svobody. Na své slavné vítězné cestě na západ osvobodila Rudá armáda první části Československé republiky. Tak bylo umožněno díky našemu velkému spojenci, Sovětskému svazu, že na osvobozené území se vrátil prezident republiky a byla zde, opět na domácí půdě, vytvořena nová československá vláda. Nová vláda má být vládou široké Národní fronty Čechů a Slováků a tvoří ji představitelé všech sociálních složek a politických směrů, které doma i za hranicemi vedly národně osvobozenecký zápas za svržení německé a maďarské tyranie. Nová vláda považuje za svůj úkol, aby po boku Sovětského svazu a ostatních spojenců dovedla tento zápas do konce, do úplného osvobození republiky, přispěla všemi silami českého a slovenského národa k plné porážce hitlerovského Německa a učinila první kroky pro vybudování nového, šťastnějšího života našich národů*

¹⁹⁵ KOZÁK Gustav: Traktát o nezávislém tisku. In: *Dnešek*. Roč. 1, č. 24, 5/9/1946, s. 370.

¹⁹⁶ Viz například série básní z deníku *Svobodné noviny*. HRBEK František: Tak jasná byla noc. In: *Svobodné noviny*. Roč. 1, č. 22, 16/6/1945, s. 1.; ČAPEK Josef: Den i noc. Báseň z koncentračního tábora. Tamtéž, č. 46, 17/7/1945, s. 1.; HRUBÍN František: Nokturno vlků. Tamtéž, č. 47, 18/7/1945, s. 1.; THIELE František: Půlnoc u muzea. Tamtéž, č. 60, 2/8/1945, s. 1; HALAS František: Nezapomenutelné noci. In: *Obzory*. Roč. 1, č. 4, 15/9/1945, s. 61, atd.

¹⁹⁷ KUKLÍK Jan: *Znárodněné...*, s. 136–140.

v osvobozené vlasti.¹⁹⁸ Hned ve své úvodní větě tedy *Košický vládní program* ztotožnil noc a válku, a skrze sémantické posuny i další dobové fenomény. Metafora *slunce svobody* byla uvedena v dichotomické opozici k *šesti letům cizácké poroby*. Po této noci měl obrazně vyjít den, který měl znamenat počátek budování nové, lepší a šťastnější společnosti a státu. Tato metafora rovnou významově rámovala kroky, které se poválečná československá vláda chystala učinit, které byly oznámeny v dalších částech vládního programu, ať už šlo o reorientaci zahraniční politiky na Sovětský svaz, reformu armády, odsun příslušníků maďarské a německé národnostní menšiny,¹⁹⁹ soudy s lidmi obviněnými z kolaborace, konfiskace majetků, znárodňování, pozemkovou reformu, zavádění sociálního pojištění, zavedení politického systému lidové demokracie, který měl od základů změnit způsob vládnutí v Československu, a řady dalších opatření snad ve všech myslitelných oblastech hospodářského, politického, kulturního a společenského života.²⁰⁰ Tato budoucnost tedy měla být zářná, šťastná, lidovědemokratická a obrácená k Sovětskému svazu, zatímco minulost byla temná, spjatá s *porobou a německou a maďarskou tyraníí*.

Tento metanarativ měl v československých oficiálních dokumentech svou tradici – již Washingtonská deklarace vyhlášující samostatný československý stát v roce 1918 sdělovala, že v první světové válce: „*Demokracie porazila teokratickou autokracii. Militarismus je zničen – demokracie je vítězná; - na základech demokracie lidstvo bude reorganizováno. Mocnosti temnoty sloužily vítězství světla – vytoužený věk lidstva vzchází. Věříme v demokracii – věříme ve svobodu – a ve svobodu vždy větší a větší.*“²⁰¹ I v tomto dokumentu byla válka, teokratická autokracie, Německo a Rakousko ztotožněny s nocí, zatímco budoucnost a demokracie, s nimiž se v dokumentu ztotožňovali i autoři deklarace, rámovala metafora světla. Noc i v tomto dokumentu dobové záležitosti rámovala negativně. *Košický vládní program* aktualizoval tyto reprezentace v nových politických kontextech, které vzešly z druhé světové války. K působivosti metafory noci v asociaci s válkou bezesporu přispívala povinnost

¹⁹⁸ *Košický vládní program*. Program československé vlády národní fronty Čechů a Slováků. Bratislava 1945, odstavec I.

¹⁹⁹ Požadavku na odsun maďarské menšiny ze Slovenska nebylo na postupimské konferenci vyhověno.

²⁰⁰ Tamtéž, odstavec III–XV.

²⁰¹ Tomáš Garrigue MASARYK – Milan Rastislav ŠTEFÁNIK – Edvard BENEŠ: *Washingtonská deklarace. Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatímní vládou československou ze dne 18. října roku 1918*. Brno 1925, s. 15.

zatemnění a zákazu vycházení a také emoce strachu, která spojuje prožitek noci s prožitkem války. Konec noci zároveň znamenal nový začátek, který měl vést k jasné budoucnosti.

2. 1. Válka jako ponuré drama

Ve filmech, které byly po válce produkovány, byla válka zobrazována jakožto ponuré drama s napínavým příběhem a tragickým koncem. Až na výjimky se všechny příběhy odehrávaly v temné atmosféře, již na této ponurosti dodávalo nasvícení scén, a kromě toho se i řada klíčových scén odehrávala v noci. V roce 1946, kdy se naplno rozběhla výroba nových filmů, bylo v Československu vyrobeno celkem dvanáct celovečerních filmů, přičemž hned pět z nich mělo za ústřední motiv válku a nacismus. Nejúspěšnější takto zaměřený film *V horách duní*,²⁰² který měl premiéru 16. srpna 1946 a který zhlédlo přes 3 milionů diváků, vypráví příběh ševce Skývy z jihovýchodní Moravy, který ukryl letce, který byl při osvobozovacích bojích sestřelen kousek za jeho vsí. Nakonec za to zaplatí životem právě ve chvíli, kdy přechází fronta. Jeho smrt kontrastuje s posledním záběrem filmu, v němž vychází slunce nad osvobozenou krajinou. Konec války zde přímo koresponduje s koncem noci, v momentě, kdy vychází slunce, začíná nová epocha. Film *Hrdinové mlčí*,²⁰³ který měl premiéru 4. října 1946, je tragickým příběhem dvou bratrů, z nichž jeden je zapojen do zahraničního odboje a druhý jej ukrývá u sebe doma. V noci přichází na prohlídku do jeho bytu gestapo, ale bratra neodhalí. Ten je nakonec obětí zrady. Dne 25. října 1946 mělo premiéru drama *Muži bez křídel*²⁰⁴ odehrávající se v leteckých opravárnách u ruzyňského letiště, které vypráví osud chlapce přeživšího vypálení Lidic, aby zemřel jedné noci při pokusu o sabotáž opraváren. Další drama *Nadlidé*,²⁰⁵ které mělo premiéru 26. listopadu 1946, vypráví o odboji po obsazení českých zemí. Během jediné noci je vyvražděna skoro celá rodina převozníka za to, že pomáhala odbojářům. Celým filmem také neustále znějí narážky na schůzku v Mnichově, která v září 1938 znamenala konec první československé republiky. Jediný z vyrobených filmů, *Velký případ*, který měl premiéru 20. prosince 1946,²⁰⁶ spadá do žánru komedie. Jeho zápletka se točí kolem udílení nacistických odznaků za zásluhy s pointou

²⁰² KUBÁSEK Václav, MACH Josef: *V horách duní*. 1946.

²⁰³ CIKÁN Miroslav – TŮMA Vladimír, NOVÁK J. Z.: *Hrdinové mlčí*. 1946.

²⁰⁴ ČÁP František, ŠTĚPÁNEK Bohumil: *Muži bez křídel*. 1946.

²⁰⁵ WASSERMAN Václav, NEUBERG Josef: *Nadlidé*. 1946.

²⁰⁶ KUBÁSEK Václav – MACH Josef, TITÍŽ: *Velký případ*. 1946.

v záměně osoby místního mlynáře za německého generála. Zbytek v tomto roce premiérováných československých filmů připadal na komedie a kriminální filmy.

Obrázek 1: Pohlednice vyobrazující konec války. Na tmavém pozadí vystupují světle ozářený Pražský hrad jakožto symbol státu, a toto světlo je umocněno duhou. Z ozářeného Pražského hradu vystupují vlajky vítězných mocností s československou vlajkou v popředí, zatímco postava v popředí trhá vlajku s hákovým křížem. Zdroj: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kveten-1945-na-dobovych-pohlednicich/>

V roce 1947 podíl takto emočně vypjaté produkce poklesl, nicméně podíl filmů, které tak či onak odkazovaly k válečnému tématu, se stále držel na plné třetině produkce. Z celkem osmnácti filmů se jich tématu války dotýkalo šest, byly ale již méně tragické. Oproti předchozímu roku byla válka v těchto filmech spíše referenčním bodem, od něž se příběh odvíjel. Došlo také k žánrovému rozšíření filmů. Úspěch slavilo historické podobenství *Jan Roháč z Dubé* o posledních bitvách husitských vojsk a jejich porážce, které mělo premiéru

28. března 1947.²⁰⁷ Jednalo se první barevný československý film a možná i tento fakt přispěl k obrovskému úspěchu filmu, jeho návštěvnost přesáhla 4 miliony diváků.²⁰⁸ Zde noc dávala vyniknout především kontrastu opulentních hostin bohatých šlechticů, u nichž bylo poukazováno na jejich německý původ, a příprav na bitvu husitského vojevůdce a jeho bojovníků, kteří byli zobrazováni jakožto ryzí Češi. Na nočních hostinách také německá bohatá šlechta intrikovala a diskutovala, jak zvýšit robotní povinnosti a co nejlépe potlačit práva svých poddaných, což mohlo divákům poskytovat paralelu s obecným pohledem na život v Protektorátu. V tomto roce byla vyrobena opět jediná komedie. Film *Nikdo nic neví*,²⁰⁹ který měl premiéru 28. listopadu 1947, nabídl odlehčenější obraz protektorátní každodennosti. Příběh vypráví o dvou tramvajácích, v podání oblíbené dvojice komiků Marvan – Filipovský, kteří se snaží zbavit omylem omráčeného esesmana, který chtěl udat jejich sousedku a snoubenku odbojového letce. Příběh končil šťastně, všem se nakonec podařilo uprchnout gestapu. Přibyly i dvě sociálně laděné satiry o přechodu na život a práci po skončení války *Tři kamarádi*²¹⁰ a *Nevíte o bytě*,²¹¹ o nichž bude řeč v jiných souvislostech. Klíčovým filmem tohoto roku byla *Uloupená hranice*, která pojednávala o událostech září 1938.²¹² Zbytek produkce připadal opět na lehké veselohry a na sociální dramata, včetně již zmíněné *Sirény* o dělnickém hnutí na Kladensku.

2. 2. V noci uloupená hranice

Film *Uloupená hranice* byl první, který zobrazoval události zářijové mobilizace a schůzky v Mnichově a širokému publiku komunikoval význam a pohled na tyto události, čímž také přispíval k zakládání narativu o těchto událostech. Význam, jaký byl filmu připisován, je dobře viditelný už v samotné symbolice jeho premiéry, která se uskutečnila 14. března 1947, tedy na výročí rozpadu tak zvané Druhé československé republiky, která ze závěru konference v Mnichově vzešla. Premiéry se navíc zúčastnil tehdejší ministr obrany generál Ludvík Svoboda (1895–1979), účastník bitvy v Dukelském průsmyku, která otevřela cestu k osvobození Československa. Jeho režie se ujal mladý nadějný režisér Jiří Weiss (1913–

²⁰⁷ BORSKÝ Vladimír, ŠPÁLOVÁ Sonja – RŮŽIČKA Otakar – BORSKÝ Vladimír: *Jan Roháč z Dubé*. 1947.

²⁰⁸ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1956–1960*, s. 206.

²⁰⁹ MACH Josef, PLESKOT Jaromír – MACH Josef: *Nikdo nic neví*. 1947.

²¹⁰ WASSERMAN Václav, SÁDEK František – TŮMA Vladimír – GERSTEL Jan: *Tři kamarádi*. 1947.

²¹¹ ZEMAN Bořivoj, KADÁR Jan – ZEMAN Bořivoj: *Nevíte o bytě*. 1947.

²¹² WEISS Jiří, FÁBERA Miloslav – ŠTĚPÁNEK Bohumil – WEISS Jiří: *Uloupená hranice*. 1947.

2004), který po své emigraci z Československa v roce 1939 získal zkušenosti z natáčení válečných dokumentů v britské armádě a svůj dokumentární styl si přenesl i do tohoto filmu.²¹³ Premiéře i filmu věnoval pozornost také tisk, snímek vyhrál několik filmových cen a celkově jej zhlédlo 3,4 miliony diváků, což jej řadí přibližně do první patnáctky nejúspěšnějších filmů období.²¹⁴

Události září 1938 jsou zde zobrazovány na příběhu jedné smíšené pohraniční vesnice s českým a německým obyvatelstvem, kterou lze vnímat i jako jakýsi zmenšený model meziválečného Československa. Ve vsi se neustále stupňuje napětí, které mimo jiné vede až k tragédii jedné smíšené rodiny. Klíčové scény jsou umístěny do nocí. Během noci pašují německé bojůvky zbraně z Německa do Československa, aby se vyzbrojovaly, zlomovým momentem filmu je ale vyhlášení všeobecné mobilizace večer 23. září a následná opatření proti případnému pozemnímu útoku z Německa. A film vrcholí noční bitvou mezi německými ordnery (Sudetendeutsches Freikorps) a jednotkami československé armády, finanční strážě a četnictva. Ačkoliv jsou tyto jednotky početně slabší, tvoří je necelých 20 vojáků proti asi 70 ordnérům, ubrání se německému útoku i přes ztráty na životech a jsou připraveni bojovat dál. Nad ránem po bitvě ale přichází rozkaz opustit ves a stáhnout se do vnitrozemí. Hranice je tedy takto během noci a hrdinné bitvy uloupena silami v pozadí, obecně rozuměno nočním jednáním z 29. na 30. září 1938 v Mnichově.

Ráno si velitel četníků povzdychne nad hrobem padlých při bitvě o vesnici: „*Všecko bylo marný, tohle je náš Mnichov,*“ ale místní dřevorubec Srbek mu pevným hlasem odvětlí: „*Kdepak, my se ještě vrátíme.*“²¹⁵ Jsou to poslední repliky filmu, vyznívají tedy velmi intenzivně. Film tak reprezentuje *osudové noci* meziválečného Československa. V metanarativní rovině je noc ztotožněna hlavně s mnichovskou schůzkou, která je zde

²¹³ Weiss pocházel z židovsko-česko-německé rodiny. Před válkou působil jako asistent Vladimíra Vančury a také v oddělení dokumentárních filmů Barrandovských studií. Po své emigraci natáčel dokumentární filmy o válečných událostech, především československých válečných letcích, s nimiž se zúčastnil i bojových akcí. Ve Velké Británii vznikly také jeho dokumentární filmy o Československu. Od roku 1942 se dokumentaristicky věnoval i Sovětskému svazu. V závěrečné fázi války prošel jako válečný zpravodaj s americkou armádní jednotkou osvobozovanou Evropou až zpět do Československa. Viz: ŠULC Jan: *Věrní zůstaneme. Anotace k dokumentu Jiřího Weisse*. [online] <https://www.csfd.cz/film/43538-vernizustaneme/komentare/>, citováno k 19/6/2019.

²¹⁴ Viz: *Filmový přehled*. [online] <https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/396031/uloupena-hranice>, citováno k 19/6/2019; HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1956–1960*, s. 210.

²¹⁵ Národní filmový archiv (dále jen NFA) f. scénáře, inv. č. S-1580-DL, 40.

prezentována jako katastrofa, která během jediné noci dokázala rozbít veškerou přípravu a jako působení vyšší moci, proti níž byl nakonec boj konvenčními zbraněmi bezvýsledný.²¹⁶

Zcela v duchu přeneseného významu úvodních vět *Košického vládního programu* film *Uloupená hranice* vyobrazuje německé obyvatele vsi jakožto cizí element a postupně až k fanatismu se radikalizující, arogantní a nelítostné barbary, kteří jsou všichni členy nebo alespoň sympatizanty Sudetendeutsche Partei Konrada Henleina. Jeho obraz také visí na zdi v hostinci, kde se tito scházejí. Naopak čeští obyvatelé vsi jsou vyobrazeni jako klidní, zásadoví a zemití lidé, kteří vítají, že je mobilizace konečně vyhlášena. Jejich postoj vyjadřuje postava syna místního dřevorubce Šebka: „*Tati, já toho moc nenamluvim, ale už jsme na ty Skopčáky měli jít dávno.*“²¹⁷ Jsou také houževnatí, odvážní a nevzdávají se tváří v tvář přesile, což podotýká místní poštovní, který v momentě vyhlášení mobilizace lavíruje, zda je pro něj výhodnější přidat se k ostatním Němcům, nebo zůstat loajální československému státu. Ještě v noci po vyhlášení mobilizace Češi s místními četníky a příslušníky finanční stráže vyrážejí do lesa, aby zde pokáceli stromy potřebné na stavbu zátarasů na přeshraniční silnici. Zato Němci využívají noční tmou k tomu, aby z vesnice zmizeli, lesem přešli hranice a sešikovali se, aby mohli zaútočit.

Přestože film pojednává o předválečných událostech, způsob zobrazení německé menšiny i poslední věty filmu komunikují nutnost odsunu příslušníků německé menšiny jakožto rozvratného nepřátelského a cizorodého elementu schopného zradit československý stát, respektive proti němu uvnitř jeho hranic aktivně bojovat. Jejich odsun je optikou *Uloupené hranice* předznamenán jako spravedlivá odplata, v tisku pak byl tento odsun často reprezentován jakožto vítězství demokracie nad tyraníí a v přeneseném významu přímo jako odčinění bitvy na Bílé hoře a jediný způsob, jak zabránit *novému Mnichovu*. Tento obraz byl jedním z mnoha, které po válce aktivizovaly sdílený pohled na německé obyvatelstvo.²¹⁸

²¹⁶ Důkladnou analýzu zářijových událostí roku 1938 v kontextu mezinárodní i vnitropolitické situace viz: TESÁŘ Jan: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Praha 2000, 255 s.

²¹⁷ WEISS Jiří, FÁBERA Miloslav – ŠTĚPÁNEK Bohumil – WEISS Jiří: *Uloupená...*, 00:32:30–00:32:36.

²¹⁸ Požadavek odsunu německé menšiny byl konsenzuálním napříč všemi politickými proudy. Viz: BRENNER Christiane: *Mezi východem...*, s. 142–152; SPURNÝ Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšina v pohraničí 1945–1960*. Praha 2011, s. 31–36. Viz články v dobovém tisku s názvy jako *Bílá hora se odčiňuje* či *Německý mrak nad námi* apod.

Další dobovou aktualizací, jak vnímat předválečné události poválečnou optikou, je obraz Sovětského svazu. Ten je zde jmenován jako spojenec čekající, až bude mít příležitost přijít na pomoc. To vyjadřuje i jedna z klíčových postav filmu, účastník Španělské občanské války interbrigadista četař Vrba, který je do vesnice v rámci mobilizace přivelen. Do vesnice doráží spolu s dalšími mobilizovanými příslušníky československé armády nad ránem po vyhlášení mobilizace. Jakožto informované osoby se jej místní ptají, jak odhaduje situaci. Dotyčný odpovídá s ustaraným pokrčením ramen, ale s vírou: „*Jó, než se k nám dostanou Rusové, tak to bude těžký, člověče.*“²¹⁹ A když se hned potom velitel četnické stanice zeptá Vrby: „*A Západ?*“, dotyčný jen smutně a rozpačitě pokrčí rameny a sklesle opakuje: „*Západ.*“²²⁰ Přesto je zde stále ještě určitá naděje. Po prvním střetu s německými bojovkami, když na stanici četař s velitelem bilancují vyhlídky, jim další člen místní posádky závodčí Jarda běží sdělit, co se právě dověděl: „*To je vono, Anglický loďstvo mobilizuje. Tak tam nejsou samí Chamberlainové. To se oslaví.*“²²¹ Jenže tato postava v celém filmu působí spíše dojmem snílka, věčně utopeného v četbě anglických kriminálních románů. Nakonec v v nočním boji o ves padne, těsně předtím, než jsou oznámeny výsledky schůzky v Mnichově. S tímto závodčím tak symbolicky umírá i naděje na pomoc od Velké Británie.

Ze zpětného pohledu bylo optikou filmu nejlepší, aby se Československo nevzdávalo, spolehlo se samo na sebe a vyčkalo pomoci Sovětského svazu. Způsob zobrazování Sovětského svazu jakožto metaforického bojovníka proti tmě okupace byl v československém poválečném veřejném prostoru novinkou, nicméně představoval široce přijímaný konsenzus, v němž se aktualizovaly myšlenky o slovanské vzájemnosti. V sémantických posunech skrze ztotožnění světla, osvobození a příchodu demokracie následně Sovětský svaz doznával významu moci skrze světlo přinášející demokracii.²²²

²¹⁹ NFA, f. scénáře, inv. č. S-1580-DL, s. 19.

²²⁰ Tamtéž, s. 20.

²²¹ WEISS Jiří, FÁBERA Miloslav – ŠTĚPÁNEK Bohumil – WEISS Jiří: *Uloupená...*, 01:05:02 – 01:05:07.

²²² BRENNER Christianne: *Mezi východem...*, s. 233–314. ĎUROVIČ Lubomír: Slovensko medzi Západom a Východom: Od Byzanci k Rímu, od Ríma k Rusku, od Ruska... kam? In: SZIGETI László: *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006*. Bratislava 2007, s. 306. Viz také: BENEŠ Edvard: *Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky*. Praha 1947 (první vydání Londýn 1944), s. 254.

2. 3. Temno

Ztotožnění útoku Německa s příchodem noci představovalo v české imaginaci dlouhodobou konstantu, která byla každému srozumitelná. V asociacích toto ztotožnění plynule přecházelo do metafory *Temna*, které dle obrozené historiografické tradice nastalo po bitvě na Bílé hoře a které jakožto dějinný pojem vyjadřující pocit ohrožení a útlaku dlouhodobě tvořilo identitotvornou konstantu české společnosti.²²³ Na Slovensku měl obdobnou funkci pojem *Tisícročného spánku*, který byl namířen proti Maďarsku.²²⁴ V kinematografii, která byla v poválečném období značně čechocentrická, ale prvek *Tisícročného spánku* nebyl tak patrný jako české *Temno*, které se naopak skrze sémantické posuny a významová rozšíření stalo jedním z klíčových motivů dobových reprezentací minulosti, přítomnosti i budoucnosti československé společnosti, včetně vnímání sebe a okolního světa.

Alegorická dimenze pojmu nabízela možnost, jak prolnout obecně sdílenou představu o historických událostech s dobovými aktualizacemi, jež se ve svůj prospěch snažila využít komunistická strana tak, aby si vytvářela pozitivní obraz sebe sama. Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou došlo k rozšíření významu *Temna* o reprezentace meziválečné republiky a obecněji kapitalismu jakožto ekonomického i politického systému vedoucí k tomuto *Temnu*. Jedním z klíčových nositelů prolnutí dlouhodobé symboliky a tlaků komunistických politiků na její instrumentalizaci byl stejnojmenný film, který v roce 1950 vznikl podle románu Aloise Jiráska.

Historickou alegorii *Temno* natočil v Benátkách oceněný režisér Karel Steklý (1903–1987), premiéru měl film 24. srpna 1951 a šlo o druhý barevný film československé kinematografie.²²⁵ V roce 1951, kdy československá filmová produkce klesla na své dno a návštěvnost československých kin zaznamenala největší propad, film *Temno* v kinech

²²³ Na přelomu 19. a 20. století se o interpretaci tohoto období vedl mezi historiky spor, převládá nicméně negativní pohled na toto období. Viz: MEZNÍK Jaroslav: Josef Pekař a historické mýty, in: KANTŮRKOVÁ Eva (ed.): *Pekařovské studie*. Praha 1995, s. 76–93; KALISTA Zdeněk: *Josef Pekař*. Praha 1994, s. 195–213; CHALIN Olivier: *Bílá hora*. Praha 2013, 56–62.

²²⁴ FINDOR Andrej, Tisícročná poroba? In: KREKOVIČ Eduard – MANNOVÁ Elena – KREKOVIČOVÁ Eva: *Mýty naše slovenské*. Bratislava 2013, s. 75. HOLLÝ Karol: Historická narácia jako politický program. Analýza obrazov minulosti v programových textoch slovenského národného hnutia z rokov 1848 a 1861. In: *Forum Historiae*. Roč. 3, č. 2 (2009). [online] http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/holly.pdf, s. 10.

²²⁵ STEKLÝ Karel: *Temno*. 1951.

zhlédlo 3,5 milionu lidí, což z něj činí jeden z neúspěšnějších filmů období 1945–1960. Bezesporu to bylo i díky barevnému provedení, lze nicméně usuzovat, že na úspěchu se podílel i fakt, že se jednalo o nezpochybnitelnou klasiku. Sám stejnojmenný román Aloise Jiráska (1851–1930) z roku 1915, který filmu sloužil jako předloha, patřil dlouhodobě k bestsellerům.²²⁶ A pokud se připočtou i všechna vydání románu z let 1945–1960, jichž bylo celkem devět a vždy v několika desítkách tisíc exemplářů, představuje zfilmované *Temno* klíčové dílo ve vztahu k výkladu vnímání minulosti, ale také přítomnosti a budoucnosti československé společnosti, včetně i pohledu na sebe a okolní svět i to, k jakým sémantickým posunům v jejich vnímání mohlo i nepozorovaně docházet.

Sám Alois Jirásek se pro svůj román inspiroval u obrozeneckého historika Václava Wladiwoje Tomka (1818–1905),²²⁷ který temným obdobím označil období od porážky na Bílé hoře po období druhé poloviny vlády Marie Terezie (1740–1780). *Temno* v Tomkově i v Jiráskově pojetí znamenalo dobu jazykového a kulturního úpadku, pronásledování a nutnosti skrývání.²²⁸ Jiráskův román je v základních rysech dějově zasazen ještě před nástup Marie Terezie na trůn, do 20. let 18. století. Vypráví příběh myslivce Machovce a jeho dcery Heleny a syna Tomáše, kteří se tajně hlásí k českobratrské církvi. Myslivec je nakonec odhalen pomstychtivým správcem a musí uprchnout, zatímco jeho děti jsou dány do Prahy na převýchovu. V Praze se pak myslivcův syn zapojí do tajného protestantského hnutí, zatímco jeho dcera začíná o své víře pochybovat a chvilkově se, i z lásky, přikloní ke katolicismu. Nakonec oba sourozenci z Prahy uprchnou a svou protestantskou víru si tak zachovají.

Film si rámcový děj zachoval, ale vzhledem k Jiráskovu románu došlo k řadě významových posunů, často pod tlakem především ministra školství a obdivovatele Aloise

²²⁶ První knižní vydání románu v dubnu 1915 bylo během měsíce rozebráno, druhé vydání vyšlo v červnu 1915 a bylo vyprodáno do Vánoc. Do konce války román vyšel ještě v pěti dalších vydáních včetně krajanského v Chicagu. V meziválečném období, respektive do roku 1940, byl román vydán ještě jednadvacetkrát.

²²⁷ Během studií působil jako soukromý učitel v rodině jiného obrozeneckého intelektuála Pavla Josefa Šafaříka (1795–1861). Po jejich dokončení se stal soukromým badatelem a soukromým učitelem dětí v rodině Františka Palackého (1798–1876). Následně pracoval na pražském magistrátě, kde sepsal dějiny Prahy. Na Karlo-Ferdinandově univerzitě, po rozdělení na německou a českou část se roku 1882 se stal prvním rektorem její české části. Zapojil se také do tak zvaného sporu o Rukopisy, ač byl nejdříve pro ověření jejich pravosti, nakonec se přiklonil ke skupině na podporu jejich pravosti.

²²⁸ TOMEK Václav Wladiwoj: *Děje Království Českého*. Praha 1850, s. 432 a s.480; JIRÁSEK Alois: *Temno. Historický obraz*. Praha 1964, s. 516–517.

Jiráskova akce tak zvané Jiráskovské akce²²⁹ Zdeňka Nejedlého, který jej tlačil k nacionálnímu patosu a doktrinárnímu uchopení.²³⁰ Již tak vlastenecký tón se posunul do vypjatějších poloh, stejně tak protikatolický tón, příběh doznal stylizace zaměřené proti vyšším společenským vrstvám a aktualizoval husitský mýtus. Kromě toho na rozdíl od románu film končí optimisticky.

V rovině protivrchnostenské rétoriky si hned v úvodních záběrech filmu v uvozujičím mottu mohl divák přečíst, že „V bitvě na Bílé hoře r. 1620 prohrála česká šlechta českou státní samostatnost, protože se neopírala o lid, nýbrž hájila jen svoje panské zájmy. Pro lid nastal nesnesitelný útlak. Robotní povinnosti rostly. Lid byl zbavován svého jazyka i víry. Jezuité ve spojení s cizáckou vládou chtěli zničit velké revoluční tradice českého lidu. Nastala doba temna.“²³¹ Tento text se v Jiráskově románu nevyskytoval, představoval komunistickou aktualizaci. V optice komunistické strany se význam *Temna* definitivně rozšířil o reprezentace schůzky v Mnichově jakožto jeho počátku, tedy přeneseně bitvy na Bílé hoře, k němuž nicméně již film *Uloupená hranice* otevřel cestu. Nově došlo k rozšíření viny za tyto události na meziválečné politické a ekonomické elity, přeneseně tedy na *českou šlechtu hájící své panské zájmy*. V následujících záběrech divák mohl spatřit, kam toto jednání vedlo -divák spatřil scény z kamenolomu, v němž vysílení, otrhaní chudáci lámou a nosí obrovské a těžké kusy balvanů a bičem je pohání správce, odkazující k nuceným pracem za války. Následovala scéna, v níž při opulentní korunovační slavnosti císaře Karla VI. šlechticové diskutují o nutnosti zvýšit robotní zátěž. Docházelo tedy k sémantickému spojení vyšších sociálních vrstev s nepřátelskými silami, které představovaly ohrožení pro stát a bídu pro zbytek společnosti. V románu tyto scény nefigurovaly, či nebyly takto vypjaté a majitel statku, kde se svou rodinou Machovec žil, byl vykreslován spíše jako dobrosrdečný člověk s blízkým vztahem ke svým poddaným, který se o politiku zásadně nezajímal.

Ve filmu se také na rozdíl od románu objevovaly mnohem otevřenější nacionální odkazy v podobě vzpomínání postav na dávnou slavnou minulost, kdy se „ještě na Hradě mluvilo jenom česky“ a husitská vojska na Vítkově porazila křižácká vojska. V této rovině film

²²⁹ Viz například: ŠÁMAL Petr: Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády. In: NOVOTNÝ Robert (ed.): *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. Praha 2011, s. 457–471.

²³⁰ KŘEŠŤAN Jiří: *Zdeněk Nejedlý...*, s. 319–332.

²³¹ STEKLÝ Karel, TÝŽ: *Temno*. 1951, 00:02:10

přenášel mýtus slavné husitské minulosti do spojení s minulostí národní. Pobělohorští protestanti představují avantgardu husitské obrody, respektive návratu slavné národní epochy, do jejíž role se po válce stylizovali právě komunisté.²³² Protestantské mše jsou ve filmu pojaty spíše v duchu kázání socialistické doktríny o rovnosti všech lidí a v opozici k hierarchizované společnosti prosazujícímu katolictví.

Slavná obroda měla přijít skrze vzdělání, které bylo hlavní zbraní protestantů. V jedné ze závěrečných scén, v nichž se Helena shledává se svým otcem, z něž se po jeho útěku stal protestantský predikant, přináší tento do úkrytu knihy a sděluje své dceři: „*Jen se podívej, kolik jsme přinesli knih. Lid po nich hladoví. Touží po knihách, v nichž je poznání pravdy. Hledá světlo, které ho vyvede z tohoto hrozného temna.*“²³³ Vzdělání je tedy cestou a v protestantských knihách je obsažena pravda, která vede ke světlu. V přeneseném smyslu tímto učením vedoucí ke světlu pravdy byla marxistická doktrína, jejíž šíření mělo v konečném důsledku vést k obnově národní slávy a zároveň nastolení nového sociálního řádu. Tento étos vycházel z marxistického pohledu na vědomosti jakožto prostředku revoluční proměny člověka, který byl jedním ze základních prvků doktríny, který je tématem následující kapitoly. Závěrečné scény filmu pak vyzývají k přímému boji, opět v jasné narážce na husitské hnutí, ani ty v románu nefigurují. Po noční tajné mši, která příběh uzavírá, Machovec shromážděným sděluje: „*Ale nestačí jen číst, planě mudrovat a čekat, že poroba sama přestane. Musíme jít mezi lid. Burcovat ho! A zažehnout v něm plamen husitského boje proti pánům! Jděte, bruste kosy a kovejte cepy!*“²³⁴ Načež Machovcovy děti v pozadí otevírají dveře stodoly, kde se shromáždění koná. Na pozadí se objevuje rudý východ slunce. Machovec ještě na rozloučenou potřásá ruce členům shromáždění a nabádá je slovy prisuzovaným Janu Žižkovi: „*Nepřátel se nelekejte. A na množství nehleďte.*“²³⁵ Pak se otáčí a s dětmi odchází do východu slunce (Obrázek 2). Dochází tak k sémantickému spojení šíření doktríny, výzvy k přímému boji a příchodu lepších zítřků, za něž si divák opět mohl dosadit

²³² ABRAMS Bradley: *The Struggle...*, s. 89–103; BRENNER Christiane: *Mezi východem...*, s. 64–73. RANDÁK Jan: *V září rudého...*, s. 79 – 97; NEJEDLÝ Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. Praha 1946.

²³³ STEKLÝ Karel: *Temno*, 01:52:58–01:53:10.

²³⁴ Tamtéž, 01:53:11–01:53:35.

²³⁵ Tamtéž, 01:53:40–01:53:45.

odkazy na mnichovské události a které mohly sloužit jako určitá náhražka za vzpomínku na vzdání se bez boje.²³⁶

V paralele s výzvou k boji dochází v posledních scénách filmu také k ilustrativní proměně Machovcovy dcery. Z váhavé dívky, která se chvilkově přiklonila ke katolicismu, se opět stává přesvědčená protestantka, která pomáhá svému otci. V závěrečné scéně je to dokresleno i jejím oblečením. Zatímco celou dobu nosí hnědé šaty s bílým či vyšíváním čepcem, v závěrečné scéně má na sobě modrou sukni, bílou halenku a přes ramena červený šátek. Nápadná je shoda s vizuální podobou uniform členek Československého svazu mládeže (Obrázek 2).

Aby nezůstal nikdo na pochybách, aktualizoval Zdeněk Nejedlý odkaz *Temna* ve svém doslovu k vydání románu z roku 1950: „*Jiráskovo Temno je více než román. Je i víc než historický obraz doby pobělohorské. Je to veliký vykřičník, volající k nám: Čtěte, pozorně čtěte! A přemýšlejte! Je toho mnoho, nad čím se lze zamyslit poučit... I dnes však má nám Temno mnoho co říci, ano, dnes, kdy jde nejen o formy národního života, ale o sám charakter našeho lidu, nový, socialistický charakter, snad ještě více, neboť nám ukazuje na sám kořen reakce i v samém našem lidu. Proto i dnes čtěme Temno a učme se z něj. Velmi nás poučí i posílí v boji proti dnešnímu Temnu, stále ještě udržujícímu se v našem lidu, i když vítězně překonávanému světlem Října.*“²³⁷ Tento vzkaz je viditelný v posledních scénách filmu, v nichž dochází k propojení Světla s vlasteneckým bojem a doktrinárním učením jakožto popření dosavadního vývoje. Kromě toho film konkretizuje tento Nejedlého výrok v optimistickém konci, v němž Machovec oznamuje konec *Temna* a příchod nového lepšího světa, k němuž otevírají cestu vrata stodoly. Na rozdíl od románu hlavní postavy také neodcházejí do emigrace, nýbrž se uchylují do protestantské bašty ve východních Čechách, odkud hodlají dál působit v šíření protestantské víry. Tento optimistický konec mobilizoval k zapojení se do procesu budování socialismu jakožto formy vítězného boje.

V samotném *Temnu* má ovšem svou funkci i noční čas. Na pozadí noci vynikají ohně, v nichž se dle slov jedné z postav *pálí české knihy*, v noci se také veselí vyšší společenské vrstvy. V protikladu k tomu stojí tajné noční mše, tajné schůzky mezi členy hnutí, pašování

²³⁶ ČINÁTL Kamil: *Filmová paměť...*, s. 304–320.

²³⁷ NEJEDLÝ Zdeněk: Doslov. In: JIRÁSEK Alois: *Temno*. Praha 1950, s. 652.

knih, domlouvání se o útěku. V noci také vtrhávají biřici na tajnou mši, přičemž dochází k boji. Většina účastníků ale díky noční tmě dokáže uprchnout. V *Temnu* stejně jako v jiných filmech s okupační tematikou, jako *Muži bez křídel* či *Hrdinové mlčí*, v některých případech noční čas představoval čas oslabení dozoru, a tudíž vhodné doby k otevřené odbojové činnosti – ať už šíření knih a tajným mším v případě *Temna* či k předávání informací odboji jako ve výše jmenovaných filmech. V těchto konkrétních případech tak noční tma skýtala své výhody, *noc popírala noc*.

Obrázek 2: Rudý východ slunce a proměna oděvu myslivcovy dcery. *Temno*, 1950. Zdroj: Národní filmový archiv.

2. 4. Válka jako imaginativní konstanta

V roce 1948 a následujících dvou letech představovaly filmy s válečnou tematikou přibližně čtvrtinu filmové produkce, poté téma mírně ustoupilo. Námětově zde opět figurovaly filmy o konci války jako *Němá barikáda* o pražském povstání v květnu 1945,²³⁸ který měl premiéru 6. května 1949, či *Poslední výstřel* o osvobození hutí

²³⁸ VÁVRA Otakar, DRDA Jan – VÁVRA Otakar: *Němá barikáda*. 1949.

na Ostravsku,²³⁹ který měl premiéru 4. srpna 1950. Zde opět přicházejí za jasného slunného dne Sověti, v případě *Němé barikády* přijíždějí na tancích, v případě *Posledního výstřelu* přicházejí sověšští důstojníci, aby slíbili hutníkům předat závod do jejich rukou. Jinak v paletě válečných témat figurovala opět ponurá dramata o klasickém problému odboje a zrady, jako například ve filmu *Past*,²⁴⁰ poprvé se objevilo i téma holocaustu, jež přinesla *Daleká cesta*,²⁴¹ došlo také na aktualizaci Čapkovy alegorie *Krakatit*²⁴² a vznikl i první film o Slovenském národním povstání *Bílá tma*, který měl premiéru k jeho čtvrtému výročí 27. srpna 1948.²⁴³ Přibýly také filmy o osidlování pohraničí, z nichž například *Ves v pohraničí* měla premiéru ještě před únorovým převzetím moci komunistickou stranou 20. února 1948,²⁴⁴ či již plně z perspektivy komunistického výkladu točený *Nástup*,²⁴⁵ který měl premiéru 1. května 1953. V obou filmech shodně v noci němečtí obyvatelé, kteří se v případě *Vsi v pohraničí* vydávali za Čechy a v případě *Nástupu* čekali na odsun z dotyčné vsi, využívali nočního času, aby opět nepřátelsky konspirovali či přímo otevřeně bojovali proti československým zájmům. Zbytek témat filmové produkce během zakladatelského období mocenského monopolu komunistické strany tvořila dramata o dělnickém hnutí, pracovní agitky, záškodnické filmy a kolektivizační filmy. Naopak už nebyla v těchto ani následujících letech natočena žádná komedie. Válka tedy byla jednoznačně vnímána jako drama.

I v následujících letech byl každý rok natočen alespoň jeden film s válečnou tematikou, více jich vznikalo u příležitosti patnáctého výročí konce války, respektive v roce 1959, kdy produkce válečných témat představovala opět téměř třetinu filmové produkce. Opět šlo často o ponurá dramata na téma nacistických represí a odboje jako *Hra o život*, který měl premiéru 23. listopadu 1956,²⁴⁶ či *Vyšší princip*, který měl premiéru 23. listopadu 1960.²⁴⁷ Kontinuitu vykazovala i návratová témata jako *Bomba*, která měla premiéru v lednu

²³⁹ WEISS Jiří, RUSÍNSKÝ Milan: *Poslední výstřel*. 1950.

²⁴⁰ FRIČ Martin, GAJER Václav – DRTÍLEK Miloslav: *Past*. 1950.

²⁴¹ RADOK Alfréd, DRVOTA Mojmir – KOLÁR Erik – RADOK Alfréd: *Daleká cesta*. 1949. Více o tomto filmu viz: DUŠKOVÁ Lucie: Die Lange Reise. In: KANDIOLER Nicole – PETERSEN Christer – STEINBORN Anke (eds.): *Klassiker des tschechischen und slowakischen Films*. Marburg 2018, s. 39–46.

²⁴² VÁVRA Otakar, VÁVRA Jaroslav R. – VÁVRA Otakar. *Krakatit*. 1948.

²⁴³ ČÁP František, LAHOLA Leopold – ČÁP František: *Bílá tma*. 1948.

²⁴⁴ KREJČÍK Jiří, TŮMA Vladimír – DVOŘÁK František: *Ves v pohraničí*. 1948.

²⁴⁵ VÁVRA Otakar: *Nástup*. 1953.

²⁴⁶ WEISS Jiří, BENEŠ K.J. – WEISS Jiří: *Hra o život*. 1956.

²⁴⁷ KREJČÍK Jiří, DRDA Jan – KREJČÍK Jiří: *Vyšší princip*. 1960.

1958,²⁴⁸ či *Posledný návrat*, který měl premiéru v Bratislavě 21. února a v Praze 3. dubna 1959,²⁴⁹ i téma osvobozovacích bojů jako *Kapitán Dabač*, který měl premiéru 6. listopadu 1959.²⁵⁰ Vznikl také druhý film o holocaustu *Romeo, Julie a tma*, který měl premiéru 15. dubna 1960.²⁵¹ A četným námětem byly opět výpravné barevné historické alegorie *Jan Hus*, *Psohlavci*, *Jan Žižka* a *Proti všem*, které měly premiéru v letech 1954 – 1957. I zde vystupovala dobová aktualizace historických obrazů.

Obrovským hitem se stala alegorická pohádka *Princezna se zlatou hvězdou*, kterou během jediného roku od její premiéry 18. prosince 1959 zhlédlo téměř 3 miliony diváků a která představuje i současnou klasiku.²⁵² Zde opět v alegoriích může divák spatřit osud meziválečného Československa, jehož metaforu představuje království, v němž žije princezna Lada. Jeho staříčkový král je bezmocný výhrůžkám krále Kazisvěta ze sousedního království, mezi jehož insignie patří kříž nápadně připomínající německý válečný kříž a jeho pozdrav zvedání pravice by mohl někomu připomínat i hitlerovský pozdrav. Princezna Lada nechce přijmout nabídku krále Kazisvěta ke sňatku a sloučení království, až nakonec v noci uteče do království krále Radovana, které vzkvétá, pěstuje se tu tanec a umění a jak napovídá i jméno krále, lidé se tu radují. Toto království si může divák ztotožnit se Sovětským svazem. Nakonec Kazisvět princeznu vypátrá, vyzve Radovana na souboj, v němž je poražen, vyjde najevo, že její již z království princezny Lady vyhnali „*všichni lidé, kdo se k tomu přichomýt, čeledíni, nádeníci – tedy hnali ho všechen lid – se zbraněmi, někteří i beze zbraní, s holemi a sudlicemi, vidlemi i kosami. Hnali ho a zpívali si.*“²⁵³ Kazisvět poníženě z království utíká. Opět sem lze dosadit historické reminiscence, v nichž se prolínají některé odkazy z filmu *Uloupená hranice* ohledně obrany země, odkaz na husitské bitvy, ale také německá snaha obsadit Sovětský svaz a porážka u Stalingradu.

Filmy s tematikou války tedy tvořily tvůrčí konstantu československé filmové produkce období 1945–1960 a některé z nich byly skutečnými diváckými hity. Noc byla v podobě metafory temna či v ponurosti příběhu výrazem atmosféry a zhmotnění válečné

²⁴⁸ BALÍK Jaroslav, KUNC František Břetislav – MAREŠ Jiří: *Bomba*. 1957.

²⁴⁹ KUDLÁČ František, TÝŽ: *Posledný návrat*. 1959.

²⁵⁰ BIELIK Paľo, TÝŽ: *Kapitán Dabač*. 1959.

²⁵¹ WEISS Jiří, OTČENÁŠEK Jan – WEISS Jiří: *Romeo, Julie a tma*. 1960.

²⁵² FRIČ Martin, WALLÓ K. M. – FRIČ Martin: *Princezna se zlatou hvězdou*. 1959.

²⁵³ Tamtéž, 01:12:00 – 01: 12:29.

zkušenosti války a nacismu, zatímco konec války byl zobrazován variacemi na přijíždějící sovětské tanky za jasného bílého dne. V řadě filmů docházelo buď k přímým, nebo k alegorickým aktualizacím prožitků války a výkladu dějin, které posouvaly dílčí významy událostí směrem k protiněmeckému, protizápadnímu a protikapitalistickému zaměření, jehož zhmotněním bylo meziválečné Československo, zatímco Sovětský svaz, socialismus a komunistická strana dostávaly pozitivního obrazu obráceného do budoucnosti. Češi a Slováci byli v těchto obrazech prezentováni jakožto nevinně trpící oběti s odbojářskou náturou a obhájci demokracie, kteří často i přes svůj tragický osud zůstávali přinejmenším morálními vítězi. Drtivá většina filmových obrazů byla zaměřena na českou zkušenost. Přestože na konci 50. let se objevily i filmy reflektující slovenskou zkušenost osvobozovacích bojů, téma Slovenského štátu reflektováno nebylo, ani v narážkách. Do kina na tyto filmy chodily miliony diváků, podílely se tedy na stereotypizaci celé řady mýtů, vytváření stereotypů a autostereotypů, které konstruovaly poválečné představy společnosti o těchto klíčových fenoménech.

3. KAPITOLA

NOC V SOCIALISTICKÉM IMAGINÁRNU

*Tmy vláda je svržena,
zář rudá zalila,
povodeň dělnických mas,
jen dál rudí námořníci,
přiložte pušky k líci,
ať zahřmí revoluce hlas.*

(Ruská revoluční píseň Pochod rudých námořníků)

3. 1. Socialismus jako světlo

V opozici ke skrze noc metaforicky vyjadřovaných reprezentací Německa, války a mnichovských událostí, a v kontinuitě s metaforami dne rámovanými reprezentacemi Sovětského svazu a lidovědemokratického režimu byla se dnem ztotožněna také doktrína socialismu. Například ve svém úvodním článku prvního čísla týdeníku *Dnešek* blízkého České straně národně socialistické v březnu roku 1946 tento příklon shrnul jeho šéfredaktor Ferdinand Peroutka: „*Ale není návratu. I kdyby kapitalismus mohl hráti prospěšnou roli v hospodářské obnově, i kdyby pravděpodobně mnohdy pracoval rychleji, výkonněji než socialismus, teprve počínající, teprve se zkoušející, rozhodující je fakt, že prohrál politicky. To jest nenapravitelně. V mnohých zemích valná část buržoazie se zkompromitovala sympatiemi k útočnému fašismu [...] Už dosti dlouho v devatenáctém a dvacátém století mohlo být jasno, že kdo nechce socialismus malý, bude mít socialismus veliký. Vy, kteří dnes pilně uvádíte ty a ony přednosti kapitalismu, řekněte, jak jste za svého systému řešili sociální otázku? Ačkoliv každý, kdo měl tak jemné nervy, jak se sluší na pozorovatele veřejných věcí, cítil, že v sociální otázce jest skryta výbušnost dynamitu, vy jste nedovedli překonati svou lhostejnost. To leží za vámi jako mrak viny.*“²⁵⁴ Tento mrak viny, který ležel za vámi, otevíral cestu ustavování prvků socialismu, především v hospodářství.

²⁵⁴ PEROUTKA Ferdinand: Když spáč procitne. In: *Dnešek*. Roč. 1, č. 1, 27/3/1946, s. 1.

Znárodňování a plánování se jevílo jako recept jak k ustavení sociální spravedlnosti a tím i řešení sociální otázky, tak k efektivní správě společnosti, především v otázce zaměstnanosti.²⁵⁵ Ještě explicitněji symbolické reprezentace přejímání socialismu v září 1947 vyjádřil Peroutkův kolega Josef Beneš v reakci na znárodňování ve Velké Británii: „*Ano, kolébka liberalismu se odvrátila k liberalismu zády a také řídí a plánuje. Řídit a plánovat se dnes stalo ve světě nejnovější módou. Liberalismus je ve psí, jeho záře žalostně pohasla. Bídu světa zaručeně vyléčí řízené hospodářství. Začíná nová epocha.*“²⁵⁶ Tedy socialismus měl nahradit liberalismus, jehož záře se nyní rozsvěcovala. Nevyhnutelnost ustavení socialistických prvků v hospodářství v prvních měsících po válce byla do jisté míry konsenzuální, v určitých ohledech jej přijímali také členové i tisk křesťansky orientované Československé strany lidové. Přestože někteří měli výhrady ke způsobům zestátnění a k plánování, viděli v zestátnění klíčového průmyslu hlavní pilíř v odproletarizování proletariátu podle papežské encykliky o sociální otázce *Quadragesimo anno* z roku 1931,²⁵⁷ ještě předtím, než se v průběhu roku 1946 proti socialismu otevřeně postavili.²⁵⁸

Těsně po válce byl socialismus vnímán jako progresivní doktrína, jako „*moderní projekt společnosti, který dokáže vyřešit všechny soudobé problémy – odstraní války, národnostní útisk, přinese sociální spravedlnost*“²⁵⁹ a obecně přinese lepší budoucnost. Ačkoliv v poválečném Československu měli socialistické prvky v programu také sociální demokraté i národní socialisté, do čela jejich prosazování se s využitím svého symbolického kapitálu, kterému napomohlo ztotožnění světla se Sovětským svazem a lidovou demokracií v *Košickém vládním programu* i ve filmové produkci, vliv ministra informací, systém Národní fronty a slabá parlamentní opozice, ve veřejném prostoru úspěšně situovali komunisté.²⁶⁰

²⁵⁵ RÁKOSNÍK Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha 2010, s. 71–174.

²⁵⁶ BENEŠ Josef: Stíny americké finanční pomoci. In: *Dnešek*. Roč. 2, č. 26, 25/9/1947, s. 402.

²⁵⁷ Viz také: ŠEBEK Jaroslav: Encyklika *Quadragesimo anno*, její recepce a vliv na katolické prostředí v českých zemích ve třicátých letech. In: *Soudobé dějiny*. Roč. 8, č. 2–3 (2001), s. 365–384.

²⁵⁸ Viz namátkou články z týdeníku *Obzory*, především v kontextu debat o znárodnění a u příležitosti výročí Říjnové revoluce v Rusku v roce 1945. Nesign.: Znárodňujeme. In: *Obzory*. Roč. 1, č. 2, 1/9/1945, s. 19; Nesign.: Znárodnění. Ale jaké? Tamtéž, č. 9, 20/10/1945, s. 132; Nesign.: Revoluce dvacátého věku. Tamtéž, č. 11, 7/11/1945, s. 161; Nesign.: Odpovědnost za naše hospodářství. Tamtéž, s. 163; HÁLA František: Dějinná událost. Tamtéž, s. 165; SLÁDEK Václav: K výročí velké sovětské revoluce. Tamtéž, s. 166.

²⁵⁹ NYKLOVÁ Milena: *České rozhovory Jiřího Lederera po dvaceti pěti letech*. Praha 2001, s. 212.

²⁶⁰ BOURDIEU Pierre: *Teorie...*, s. 9–26; STEHLÍKOVÁ Eva: *Alfréd Radok: mezi filmem a divadlem*. Praha 2007, s. 77–80; KALINOVÁ Lenka: *Východiska, očekávání...*, s. 15–24; ABRAMS Bradley: *The Struggle...*, s. 178–284; BRENNER Christiane: *Mezi východem...*, s. 82–122.

Jakožto světloonoše prezentovali sebe a své pojetí vývoje k socialismu na volebních plakátech (Obrázek 3), v různých kresbách ve svém tisku, člancích i veřejných projevech. V květnu 1946 ministr informací Václav Kopecký tuto stylizaci shrnoval: „*Svou budoucnost vidíme krásnou a zářnou. Pesimismus, zoufalství ponecháváme poraženým fašistům, kolaborantům, zrádcům, kteří sedí na Pankráci a čekají na oprátku. A smutné vyhlídky ponecháváme reakcionářům, kteří se marně snaží zadržeti a strčiti zpět kolo dějinného pokroku.*“²⁶¹ Důraz na optimismus spojený se socialismem a zářnou budoucností stál v opozici k pesimismu a pojmu *reakcionář*. Toto rétorické spojení, někdy se vyskytující také ve spojení *temné síly reakce*, se postupně proměňovalo v nástroj používaný k dehonestaci politických oponentů a všech, kdo kritizovali komunistické pojetí poválečného vývoje.²⁶² Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou se toto rétorické spojení uplatňovalo v imperativu bdělosti. Také došlo k jeho propojení s doktrínou kapitalismu a s pohledem na státy západního bloku v čele se Spojenými státy americkými (Obrázek 4).

Klasickou symbolickou reprezentaci socialismu pak představovaly variace na kresbu, která se objevila například na úvodní straně prvního čísla z roku 1948 deníku *Naše Pravda*, který vydával Krajský výbor KSČ ve Zlíně. Ukazovala dělníka podpírající stoupající křivku hospodářské produkce na rok 1948 nad krajinou s těžebními věžemi, továrními komíny a zralými obilnými klasy. Na dělníka i krajinu vycházelo z pod mraku svítící slunce.²⁶³ Klasický emblém československých komunistů sestával z pěticípé hvězdy, uvnitř níž z lipových květů – symbolu národního stromu – vycházelo slunce, nad nímž figuroval nápis *čest práci*.²⁶⁴

²⁶¹ KOPECKÝ Václav: *Výsledky kulturního...*, s. 13.

²⁶² PEROUTKA Ferdinand: Co jest reakce. In: *Dnešek*. Roč. 1, č. 19, 1/8/1946, s. 289-290; TIGRID Pavel: Kde je reakce? In: *Lidová demokracie*. Roč. 3, č. 27, 1/2/1947, s. 1; TÝŽ: A ještě. Kde je reakce? *Obzory*. Roč. 3, č. 8, 22/2/1947, s. 121.

²⁶³ SYROVÁTKA Oldřich: Republice do nového roku. In: *Naše pravda. List komunistické strany Československa. Deník zlínského kraje*. Roč. 5, č. 1, 1/1/1948, s. 1.

²⁶⁴ K novým vítězstvím v zápase za mír, za blaho lidu a za socialismus. Novoroční projev presidenta republiky Klementa Gottwalda. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 67, č. 1, 3/1/1951, s. 1; Nesign.: Všechny síly společnému dílu – dobudování socialismu v naší vlasti. *Tamtéž*, Roč. 71, č. 48, 16/6/1958, s. 1.

Obrázek 3: „S komunisty do lepších časů.“ Volební plakát z roku 1946. V popředí postava v pohybu dopředu ozářená světlem s československým praporem evokujícím sebereprezentace KSČ jakožto strany posouvající národní společenství kupředu ke světlé budoucnosti. Zdroj: Moravská galerie v Brně.

Obrázek 4: Plakát „SSSR proměňuje poušť v kvetoucí kraj, [zatímco] USA proměňuje města a vesnice v poušť.“ Plakát z období kolem roku 1950. Sovětský svaz je znázorněn ve světlých barvách, zatímco vyobrazení Spojených států amerických je vyvedeno v tmavých barvách. Zdroj: Plakát v souboji ideologií 1914–2014. Výstava v galerii DOX 2014.

3. 2. Noc a den v marxistické doktríně

Ztotožnění socialismu a světla vycházelo z logiky věci, kdy nové ideologie samy sebe reprezentují v termínech, které mají být atraktivní pro potenciálního adherenta. Vycházelo ale také ze sebechápání a vnitřního kódování marxistické doktríny, v níž reprezentace noci a dne měly své vlastní funkce z pohledu ambic, které si doktrína kladla. Toto kódování zakládala hymna komunistického hnutí *Internacionála*, kterou napsal básník Eugene Pottier (1816–1887) v době Pařížské komuny v roce 1871, která tvoří součást jeho historické paměti. Sborově se zpívala na schůzích, do roku 1944 byla i hymnou Sovětského svazu a v prvních letech po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou v Československu se prosadila i do kinematografie. Zazněla v několika filmech o dělnickém hnutí, především

v dramatu *Boj sa skončí zajtra* o stávce při stavbě železnice na Slovensku v době hospodářské krize, uvedený 19. května 1951,²⁶⁵ a ve filmu *Anna Proletářka* o zakládání komunistické strany, který byl uveden u příležitosti pátého výročí převzetí mocenského monopolu 20. února 1953.²⁶⁶

*„Již vzhůru psanci této země,
již vzhůru všichni, jež hlad shnět!
Teď právo duní v jícnu temně
a výbuch zahřmí naposled.
Od minulosti spějme zpátky,
otroci, vzhůru k cílům svým!
Již chví se světa základ vratký,
my ničím nejsme, buďme vším!*

*Poslední bitva vzplála,
dejme se na pochod.
Internacionála
je zítřka lidský rod.*

*Dělníci, též rolníci, bratři,
jsme velkou stranou dělnickou.
Všem lidem jenom země patří
a zahaleči ať již jdou!
Dost napásla se naší muky
vran, supů hejna kroužící,
rozptýlí den příští jich shluky,
věčně vzplá slunce zářící.*

*Poslední bitva vzplála,
dejme se na pochod.
Internacionála
je zítřka lidský rod.“²⁶⁷*

Příchod dne v písni znamenal konec muk a využívání dělnické pracovní síly úzkou skupinou majitelů továren. Znamenal konec kapitalismu a příchod chvíle, kdy všechno bude

²⁶⁵ CIKÁN Miroslav, BUKOVČAN Ivan – MINÁČ Vladimír: *Boj sa skončí zajtra*. 1951.

²⁶⁶ STEKLÝ Karel, BALÍK Jaroslav – STEKLÝ Karel: *Anna proletářka*. 1953.

²⁶⁷ POTTIER Eugène (překlad MACEK A. – SKALÁK J.): *L'Internationale*. 1871.

patřit všem. Aby tomu tak bylo, bylo zde dělnické hnutí, které za tento nový den bojovalo. Měl zahřmít výbuch, po němž vzplála bitva a na jejím konci přicházel nový svět. Z temnoty kapitalismu tak měla společnost dospět ke světlu socialismu.

Takto kódovali svou revoluci bolševické v Rusku a od nich jej převzaly i satelitní komunistické strany včetně československých komunistů, které takto interpretovaly jak bolševickou revoluci, tak nastolování a upevňování svých vlastních mocenských monopolů, v nichž řečeno se Zdeňkem Nejedlým, *světlo Října* vítězně překonávalo *Temno stále ještě udržujícímu se v našem lidu*. Richard Stites v tomto kontextu poznamenává, že: „*V ruské revoluci – stejně jako ve starých náboženstvích – světlo bylo metaforou pro všechno dobré, stejně jako temno představovalo metaforu pro bídu, zlo a předsudek.*“²⁶⁸ Šlo tedy o jednoduchý symbolický systém. V návaznosti na Stitese analyzoval také izraelský historik Igal Halfin uplatňování vnitřního symbolického kódování marxistické doktríny v Rusku ve 20. a 30. letech 20. století, přičemž se podrobněji zaměřil na její klíčové prvky.

Ukázal, že seberepresentace socialismu jakožto jasné budoucnosti vycházela z osvícenské tradice reprezentace pokroku ve světlých barvách a z gnostické tradice ztotožnění světla s poznáním. Stejně jako gnostikové, i marxisté podle Halfina věřili ve spasitelskou roli vědomostí a čas vnímali lineárně ve směru pohybu ke konci dějin. Podle Halfina byla síla vědomostí zakladatelským kamenem marxistické eschatologie a vektorem pokroku směřujícím ke konci dějin.²⁶⁹ Lidé žijící v *temnotě nevědomosti* měli být spaseni *světlem poznání* a tím dojít ke konečnému vykoupení – jak to vlastně ukazuje i zfilmované *Temno*. Podle Halfina: „*V marxistickém slovníku poukazovala 'temnota' na počáteční, nereflektovaný stav dělníkovy mysli, která měla být osvícena prostřednictvím vzdělání a dosažení vědomostí. Anonymní článek v jednom sociálně demokratickém plátku charakterizoval vzdělávací činnost inteligence jako světlo, které by mohl spasit duše utlačovaných: ,temná noc vládne v duši dělnické masy. Najednou jí pronikne paprsek světla, díky němuž slepý znovu uvidí, zoufalství se promění v naději a ti, kdo zbloudili, naleznou cestu. My, dělníci, kteří dychtivě nasloucháme Marxových slov, znovu nabýváme duše, kterou*

²⁶⁸ STITES Richard: *Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. Oxford 1989, nestr.

²⁶⁹ HALFIN Igal: *From Darkness to Light. Class, Consciousness and Salvation in Revolutionary Russia*. Pittsburg 2000, s. 6-7.

*jsme ztratili.*²⁷⁰ Marxistická eschatologie v podstatě popisovala dějiny jakožto morální pokrok skrze vědomosti od temnoty třídní společnosti ke světlu komunismu.²⁷¹ Obdobné chápání role vědomostí a směřování dějin lze nalézt také například v Owenismu či Saint-Simonianismu, ale také v dalších myšlenkových systémech vzešlých z osvícenství. I v těchto doktrínách bylo vzdělání a doktrinální principy kódovány jakožto vedoucí ke světlu, které symbolizovalo pokrok.²⁷²

V sovětském pojetí hrála klíčovou roli v osvětlení společnosti vědomostmi a následnému společenskému pokroku jak znalost doktríny, tak elektrifikace a technika. Tento pohled se ztělesnil v technooptimismu, který byl v československém veřejném prostoru reprezentován ve formě různých článků, plakátů, politických projevů a samozřejmě i ve filmovém médiu. Ve spojení s nacionálním étosem se tento technický optimismus promítl například do historického filmu o vynálezci Josefu Božkovi (1782–1835) s výmluvným názvem *Posel úsvitu*, který měl premiéru 28. září 1951.²⁷³ Častěji se ale objevovala témata mechanizace venkova jako *Cesta ke štěstí*, která měla premiéru 19. října 1951, kde byl symbolem pokroku traktor, nových technických postupů v těžkém průmyslu jako ve filmu *Případ Z-8*, který měl premiéru k prvnímu výročí únorového převzetí moci komunistickou stranou 26. února 1949, či při těžbě hnědého uhlí jako v *DS-70 nevyjíždí*, který byl do československých kin uveden 9. listopadu 1951, případně při stavění vodních nádrží jako *Priehrada*, který byl uveden 23. srpna 1950,²⁷⁴ nebo při emancipaci žen jako *Vzbouření na vsi*, uvedeném 16. dubna 1949,²⁷⁵ kde je téma ženské emancipace a technického pokroku spojeno s bojem žen za investování zdejšího kolektivu do automatické pračky, *Veselý souboj*, uvedený 9. března 1951,²⁷⁶ kde je téma ženské emancipace spojeno s motivem rozvoje lékařské vědy, či *Slovo dělá ženu*, uvedený 29. května 1953,²⁷⁷ kde figuruje otázka výroby umývače na nádobí. Ve všech případech se skrze technický pokrok ukazovala proměna myšlení jedince, vedoucí ke spokojenosti a štěstí.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 117

²⁷¹ Tamtéž, s. 40.

²⁷² Viz: THOMPSON E. P.: *Making of the English Working Class*. London 1963, s. 867; RANCIÈRE Jacques: *The Nights of Labor. The Workers' Dream in Nineteenth Century France*. Philadelphia 1989, s. 147.

²⁷³ KRŠKA Václav, KLÍMA Jaroslav – KRŠKA Václav: *Posel úsvitu*. 1951.

²⁷⁴ BIELIK PAĽO, ŽÁČEK František – JARIABEK Ondrej. *Priehrada*. 1950.

²⁷⁵ MACH Josef, OSVALD Ivan – MACH Josef: *Vzbouření na vsi*. 1949.

²⁷⁶ MAKOVEC Miloš, TREYBALOVÁ Eva – MAKOVEC Miloš: *Veselý souboj*. 1951.

²⁷⁷ MACH Jaroslav, KARÁSEK Jiří – NOVÝ Oldřich – MACH Jaroslav: *Slovo dělá ženu*. 1952.

V druhé polovině 50. let se technooptimismus rozšířil na dobývání vzduchu a vesmíru, jehož symbolem se stalo tryskové letadlo a vesmírná raketa, které představovaly „*velká socialistická světla*“.²⁷⁸ V novoročním vydání brněnského deníku *Rovnost* z roku 1958 se čtenáři mohli hned z titulku dočíst, že v nastávajícím roce „*Ještě jasněji bude zářit slunce socialismu.*“ A to díky technice a průmyslu.²⁷⁹

Podle Halfina měly v marxistické doktríně své kódování také paralely ke křesťanským historickým konceptům. Prvotní hřích odpovídá prvotnímu vyvlastnění, příchod Spasitele příchodu vzdělaného proletariátu a Apokalypsa má svůj protějšek v revoluci.²⁸⁰ Po této revoluci, která představuje socialistickou formu eschatonu, pak stejně jako v křesťanství nastává ideální svět. V revoluci nastává poslední zúčtování, které se neobejde bez násilí a které zboří starý svět. Po revoluci přestávají platit třídní rozdíly, všichni jsou si rovni, stát i zákony se stávají zbytečnými institucemi, peníze ztácejí smysl.²⁸¹

Na rozdíl od křesťanství ale marxistická doktrína postuluje, že sám člověk má vliv na to, kdy nastane revoluce. Revoluce je v jeho rukách a na rozdíl od křesťanů marxisté spasí sami sebe. Nejdříve je svým poznáním jakožto prorok osvítil inteligence a potom proletariát tuto funkci sám převezme a skrze vlastní vědomosti spasí sám sebe.²⁸² Ostatně tak to bylo prezentováno i ve zfilmovaném *Temnu*, kde tuto vědomosti šířící inteligenci představovali protestanští predikanti v alegorii ke komunistickým intelektuálům.

V pojetí československých komunistů tak bylo únorové převzetí moci roku 1948 dokončením revoluce roku 1945, kterou chtěly překazit reakční síly, přičemž nyní teoreticky nestálo už nic v cestě nastolení lepšího světa. Tato imaginace se promítala především do budovatelského období po převzetí mocenského monopolu, především let 1948–1953, které ve filmové produkci v podobě některých kusů doznívalo až do roku 1956. Únorové převzetí moci jakožto završení revoluce ilustroval například drama *Pan Habětín odchází*, které mělo premiéru 28. října 1949.²⁸³ Hlavní postava filmu v době hospodářské krize

²⁷⁸ VP: Světla nad metropolemi světa. In: Večerní Praha. Roč. 5, č. 302, 24/12/1959, s. 2.

²⁷⁹ Nesign.: Ještě jasněji bude zářit slunce socialismu. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně.* Roč. 73, č. 1, 1/1/1958, s. 1.

²⁸⁰ HALFIN Igal: *From Darkness...*, s. 2.

²⁸¹ Tamtéž, s. 52.

²⁸² Tamtéž.

²⁸³ GAJER Václav, DVOŘÁK František A.: *Pan Habětín odchází.* 1949.

verbuje pracovní síly pro francouzské doly za provizi a velmi na tom zbohatne. Krátce před válkou si koupí továrnu na výrobu chemického skla a následně se chová vstřícně k dosazeným německým správcům, ba přímo otevřeně kolaboruje a udá dva pracovníky továrny zapojené do odbojového hnutí. Po válce se prostřednictvím svých kontaktů ve státní správě a falešné vstřícnosti k dělníkům snaží, aby byla jeho továrna vyňata z národní správy, což se mu díky únorovému převzetí moci komunistickou stranou a převzetím továrny do správy dělnické závodní rady nepovede. Obdobně i film *Dva ohně*, který měl premiéru u příležitosti výročí únorového převzetí moci 17. února 1950,²⁸⁴ ukazoval, jak probíhalo převzetí moci komunistickou stranou v jedné cihlárně. Díky únoru 1948 mohla být nakonec cihlárna znárodněna a díky tomu učiněna přítrž spekulování jejího majitele. Ve filmu *Výstraha*, který měl premiéru 4. června 1954,²⁸⁵ mohl divák vidět, jak únorové převzetí moci učinilo přítrž snahám o zlikvidování výroby umělého benzínu v jedné továrně v pohraničí. Budovatelské drama *Drevená dedina*, které mělo premiéru 18. února 1955,²⁸⁶ či *Žena z vrchov*, uvedené 3. března 1956,²⁸⁷ zachycovaly, jak probíhalo převzetí moci v únoru 1948 na slovenském venkově. Jedním z vrcholů této revoluční tematiky představoval *Občan Brych*, zfilmovaný podle stejnojmenného románu Jana Otčenáška z roku 1955, který měl premiéru k jedenáctému výročí únorového převzetí moci komunistickou stranou, 20. února 1959.²⁸⁸ Reminiscence na revoluci doplňovaly historické obrazy revoluce v roce 1848, do jejíž kontinuity se komunisté rovněž často stavěli. Šlo o filmy *O ševci Matoušovi* podle románu Antala Staška, uvedený 26. března 1948,²⁸⁹ a *Revoluční rok 1848*, uvedený 23. prosince 1949,²⁹⁰ přičemž samozřejmě doznaly historických aktualizací. Noc byla v těchto reprezentacích často momentem, kdy jednaly síly, které chtěly onen revoluční proces zastavit.

Konečným článkem tohoto vývoje pak je jedinec schopný na vysoké úrovni kombinovat práci manuální a práci duševní,²⁹¹ který ovšem figuruje již u křesťanských

²⁸⁴ KUBÁSEK Václav, SEDLÁČEK Květoslav F. – ŠTĚPÁNEK Bohumil: *Dva ohně*. 1950.

²⁸⁵ CIKÁN Miroslav, MAJEROVÁ Marie: *Výstraha*. 1954.

²⁸⁶ LETTRICH Andrej, TALLO Jozef Alexander – MINÁČ Ján: *Drevená dedina*. 1955.

²⁸⁷ BAHNA Vladimír, MINÁČ Vladimír: *Žena z vrchov*. 1956.

²⁸⁸ VÁVRA Otakar, OTČENÁŠEK Jan – VÁVRA Otakar: *Občan Brych*. 1959.

²⁸⁹ CIKÁN Miroslav, FRIED Jiří – NOVOTNÝ J. A.: *O ševci Matoušovi*. 1948

²⁹⁰ KRŠKA Václav, VÁVRA Otakar – KRATOCHVÍL Miloš: *Revoluční rok 1848*. 1949.

²⁹¹ HALFIN Igal: *From Darkness...*, s. 115–121.

utopistů.²⁹² V každém případě je tento všestranně dovedný jedinec podle Halfina ústředním motivem podněcující marxistickou imaginaci.²⁹³ V sovětské imaginaci pak konkrétně tento obraz je ztělesněn v postavě zlepšovatele, tedy v postavě dělníka, který dokáže vynalézt nějaké technické zlepšení a tím urychlit práci. Tento jedinec pracuje manuálně a je v tom zdatný, ovšem zapojuje také svůj mozek a umí myslet teoreticky, v souvislostech a umí rýsovat. Díky tomu, že přichází z praxe, má jeho zlepšovací návrh efekt a využití a skutečně funguje ke zlepšení práce. Především ve filmech, které vznikaly v období uvádění do praxe v Československu prvního pětiletého plánu podle sovětského vzoru, byla postava zlepšovatele všudypřítomným motivem, ať už šlo o *Karhanovu partu*, *Bylo to v máji*, *Katku* či *Lazy sa pohli*, které jsou tématem kapitoly o noční práci. Tyto filmy také nejčastěji operovaly s humorným prvkem, díky němuž se zlepšovatelské hnutí a obecně budování socialismu stávalo radostnou veselohrou se šťastným koncem.

3. 3. Půlnoční království versus Miroslavova země

Socialistickou imaginaci i její možný vliv v Československu lze ilustrovat opět na příkladu filmové alegorie, v tomto případě na pohádce *Pyšná princezna*.²⁹⁴ Jakožto filmová verze pohádky *Potrestaná pýcha* jedné z nejznámějších českých spisovatelek Boženy Němcové se pohádka těšila popularitě a oslovovala i ty nejmenší, v podobě filmového příběhu zasazeného do atraktivních přírodních kulís s předními hereckými hvězdami své doby Alenou Vránovou, Vladimírem Rážem a Stanislavem Neumannem oslovovala i dospělé publikum. Nenáročný příběh, optimistický konec, dobrodružné i komické scény dotvářely potenciál největšího filmového hitu období 1945–1960, kterým se pohádka stala. Od její premiéry 26. září 1952 do roku 1960 ji v kinech zhlédlo téměř 7 milionů diváků.²⁹⁵ Ve svém filmovém zpracování pohádka doznala dobových aktualizací, ovšem hodnoty, které reprezentuje, jsou natolik univerzální, že se z ní stala klasika.

Děj vypráví příběh krále Miroslava, který vládne prosperujícímu vzkvétajícímu království, které představuje obraz modelového světa. Král Miroslav je představen jako všestranný vladař, který umí kombinovat duševní práci, tedy správu své země, a práci

²⁹² MORE Thomas: *Utopie*. Praha 1978, s. 64; CAMPANELLA Thomasso: *Sluneční stát*. Praha 1979, s. 16–17.

²⁹³ HALFIN Igal: *From Darkness...*, s. 1–2.

²⁹⁴ ZEMAN Bořivoj, BLOCH Henryk – KAUTSKÝ Oldřich – ZEMAN Bořivoj. *Pyšná princezna*. 1952.

²⁹⁵ HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1956–1960*, s. 207.

manuální, jelikož se dobře vyzná v obhospodařování ovocných sadů. Rozumí i umění, od něž vyžaduje, aby věci zobrazovalo věrně. Je skromný a moudrý, oceňuje a zná práci svých poddaných, s nimiž jedná (téměř) jako rovný s rovnými. Díky tomu zná i další řemesla a umí jednat s lidmi, což se ukáže ještě několikrát během filmu, ať už u uhlíře či u mlynáře. V úvodních záběrech filmu je ukázána také dělba práce v Miroslavově království. Každý má svou funkci, svou práci a je šťasten. Záběry jsou plné slunce a lidé se zpěvem svou práci představují. Jednotlivá řemesla se navzájem doplňují a díky tomu se zemi daří. O práci je úvodních deset minut filmu a v určitém ohledu *Pyšná princezna* navazuje na jinou alegorii *Pekařův císař*,²⁹⁶ která byla do československých kin uvedena jen o pár měsíců dříve 4. ledna 1952. Zde byla tato myšlenka vyjádřena v písni, pod níž byl autorsky podepsán Jan Werich, s refrémem: „*Ten dělá to a ten zas tohle, a všichni dohromady uděláme moc.*“²⁹⁷ Základem dobrého fungování státu je v obou filmech funkční dělba práce, její užitečnost a uznání od ostatních, v čele s moudrým správcem, který umí jak manuální práci, ale je i moudrý, a tím i prototypem nového člověka, každý svým způsobem král Miroslav i pekař Matěj.

Naopak protikladem Miroslavovy země je Půlnoční království, kde je zakázáno zpívat, „*protože to prý zdržuje od práce*“. Vládne zde staříčkový král, který je soustavně obelháván a okrádán svými rádci. Tito jsou alegoriemi korupčních oligarchů, jejich pravou rukou je výběrčí daní, který se svou skupinou připomínající spíše zbojníky nevybíravými praktikami nutí obyvatele země, aby zaplatili daně „*i na příští rok*“. Lidé se jich bojí, vždy před výběrčími raději utečou, případně jim rovnou dají všechno, co mají. Království je chudé, smutné, hned na hranicích je uschlý strom, na němž hlídkují supi, fičí zde nepříjemný víchř. Půlnoční království je alegorií kapitalistického světa. Princezna Krasomila z tohoto království je sice krásná, ale pyšná a bezcitná, prakticky nevychází za zdi zahrady a okolní svět ji nezajímá.

Král Miroslav se do princezny Krasomily zamiluje, ale ona jej na radu rádců odmítne. Král ale nevěří, že je princezna tak zkažená a rozhodne se zjistit, v čem její pýcha vězí. Nechá se v Půlnočním království najmout jako královský zahradník, vypěstuje květinu, kterou naučí na radu princezny chůvy zpívat princeznu oblíbenou písničku z dětství. Tím se Krasomila rozpomene na to, že dřív nebyla tak pyšná, a v péči o květinu se učí zajímat se o svět okolo

²⁹⁶ FRIČ Martin, WERICH Jan – BRDEČKA Jiří – FRIČ Martin: *Císařův pekař – Pekařův císař*. 1952.

²⁹⁷ Tamtéž, 01:57: 26 – 02:00:39.

sebe. Zamiluje se a rozhodne se s králem převlečeným za zahradníka rovněž v převlečení uprchnout. Na svém putování Půlnočním královstvím do Miroslavovy země poznává život prostých lidí, kteří tvrdě pracují, ale jsou pohostinní a srdeční. Definitivně ji to zbaví její pýchy. Na konci příběhu se vezmou a král Miroslav převezme i správu Půlnočního království.

Noc má v *Pyšné princezně* centrální úlohu. Ocitá se v názvu říše symbolizující kapitalistický svět. Způsob, jak Půlnoční království funguje, je reprezentací tohoto světa, v němž je dle těchto obrazů kladen důraz na peníze a moc je v rukou úzké skupiny bezcharakterních jedinců, kteří přemýšlí jen o tom, jak si ještě více nakrást. Lidé zde žijí v bídě, ze své práce nemají prospěch a nesmějí se ani povесelit písni, nemají v podstatě žádná práva. V opozici k tomuto obrazu je Miroslavova země zalitá sluncem se šťastnými a spokojenými lidmi, jež jejich práce baví a zpívají si při ní prototypem socialistického světa. V noci dochází také k proměně princezny. Na úkor spánku by měla myslet na květinu, což se jí nakonec podaří. V momentě putování Krasomily s Miroslavem je noc časem zaslouženého odpočinku po práci. A nakonec jsou v noci oznamovány změny, které mají napravit bídu poddaných v Půlnočním království, tedy snížení daní a zrušení zákazu zpěvu. Poté má nastat nový den, nový počátek a nový řád. V konečných záběrech filmu je tento řád uvozen písni:

*„Slunce svítí, země voní,
Pěkně se nám tančí po ní,
Navěky jsme svobodní.“²⁹⁸*

S novým dnem přichází nový řád, který obyvatele Půlnočního království osvobozuje, a i oni se nakonec dočkávají sociální spravedlnosti, a tím i svého štěstí. V alegorické rovině film *Pyšná princezna* představoval, jak by měl svět ve své ideální podobě fungovat a podle jakých pravidel by se měl ideálně řídit. Obdobné obrazy o spravedlivém světě nabízely i další filmové pohádky, které v Československu 50. let vznikaly, ať už již zmiňovaný dvojfilm o císařově pekaři, respektive pekařově císaři, tak i *Byl jednou jeden král*, který měl premiéru 11. února 1955 podle jiné pohádky Boženy Němcové *Sůl nad zlato*,²⁹⁹ *Obušku z pytle ven*,

²⁹⁸ ZEMAN Bořivoj, BLOCH Henryk – KAUTSKÝ Oldřich – ZEMAN Bořivoj. *Pyšná...*, 01:26:34 – 01:26:46.

²⁹⁹ ZEMAN Bořivoj, BRDEČKA Jiří – WERICH Jan – ZEMAN Bořivoj: *Byl jednou jeden král*. 1955.

který měl premiéru 7. září 1956 na motivy pohádky Karla Jaromíra Erbena,³⁰⁰ či také již zmiňovaná *Princezna se zlatou hvězdou* z roku 1959.

V druhé polovině 50. let nicméně tyto alegorické obrazy socialismu propojeného se sluncem přecházely v civilněji pojaté příběhy, v nichž se socialismus prezentoval jakožto každodenní realita. Atmosféra vrcholící sluncem zalitými scénami prezentující socialismus jakožto přicházející den zmizela. Příběhy se soustředily na dílčí témata spojená s každodenností, v nichž se reprezentace noci pohybovaly v rozmezí mezi symbolickým atributem a konkrétními událostmi.³⁰¹ S tím spojené příběhy doznávaly kritičtějšího tónu některých fenoménů, kterými filmoví tvůrci reagovali na politický, společenský a ekonomický vývoj. Filmy jako *Roztržka*, která měla premiéru 15. února 1957, *Škola otců*, která vstoupila do československých kin 8. listopadu 1957, *Štěňata*, který byl uveden 21. března 1958, *Zde jsou lvi*, uvedený 8. srpna 1958, či *Velká samota*, uvedená 15. ledna 1960, poukazovaly na problematiku nedostatku bytů, klientelismus ve veřejném životě, potlačování schopných lidí či nefunkčnost kolektivizace zemědělství. Toto opět vedlo ke konfliktům s vedením komunistické strany, které se projevily například na již zmiňované konferenci v Banské Bystrici v únoru 1959. V 60. letech pak řada tvůrců, kteří se na těchto filmech podíleli námětově či scénáristicky, dorostli do hnutí československé nové vlny. Některé z těchto filmů ale i přes poměrně rychlé ztažení z distribuce dosahovaly i kolem milionu a půl diváků. Prozrazuje to, že měly odezvu u publika, možná právě proto, že reflektovaly dobové problémy. Přesto mezi divácky nejúspěšnější filmy dál patřily hlavně komedie, výpravné filmy a dobrodružné příběhy.

³⁰⁰ PLESKOT Jaromír, BRDEČKA Jiří – PLESKOT Jaromír: *Obušku, z pytle ven!* 1956.

³⁰¹ O proměně ideologického narativu a sebereprezentací komunistické strany v období post-stalinismu viz: KOLÁŘ Pavel: *Der Poststalinismus: Ideologie und Utopie einer Epoche*. Köln – Weimar – Wien. 2016, 370 s.

Shrnutí a závěr 1. části

Po válce se proměnila struktura a fungování mediálního prostoru, k němuž základy položily válečné reorganizace v souladu s tím, jak si politické elity uvědomily moc masové kultury. Film jakožto klíčové médium se měl po válce stát nástrojem kultivace mas, ovšem stal se i polem, na němž se zápasilo o politický vliv na masy. V Československu došlo po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou ke snaze zvrátit vkus publika ve prospěch sovětských filmů a tím i obrazů, které předestíraly. Tento pokus se ale setkal s neúspěchem. Československé publikum nejčastěji navštěvovalo domácí produkci a z té nejčastěji komedie, dobrodružné příběhy a historické či pohádkové alegorie. Zatímco přímočará snaha o ovlivnění vkusu se nesečkala s úspěchem, alegorie, které byly adaptací již známých a slavných děl, díky svým diváckým úspěchům sdílené významy nevtíravě posouvaly do aktualizačních rovin. V tomto procesu se nocí rámovaný konsenzuální význam války a Německa rozšiřoval v reprezentace meziválečné republiky a obecně liberálního kapitalismu a jeho systému tržního hospodářství zatímco světlem či sluncem rámovaný konsenzuální význam nechával do veřejného prostoru vstoupit reprezentace Sovětského svazu a socialismu tak, jak jej podle sovětského modelu vnímala poválečná KSČ. Tyto dvě reprezentace tvořily imaginativní konstantu a základní významový rámec dalších reprezentací událostí, procesů a společenských jevů, především dějin, vzdělání, techniky a proměny člověka, které svým symbolickým rámováním teprve doznávaly skutečného smyslu.

2. ČÁST

IMPERATIVY NOCI

*Nad Prahou svítá den. Snad nové boje nese.
Vítězství nová, nové štěstí snad.
Jen v jednom okně ještě nezhasne se.
Jen soudruh Gottwald ještě nešel spát.*

(S. K. Neumann, *Píseň o lásce a nenávisti*, 1952)³⁰²

Úvod: Dvě opozice ke spánku

Na základě ztotožnění noci s mnichovskou tragédií a válkou, a s nimi spojeným existenčním ohrožením, byly v poválečném veřejném prostoru v opozici k noci konstruovány imperativy bdělosti a noční práce. Oba vycházely jak z obrazných významů noci, tak ale i z konkrétních dobových společenských, politických a hospodářských imperativů. V nejrůznějších podobách spolu s válkou a socialismem představovaly nejčastější motivy reprezentací noci.

Oba tyto imperativy stály v opozici ke spánku, jemuž měla být noc v ideálním případě zasvěcena a který je hlavní biologickou potřebou spojenou s nocí.³⁰³ Spánek byl v lidovědemokratickém Československu vnímán jakožto ústřední funkční nástroj odpočinku před prací a po ní, aby se jedinec mohl plně věnovat svému zaměstnání. Podle sovětského vzoru byla začátkem 50. let ve velkých průmyslových podnicích zřizována takzvaná noční sanatoria, která měla tamějším pracovníkům zajistit klidnou a maximální regeneraci mezi pracovními směny. Pracovníci zde měli k dispozici také maséry, lékaře, koupele, dietní stravu apod. Pracovníci sem mohli buď denně docházet, anebo zde mohli strávit turnusový pobyt.³⁰⁴ Spánek se stával také jedním z témat vědeckého bádání v pokusech spánkem léčit psychické nemoci a zdravotní problémy obyvatelstva. V nočních sanatoriích kromě péče o regeneraci sil probíhaly i pokusy o léčení spánkem psychických poruch a nervozity a zároveň pokusy spánkem předcházet nemocem. Pokusy o léčbu spánkem probíhaly také na

³⁰² NEUMANN Stanislav Kostka: *Píseň o lásce a nenávisti*, Praha 1952, s. 78.

³⁰³ Viz například: MILLET Bernard: *L'homme, animal diurne?* In: ESPINASSE Catherine – GWIAZDZINSKI Luc – HEURGON Edith: *La nuit en question(s)*, La Tour-d'Aigues 2005, s. 65–67; AHLHEIM Hannah: *Der Traum...*; CRARY Jonathan: *24/7...*, s. 4–25.

³⁰⁴ KNAPÍK Jiří – FRANCO Martin: *Průvodce...*, s. 598.

mořském pobřeží, kde šumění vln mělo mít blahodárný účinek na psychiku.³⁰⁵ V Československu prováděly řadu experimentů Ústav pro výzkum výživy lidu³⁰⁶ a Fyziologický ústav Československé akademie věd, kde na přelomu let 1956–1957 „byly konány úspěšné zkoušky s vyvoláváním léčebného spánku pomocí stejnosměrného elektrického proudu.“ Podle dobových zjištění „pokusy na zvířatech prokázaly, že malými dávkami proudu lze prodloužit spánek, vyvolaný hypnosou. Spánek, vyvolaný tímto způsobem, je klidný a hluboký, a pacient při probuzení nemá nejmenší nepříjemné pocity.“ Podle dobových zpráv byla „klinicky tato nová metoda léčebného spánku se stejně dobrými výsledky vyzkoušena v Ústavu pro péči o matku a dítě v Praze.“³⁰⁷ Pokusy se spánkem tedy zahrnovaly celou škálu experimentů ve snaze jej učinit co neúčinnějším pro fungování jedince.

Přestože se otázka vztahu noční sociální praxe ke spánku prolíná celou touto dizertací, důraz je zde kladen především na aktivity, které se se spánkem vylučují. Spánek je zde pojatý spíše jako nevyslovená komplementarita či jako klasická činnost, která tvoří konstantu noční sociální praxe, vůči níž se ostatní činnosti vymezují. Tato část analyzuje způsob zobrazování imperativů bdělosti a noční práce, jak měly ve své ideální podobě vypadat, ale také proces jejich uvádění do praxe, včetně jejich recepce obyvatelstvem a dopadů, jaké měly na každodenní život. První kapitola této části (kapitola 4) analyzuje imperativ bdělosti, jeho význam, reprezentace i recepci. Analyzuje jeho dvojí dimenzi jakožto abstraktního principu i jakožto praktického politického nástroje, včetně jeho proměn a vývoje. V druhé kapitole této části (kapitola 5) jsou obdobné analytické postupy aplikovány na téma noční práce.

³⁰⁵ Nesign.: Léčba spánkem na mořském pobřeží. In: *Rudé právo*. Roč. 33, č. 206, 26/7/1953, s. 4.

³⁰⁶ KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 495.

³⁰⁷ EX: Elektrický proud pro spaní. In: *Večerní Praha*. Roč. 3, č. 5, 7/1/1957, s. 1.

4. KAPITOLA

BDĚLOST

*Je únorová půlnoc. Kapky deště
Bičují malostranské ulice.
Ve starodávném historickém městě
Továrny bdí okem věrné milice.*

(Josef Zábořík, *Z ódy na únor 1948, 1949*)³⁰⁸

Ve svém základním významu bdělost neznamena nic jiného než opak spánku a má neutrální význam, jímž označuje pouze stav aktivního vnímání okolního světa smysly a fyzickou a duševní aktivitu.³⁰⁹ Poválečný imperativ bdělosti ale vycházel z významu bdělosti jakožto ostráživosti proti nepříteli, kterého tento pojem ve veřejném prostoru postupně nabyl.³¹⁰ Bdělost byla explicitně namířena proti Němcům a Německu. Sémanticky vycházela z obrazného i doslovného spojení noci s příchodem nepřítele, které je dobře vidět například v již zmiňovaném filmu *Uloupená hranice*. Zde pouze bdělost a odhodlanost zabránila dobytí pohraniční vsi německými ordnery, ale přesto nestačila zabránit katastrofě, která se odehrává na mnichovské schůzce, jejíž výsledky jsou v rukou mezinárodních aktérů a meziválečných elit.

Poválečná bdělost měla zabránit jakékoliv formě opakování událostí vedoucích k válce a dalšímu existenčnímu ohrožení Československa.³¹¹ V tomto ohledu imperativ představoval jednoznačný konsenzus, projevující se například i v deklarovaném spojení se Sovětským svazem. Nicméně již prakticky od konce války se stával monopolizovaným rétorickým obratem komunistů, kteří z něj učinili samostatný myšlenkový koncept a kteří jej

³⁰⁸ ZÁBOŘÍK Josef: *Z ódy na únor 1948*. In: BROUSEK Antonín: *Podivuhodní kouzelníci: Čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945–55*. Praha 2000, s. 35–36.

³⁰⁹ VAŇKOVÁ Irena: *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha, 2007, s. 233–234.

³¹⁰ CHARLETON Lewis T. – SHORT Charles: *A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Revised, enlarged, and in great part rewritten*. Oxford 1879, s. 1990.

³¹¹ O proměnách reprezentací imperativu bdělosti viz také: DUŠKOVÁ Lucie: *Obrazy bdělosti v Československém poválečném filmu 1947–1959*. In: HORÁK Pavel – BOŠTÍK Pavel – KARPÍŠEK Jaromír – STURZ Zbyněk (eds.): *České, slovenské a československé dějiny 20. století X*. Hradec Králové 2015, s. 27–34.

obohatili také o dimenzi revoluční. Už v roce 1945 tento imperativ vstoupil do veřejného prostoru s bestsellerem *Reportáž psaná na oprátce* komunistického odbojáře Júlia Fučíka popraveného v roce 1943. Fučík popis své odbojové činnosti a následného uvěznění až do vykonání popravu uzavíral apelem: „*I má hra se chýlí ke konci. Ten už jsem nenapsal. Ten už neznám. To už není hra. To je život. A v životě není diváků. Opona se zvedá. Lidé, měl jsem vás rád. Bděte!*“³¹² Nad čím či proti čemu měli lidé bdít, Fučík neupřesnil, nicméně imperativ bdělosti postupně začal rétoricky rámovat označování všech, kdo nesouhlasili s komunistickým pojetím toho, jak se mělo Československo po květnu 1945 vyvíjet. Skrze sémantické posuny imperativ bdělosti začal tvořit významovou dvojici v opozici k pojmu *temné síly reakce*, které domněle chtěly návrat meziválečného politického a ekonomického řádu, o nějž ale po válce nikdo nestál, a takto jej komunističtí politikové a novináři používali k dehonestaci všech svých politických protivníků.³¹³

Proti monopolizaci výrazu a jeho účelovému používání se už v únoru 1946 ohradili redaktoři *Obzorů*: „*Jsmo rozhodně pro to, aby opravdu reakční živly u nás byly politicky, a hlavně hospodářsky zneškodněny [...] ale není třeba generalisovat tak, jako to učil (ve svém vystoupení minulou neděli) ministr školství.*“³¹⁴ Kladli důraz na principiální konsenzus v poválečném vývoji státu, ale kritizovali zneužívání tohoto konsenzu. Až na pár dalších ohrazení v nekomunistických týdenících byl ale tento obrat komunistům přenechán. „*Na podobné hříčky opravdu není času ani sil*“, konstatovalo se v tom samém článku.³¹⁵ Imperativ bdělosti se ale postupně stával mocnou diskurzivní zbraní, ústředním výrazem a jedním z hlavních pojmů komunistického vládnutí poté, co komunisté v únoru 1948 převzali moc.

³¹² FUČÍK Julius: *Reportáž psaná na oprátce*. Praha 1980, s. 122. Kniha poprvé v Československu vyšla v nakladatelství Svoboda v roce 1945. Vzhledem k obrovskému zájmu čtenářů znovu vyšla v roce 1946, pak hned třikrát v roce 1947, a třikrát v roce 1948 i v roce 1949. V roce 1950 vyšlo pět vydání této knihy, v roce 1951 dokonce šest vydání a v roce 1952 další tři. Léta 1953–1954 zaznamenala po jednom vydání, rok 1955 opět tři. V letech 1956–1957 opět vyšlo po jednom vydání a následně byla kniha vydána v roce 1960. S různými předmluvami, úpravami, například jakožto školní učební text v roce 1955 vyšlo do roku 1989 dalších dvacet jedna vydání, kniha byla součástí povinné četby k odznaku Socialistického Svazu Mládeže. V letech 1990–2016 vyšlo dalších pět vydání této knihy. Kniha také byla přeložena do jazyků východního bloku, angličtiny, francouzštiny nebo španělštiny. Pokud bychom připočetli také jiné druhy vydání jako hudebniny či zpracování pro televizi, dostali bychom ještě větší číslo. Na Fučíkovu reportáž a jeho osud odkazovala také řada děl jiných autorů.

³¹³ O rétorice KSČ viz také: ADAMS Bradley: *The struggle...*, s. 104–117; BRENNER Christianne: *Mezi východem...*, s. 299–314.

³¹⁴ Nesign.: Ministr školství a reakce. In: *Obzory*. Roč. 2, č. 8, 23/2/1946, s. 116.

³¹⁵ Tamtéž.

Když dne 21. února 1948 pronášel svůj projev z balkonu paláce Kinských na Staroměstském náměstí v Praze předseda vlády Klement Gottwald, uzavřel jej slovy: „*Občané a občanky, drazí přátelé, volám vás k bdělosti a pohotovosti, volám vás, všechny dobré Čechy a Slováky, vás všechny vás všechny – dělníky, rolníky, živnostníky a intelektuály – k jednotě a svornosti! [...] Zmařte v zárodku jakékoli provokace reakčních agentů. Buďte jednotni a rozhodni – a vaše pravda zvítězí!*“³¹⁶ V projevu, přenášeném do celé republiky československým rozhlasem, vysvětloval pohled KSČ na demisi, kterou podali ministři za Stranu národně socialistickou, Československou lidovou stranu a Demokratickou stranu 20. února 1948, již vyústila vleklá vládní krize. Komunisté prezentovali své převzetí moci i další kroky, které následovaly poté, co byl dne 25. února 1948 předseda KSČ Klement Gottwald pověřen prezidentem Edvardem Benešem sestavením nové vlády, jakožto preventivní akt, který umožnil pokračování budování poválečného spravedlivého a lepšího systému. Z pohledu komunistů tak, jak to prezentovali navenek, byla demise těchto ministrů snahou zvrátit běh revoluce, která započala s osvobozením Československa v květnu 1945, pokračovala odsunem příslušníků německé menšiny a poválečnou očistou, znárodněním klíčových průmyslových podniků, dolů, bank a pojišťoven, zaváděním sociálního pojištění a dalších kroků oznámených v *Košickém vládním programu*.

Zatímco události května 1945 a následujících měsíců byly jakožto revoluční události vnímány všeobecně napříč politickým spektrem, komunistický tlak na další znárodnění a na pozemkovou reformu se v následujících letech především u českých národních socialistů, českých lidovců a slovenských křesťanských demokratů setkával s odporem. Z pohledu komunistů tak tyto strany bránily završení revoluce, které by přineslo hmotné záruky k nastolení lepší a spravedlivější společnosti.

Když československé Národní shromáždění dne 9. května 1948, již plně ovládnuté komunisty, slavnostně schválilo novou československou ústavu, opakoval Klement Gottwald komunistický pohled na vývoj v Československu po květnu 1945 a události února 1948: „*Hrozilo nebezpečí, že tomuto Ústavodárnému Národnímu shromáždění bude zabráněno splnit toto své hlavní poslání [přijmout ústavu]. Temné síly domácí a cizí reakce pracovaly*

³¹⁶ Projev Klementa Gottwalda ze dne 21. února 1948. [online] http://www.sds.cz/docs/prectete/-epubl/kgp_pnsn.htm, citováno k 24/5/2019.

*k tomu, aby znemožnily vytvoření nové lidově demokratické ústavy. [...] Temné síly domácí a cizí reakce a namnoze titíž lidé, kteří naší zemi připravili Mnichov [...] Chtěli republiku zbavit nejspolehlivější záruky její bezpečnosti, samostatnosti a nezávislosti, chtěli jí konec konců přivést k novému Mnichovu. Nuže i tyto černé úmysly a plány domácí a zahraniční reakce rozmetal náš lid v únoru tohoto roku jako domek z karet. A tak můžeme dnes, v den třetího výročí osvobození Prahy sovětskou armádou, přijímat novou, lidově demokratickou ústavu republiky u vědomí, že tato republika je pevná a konsolidovaná nejen vnitropoliticky, nýbrž že je i mezinárodněpoliticky zabezpečena tak, jako nikdy předtím.*³¹⁷ Monopolizace politické moci v únoru 1948 tak z pohledu komunistů představovala další krok v revoluci směřující ke konečnému nastolení ideální společnosti a převzetí moci komunistickou stranou představovalo v tomto procesu *akt revoluční bdělosti* preventivně působící proti jakékoliv snaze zvrátit progresivní společenský vývoj. Svého normativního významu ale imperativ bdělosti v Československu nabyl teprve s nástupem stalinismu, s nímž došlo k plnému uplatnění jeho podoby, které doznal v Sovětském svazu.

4. 1. Stalinistický koncept bdělosti

Stalinistický koncept navazoval na Leninův výklad bdělosti, jehož doznala ve svém moderním sekularizovaném výrazu v době Francouzské revoluce. V tomto významu bdělost znamená pozornost a ostražitost proti komukoliv, kdo by mohl jakýmkoliv způsobem revoluci ohrozit, a to jak v noci, tak ve dne. Ve třetím vydání *Velké sovětské encyklopedie*, které reflektovalo a doplňovalo předchozí vydání,³¹⁸ heslo *Revoluční bdělost* uvádí, že: „*V socialistickém státu má revoluční bdělost celostátní význam. Je namířena proti subverzivním aktivitám imperialistické buržoazie a jejích agentů, pomáhá vymýtit nepřátelské aktivity, které škodí socialistickému systému. Disponovat revoluční bdělostí znamená nebýt zaskočen žádným překvapením, včas odkrýt tendence vznikání jevů nebezpečných pro sociální pokrok, a s předstihem plánovat preventivní opatření či protiopatření. Když Lenin vyzýval sovětský lid, aby ukázal svou revoluční bdělost, řekl: „Hlavní zásadou naší politiky, první lekce, kterou se musí všichni dělníci a rolníci naučit, je mít se na pozoru a mít na paměti, že jsme*

³¹⁷ Projev Klementa Gottwalda na schůzi Ústavodárného shromáždění 9. května 1948. [online] <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/114schuz/s114002.htm>, citováno k 24/5/2019.

³¹⁸ Toto heslo se pravděpodobně vyskytlo již v prvním vydání této encyklopedie, které vyšlo v letech 1926–1947, dostupné je ale pouze třetí vydání z let 1970–1979.

*obklopeni lidmi, třídami a vládami, které nám otevřeně vyjadřují upřímnou nenávisť.*³¹⁹ Imperativ bdělosti tedy ve svém revolučním smyslu znamenal prostředek boje, reakci na myšlené ohrožení od kapitalistického světa, a to jak z vnějšku ve formě vojenského útoku, tak také zevnitř v podobě infiltrace špionů a sabotéry. Mít se na pozoru a odhalovat všudypřítomné vyzvědače, agenty a škůdce se stávalo imperativem pro každého člena komunistické strany.³²⁰ Imperativ bdělosti obnášel konspirační činnost, podezřívavost a bedlivé sledování okolí, včetně těch nejbližších. Zatímco během Francouzské revoluce vedlo důsledné uplatňování hesla revoluční bdělosti k Velkému Teroru let 1793–1794, který skončil teprve thermidorovým převrácením a popravou Maximiliena Robespiera, v Sovětském svazu imperativ bdělosti vyústil Moskevskými procesy v letech 1936–1938 jako odpověď na problémy spojené s plněním první Staliny pětiletky v letech 1928–1932.³²¹ Během druhé světové války se bdělost stočila především k válečnému úsilí, ale v druhé polovině čtyřicátých let se imperativ bdělosti stával obnoveným motivem sovětské politiky. Nyní čerpal z polarizace světa nastolováním dvou proti sobě stojících politických bloků a studené války, která se ještě vyhrotila po roztržce s Titem v dubnu 1948, a ze Staliny teze o zostřování třídního boje.³²²

V Československu vstoupil stalinistický koncept bdělosti do veřejného prostoru s implementací Staliny teze o zostřování třídního boje, která byla oficiálně přijata na zasedání Ústředního výboru KSČ v listopadu 1948. Ve svém projevu zde generální tajemník komunistické strany Rudolf Slánský vysvětloval, že: *„třeba, soudruzi vědět, že naše cesta k socialismu je doprovázena zostřenou činností třídního nepřítele, které můžeme s úspěchem čelit a kterou můžeme paralyzovat jen tehdy, když členové strany si osvojí revoluční bdělost.*“³²³ Imperativ bdělosti pak s plnou silou vstoupil do praxe s tím, jak se od 1. ledna 1949 začínalo s implementací prvního pětiletého plánu podle sovětského vzoru na československou ekonomiku. Ve svém projevu na IX. Sjezdu Komunistické strany

³¹⁹ Nesign.: Revolutionary Vigilance. In: PROKHOROV Aleksandr Mikhailovich (ed.): *The Great Soviet Encyclopedia*. 3rd Edition (1970–1979). Penn state university Press 1982. [online] <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Revolutionary+Vigilance>, citováno k 24/5/2019.

³²⁰ KOTKIN Stephen: *Magnetic mountain...*, s. 13–14; FITZPATRICK Sheila: *Everyday stalinism...*, s. 19.

³²¹ Viz: FITZPATRICK Sheila: *Everyday stalinism...*, s. 14–39.

³²² KAŠKA Václav: *Neukáznění a neangažovaní: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*. Praha 2014, s. 54.

³²³ SLÁNSKÝ Rudolf: *Nové úkoly. Projev na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 17. listopadu 1948*. Praha 1948, s. 39.

Československa, který se konal v květnu 1949, Rudolf Slánský artikuloval, jak přesně mělo uplatňování imperativu vypadat. Mělo se soustředit na čtyři ústřední domény: zahraniční špionáž, která představovala klasiku studenoválečného pojetí světa, dále se jednalo o *bolševickou bdělost*, která směřovala proti těm, kdo by snad vstoupili do komunistické strany z osobního prospěchu, s ní souvisela i *bdělost nad ideovou čistotou strany* spjatá s doktrinálním učením, a nejnověji se imperativem bdělosti měli řídit také všichni, kdo pracovali v průmyslových závodech „*často špatně střežených starými pensisty a invalidy, nedbalými vrátnými a neostražitými bezpečnostními referenty (potlesk)*“. Nešlo ale jen o jejich vnější ostrahu, nýbrž, jak upřesňoval Slánský v samotném závěru svého projevu, „*Celou stranu, dělníky a techniky, příslušníky armády, všecken lid musíme učit, že třeba zachovávat státní tajemství o výrobě, o vojenských věcech, o všem, co může zajímat a zajímá nepřátelské špiony, že o těchto věcech se s nikým nesmí mluvit, že třeba nedůvěřovat každému, kdo se na tyto věci vyptává.*“³²⁴ Imperativem bdělosti se tedy měli řídit v podstatě všichni bez rozdílu.

Na přelomu 40. a 50. let probíhala řada školení, referátů o bdělosti a ostražitosti v rámci schůzí členů komunistické strany.³²⁵ Výzvy k bdělosti se pravidelně objevovaly také v denním tisku, na plakátech či na krabičkách od zápalek a byly také jedním z ústředních hesel oslav 1. máje roku 1950 (Obrázek 5 a 6). Jak konkrétně tento imperativ uplatňovat v praxi, mohly obyvatelům Československa ukázat především takzvané záškodnické filmy. Ukazovaly totiž ilustrativní příběhy ze současnosti, v nichž nabízely vzorce jednání tváří v tvář těm, kdo by chtěli sabotovat nastolený vývoj. V letech 1949–1960 byl každý rok do kin uveden minimálně jeden film operující s tématem bdělosti, které tak spolu s tématem války tvořily konstantu produkce.

³²⁴ TÝŽ: *Jak zajistit budování socialismu v naší vlasti. Referát na IX. Řádném sjezdu Komunistické strany Československa v Praze dne 26. května 1949.* Praha 1949, s. 57–58.

³²⁵ O recepci a uvádění do praxe imperativu bdělosti mezi členy KSČ více KAŠKA Václav: *Neukáznění a neangažovaní...*, s. 51–79.

Obrázek 5: „Bdělost a ostražitost!“ Alegorický vůz k prvomájovému průvodu roku 1950 v Mladé Boleslavi. Zdroj: Muzeum Mladoboleslavsko.

4. 2. Bdělost v Československu: Záškodnické filmy

První vyrobený exemplář z žánru záškodnických filmů představuje *Případ Z-8*.³²⁶ Ač vyrobený v roce 1948, premiéru měl 26. února 1949, na první výročí převzetí moci komunistickou stranou. Film je věnován československým hutníkům a v hutích se také odehrává. Konkrétně se děj točí kolem pokusu o sabotáž v oddělení spékaných kovů Z-8 jednoho kladenského hutnického závodu. Příběh je situován do roku 1947, kdy „členové reakčních stran“ a jejich sympatizanti napojení na špionážní skupinu z Německa chtějí uškodit československému průmyslu. Snaží se zjistit informace o nové technologii lisování kovového prachu, na kterou přišli závodní inženýři, díky níž bude vznikat méně odpadu. Chtějí ukrást zápisky s technickými postupy a pro své plány hodlají využít jednoho bývalého

³²⁶ CIKÁN Miroslav, MAREK Jiří – ŠTĚPÁNEK BOHUMIL – CIKÁN Miroslav: *Případ Z-8*. 1949.

pracovníka závodu, který píše pro týdeník *Vývoj*,³²⁷ a jednoho dalšího ambiciózního, ale ve svých ambicích neuspokojeného, pracovníka. Film vrcholí a rozuzluje se právě v noci. Agenti se rozhodnou pod rouškou tmy vkrást do závodu, provést zde sabotáž a za vzniklého zmatku ukrást zápisky a i s nimi zmizet. Ale díky bdělosti a pohotovosti zaměstnanců, kteří mají noční směnu, jsou zadrženi a jejich akce je překažena. V posledních záběrech filmu promlouvá k dělníkům závodní rozhlas: „Víte, že *znárodněný průmysl patří lidu. Naše národní továrny plní plán a jsou nejmocnější oporou státu. Vybízíme vás proto znovu. Bojujte proti reakci. Zvyšujte výkony. Braňte své závody před záškodníky.*“³²⁸ Následně dělnický mistr v oddělení Z-8, který má velkou zásluhu na tom, že záškodníci jsou dopadeni, uzná, že dělníci odhalovat špiony sice ještě úplně neumí, ale že se to brzy naučí. Film končí záběry na pochodující Lidové milice jakožto výraz, že s únorem 1948 nastala očekávaná změna, a že díky tomu bylo zabráněno v aktivitách právě těm, kteří chtěli návrat k předválečným poměrům. Jako radu pro dělníky má tento film především zvýšení pracovní produktivity a vstupování do jednotek závodní ostrahy, případně rovnou lidových milicí.³²⁹

³²⁷ Týdeník založený Pavlem Tigridem poté, co kvůli autoritativním zásahům ze strany vedení Československé strany lidové do činnosti *Obzorů* odešel z jejich redakce. Vycházel v letech 1946–1948. Viz: DRÁPALA Milan: *Na ztracené vartě...*, s. 62–65.

³²⁸ CIKÁN Miroslav, MAREK Jiří – ŠTĚPÁNEK BOHUMIL – CIKÁN Miroslav: *Případ...*, 01:18:48–01:18:04.

³²⁹ O závodních a lidových milicích více viz: BAŠTA Jiří: Lidové milice – nelegální armáda KSČ. In: *Paměť a dějiny*. Roč. 2, č. 2 (2008), s. 99–102.

Obrázek 6: „Nemluv o tom, co děláš. Nevíš, kdo tě poslouchá. Zachováním státního a výrobního tajemství přispěješ k bezpečnosti své vlasti a k upevnění světového míru.“ V popředí jsou dva spolu hovořící dělníci, červená šipka ukazuje na agenta, který naslouchá jejich rozhovoru, podle klobouku příslušníka buržoazie. Nálepka z krabičky od sirek a leták. Zdroj: Moravská galerie.

Kromě prostředí průmyslových závodů se reprezentace imperativu bdělosti soustředily také na téma hornictví. Věnoval se mu například film *DS-70 nevyjíždí* z prostředí mostecké uhelné pánve, který měl premiéru 9. listopadu 1951.³³⁰ Zde se příběh točí kolem zápletky s vynálezem obřího rypadla, které má zásadně ulehčit a urychlit těžbu hnědého uhlí. Nicméně stroj nejdříve rozbije jeden záškodník a těsně předtím, než záškodníci přistoupí k další akci – pod rouškou tmy chtějí rypadlo podminovat a pak uprchnout do Německé spolkové republiky, přičemž navíc ještě postřelí inženýra, který rypadlo sestrojil – jsou s pomocí dělníků strážících rypadlo zadrženi. Rypadlo je zachráněno a s ním i těžba uhlí. V jiném filmu z hornického prostředí *Milujeme*, který měl premiéru 12. září 1952,³³¹ razí

³³⁰ SLAVÍNSKÝ Vladimír – FRIČ Martin, KIRCHNER Otakar – BORSKÝ Vladimír: *DS-70 nevyjíždí*. 1951. Vladimír Slavínský (1890–1949) se proslavil produkcí prvorepublikových a protektorátních komedií. V roce 1946 se rozhodl radikálně změnit žánr a začal natáčet *DS-70 nevyjíždí*. Ale v roce 1949 zemřel a film pak dokončil Martin Frič.

³³¹ KUBÁSEK Václav, NOVOTNÝ Jaroslav: *Milujeme*. 1952.

horničtí učni překop z dolu Engels na důl Ludvík, aby je spojili v jeden velký důl. Učňům se ale inženýr závodu zdá podezřelý, v noci jej sledují a zjistí, že bývalý závodní rada podniku donutil závodního inženýra, aby trasu překopu naplánoval přes zatopené prostory, aby způsobil zaplavení dolu a tím i konec jeho činnosti. Učni také pomohou oba pachatele dopadnout. I zde je těžba zachráněna. K tematice záškodnických filmů v důlním průmyslu se řadí i film *Mladé srdcia*, který měl premiéru 31. prosince 1952, šlo tedy o silvestrovskou premiéru.³³² Tentokrát v dolech na železnou rudu v košickém kraji navádí agent důlního inženýra, aby dolu co nejvíce škodil a pokud možno jej úplně zničil. Tento agent má zkušenosti už z října roku 1945, kdy v den oznámení znárodnění dolů zde už jednou sabotáž provedl. Záškodnická činnost se daří, jejím výsledkem je, že kvůli různým nesnázím důl dlouhodobě neplní plán. Rozhodující ránu mu má zasadit podstrčení hluchých vzorků do laboratoře k rozboru, což má vést k uzavření dolu jakožto neperspektivnímu nalezišti. Ale v poslední chvíli je tento záměr díky ostrážitosti horníků odhalen a záškodníci dopadeni.

Záškodnické příběhy se zaměřovaly také na motiv sabotáže veřejných staveb. Například šlo o film *Veliká příležitost* o stavbě Tratě mládeže u Vizovic, který měl premiéru 14. dubna 1950.³³³ Příběh ukazoval, jak bývalí členové Československé strany národně sociální ve spojení s různými spekulanty a protikomunisticky zaměřenými příslušníky intelektuálních vrstev, které jednájí způsobem nápadně připomínající jednání členů gestapa, nosí tyroláky a čtou noviny *Neue Heimat*, které svým názvem odkazující k německému revanšismu, vysílají záškodníka, který nejdříve v noci odbrzdí kamením již naložené důlní vozíky, čímž způsobí zdržení stavby, a následně se rovněž pod rouškou tmy pokusí otrávit cisternu s pitnou vodou. I tento záškodník je nakonec odhalen a stavba může pokračovat. Film *Expres z Norimberka*,³³⁴ který měl premiéru 26. března 1954 a odehrával se ve večerním vlaku, na nočních silnicích a v noční Praze, ukazoval, jak si záškodníci chtěli tajně předat plány jedné české přehrady, aby ji mohli zničit. Ale díky podezřívavé bdělosti a statečnosti jedné učitelky a jednoho taxikáře se jim to nepovedlo a byli dopadeni. Autor jedné z recenzí pak konstatoval, že film *Expres z Norimberka* poučil diváky „o tom, jaký význam má v našem současném životě bdělost a ostrážitost.“ Dle jeho mínění také „Boj našich bezpečnostních

³³² KUBÁSEK Václav – NITRA Maximilián, KRŠKA Karol – HOLPUCH Vladimír: *Mladé srdcia*. 1952.

³³³ WALLÓ K. M. – GAZDA Martin – WALLÓ K.M.: *Veliká příležitost*. 1950.

³³⁴ ČECH Vladimír, TÝŽ: *Expres z Norimberka*. 1953.

orgánů proti vnitřním i zahraničním nepřátelům je jistě velmi zajímavou a bohatou kapitolou, které naše kinematografie nevěnovala dosud náležitou pozornost.“³³⁵ Tuto tematiku jen o dva měsíce později rozšířil další příspěvek k žánru, tentokrát ale z prostředí podniku zahraničního obchodu v holešovických loděnicích. Film *Severní přístav*, který měl premiéru 28. května 1954,³³⁶ se věnoval praktikám narušování československých obchodních zájmů v západní Evropě, které bylo dle dikce filmu řízené americkými tajnými službami. I v tomto filmu se v noci v podniku děly podivné věci, ale důležitý byl především fakt, že sabotér byl přímo dosazen na vedoucí pozici v podniku. Zde ke své záškodnické činnosti využíval informace o exportních dodávkách, k nimž měl jakožto vedoucí přístup, a své aktivity přitom maskoval řečením o bdělosti. Nakonec to začalo být ostatním zaměstnancům nápadné a podnítilo jejich ostražitost: „*Jak to říkal Šubrt? Základním předpokladem bdělosti je nedůvěra k obyvatelstvu. To by přece žádný straník nikdy neřekl,*“ zamýšlí se jeden ze zaměstnanců. A když je Šubrt na konci filmu odhalen a dopaden, konstatuje směrem ke kolegovi: „*Představoval jsem si nepřítelů úplně jinak. Teprve teď vím, co je to bdělost. Není to prázdné slovo. Ale kdybych na to někdy zapomněl, a začal mluvit, o čem nemám, dej mi herdu do zad.*“³³⁷

Poslední výrazný tematický okruh záškodnických filmů představovaly příběhy o sabotážích kolektivizace zemědělství. V těchto příbězích obvykle místní vesničtí boháči, dobovým slovníkem kulaci, se snaží všemožně překazit proces kolektivizace. Poněkud atypický vzorek této tematiky představovala komedie *Slepice a kostelník*, která měla premiéru 6. dubna 1951, v níž se v hlavní roli záškodníka v osobě kostelníka objevil Vlasta Burian.³³⁸ V noci se tento záškodník sloužící místnímu boháčovi pokusil nejdříve překazit stavbu vodovodu a pak tiskl letáky, ovšem nakonec vždy svou akci sám svou nešikovností a hloupostí překazil. Naopak *Usměvavá zem*, která měla premiéru 5. června 1952, představuje žánrovou klasiku.³³⁹ V centru zájmu se ocitá ves Darmochleby, kde nově založili družstvo. Hostinský a boháč ze sousední vsi Rousova, kde družstvo především kvůli jeho intrikám nemají, chce uplatit jednoho z obyvatel Darmochleb, aby do vepřince prosperujícího

³³⁵ JH: *Expres z Norimberka*. Nový dobrodružný film Vladimíra Čecha. In: *Kino. Čtrnáctideník čs. státního filmu*. Roč. 9, č. 8, nedatováno, s. 118.

³³⁶ MAKOVEC Miloš, VELÍNSKÝ Miloš – BRDEČKA Jiří – MAKOVEC Miloš: *Severní přístav*. 1954.

³³⁷ Tamtéž, 01:12:00–01:16:00.

³³⁸ LIPSKÝ Oldřich – STREJČEK Jan, BOR Vladimír – STREJČEK Jan – ZROTAL Jaroslav: *Slepice a kostelník*. 1951.

³³⁹ GAJER Václav, NEUBERG Josef – VLČEK František. *Usměvavá zem*. 1952.

družstva zanesl obrnu. Ale díky smyslu pro povinnost a také díky ostražitosti dalších družstevníků jsou hostinského záměry odhaleny, a nakonec je družstvo založeno i v Rousově. Ve filmu *Lazy sa pohly*, který měl premiéru 1. května 1952,³⁴⁰ se skupina místních bohatých statkářů stavících se proti pokusům založit Jednotné rolnické družstvo uchyluje ke lžím a narušování večerní schůze k založení družstva. Bdělost místních ale umožní jejich dopadení a odhalení, které je nakonec definitivním argumentem k založení družstva i pro ty nerozhodné. Další záškodnickou klasiku představuje film *Přicházejí z tmy*, který měl premiéru 18. června 1954.³⁴¹ V noci zde mladší syn vesnického boháče, který si odpykává trest v pracovním táboře, zapaluje stoh za vsí. Následně se pak schází se svým starším bratrem, který emigroval do Německa a odsud ilegálně přešel zpět hranice, aby připravovali další záškodnické plány. Chtějí za každou cenu překazit založení družstva. Výmluvný název filmu zde sděluje, že *tma* v názvu filmu označuje nejen noční sabotáže, ale také *reakční uvažování* a německé území.

V těchto reprezentacích bdělosti tedy byl s většími či menšími obměnami uplatňován motiv v noci přicházejících záškodníků. Nepřátelé, kteří se často rekrutují z příslušníků emigrace, jsou napojeni na některou ze západních zpravodajských služeb. Často byli napojeni na Německo a pocházeli většinou z vyšších společenských vrstev. Jsou vysláni do Československa, aby zde zpravidla pod rouškou noci, která jim umožňuje se nepozorovaně přiblížit k závodům či stavbám, prováděli sabotáže či kradli výrobní tajemství. V kolektivizačních filmech vycházel impuls od místních velkostatkářů, případně hostinských, kteří měli za cíl překazit scelování pozemků drobných rolníků, aby tak dle dobové dikce mohli dál těžit z levné práce drobných rolníků na svých polích. Každý si tedy dle těchto obrazových indicií mohl učinit představu o typickém záškodníkovi, jak asi mohl vypadat.

V průmyslovém prostředí ke svým záměrům záškodníci často využívají příslušníky nedělnických vrstev, zpravidla technickou inteligenci, která se hlásí k předválečným hodnotám. Příslušníci těchto vrstev sabotáži napomáhají buď pod nátlakem vydírání kvůli dřívějším prohřeškům, nebo pod příslibem emigrace. V zemědělském prostředí záškodníci využívali místních círevních hodnostářů, případně jedinců se špatnou pracovní morálkou a někdy

³⁴⁰ BIELIK Paľo, TÝŽ: *Lazy sa pohly*. 1951

³⁴¹ GAJER Václav, FÁBERA Miloslav. *Přicházejí z tmy*. 1954.

i důvěřivosti mírních drobných rolníků. Nakonec ale díky podezřívavému postoji obyvatelstva, díky němuž následně záškodníci učinili nějakou chybu, byly jejich nepřátelské záměry odhaleny. A především ve filmech s průmyslovou tematikou byli záškodníci a agenti s pomocí obyvatelstva bezpečnostními složkami také dopadeni a zneškodněni. Z filmových reprezentací se tak divák také dověděl, že v momentě náznaku podezření jej měl okamžitě sdělit bezpečnostním složkám, které se postaraly o zbytek.

V těchto reprezentacích imperativu bdělosti se zároveň prolínaly metaforické argumenty spolu s argumenty explicitními. Metaforické argumenty navazovaly na sdílené představy, které noc v symbolické rovině spojovaly s nepřátelským jednáním a existenčním ohrožením. K zesílení vyznění reprezentací se tvůrci filmů často uchýlovali k tomu, že záškodníkům vybírali německá příjmení, nebo příjmení z němčiny počeštěná, aby tak silněji evokovala a konkretizovala ono reprezentované nebezpečí. V těchto filmech navíc záškodníci své akce většinou domlouvali v Mnichově, odkud byli vysílání, jakožto z hlavního města americké okupační zóny v Německu a sídla Rádia Svobodná Evropa, ale pro obyvatele Československa především města symbolicky zapsaného v historické paměti jakožto místo, kde se psal konec samostatného československého státu. V explicitní rovině se pak tito záškodníci ke svým aktivitám většinou uchýlovali pod rouškou tmy, která jim umožňovala lépe se skrýt a lépe uniknout dohledu. To působilo jednak logicky, ale byl to i osvědčený filmařský postup zvyšující napětí příběhu. V těchto reprezentacích imperativu bdělosti se tak na počátku 50. let do Československa pod rouškou noci znovu vkrádali Němci a s nimi i těsně po válce zavržené předválečné pořádky, které vedly k temnému období dějin.

V praktické rovině skrze síť dalších významů nabízely tyto reprezentace také vysvětlení hospodářských problémů, s nimiž se na přelomu 40. a 50. let po přechodu na sovětský model hospodářství potýkala československá ekonomika. Ve všech případech filmové médium prezentovalo uplatňování centrálního plánování, orientaci na těžký průmysl a na Sovětský svaz a kolektivizaci zemědělství jakožto další krok v ekonomické modernizaci státu, jejíž narušení bylo dle promítaných obrazů hlavním cílem záškodníků. Ukazovaly na viníky v momentě, kdy se dané odvětví potýkalo s problémy. Záškodnická činnost byla v tomto pohledu ústředním argumentem, jak obyvatelstvu vysvětlit neustálý nedostatek uhlí a dalších surovin, negativní efekty kolektivizace z roku 1949, neustálé apely na obyvatelstvo

na zvýšení pracovního úsilí, hospodářský chaos a chabé hospodářské výsledky státu, neustálé výpadky v zásobování závodů i domácností spojené se všeobecným nedostatkem snad všech myslitelných komodit, které byly všudypřítomným motivem každodenního života v době uvádění do praxe prvního pětiletého plánu, a které se i přes pozdější reformní snahy staly neodmyslitelnou součástí socialistického hospodářství.³⁴²

Za vrcholnou reprezentaci imperativu bdělosti lze označit film *Akce B*,³⁴³ který mnohé z výše evokovaných motivů posunul do nových rozměrů. Oproti výše zmíněným filmům o bdělosti se *Akce B* navíc odehrává přímo v prostředí bezpečnostních složek, tedy v prostředí, kde byla bdělost přímo v popisu práce a imperativ tak ilustruje přímo na klíčové oblasti spojené s existencí státu.³⁴⁴ Hned v úvodních titulcích si divák přečetl, že film *Akce B* byl vyroben ve spolupráci Ministerstva národní obrany a Ministerstva národní bezpečnosti, které v květnu 1950 vzniklo rozdělením ministerstva vnitra,³⁴⁵ za hereckého příspěví řadových příslušníků těchto složek, kde tedy v komparzu příslušníci bezpečnostních složek hráli sami sebe. Stejně jako předtím *Případ Z-8* měla i *Akce B* premiéru na výročí únorového převzetí moci KSČ, tentokrát 22. února 1952, což je dalším důkazem důležitosti, která byla filmu přikládána. Příběh vyobrazuje operaci, kterou v roce 1947 provedly československé bezpečnostní složky na středním Slovensku u obce Krasňany proti jednotkám příslušníků Ukrajinské povstalecké armády, pro něž se v Československu vžilo označení Banderovci, které se po válce pokusily projít přes československé území do americké okupační zóny a uniknout tak před sovětskými jednotkami.³⁴⁶ Děj filmu sleduje příběh jedné konkrétní sotni velitele Burlaka a jedné ze zasahujících jednotek československé armády. Spíše než o událostech v roce 1947 ale film vypovídá o politické atmosféře počátku 50. let a hlavní zápletka se točí kolem pokusu záškodníků tento vojenský zásah překazit.

³⁴² O některých aspektech životní úrovně v období první pětiletky viz: SLAVÍČEK Jan: *Ze světa podnikání do světa plánované distribuce. Proměny spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 na příkladu severních Čech*. Praha 2017, s. 196–277.

³⁴³ MACH Josef, FIKER Eduard – FRIČ Martin – KIRCHNER Otakar: *Akce B*. 1952.

³⁴⁴ Přesněji, princip práce bezpečnostních složek měla řídit: „*bezmezná oddanost straně a vládě, politická uvědomělost, organizovanost, vychovanost, revoluční bdělost, odhodlání k osobnímu hrdinství a sebeobětování, [...] a vzorná osobní ukázněnost.*“ Citováno dle KVAPILOVÁ IVA: *Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením na jeho veřejnobebezpečnostní složku*. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*. Praha 2004, s. 26.

³⁴⁵ Viz: *Vládní nařízení ze dne 23. května 1950, kterým se zřizuje ministerstvo národní bezpečnosti č. 48/1950 Sb.*

³⁴⁶ Příslušníci těchto jednotek během druhé světové války bojovali na straně nacistického Německa proti Sovětskému svazu, na základě rčení „nepřítel mého nepřítele je můj spojenec“. Toto jejich působení dodnes budí řadu kontroverzí.

Noc zde opět hraje klíčovou roli. V noci se totiž nepozorováni přemísťují Burlakovi vojáci. Jejich pohyb jim usnadňuje konspirace jejich českých a slovenských kompliců v řadách armády, kteří mají údaje o rozložení československých jednotek. I tito komplicové konspirují pod rouškou tmy. V noci ale také jednají československé bezpečnostní složky, především Státní bezpečnost (StB). V jednom z úvodních záběrů film diváka zavádí na její služebnu, kde její příslušníci vyslychají zadrženého agenta, který „*nesl [...] do Bavorska mapu československo-polských hranic s vyznačením bodů, kde měly být americkými letadly shozeny zbraně a zásoby na podporu vpádu banderovských skupin do Československa.*“³⁴⁷ Bdělost StB zde představuje protipól vůči tajným nepřátelským konspiracím. Ještě té samé noci jsou také pozatýkáni komplicové Banderovců v Praze. Zároveň se ale některým podaří uprchnout, ukrývají dokumenty, odjíždějí na Slovensko varovat další spiklence a zároveň připravovat další sabotážní akce.

I řadoví vojáci se tak musí řídit imperativem bdělosti. Jelikož někteří komplicové banderovských jednotek unikli, nikdo nyní neví, kde a pod jakou maskou se skrývají. Před odjezdem na Slovensko jsou vojíní již v kasárnách nabádáni, aby nikomu neříkali, kam jedou a co tam mají za úkol, protože „*každé slovo může být cennou informací pro nepřítele.*“ Jak vypadá bdělost dovedená k dokonalosti, ukazuje scéna z 25. minuty filmu, kdy jeden důstojník Sboru národní bezpečnosti (SNB) vytýká vojínovi základní služby, že mu odpověděl, z jaké je posádky: „*To už jste neměl prozradit, vždyť mě neznáte. [...] To je právě ta bdělost.*“³⁴⁸ Vyjde najevo, že ten samý den odpoledne se u vojínů snažil vyzvědět, kam se přesouvají, jeden major, ve skutečnosti banderovský agent. Nepřítel tedy pronikl i do nejvyšších pater armády. A navíc už jednal otevřeně i ve dne. Tedy už tedy nestačilo bdít jen v noci, člověk se musel mít ještě více na pozoru i ve dne, a to neustále a přede všemi.

Film *Akce B* dováděl do svých radikálních poloh hned několik vzájemně se prolínajících argumentačních řetězců, především v otázce interpretace politických procesů, které se na přelomu 40. a 50. let děly v Československu. Byla zde do důsledků dovedena argumentační linka teze o „*temných silách reakce*“, o tom, kdo všechno jimi mohl být, jaké měly motivy jednání a čeho všeho mohly být tyto síly schopné. Tato linka počínala u obrazu

³⁴⁷ NFA, f. scénáře, inv. č. S-642-LS, s. 6

³⁴⁸ MACH Josef, FIKER Eduard – FRIČ Martin – KIRCHNER Otakar. *Akce B*, 00:24:52–25:12.

Banderovců. Nejdříve jsou ukázáni jako bezcitní barbaři. V jednom z úvodních záběrů divák spatří emotivní sestřih vypalování vesnic a vraždění obyvatelstva v Polsku a na Slovensku, aby bylo jasné, co si o Banderovcích má myslet. Byl také kladen důraz na jejich spojenectví s (nacistickým) Německem. Po úvodních záběrech je ukázáno, jak jsou prostřednictvím svých kompliců v civilu napojeni na „ústředí v Mnichově“, které řídí a koordinuje všechny kroky a od něž se také skrze vyslaného posla dozví, že válka skončila. Následně ze sebe strhávají nacistické nášivky a odznaky, aby je spálili v ohni a vydali se na cestu v naději, že se nepozorováni dostanou na území svých spojenců, ovšem explicitně řečeno, do americké zóny v Německu. Jejich propojení s Američany je ve filmu zmíněno hned několikrát, záporné postavy mávají dolary a jsou to právě americká letadla, která mají shodit ony zmiňované zbraně na podporu Banderovců. Na základě spojení s Německem jsou tedy Spojené státy americké ustavené jakožto nový vnější nepřítel. V tomto kontextu se ochrana západní hranice státu ukazuje jako klíčová záležitost. Aby toto bylo úplně jasné, přichází po úvodním seznámení diváka se situací další scéna. V rozmluvě mezi vojíny ještě před odjezdem na Slovensko dochází k diskuzi. Jeden z nich nerozumí, proč jen pár měsíců po válce se zase bojuje. Nejraději by Banderovce nechal přejít do americké zóny v Německu, byl doma se svou rodinou a měl klid. Ale jeden z jeho druhů jej vyvede z omylu: „*To víš. Oni půjdou na západ a za chvíli je tu máš zpátky. A nebudou sami.*“ Naráží na německý revanšismus a zároveň nechává diváka, aby si položil otázku, zda by měl tento revanšismus podporu od Američanů. V kontextu vyeskalované studené války válkou v Koreji, o níž československý tisk v období 1950–1953 přinášel řadu zpráv, na tuto otázku existovala pouze kladná odpověď.

Motiv ostrahy (západních) hranic se nicméně ve filmovém médiu objevoval již před převzetím mocenského monopolu komunistickou stranou. Kromě již zmiňované *Uloupené hranice*, se objevoval také ve filmu *Portáši* z roku 1947,³⁴⁹ či v rovněž již zmíněné *Vsi v pohraničí* o osidlování tohoto prostoru. V již čistě stalinistickém duchu rozvíjel téma špionážní film *Únos*, který měl premiéru 30. ledna 1953,³⁵⁰ v němž z nedostatku jiných možností nepřátelsky naladěni piloti Československých aerolinií unesou letadlo i s cestujícími

³⁴⁹ KUBÁSEK Václav, TOMÁŠKOVÁ Milena – MACH Josef – KUBÁSEK Václav: *Portáši*. 1947. Šlo o aktualizovaný obraz ze života strážců hranic českých zemí s Uherskem v 17. a 18. století.

³⁵⁰ KLOS Elmar – KADÁR Jan, KUNC František Břetislav – KLOS Elmar – KADÁR Jan: *Únos*. 1953.

a přeletí s ním do americké okupační zóny v Německu. Cestující jsou zde přemlouváni americkými důstojníky, aby v Německu zůstali, prozradili jim nějaké informace a pracovali jako vyzvědači. Ale i přes jejich značné úsilí, se československé občany nepodaří přesvědčit a tito nakonec zvítězí svou touhou vrátit se zpět do Československa.

Motiv „*temné síly reakce*“ odvíjející se od obrazu Banderovců měl i svou vnitropolitickou argumentační linku. Divákovi byl ilustrován na pěti příkladech, přičemž zde byly explicitně jmenovány i některé konkrétní postavy. Zaprvé šlo o církev, jejíž autority v *Akci B* poskytují banderovským agentům úkryt v klášteře, v postavě jezuitského faráře Pavla Hučka jsou jejich spojkou s ústředím v Mnichově, poskytují jim falešné doklady a v postavě nejmenovaného biskupa nabádají obyvatelstvo, aby jim pomáhalo.³⁵¹ Zadruhé to byli členové Československé strany národně sociální v čele s jejich generálním tajemníkem z let 1945–1948 Vladimírem Krajinou (1905–1993).³⁵² Třetí skupinu vnitřních nepřátel představovali členové Demokratické strany pod vedením Jozefa Lettricha (1905–1969).³⁵³ Oba dva tito politikové v roce 1948 emigrovali. Další skupinu nepřátel představovali obecně meziválečné politické elity personifikované v postavě slovenského diplomata Štefana Osuského (1889–1973), který dlouhodobě žil v zahraničí. Tyto tři politické proudy dle dikce filmu hodlaly uspořádat na podporu banderovců tiskovou kampaň, v níž by byli vykresleni jako oběti, dle filmu tedy tito politikové lhali. Aby negativní vykreslení bylo kompletní, především postavy slovenských politiků jsou ve filmu představovány jakožto přímí dědici fašistické Hlinkovy ľudové strany. Z jedné ze zabavených listin u faráře Pavla Hučky čte vyšetřující důstojník StB: „*Slovenská demokratická strana nechť spolupracuje s banderovskou povstaleckou armádou, která vznikla na Slovensku. Její činnost musí být v souladu s cílem ľudáckého odboje.*“³⁵⁴ Poslední příklad nepřítele zde představuje část armády, která měla v součinnosti s tiskovou kampaní politických stran vojensky zajistit, aby Banderovci mohli v poklidu přejít přes československé území do Bavorska.

³⁵¹ Banderovci měli podporu u některých příslušníků slovenské řeckokatolické církve, která ovšem co do počtu věřících byla okrajovým fenoménem. Zde jsou ale vyobrazováni ve svazku s církví jako celkem.

³⁵² Ve filmu je jeho jméno změněno na Kratinu. Vladimír Krajina byl obětí i vyšetřovatelem tzv. Krčmáňské aféry.

³⁵³ Jozef Lettrich se mimo jiné zapojil i do Slovenského národního povstání.

³⁵⁴ MACH Josef, FIKER Eduard – FRIČ Martin – KIRCHNER Otakar. *Akce B*. 00:11:49–00:13:00.

Tyto významové manipulace ilustrují způsob diskreditování nekomunistických politiků ze strany komunistů již v těsně poválečném období, které ještě zesílilo po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou v únoru 1948. V těchto významových posunech film *Akce B* ilustruje nejen argumenty převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 jakožto uskutečnění preventivního aktu bdělosti, ale především pounorové politické procesy. Jakožto příklad bdělosti ilustruje inscenované procesy s představiteli Demokratické strany v dubnu 1948,³⁵⁵ České strany národně socialistické v letech 1948 a 1950,³⁵⁶ s představiteli armády v roce 1949³⁵⁷ a s církevními představiteli v letech 1949–1950, a také zavírání klášterů v dubnu 1950 v rámci takzvané Akce K.³⁵⁸ Film ukazuje, že se nepřítel může skrývat úplně všude. Několik měsíců po uvedení filmu, v listopadu 1952 se ukázalo, že nepřítel se může skrývat dokonce i na nejvyšších postech komunistické strany, což bylo stvrzeno soudním procesem s největším propagátorem bdělosti Rudolfem Slánským a dalšími vysokými komunistickými funkcionáři,³⁵⁹ respektive v roce 1954 v procesu s Gustávem Husákem a dalšími slovenskými komunisty.³⁶⁰ V této rovině tak byl imperativ bdělosti politickým nástrojem k odstraňování jakékoliv opozice či kritiky, který se stejně jako ve 30. letech v Sovětském svazu nakonec obrátil proti samotným politickým špičkám komunistické strany.

4. 3. Některé efekty imperativu

Imperativ bdělosti vycházel také z určitého přesvědčení komunistů a z praktické potřeby. Například bezpečnostní komise Ústředního národního výboru Hlavního města Prahy na své schůzi 8. března 1949 řešila případ staveniště Solidarity, „*kde v posledních dnech byly neznámými pachateli přerézány 3 pásy (transportery)*.“ Nešlo o žádnou krádež, nýbrž skutečně o snahu překazit práci. Člen komise Morávek upozorňoval, že staveniště lze jen

³⁵⁵ BARNOVSKÝ Michal: K profilu a činnosti Demokratickej strany (1944–1948). In: *Soudobé dějiny*. Roč 3, č. 2/3 (1996), s. 221–235.

³⁵⁶ Například proces s Miladou Horákovou či Hubertem Ripkou.

³⁵⁷ Například proces s generálem Karlem Kutlvašem či Heliodorem Píkou v roce 1949.

³⁵⁸ Ve filmu zadržený farář Pavel Hučko byl skutečnou postavou. Tento člen jezuitského řádu byl jedním z odsouzených v rámci Akce K. Viz: PAVLÍK Jan SJ: Vzpomínka na P. Jaroslava Pilíka SJ. In: *Bulletin Jezuité*. Roč. 2005, č. 5 (2005), s. 6. [online]: http://www.jesuit.cz/soubory/bulletin/2005_05.pdf, citováno k 24/5/2019.

³⁵⁹ O procesu s Rudolfem Slánským více KAPLAN KAREL: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha 1992.

³⁶⁰ Proces s takzvanými „slovenskými buržoazními nacionalisty“. Více například MACHÁČEK Michal: *Gustáv Husák*. Praha 2017, s. 239–316.

těžko uhlídat, jelikož „je v noci hlídáno 17 hlídači, je však velmi rozlehlé, špatně přehledné a nedostatečně osvětlené.“ Aby se případy narušování práce neopakovaly, žádal jak o navýšení počtu hlídačů, tak o hlídače s bojovnějším duchem, jelikož podle něj zde jako hlídači byly zaměstnány „převážně starší osoby, často invalidní, které jsou málo odhodlané“. Navrhoval také hlídače vyzbrojit.³⁶¹ Potřeba bdělosti se řešila v bezpečnostní komisi pražského národního výboru i 19. ledna 1950, kdy byla konstatována nutnost zabezpečit „důležité objekty před teroristy a před špionáží [...] je třeba stále zdůrazňovat otázku bdělosti a ostráživosti.“³⁶² V průmyslových závodech byly posilovány stráže, zaváděny kontroly dokladů a trestný čin sabotáže byl zakotven také v *Trestním zákoně*, který vešel v platnost v červenci 1950.³⁶³

U řady členů KSČ na přelomu 40. a 50. let také panovala obava, že by se přeci jen revoluce mohla ještě zvrátit opačným směrem. Řada z nich se obávala návratu předúnorových pořádků a osudu, jaký by je postihl, kdyby se situace zvrátila. Různé říkanky na dveřích a záchodech, pověšené šibenice na klikách a podobně tento strach jen utvrzovaly.³⁶⁴ Obdobná opatření jako v průmyslových závodech tak byla zaváděna i v sekretariátech KSČ a dalších stranických objektech. Na Silvestra roku 1950 byla také zesílena noční služba pochůzkářů, kteří na rozdíl od jiných dnů obcházeli ve dvojhlídkách. Největší pozornost byla v Praze věnována ostraze budovy rozhlasu a budovy Ústředního výboru komunistické strany, kde „hlídky na pevných stanovištích byly vyzbrojeny samopaly.“³⁶⁵ Podle zápisu se ale nic zvláštního této noci neudálo, což ovšem na imperativ

³⁶¹ Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), f. Komise, bezpečnostní komise, kart. 14.

³⁶² Tamtéž, kart. 171.

³⁶³ Zněl takto: „(1) Kdo z nepřátelství k lidově demokratickému řádu nesplní nebo poruší povinnost svého povolání, zaměstnání nebo své služby anebo plnění takové povinnosti obchází nebo se dopustí jiného jednání v úmyslu a) mařit nebo ztěžovat provádění nebo plnění státního plánu rozvoje národního hospodářství v některém úseku, nebo b) způsobit vážnou poruchu v činnosti úřadu nebo jiného veřejného orgánu, národního podniku, lidového družstva nebo jiné organizace socialistického sektoru, bude potrestán odnětím svobody na tři až deset let. (2) Odnětím svobody na deset až dvacet let bude pachatel potrestán, a) je-li činem uvedeným v odstavci 1 značnou měrou ztíženo provádění nebo plnění státního plánu rozvoje národního hospodářství ve zvláště důležitém úseku, b) je-li v činnosti úřadu nebo jiného veřejného orgánu, národního podniku, lidového družstva nebo jiné organizace socialistického sektoru skutečně způsobena vážná porucha, nebo c) je-li tu jiná zvláště přitěžující okolnost. (3) Odnětím svobody na pětadvacet let nebo smrtí bude pachatel potrestán, a) jsou-li činem uvedeným v odstavci 1 značnou měrou ohroženy důležité zájmy obrany vlasti, b) je-li takovým činem zmařeno provádění nebo plnění státního plánu rozvoje národního hospodářství ve zvláště důležitém úseku, nebo c) je-li takovým činem ohrožen život mnoha lidí nebo má-li takový čin za následek smrt.“ Viz: *Trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb.*, § 84.

³⁶⁴ KAŠKA Václav: *Neukáznění a neangažovaní...*, s. 56.

³⁶⁵ Archiv Bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. Správa SNB hl.m. Prahy I-1, inv. j. 1.

bdělosti nemělo žádný vliv. Nejpozději od léta 1951 měli členové KSČ právo nosit zbraň, dál byli nabádání k dodržování bezpečnostních opatření a měli za úkol střídát se při střežení sekretariátů.³⁶⁶

Jak ale byl imperativ bdělosti přijímán v praxi? Obdobně jako u reprezentací války či socialismu mohly blízké sémantické posuny umožňovat v systému sdílených významů skutečně do jisté míry ukotvovat určité posuny. Tedy pokud byly natolik blízké dosud sdíleným obrazům, aby jim publikum ještě rozumělo.³⁶⁷ Pro dělníky mohl být v takovém případě imperativ bdělosti zajímavý proto, že si mohli díky apelům připadat důležití a potřební. Mohlo je uspokojovat střežení závodů, ale i to, že to byly vlastně jejich výrobky, co mělo být střeženo. A tak jim mohlo připadat, že je konečně doceněna jejich práce, že je veřejně uznáno, že produkují zásadní hodnoty. Na druhou stranu ale Václav Kaška v tomto duchu uvádí, že lokální komunističtí funkcionáři navzdory zostřeným směrnícím ostrahu sekretariátů a dalších stranických prostor zanedbávali, ba někdy úplně ignorovali, jelikož k tomu neměli ani čas ani sílu.³⁶⁸

Nabízí se také otázka recepce politických procesů. Je obtížné vyhodnotit, do jaké míry lidé obviněním a odsouzením věřili. Přestože je dnes známo, že politické procesy byly naprosto vykonstruované a že naprostá většina odsouzených byli nevinní lidé, v kontextu čerstvé poválečné zkušenosti a přetrvávajícího strachu z německého revanšismu mohla řada lidí obviněním věřit. Doznávání před tribunály pak čistky a politické procesy zpětně legitimizovalo a uzavíralo do jakéhosi sebezpotvrzujícího kruhu. Neustálá a naléhavá varování vedla k nárůstu počtu obvinění z působení vnitřních nepřátel zasílaných na ústřední výbor KSČ v duchu instrukcí oznámit sebemenší podezření.³⁶⁹ Egon Bondy ve svých vzpomínkách uvádí, jak chodil na návštěvu ke komunistickému básníku a sochaři Zbyňku Sekalovi (1923–1998), „*kteřý si s manželkou nahlas četl zprávy o procesu se Slánským a hlasitě ročněal spokojeností nad odhalením těch zmijí – a čekal jsem, až dočte, aby se mnou šel na pivo, a pak si šel se Svobodou něco nakrást.*“³⁷⁰ Jeden z odsouzených katolických intelektuálů Bedřich Fučík ve svých vzpomínkách zase uvádí, že i poté, co byl na amnestii v roce 1960

³⁶⁶ KAŠKA Václav: *Neukáznění a neangažovaní...*, s. 57.

³⁶⁷ Viz: MARKOVÁ Ivana: *Dialogičnost...*, s. 233.

³⁶⁸ KAŠKA Václav: *Neukáznění a neangažovaní...*, s. 51–79.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 55.

³⁷⁰ BONDY Egon: *Prvních deset let*. Praha 2003, s. 64.

propuštěn, dokonce i jeho vlastní syn stále věřil, že na obviněních muselo být alespoň zrnko pravdy.³⁷¹ Absolutně nevěřit soudům a právnímu systému by se vymykalo logice pohledu na právo, znamenalo by totiž popřít samotnou podstatu autority práva a celého soudního systému, která má v evropské civilizaci dlouhou tradici.³⁷²

Je jisté, že udáním lidé sledovali také svůj osobní prospěch, ať už mstu za křivdu či urážku ještě z dob války či těsně po ní, nebo si dělali nárok na sousedův majetek. Ovšem pokud jedinec imperativ bdělosti přijal skutečně za svůj, otevíraly se mu netušené obzory. Nabízelo se mu ztotožnění s revolucí, možnost podílet se na očistě celého světa a společnosti.³⁷³ Mohl uspokojit touhu po boji a dobrodružství. Mohl zakoušet i pocit sounáležitosti a určitého spiklenectví s ostatními podobně zaměřenými jedinci. Mohl mít pocit, že někam patří. Dostalo se mu také ocenění a pocitu, že je užitečný. Imperativ bdělosti mohl poskytovat i přesahující pocit, že daný jedinec existuje právě na tom místě a v tom momentě, kde a kdy se buduje lepší společnost a svět.³⁷⁴ Členové bezpečnostních složek zakoušeli dosud nepoznanou moc, pocit sebevědomí a síly.³⁷⁵ Rychlé navyšování jejich počtu, většinou na základě třídního a stranického kritéria, mohlo pro některé představovat strmý sociální vzestup. Jiní zde mohli vybit svou agresivitu. Častý výskyt hrubých gramatických chyb či neznalost psaní cizích slov nebo jmen v písemných protokolech Veřejné bezpečnosti je od roku 1950 markantní.³⁷⁶

Pro diváky pak mohly být reprezentace imperativu bdělosti, které se objevovaly v záškodnických filmech do určité míry atraktivní. V letech 1950–1954, kdy produkování

³⁷¹ BARTOŠEK Karel – FUČÍK Bedřich: Zpovídání. Pražské rozhovory 1978–1982. Toronto 1989, s. 92–93.

³⁷² O inherentní autoritě právního řádu vice DERRIDA Jacques: *Síla zákona*. Praha 2002, s. 7–37.; BOURDIEU Pierre: *Language and symbolic power*. London – Cambridge 1993, s. 42.; FOUCAULT Michel: *Zrození biopolitiky*. Praha 2009, s. 11–34; s. 18–20; KÜHN Zdeněk: Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In: BOBEK Michal – MOLEK Pavel – ŠIMÍČEK Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno 2009, s. 60–73. Viz také antologie rezolucí k procesu s Miladou Horákovou, kde se objevily dopisy jednotlivců upřímně požadující zmírnění trestu. Viz: KOURA Petr: *Žádáme trest smrti!: propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha 2008, s. 546–572.

³⁷³ Viz také: SPURNÝ Matěj: Očištěná společnost. Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí. In: *Soudobé dějiny*. Roč. 19, č. 2 (2012), s. 209–226.

³⁷⁴ O „pozitivních nabídkách“ stalinismu i nacismu viz: LÜDTKE Alf – FITZPATRICK Sheila: Dynamika každodennosti: Utváření a rozpad sociálních vazeb v éře nacismu a stalinismu. In: GEYER Michael – FITZPATRICK Sheila (eds.): *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha 2012, s. 357–403.

³⁷⁵ Častou praxí bylo zatýkání v noci, vytažování lidí z postelí. Častým nástrojem mučení bylo upírání spánku. Vytržení ze spánku a jeho nedostatek způsobuje dezorientaci, člověk pak působí bezmocně. Viz například: MILLET Bernard: *L'homme...*, s. 65–66.

³⁷⁶ Viz: ABS, f. Hlavní správa SNB hl.m. Prahy I, staniční služební knihy a výslechové protokoly.

reprezentací imperativu bdělosti vrcholilo, zaznamenala československá kina nejnižší úroveň divácké návštěvnosti, ale na některé ze záškodnických filmů – jako například na *Případ Z-8* či *DS-70 nevyjíždí* – přišlo kolem milionu a půl diváků. Na *Expres z Norimberka* či *Usměvavou zem* přišlo dokonce kolem dvou milionů diváků a film *Akce B* lze označit i za divácký hit, zhlédlo ji totiž 3,4 milionu diváků.³⁷⁷

Někteří z filmařů v tomto žánru našli způsob, jak jej využít tak, aby byl v souladu s jejich představami o filmovém řemesle. Noc využili jakožto klasickou atraktivní kulisu pro zvýšení napětí v příběhu. Přestože se záškodnické filmy řídily podle předurčeného schématu, někteří filmaři v záškodnických filmech spatřovali příležitost, jak resuscitovat zavržený žánr detektivek, kriminálních filmů a dobrodružných filmů.³⁷⁸ Například v *Expresu z Norimberka* rozhodně nechybí akce, ať už v podobě přestřelek, skákání z vlaku či automobilové honičky. V *Akci B*, na níž režisér Josef Mach spolupracoval s autorem řady úspěšných meziválečných detektivek Eduardem Fikerem, nechybí napětí, objevuje se zde svůdná špiónka v podání Dany Medřické, atraktivní kulisy klášterů a krásné scenérie slovenského pohoří Malá Fatra. Navíc záškodnické filmy vždy končily vítězstvím, v nichž se vlastními silami a v součinnosti s obyčejnými lidmi podařilo bezpečnostním složkám agenty zneškodnit. Tento optimistický konec také mohl působit atraktivně, mohl představovat určitou korekci historie tváří v tvář kapitulaci po schůzce v Mnichově, která byla stále ještě v živé paměti československého diváka.

4. 4. Bdělost mezi ideologickou čistotou a diváckou popularitou

V druhé polovině 50. let se v kontextu nástupu Nikity Chruščova do čela Sovětského svazu a následné destalinizace³⁷⁹ oslabily reprezentace imperativu bdělosti, který byl obrácen proti vnitřním nepřátelům. Ve svém díle tento imperativ spolu s dalším kritizoval Pavel Kohout, který na základě svých zážitků z vojenské služby v letech 1952–1954 napsal divadelní hru *Zářijové noci*. Na základě svého úspěchu – premiéru měla hra na konci roku 1955, v březnu 1956 zaujímala třetinu repertoáru Armádního (Vinohradského) divadla

³⁷⁷ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1956–1960*, s. 205.

³⁷⁸ CYROŇ Milan: *Expres z Norimberka*. Vlak jako prostor pro ideologickou osvětu. In: *25fs online časopis o filmu a nových médiích*. Nečíslováno, 12/11/2012, [online] <http://25fps.cz/2012/expres-z-norimberka/>, citováno k 24/5/2019.

³⁷⁹ O dopadech především Chruščovova projevu na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu viz: BLAIVE Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha 2001, s. 52–132.

a dočkala se řady zpracování v regionálních divadlech, včetně toho ochotnického později při základní vojenské službě Václava Havla, a byla vysílána i rozhlasem³⁸⁰ – se v roce 1956 dočkala zfilmování a 24. května 1957 vstoupila do kin.³⁸¹

Jak název napovídá, klíčové scény příběhu se odehrávají během zářijových nocí, které skýtají pohled dovnitř fungování armády ve vojenském prostoru v jižních Čechách. Na rozdíl od dříve uvedených filmů z armádního prostředí, nejen *Akce B*, ale také *Dnes večer všechno skončí*,³⁸² který měl premiéru 18. února 1955 či *Ztracená stopa*, který měl premiéru 15. června 1956,³⁸³ se ústřední zápleтка netočí kolem záškodnictví. Vypráví příběh sporu mladého poručíka Zábrany, schopného velitele roty, který svým vojákům rozumí, s jeho nadřízeným, majorem Cibulkou, kterému bylo jakožto zasloužilému dělnickému kádru místo u armády nabídnuto. Pro Cibulku jsou měřítko kvality vojáka pouze a jen předpisy, jejichž smysl je ale pod Cibulkovým vedením vyprázdněn. Cibulka, dílem osobní nevraživostí a dílem právě kvůli rozpornému pohledu na potřeby a fungování vojáka, již několik měsíců odmítá Zábranovi udělit dovolenou, ačkoli jeho žena má každým dnem porodit. Když už se zdá, že major nakonec svolí, přichází ze štábu rozkaz k mimořádnému vojenskému cvičení a dovolené se ruší. Zábrana v předvečer cvičení ve zkratu opouští výcvikový tábor a jede domů do Prahy zjistit, co s manželkou děje. Ačkoliv za ním major vyšle hlídku, protože chce, aby Zábrana zatkli a soudili, Zábrana pod rouškou tmy uniká, manželku se mu podaří navštívit, pak se vrací do vojenského tábora, kde se rozvíjí diskuze o tom, jak jej potrestat.

I v *Zářijových nocích* reprezentace noci sleduje linku ohrožení vnějším nepřítelem. Hned v úvodu divák spatří záběry na noční vojenská cvičení a film během nácvičku noční přípravy na útok vrcholí. Ale tato cvičení jsou reprezentována již jako standardní a přirozená činnost. V příběhu představují spíše dějovou kulisu, na jejichž popředí vyniká svízelný život vojenské služby, kterou ale netřeba nijak dále zdůrazňovat. Nepředstavují žádnou specifickou pohotovost proti nějakým potenciálním záškodníkům či nějaké konkrétní hrozbě útoku, nýbrž klasický standard ochrany státu. Jsou tak v souladu s mezinárodní konstelací druhé

³⁸⁰ Viz rubrika CO-KDY-KDE. In: *Obrana lidu*. Roč. 9, březen 1956, s. 5; KOHOUT Pavel: *To byl můj život?? (První díl) 1928–1979*. Praha – Litomyšl 2005, s. 118–121; HVÍŽDALA Karel – HAVEL Václav: *Dálkový výslech*. Praha 1989, s. 35.

³⁸¹ JASNÝ Vojtěch, KOHOUT Pavel – DANIEL František – JASNÝ Vojtěch. *Zářijové noci*. 1957.

³⁸² JASNÝ Vojtěch – KACHYŇA Karel, MOŽNÝ Lubomír: *Dnes večer všechno skončí*. 1955.

³⁸³ KACHYŇA Karel, BENEŠ Jiří: *Ztracená stopa*. 1956.

poloviny 50. let, kdy navzdory Chruščovově a Eisenhowerově mírovější rétorice dál mezi Východem a Západem probíhaly závody ve zbrojení. Dle oficiální doktríny bylo nutno se dál preventivně udržovat v bdělosti před možným ohrožením zájmů či přímo nepřátelským útokem ze Západu.³⁸⁴ Zároveň ale nutno podotknout, že teze o nutnosti mít bdělou armádu rezonovaly ve společnosti i v druhé polovině 50. let se stále živou vzpomínkou na druhou světovou válku, a to i u mladé generace. Kupříkladu jak autor divadelní hry Pavel Kohout, tak režisér její filmové podoby Vojtěch Jasný vyrůstali za války a oba znali někoho, kdo byl popraven. U Kohouta to byl rodinný přítel, kněz a jeden z lidí, kteří ukrývali parašutisty, kteří spáchali atentát na Reinharda Heydricha. Podle Pavla Kohouta se celá jeho rodina proto celý zbytek války obávala trestu.³⁸⁵ Jasného otec byl zase jakožto vůdčí postava místních Sokolů na Moravě v roce 1941 zatčen gestapem a transportován do koncentračního tábora, kde v březnu 1942 zemřel.³⁸⁶ Bdělost proti vnějšímu ohrožení je v *Záříjových nocích* přítomná jakožto konsenzuální, legitimní, všeobecný a nezpochybnitelný standard.

V květnu 1957 si vedení komunistické strany ostrahu hranic velmi pochvalovalo, především práci pohraničního oddělení Veřejné bezpečnosti, která přestože „*obhospodařují značně rozsáhlá území a jsou poměrně slabě početně obsazena, většina z nich svoje úkoly splnila dobře. Byla zvýšena bdělost a ostražitost a zlepšila se kontrola plněných úkolů.*“³⁸⁷ Ovšem největší podíl zadržených osob tvořili pašeráci, kterých bylo dle údajů politického byra za rok 1956 celkem 320, ovšem na všech hranicích, nejen na západních.³⁸⁸

Na druhé straně ale noc v příběhu skýtá úkryt poručíku Zábranovi při jeho zběhnutí za jeho osobními problémy a poskytuje mu svobodu úniku. A nejen to, tvůrci filmu vedou diváka, aby se jasně postavil na Zábranovu stranu, a naopak nesouhlasil se snahami majora Cibulky jej zatknout. I když podle tehdejších i dnešních zákonů Zábrana dezertoval, ohrozil bezpečnost a bojeschopnost státu, navíc v době cvičení, za což mu hrozilo vězení od jednoho

³⁸⁴ Viz založení Varšavského paktu (1955), vojenský zásah v Maďarsku (listopad roku 1956), Suezská krize (1956–1957), druhá Berlínská krize (1958–1961), Karibská krize (1961–1962), atd. Viz například také: Nesign.: Další světový rekord našich výsadkářů. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 122, 24/5/1956, s. 1; Nesign.: Velký skok do májové noci. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 122, 24/5/1956, s. 2.

³⁸⁵ KOHOUT Pavel: *To byl...*, s. 28-56.

³⁸⁶ JASNÝ Vojtěch: *Život a film*. Praha 1999, s. 21-22.

³⁸⁷ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, svazek 139, a. jednotka/bod 182/16, Zpráva o výsledcích práce veřejné bezpečnosti za rok 1956.

³⁸⁸ Tamtéž.

roku do deseti let,³⁸⁹ nezaslouží si být dle tvůrců příběhu tak přísně potrestán. Jeho útěk vychází z logiky věci, je důsledkem příliš dogmatického uplatňování pravidel a mohl by snad projít i nezpozorován. Příznačně to vyjadřuje jeden ze Zábranových důstojníků, když politrukovi Jirgalovi u roty vytýká, že Zábranův útěk oznámil: „*tak si myslím, že hlásit's to nemusel... No bóže, no tak co by se stalo? Chytne vlak ve 12 hodin a ráno je tu zpátky a všechno mohlo být v suchu.*“³⁹⁰ Navíc naznačuje, že oznámení Zábranova opuštění jednotky mohlo být výsledkem osobní msty, jelikož poručík se oženil s Jirgalovou dávnou láskou. Na rozdíl od předchozích reprezentací tedy *Zářijové noci* otevírají otázku oznámení či neoznámení podezření v momentě, kdy jedinec utíká od příliš svazujících pravidel, které mu neumožňují řešit ani své zásadní rodinné záležitosti. Obhajují právo jednotlivce na osobní život a na jeho upřednostnění. Zábrana nechtěl porušit zákon, jen jej k tomu jaksí dovedla logika věci, tedy neohebná pravidla a slepá snaha nadřazených je doslovně uplatňovat. Tímto pravidla, totiž pravidla dle tvůrců příběhu, ztrácejí smysl. Autoři rovněž předestírají svůj návrh, jak problém vyřešit, který vkládají do poslední noci filmu, během níž se zápletky rozuzluje: Zábrana je za svůj útěk potrestán dvaceti dny vězení z principu za to, že porušil daná pravidla, velitelem roty ale zůstává, protože je dobrý voják, naopak major Cibulka je ze svého postu převelen, protože už je starý a už nerozumí měnící se společnosti.

Kromě sympatizování s útekem poručíka Zábrany si *Zářijové noci* navíc pohrávají s komunistickým jazykem a ironizují jej. Ztělesněním vyprázdnění smyslu jazyka a předpisů je právě major Cibulka. Když zjistí, že o jeho pluku chce armádní novinář napsat článek, odpovídá mu: „*Máme všechno, co je předepsáno: portréty, hesla, harmonikáře, kouzelníka a všechny ty opičky.*“³⁹¹ Přímo pedantsky lpí na tom, aby byla politická hesla na zdech a nástěnkách vyvěšena ve správné výšce. Poselství hesel jej ale nezajímá. Cibulkův vyprázdněný jazyk zvláště vyniká v noci, kdy celý film vrcholí. Během této noci, kdy je Zábrana pryč, přichází za majorem Cibulkou jeho známý Jirgala, aby Cibulku přesvědčil upustit od záměru postavit Zábranu před soud. Požádá majora o upřímný rozhovor: „*Soudruhu majore, můžu s vámi mluvit jako komunista s komunistou?* [Cibulka:] *Plenárka*

³⁸⁹ Viz: *Trestní zákon...*, § 273, § 274, § 278; Zákon ze dne 8. ledna 2009 č. 40/2009 Sb., § 375, § 384–387.

³⁹⁰ JASNÝ Vojtěch, KOHOUT Pavel – DANIEL František – JASNÝ Vojtěch. *Zářijové...*, 00:43:00–00:43:27.

³⁹¹ Tamtéž, 00:11:15–00:11:23.

ve dvou? To si budeme tykat, nebo co?“³⁹² nechápe Cibulka. Scéna je záměrně ironická, poukazuje na názory mladé generace komunistů. Jirgala dorazil k pluku přímo z učiliště a je důležitou postavou příběhu. Ztělesňuje mladou generaci komunistů, která prošla novým vzdělávacím systémem, má ideální podmínky, zná dobře teorii a sdílí nadšení pro nové ideály. V podstatě se dá Jirgala považovat za profilovou postavu části Kohoutovy a Jasného generace. Je nadějí socialistické společnosti, protože ona by měla být tou generací, která konečně uvede teorii do praxe. Jenže je to spíše praxe, která mění Jirgalovy ideály než naopak.

Ačkoli jsou *Záříjové noci* stále schematickým filmem, a navíc filmem o armádě, jedná se již o film nebudovatelský, o film po dlouhé době obrácený do nitra člověka. Většina postav má svou základní psychologii, nejsou ani pouze kladné ani pouze záporné. Ironizují fráze a teze. Pavel Kohout k divadelnímu textu ve svých pamětech poznamenává: „*Je jasné, že úspěch a ohlas uměleckého díla v době vzniku není pro pozdější posouzení relevantní. Záříjové noci jsou dávno nehratelné, schéma z nich čouhá jako sláma z bot, pasé jsou i scény, které provětraly vinohradskou budovu, zvanou Ústřední divadlo československé armády, od střelného prachu; sovětské válečné hry nedávaly rámu sem usnout obyvatelům okolních ulic do pozdních nočních hodin. Záříjové noci provázel jen osvobozující smích anebo dojaté smrkání do kapesníků, jak je vyvolávaly dialogy a osudy nasbírané za dobu autorovy prezenční služby.*³⁹³ I když dnes ne tolik známé, byly ve své době filmovou událostí a v kinech je i přesto, že se zde nejednalo o žádný dobrodružný velkoilm, vidělo milion a půl diváků. K jejich úspěchu nutno připočítat také jejich předchozí divadelní a rozhlasová uvedení.

Drama i film jsou výzvou k diskuzi, nejen o armádě, ale o celé společnosti. Útěk poručíka Zábrany je předestřen jako přirozený důsledek určité modelové situace, kterou lze snadno přenést i do každodenního života. Úspěch díla ukazuje, že rezonovaly s myšlením řadových členů KSČ i ostatních diváků, kteří na film přišli do divadla či do kina: „*Nečetl a neslyšel to snad nikdo včas? Byli všichni, kdo to oficiální uveřejňování připustili, i ti, kdo je pak celé týdny trpěli, raněni slepotou a hluchotou? Vysvětlení je mnohem jednodušší [...] masu vládní strany i většinu pracovníků aparátu nadále tvořili muži a ženy, kteří se stali*

³⁹² Tamtéž, 01:09:30–01:09:43.

³⁹³ KOUHOUT Pavel: *To byl...*, s. 114.

*komunisty před válkou, během ní nebo těsně po ní v novém dějinném vydání víry, že tím slouží těžce zkoušenému společenství. Oni to byli, kdo vědomě nechali proplout text kritické hry v naději, že pomůže odstranit bahno a odkrýt původní ideál.*³⁹⁴ Tvůrci filmu relativizují přepjatou bdělost dovnitř společnosti v podobě schematického uplatňování pravidel a lpění na trestech. Film předestírají jako vzkaz a výzvu k diskusi komunistickým funkcionářům o změně těchto pravidel.

Nicméně v době, kdy se *Záříjové noci* promítaly v československých kinech, byla čerstvě v platnosti novelizace trestního řádu, která naopak vycházela z nedůvěry vůči obyvatelstvu a posilovala represivní prvek. Novelizací byl do trestního řádu přidán trestný čin záškodnictví, který byl včleněn před sabotáž. Na pět až dvacet let mohl být odsouzen každý, kdo „z nepřátelství k lidově demokratickému řádu zničí, poškodí nebo učiní neupotřebitelným majetek, který je v socialistickém vlastnictví, v úmyslu mařit nebo ztěžovat a) provoz nebo rozvoj národního podniku, lidového družstva nebo jiné organizace socialistického sektoru, nebo b) provoz důležitého obecně prospěšného zařízení“ Vyšší sazbou dvaceti pěti let a dokonce smrtí měli být potrestáni všichni, jejichž „činem uvedeným v odstavci 1 [je] mařeno nebo značnou měrou ztíženo provádění nebo plnění státního plánu rozvoje národního hospodářství ve zvláště důležitém úseku, b) jsou-li takovým činem značnou měrou ohroženy důležité zájmy obrany vlasti, c) je-li takovým činem ohrožen život mnoha lidí nebo má-li takový čin za následek smrt, nebo d) je-li tu jiná zvláště přitěžující okolnost.“ Pokud se někdo k těmto činům s někým jiným spolčil, měl být potrestán vězením na tři až deset let.³⁹⁵ Zároveň s tím ale polevila ostražina, která byla budována na počátku 50. let. V roce 1956 byli „hlídkoví příslušníci veřejné bezpečnosti zproštěni výkonu bezprostřední ochrany stranických objektů ve městech.“³⁹⁶ Došlo tedy také k proměně paradigmatu imperativu bdělosti, v němž došlo k odklonu pojetí bdělosti jakožto imperativu s primárně politicky orientovanou charakteristikou směrem k většímu důrazu na ekonomické dopady hypotetického záškodnictví.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 114–116.

³⁹⁵ Zákon ze dne 19. prosince 1956, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb. č. 63/1956 Sb., § 84.

³⁹⁶ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 139, a.j./bod 182/16, Zpráva o výsledcích práce veřejné bezpečnosti za rok 1956.

Z filmového média v druhé polovině 50. let reprezentace záškodnictví zmizely, ale naopak se záškodnictví objevilo v trestním zákoně. Prostřednictvím tohoto trestného činu bylo možné přiřknout vinu za eventuální hospodářské selhání jednotlivci či skupině, a tak i nadále záškodnictví v podstatě představovalo argument k ospravedlnění eventuálních hospodářských problémů i nástroj k postihu případných odpůrců.³⁹⁷ V přímé odpovědi na *Zářijové noci* se také ukázala setrvačnost myšlení politických špiček. Vedení armády kritizovalo pojetí postavy majora Cibulky jakožto záměrně znevažující všechny armádní špičky a popis poměrů uvnitř armády jako návod k výsměchu pro civilní obyvatelstvo.³⁹⁸ Film kritizovaly i špičky vedení KSČ na již zmiňované konferenci v Banské Bystrici v roce 1959, po níž byl tento film úplně stažen z distribuce. Pozitivní odezva u publika a negativní u vedení státu tak ukazuje na mimoběžnost vnímání nejen noci, ale obecně společnosti a světa a odtrženost vedení státu od společnosti, která byla čím dál viditelnější v 60. letech.

V letech 1959–1960 v reakci na kritiku vedení komunistické strany vznikly filmy, které imperativ bdělosti měly aktualizovat v jeho ideologické čistotě. Dne 25. prosince měl premiéru *Král Šumavy*, který diváka zavedl do roku 1948 do šumavských rašelinišť na hranici s Bavorskem.³⁹⁹ Hned na úvod filmu si mohl divák přečíst, že „*tento příběh prožila hrstka mužů – členů pohraničního útvaru SNB v roce 1948. Po vyčerpávajících bojích s Banderovci, po namáhavé a odpovědné službě lidu v únorových událostech, šli bez oddechu do dalšího zápasu. Na Šumavě začal tvrdý boj o nepropustnost našich hranic...*“⁴⁰⁰ V pohraniční vsi se zde snažili dopadnout pašeráky, kteří po tajné stezce vedoucí skrze hraniční rašeliniště do Československa převáděli agenty a špiony a z Československa, slovy poručíka SNB a velitele místní jednotky Kota, *kopečkáře*, tedy občany Československa, kteří se rozhodli pro emigraci.

Tvůrci si při reprezentacích imperativu bdělosti ve filmu pomáhají hyperbolou k roku 1948, aby zde poukázali opět na důležitost ostrahy západních hranic. Ale na rozdíl od záškodnických filmů počátku 50. let není uvnitř bezpečnostních jednotek ani ve vsi žádný

³⁹⁷ V druhé polovině 50. let i v dalších letech se tento a podobné paragrafy používaly při soudech s odpůrci kolektivizace zemědělství.

³⁹⁸ FÁZIK Šaňo: Okolo „Zářijových nocí“ živo. In: *Obrana lidu*. 22/6/1957, nestr.; LANGPAUL M.: Divák o „Septembrových nociach“. Tamtéž, 21/6/1957, nestr.

³⁹⁹ KACHYŇA Karel, KALČÍK Rudolf – KACHYŇA Karel – DVOŘÁK František A.: *Král Šumavy*. 1959.

⁴⁰⁰ Tamtéž, 00:02:09–00:02:29.

záškodník. Pouze je upozorňováno na fakt, že příslušníků bezpečnostních jednotek je příliš málo, a proto je hranice stále propustná. Navíc se zde i přes prioritu imperativu objevují také aspekty spjaté s každodenním prožíváním noci, ať už oslava svatby, taneční zábava, láska a spánek, které se v hlavní postavě strážmistra Karla Zemana dostávají do konfliktu s povinností bdělosti. Nakonec žena, kterou strážmistr Zeman miluje a která pracuje v místním obchodě, najde v noci smrt v pokusu o noční přechod přes rašeliniště, k němuž ji nutí její manžel, který předtím emigroval do Německa a vrátil se pro ni. Film končí odhalením krále Šumavy, kterým je starousedlík ze vsi polesný Paleček. Vzhledem k tragédii, která se stala, není ale konec tak optimistický jako u podobných příběhů počátku 50. let.

Snad i díky určité základní propracovanosti postav, ale především díky napětí, dobrodružství a působivým záběrům na přírodu představoval *Král Šumavy* jednoznačný hit československých kin. S počtem přes 3,5 milionu diváků s přehledem překonal všechny ostatní československé filmy uvedené v roce 1959, včetně komedií, a v divácké popularitě daleko překonal i většinu filmů uvedených do kin v druhé polovině 50. let.⁴⁰¹ Podle žebříčku filmového historika Pavla Skopala se umístil na 5. místě v žebříčku nejnavštěvovanějších filmů českých kin období 1954–1959.⁴⁰² Měl obdobný počet diváků jako *Akce B*, ale v době větší konkurence a rozšířené nabídky. I v *Králi Šumavy* byly použity obdobné ingredience – napětí, krásná žena v jedné z hlavních rolí, působivá příroda, zde působící přímo tajemně – ty bezesporu zaručily filmu divácký úspěch.⁴⁰³

Pavel Kohout se v roce 1960 podílel na scénáři k filmu *Smyk*, který měl premiéru 28. října 1960. Hlavní postavou tohoto filmu, který zapadá spíše do estetiky *bondovek*, jen s převráceným znaménkem, je agent, rodák z Československa, který žije v západním Berlíně, kde si užívá nočního života. Jedné noci má dopravní nehodu, po níž podstoupí operaci, která mu k nepoznání změní obličej. Následně je vytrénován, hovoří plynule několika jazyky, aby jel do Československa, kde získal mikrofilmy plánů jednoho průmyslového závodu a obnovil zde také špionážní síť. Dlouhé úvodní záběry na ulice nočního Londýna a západního Berlína s jejich světly a reklamami jsou předehrou ke kulisám noční Prahy, kde se většina

⁴⁰¹ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1945–1960*, s. 211.

⁴⁰² SKOPAL Pavel: *Filmová kultura...*, s. 214.

⁴⁰³ O tomto filmu více viz: KOPAL Petr: *Film Král Šumavy ve světle (a v temnotě) symboliky zla*. In: TÝŽ (ed.): *Film a dějiny 2. Adolf Hitler a ti druzí*. Praha 2009, s. 214–240.

děje odehrává. Paralelně k uplatnění šablony záškodnických filmů se i zde kladl mnohem větší důraz na akci, dobrodružství a divácky atraktivní záběry na noční město. Divák může nahlédnout také do Cirkusu-Varieté Borneo, luxusního hotelu, pravděpodobně Jalty na Václavském náměstí, i nitra agenta, který kvůli emigraci opustil svou snoubenku, kterou dosud miluje. Navíc šlo o jeden z prvních širokoúhlých filmů, a do této doby také nejdražší film. Behem dvou měsíců od jeho uvedení jej zhlédlo kolem milionu diváků.⁴⁰⁴

Král Šumavy i *Smyk* v podstatě představují kompromis mezi požadavkem na reprezentace imperativu bdělosti v té správně formě a realizací filmařského řemesla v dobrodružném filmu, jak to bylo viditelné již u některých příběhů první poloviny 50. let. K nim ještě nutno připočítat také dobrodružný příběh z pohraničí *Větrná hora*, který měl premiéru 3. února 1956,⁴⁰⁵ či *Smrt v sedle*,⁴⁰⁶ který měl premiéru 27. března 1959. Schéma bylo opět obdobné. Hlavní zápornou postavou, případně zápornými postavami, byli lidé, kteří byli tak či onak spojeni s meziválečným systémem, motivací jejich jednání peníze a příslib emigrace. Příběh byl plný napětí a akce, nočních scén a působivých záběrů na přírodu. V obou filmech také důležitou úlohu hrálo ježdění na koních a někdy je proto tento typ filmů označován jako *eastern*.⁴⁰⁷ Nepřátelé byli v napínavém závěru vždy odhaleni a dopadeni. I tyto filmy tedy obsahovaly důležité ingredience pro divácký úspěch a oba skutečně dosáhly téměř 3 milionů diváků.⁴⁰⁸ V těchto dobrodružných i špionážních reprezentacích, které představovaly kompromis mezi ideologickými nároky a požadavky na filmové řemeslo natočit atraktivní film, si tak publikum pomalu osvojovalo obrazy konstelace soudobého světa.

⁴⁰⁴ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1956–1960*, s. 209

⁴⁰⁵ SEQUENS Jiří, VELÍNSKÝ Miloš – SEQUENS Jiří. *Větrná hora*. 1956.

⁴⁰⁶ POLÁK Jindřich, CIRKL Jiří – POLÁK Jindřich. *Smrt v sedle*. 1959.

⁴⁰⁷ Jako východní verze amerických westernů. Viz také: FILA Kamil: Eastern dobývá Západ. In: *Film a doba*. Roč. 47, č. 1 (2001), s. 27–31.

⁴⁰⁸ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1956–1960*, s. 209–210.

5. KAPITOLA NOČNÍ PRÁCE

*Halo, Pavle, nepůjdeme do divadla,
o desáté spěchám na směnu.
Cože, abych ti tam nenachladla
a že noční práce není pro ženu?*

*Vidíš, já mám noční skměnu ráda.
Světla hoří jako zažehnuté svíce,
vskutku ti to ani nepřipadá,
jako bys byl v noci ve fabrice.*

(Noční práce, 1951)⁴⁰⁹

Druhým imperativem, který po válce stál přímo v opozici ke spánku a který vycházel jak z metaforických reprezentací noci, tak z praktických potřeb své doby, byl imperativ práce. A v jeho rámci doznával imperativ noční práce specifické funkce, a to jak v praktické, tak v symbolické rovině. V měsících, které následovaly po konci války, se československá společnost chtěla hlavně bavit. Zároveň se ale již objevovaly příznaky, že právě (noční) práce bude prubířským kamenem, na němž budou krystalizovat společenské procesy. V jarních, letních i podzimních měsících roku 1945 se kdokoliv, kdo měl zájem, mohl účastnit zábav, tanečních večerů, lampionových průvodů, koncertů a dalších oslav v hostincích, tanečních kavárnách, společenských sálech, divadlech a ulicích československých měst a vesnic. Tisk přinášel zprávy o oslavách, které již proběhly, a čtenář se také mohl denně dočíst, co kde a kdy dalšího se bude konat.⁴¹⁰ Paralelně ale začínaly sílit hlasy vyzývající k omezení slavností a k zesílení pracovního úsilí. Například v září 1945 se v tomto duchu vyjádřil v týdeníku *Dnešek* František Loubal: „*Domnívá-li se naše veřejnost, že přerůzné ty manifestace, které máme za sebou, jsou nějakým velkým potěšením Národních výborů anebo vlády, je*

⁴⁰⁹ Pásmo „Údernická směna“ z prostředí závodu ČKD Sokolovo. In: *Budovatelská estráda. Knihovna souborů lidové tvořivosti*. Praha 1951, s. 13–14.

⁴¹⁰ Viz například: Nesign.: Praha tančila. In: *Svobodné noviny*. Roč. 1, č. 6, 29/5/1945, s. 3. K programům viz příslušné rubriky denního tisku, kde kromě programů kin a divadel, byly zveřejňovány také informace o tom, kde se budou konat například lampionové průvody, vystoupení armádních souborů apod.

na velkém omylu. Nic nás tak nebrzdí v pravidelné práci jako ty různé manifestace. Manifestujeme pro všechno možné za všechno možné. Slavnost stíhá slavnost, také různé trzny se množí a zástupcové lidu se mohou ujezdit z jednoho konce země na druhý.“⁴¹¹ Podle autora textu lidé kvůli oslavám zanedbávali práci na obnově republiky, a to jak v průmyslu a zemědělství, tak i na úřadech i ve státnických funkcích. Naopak, československé hospodářství, poničené hlavně během posledního válečného roku a trpící příliš jednostrannou orientací na válečný průmysl, vyžadovalo akutní zapojení maxima pracovních sil. Hrozilo, že nebude na zimu dost uhlí na topení v domácnostech a na pohon továren, na němž závisela mimo jiné výroba produktů nutných k obnově poničené infrastruktury jako kolejnic či lokomotiv. Na dostatku uhlí závisely dodávky elektřiny pro domácnosti, veřejné instituce i průmyslové závody. Hrozilo, že nebude včas sklizena úroda z polí, na čemž záviselo zásobování obyvatelstva základními potravinami jako například chlebem a bramborami.⁴¹²

Apel na práci byl konstruován ve jménu obnovovatelského étosu, v němž se práce stávala zdrojem hrdosti, štěstí a otevírala cestu k lepší budoucnosti. „Práce nám zajistí šťastnou budoucnost: první český automobil po válce odevzdán prezidentu republiky“, oznamoval jeden z řady novinových titulků odkazujících k poválečné obnově průmyslové výroby.⁴¹³ V obdobném duchu formuloval obnovovatelský pracovní étos i režijní debut Jána Kadára (1918–1979)⁴¹⁴ *Na troskách vyrastá život*,⁴¹⁵ který přinášel zprávu o tom, jak

⁴¹¹ LOUBAL František: *Více práce*. In: *Svobodné noviny*. Roč. 1, č. 93, s.1., 11/9/1945

⁴¹² Viz další ze série článků nabádajících k práci ze září 1945: „Z Úřadu předsednictva vlády se oznamuje: V těchto dnech, kdy nastupujeme do podzimní sklizně řepy a zemědělských a kdy je nutno dokončit zásobování podniků i domácností otopem, je třeba vypětí všech pracovních sil, a zvláště účelného využití dopravních prostředků. Proto doporučujeme všem Národním výborům, korporacím a spolkům, aby upustily od hromadných manifestací a oslav, které značně zatěžují dopravu a odčerpávají pracovní síly. Soustředění všech sil k zajištění výživy a zabezpečení otopu bude nejlepším vyvrcholením oslav a slavností, kterými jsme uvítali své osvobození.“ ČT: Dost oslav – do práce! In: *Svobodné noviny*. Roč. 1, č. 95, 13/9/1945, s. 2; TÝŽ: Dekret o pracovních povinnostech připraven. Proti přebytku manifestací. Tamtéž; Všechny síly ve prospěch dopravy! Provolání stran Národní fronty a národních organizací. Tamtéž. Roč. 1, č. 114, 6/10/1945, s. 1; Hospodářské věci v popředí. Týdenní projev předsedy vlády. Tamtéž. Roč. 1, č. 115, 7/10/1945, s. 1; Nesign.: Maso a tuky ze západu? In: *Obzory*. Roč. 1, č. 12, 20/11/1945, s. 180; KPA: Přebytek dřeva. Tamtéž. Roč. 1, č. 14, 7/12/1945, s. 212, apod.

⁴¹³ *Práce nám zajistí šťastnou budoucnost: první český automobil po válce odevzdán prezidentu republiky*. In: *Svobodné noviny*. Roč. 1, č. 42, 12/7/1945, s. 1. Viz také: NOSEK Václav: *Všechny síly do služeb národa*. Tamtéž, č. 4, 25/5/1945, s. 2; *Vítkovické železárny opět v činnosti*. Tamtéž, č. 9, 9/6/1945, s. 1; *Slavnostní slib národních správců a zatímních vedoucích průmyslových podniků*. Tamtéž, č. 14, 7/6/1945, s. 1; *Dnes už nestačí jenom bourat. Významný projev předsedy ÚRO A. Zápotockého*. Tamtéž, č. 45, 15/7/1945, s. 1, apod.

⁴¹⁴ V roce 1945 vstoupil do KSČ, v 50. letech zrežiroval několik úspěšných filmů jako *Katka* či *Tři přání*. Za svůj film z roku 1965 *Obchod na korze* získal filmového oskara. V roce 1968 emigroval do USA, kde pokračoval v režisérské práci.

⁴¹⁵ KADÁR Jan: *Na troskách vyrastá život*. 1945.

na středním Slovensku probíhala obnova jednoho z 800 válkou zničených mostů. Zde i přes skromné prostředky se díky pracovnímu vypětí a společné práce brigádníkům podařilo obnovit železniční spojení, na což mohli být patřičně hrdí. Práci jakožto zdroj hrdosti a štěstí, a tím i základu lepší budoucnosti prezentoval i prezident Edvard Beneš. Ve svém ohlédnutí za rokem 1946 oznamoval, že práce nyní zakládala: „*tvůrčí idealismus nového národního demokratického [systému] s novým mravním obsahem práce nejen jako prostředku k hmotnému životu, nýbrž jako prostředku k dosažení nejvyššího osobního a kolektivního štěstí.*“ A přidal ještě národní dimenzi: „*To bude to československé, co přinášíme na onom rozcestí epoch.*“⁴¹⁶ Práce tedy k tomu všemu představovala i vlastenecký úkol pro každého obyvatele Československa, jak přispět k lepší budoucnosti nejen své země, ale i celého světa. Jakožto ústřední hodnota představovala základ, na němž měla být vybudována nová, lepší a šťastnější československá společnost.

5. 1. Noční práce v étosu poválečné obnovy

Reprezentaci práce jakožto zdroj štěstí doplňovala přímá legislativní opatření mající za cíl pracovně mobilizovat obyvatelstvo. Oba tyto nástroje měly řešit problém s nedostatkem pracovní síly, s nímž se poválečné Československo potýkalo. Odsun příslušníků německé menšiny totiž pro Československo znamenal zásadní úbytek pracovních sil i důležitých odborníků, a to nejen v zemědělství, ale hlavně v průmyslu. U obyvatelstva se navíc nepříznivě projevoval pokles pracovní morálky v důsledku pracovní povinnosti za války.⁴¹⁷ Výzvy, pozitivní reprezentace a legislativní opatření tak měly zaručit, aby občané měli náležitou pracovní disciplínu, aby tak mohl být obnoven běžný hospodářský chod státu. Paralelně k reprezentacím práce jakožto zdroje štěstí tedy v říjnu 1945 vstoupil v platnost *Dekret prezidenta republiky o všeobecné pracovní povinnosti*.⁴¹⁸ V roce 1946 schválený zákon o dvouletém hospodářském plánu, který měl být zahájen 1. ledna 1947, nařizoval mobilizaci pracovních sil jakožto jednu z klíčových podmínek splnění plánu. Toho mělo být dosaženo skrze zvýšení pracovní produktivity oproti roku 1937 o 10 % k 31. prosinci roku 1948. Dvouletý plán také přesně určoval počty pracovníků, které měly být v jeho rámci přeřazeny

⁴¹⁶ BENEŠ Edvard: *Prezident republiky národu*. In: *Československo. List československé armády*. Roč. 2, č. 296, 25/12/1946, s. 3.

⁴¹⁷ O poklesu pracovní morálky například Nesign: *Pracovní morálka*. In: *Obzory*. Roč. 1, č. 3, 8/9/1945, s. 34; KALINOVÁ Lenka: *Východiska, očekávání...*, s. 66–77; RÁKOSNÍK Jakub: *Sovětizace sociálního...*, s. 71–174.

⁴¹⁸ *Dekret prezidenta republiky ze dne 1. října 1945 o všeobecné pracovní povinnosti č. 88/1945 Sb.*

do průmyslu, stavebnictví a zemědělství, a vyjmenovával socioprofesionální kategorie, na něž se mobilizace měla soustředit především.⁴¹⁹ V květnu 1947 pak tato opatření doplnil *Zákon o některých dalších opatřeních k provedení národní mobilizace pracovních sil*.⁴²⁰ Tato opatření ale v řadě ohledů nápadně připomínala válečný systém pracovní povinnosti.⁴²¹

Téma noční práce nicméně tato opatření sice nijak explicitně nezmiňovala, přesto ale již v samotné své mobilizační snaze obsahovala eventualitu vyjímečné noční směny v momentě, kdy by byla potřeba naplnit hospodářské ukazatele. Jinak se ale otázka noční práce až do roku 1966, kdy vstoupil v platnost nový zákoník práce, řídila směsí zákonů a nařízení, které vstoupily v platnost v meziválečném období a po válce. Základní princip ustavoval zákon z roku 1918 o osmihodinové pracovní době.⁴²² Noční práci definoval jakožto práci „od desáté hodiny večerní do páté hodiny ranní“ a umožňoval ji „pouze u podniků nepřetržitě provozovaných, v nichž z důvodů technických nesmí se výroba zastavit.“⁴²³ Podle nařízení ministra sociální péče z roku 1919 se v tomto ohledu jednalo o: „1. železárny; 2. metalurgické závody; 3. závody vyrábějící smaltované zboží; 4. vápenice, sádrárny, magnesiárny a dolomitárny, cementárny; 5. cihelny, výroba ohnivzdorných kamenův a pálených karborundových a smirkových kotoučů; 6. plavírny kaolinu; 7. výroba zboží keramického; 8. sklárny; 9. výroba uhelných elektrodův a jiných předmětů vyrobených z plastického uhlí; 10. výroba nádob z dřevoviny; 11. výroba akumulátorů; 12. výroba korkového kamene; 13. výroba dřevoviny, celulosy; 14. mlýny s vodní silou a mlýny větrné; 15. sladovny a pivovary; 16. sušení a síření chmele; 17. výroba cukru; 18. výroba šťávy lékořicové; 19. výroba syrobu a hroznového cukru; 20. sušárny na čekanku, řepu, brambory, zeleninu a ovoce; 21. výroba konzerv, ovocných šťáv a salámů; 22. lihovarnictví a rafinování lihu, výroba lisovaného droždí; 23. výroba bramborového škrobu; 24. těžba přirozených minerálních vod a jejich solí; 25. průmysl chemický; 26. průmysl tukový; 27. rafinerie olejů

⁴¹⁹ *Zákon o dvouletém hospodářském plánu ze dne 25. října 1946, č. 192/1946 Sb., § 9.*

⁴²⁰ *Zákon ze dne 9. května 1947 o některých opatřeních k provedení národní mobilizace pracovních sil č. 87/1947 Sb.*

⁴²¹ Viz například: *Vládní nařízení ze dne 7. prosince 1942 o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky č. 194/1942 Sb.* O kontinuitách v pracovní povinnosti také RÁKOSNÍK Jakub: *Sovětizace sociálního...*, s. 197–242; STÁTNÍK Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech: Vládní nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci č. 52/1953.* Praha 1994, s. 15; HAVELKOVÁ Barbara: *Pracovní právo.* In: BOBEK Michal – MOLEK Pavel – ŠIMÍČEK Vojtěch (eds.): *Komunistické právo...*, s. 478–512.

⁴²² *Zákon ze dne 19. prosince 1918 o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 Sb., § 1, § 2.*

⁴²³ Tamtéž, § 8, odst. 1.

minerálních a výroba ceresinu; 28. výroba plynu ke svícení, k topení a k pohonu; 29. samostatné elektrárny, rovněž elektrické závody, které tvoří toliko část živnostenského podniku jako jeho pomocný podnik.⁴²⁴ V těchto podnicích tedy byla noční práce součástí běžného pracovního koloběhu.

Zákon z roku 1918 také umožňoval nařídit v závodu výjimečnou noční směnu, pokud byla vyvolána „nutnou opravou závodního zařízení při nastalých poruchách [...] když by jinak pravidelný chod závodu na delší dobu byl ohrožen.“⁴²⁵ A také tam, „kde to vyžaduje veřejný zájem nebo pravidelná potřeba obcensva.“⁴²⁶ Podle definice z roku 1919 se v tomto ohledu jednalo především o „1. Obchodní zahradnictví pro ničení nočních škůdců v zahradách v květnu až v říjnu, dále zalévání květin a doprava zboží na ranní trhy; 2. podniky zemědělské, vinařské a ovocnické, pro obsluhu dobytka, pro práce spojené s úpravou a přípravou zemědělských výrobků a s dovozem na trh; 3. papírny; 4. obilní mlýny; 5. mlékárny; 6. elektrárny a plynárny; 7. stavební podniky pro práce spojené s nepřetržitým čerpáním vody; 8. tiskárny denních listů; 9. výpravny noviny; 10. dopravní podniky; 11. divadla; 12. podniky zábavní, hostince, hotely; 13. hudebnická živnost; 14. střežení závodů, hlídačská a bezpečnostní činnost vůbec; 15. nemocnice, porodnice, ústavy pro choromyslné, trestnice, donucovací pracovny, polepšovny.“⁴²⁷

V principu tak pravidelná i výjimečná noční práce zahrnovala celou škálu dosti rozličných činností, především v oblasti průmyslové a zemědělské výroby, dopravy, energetiky, zdravotnictví, tiskových záležitostí a zábavního sektoru. Zákonem z roku 1918 bylo zároveň stanoveno, že noční práci mohou vykonávat pouze muži starší 16 let, případně výjimečně a na krátkou dobu ženy starší 18 let „při zpracování surovin nebo látek velmi rychle se kazících“⁴²⁸, což znamenalo především sezonní práce „pro výrobu konzerv, ovocných šťáv, sušení zeleniny a ovoce.“⁴²⁹ A noční práce žen byla umožněna také tam, kde „toho vyžaduje nepřetržitá služba v podniku nebo zvláštní zřetel k veřejným zájmům, a práce žen

⁴²⁴ Nařízení ministra sociální péče ve srozumění se zúčastněnými ministry ze dne 11. ledna 1919 č. 11/1919 Sb., čl. II.

⁴²⁵ Zákon ze dne 19. prosince 1918..., § 8, odst. 3.

⁴²⁶ Tamtéž, § 8, odst. 2.

⁴²⁷ Nařízení ministra sociální péče..., čl. IV.

⁴²⁸ Zákon ze dne 19. prosince 1918..., § odst 2.

⁴²⁹ Nařízení ministra sociální péče..., čl. V

sestává z úkonů poměrně málo namáhavých“;⁴³⁰ což podle nařízení znamenalo: „1. Podniky zemědělské pro práce uvedené v článku IV. pod. č. 2; 2. Mlékárny; 3. Hotely a kuchyně v hostinských živnostech; 4. Nádražní pokladny podniků dopravních; 5. Telefonní a telegrafní služba; 6. Výpravny novin; 7. Divadla; 8. Zábavní podniky; 9. Nemocnice, porodnice, ústavy pro choromyslné, trestnice, donucovací pracovny, polepšovny.“⁴³¹ Jinak ale v Československu byla v platnosti úmluva Mezinárodní organizace práce zakazující noční práci žen a mladistvých v průmyslu, kterou ratifikovalo Národní shromáždění v září 1920.⁴³²

V roce 1946 byla v Československu zákonem zakázána také noční práce v pekárnách, ten stejný zákon ale zároveň z těchto zákazů rovnou vyloučil takzvané přípravné práce jako roztápění pění či zadělávání těsta a zároveň i připouštěl širokou paletu výjimek, kdy bylo možné noční práci nařídit.⁴³³ Proti snaze zlepšovat pracovní podmínky a minimalizovat noční práci stály komplikace poválečného hospodářství. Především během zimních období panoval v poválečném období akutní nedostatek elektrické energie, který měl dopady na všechna ostatní odvětví tím, že bylo nutné přesouvat některé pracovní směny na noční dobu, kdy byl odběr elektrické energie menší, aby tedy byla spotřeba rovnoměrněji rozložena.⁴³⁴ Tyto problémy se projevovaly již při naplňování dvouletého plánu, se zaváděním do praxe prvního pětiletého plánu od ledna 1949, jehož hlavním

⁴³⁰ Zákon ze dne 19. prosince 1918..., § 9, odst. 3.

⁴³¹ Nařízení ministra sociální péče..., čl. V

⁴³² *Convention concerning Employment of Women during the night. 004 - Night Work (Women) Convention, 1919 (No. 4)* [online]

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:2099978954069::NO::P12100_SHOW_TEXT:Y., citováno k 25/5/2019; *Convention concerning the Night Work of Young Persons Employed in Industry. Night Work of Young Persons (Industry) Convention, 1919 (No. 6)* [online]

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C006, citováno k 25/5/2019.

⁴³³ Zákon ze dne 13. září 1946 o úpravě pracovní doby v pekárnách č. 177/1946 Sb., § 2, odst. 3, § 3.

⁴³⁴ Vyhláška ze dne 6. prosince 1945 o některých přechodných odchylkách od předpisů týkajících se pracovní doby, mezd a platů při přesunutí pravidelné pracovní doby č. 504/1945 Ú.I.I.; Vyhláška ze dne 8. října 1946 o úpravě pracovní doby v cukrovarech po dobu trvání cukrovarnické kampaně 1946/47 č.1882/1946 Ú.I.I.; Vyhláška ze dne 7. ledna 1947 o přechodném přesunutí pravidelné pracovní doby z důvodů hospodaření elektrickou energií, č. 24/1947 Ú.I.I.; Vyhláška ze dne 18. října 1947 o úpravě pracovní doby v cukrovarech po dobu trvání cukrovarnické kampaně č. 1092/1947 Ú.I.I.; Vyhláška ze dne 21. listopadu 1947 o opatřeních k zajištění plynulého zásobování elektřinou a topnou parou č. 1191/1947 Ú.I.I.

obsahem měla být „výstavba a přestavba československého hospodářství“⁴³⁵ v rámci jeho začlenění do sovětského hospodářského prostoru, se dál stupňovaly.

Jako zásadní problém se ukázal prudký vzrůst spotřeby elektrické energie v průmyslových odvětvích. V roce 1948 bylo v Československu vyprodukováno celkem 7 515 mil. kWh elektrické energie a průmysl z tohoto množství spotřeboval 6 059,4 mil. kWh, tedy 80,6 % vyprodukované elektrické energie. V následujících letech podíl spotřeby průmyslu na hospodářství sice mírně klesal, ale v absolutních číslech spotřeba rychle stoupala, což kladlo nároky na zvyšování energetické produkce. V roce 1949 tak bylo v Československu vyprodukováno 8 280 mil. kWh, což představovalo meziroční nárůst o 10 %, a průmysl spotřeboval 6 507,3 mil. kWh, což představovalo 78,6 % produkce. V roce 1950 to bylo 9 280 mil. kWh, tedy nárůst o dalších 12 %, a spotřeba činila 6 913 mil. kWh, průmysl se na spotřebě podílel ze 74,5 %. V předposledním roce první pětiletky bylo vprodukováno již 11 634 mil. kWh, což představovalo nárůst o více než 25 %, zatímco průmysl spotřeboval 8 347,5 mil. kWh, což představovalo podíl 71,8 % produkce elektřiny.⁴³⁶ Během čtyř let tak výroba elektřiny stoupla o téměř 55 % a spotřeba průmyslu téměř o 38 %, což představovalo pro československé hospodářství neúměrnou zátěž.

Přemrštěné nároky na energetický průmysl měly své dopady do celé řady sfér, včetně (noční) práce. Kvůli nedostatku elektrické energie bylo i v době první pětiletky nutné dále se uchýlovat k úpravám pracovní doby.⁴³⁷ *Vládní nařízení o úpravě pracovní doby k usnadnění plynulého zásobování elektřinou a topnou parou v zimních měsících* z října 1949 tak ustavovalo, že po projednání s příslušnou oblastní složkou Ústředního svazu průmyslu a po dohodě se závodním zastupitelstvem zaměstnanců „k usnadnění plynulého zásobování elektřinou mohou krajské národní výbory [správám výrobních podniků] uložití [...], aby přesunuly pravidelnou pracovní dobu na jinou dobu denní nebo noční nebo na dny

⁴³⁵ Zákon ze dne 27. října 1948 o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje československé republiky (zákon o pětiletém plánu) č. 241/1948, § 1, § 5.

⁴³⁶ *Stručný statistický přehled 1945–1960*. Praha 1960, s. 43.

⁴³⁷ *Vyhláška ze dne 30. října 1948 o opatřeních k zajištění plynulého zásobování elektřinou a topnou parou* č. 2609/1948 Ú.l.; *Vyhláška ze dne 10. února 1949 již se ruší některá ustanovení vyhlášky ministerstev průmyslu, sociální péče a školství, věd a umění ze dne 30. října 1948, č. 2609 Ú.l.*; *o opatřeních k zajištění plynulého zásobování elektřinou a topnou parou* č. 336/1949 Ú.l.; *Vyhláška ze dne 29. října 1949, kterou se ruší vyhláška ministerstev průmyslu, sociální péče a školství, věd a umění ze dne 30. října 1948, č. 2609 Ú.l.*; *o opatřeních k zajištění plynulého zásobování elektřinou a topnou parou* č. 1080/1949 Ú.l.

pracovního klidu, kdy jsou elektrárny méně zatíženy.⁴³⁸ Pro sektor dopravy toto znamenalo, že: „Vyžádalo-li by si opatření podle předchozí věty přizpůsobení jízdního řádu dělnických vlaků (autobusových spojů), rozhodnou krajské národní výbory o přesunutí pracovní doby po vyjádření provozního ředitelství Československých státních drah, národního podniku, po případě krajské správy Československé automobilové dopravy, národního podniku, a příslušné krajské odborové rady.“⁴³⁹ Mohlo tedy zároveň dojít ke změnám jízdních řádů, které dále ovlivňovaly pracovní dobu celé řady dalších lidí. Dalším důsledkem přehnaných energetických nároků a s nimi spojeného přesouvání směn byla i pravomoc udělená ministru sociální péče překročit zákaz noční práce žen, v případě, kdy dle těchto nařízení bylo „třeba přechodně pracovat v době noční“.⁴⁴⁰ Přestože se Československo chystalo k ratifikaci revidované a aktualizované úmluvy Mezinárodní organizace práce z roku 1948 o zákazu noční práce žen a mladistvých do 16 let.⁴⁴¹

S tím, jak se zvyšovaly nároky na energetický průmysl, stávalo se z původně přechodného opatření z podzimu 1949, které mělo platit jen čtyři měsíce do konce února 1950, trvalý stav. Už v červnu 1950 bylo opět vládní nařízení o úpravě pracovní doby přijato, tentokrát s platností do konce března 1951. Ale ještě před vypršením jeho platnosti bylo znovu obnoveno a s lehkou úpravou v roce 1959 zůstalo v platnosti v podstatě až do roku 1966, kdy v platnost vstoupil nový zákoník práce.⁴⁴² Nastoupení takzvané ocelové koncepce československého hospodářství v roce 1951 představovalo další nároky na průmysl

⁴³⁸ Nařízení ze dne 27. října 1949 o úpravě pracovní doby k usnadnění plynulého zásobování elektřinou a topnou parou v zimních měsících č. 226/1949 Sb., § 3, odst. 1–2.

⁴³⁹ Tamtéž, § 3 odst. 1.

⁴⁴⁰ Tamtéž, § 4.

⁴⁴¹ *Convention concerning Night Work of Women Employed in Industry (Revised 1948) C089 - Night Work (Women) Convention (Revised), 1948 (No. 89)*, [online] https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C089, citováno k 29/6/2019; *Convention concerning the Night Work of Young Persons Employed in Industry (Revised 1948) (Entry into force: 12 Jun 1951) - C090 - Night Work of Young Persons (Industry) Convention (Revised), 1948 (No. 90)*, [online] https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C090, citováno k 29/6/2019. Československé Národní shromáždění tyto úmluvy ratifikovalo v roce 1950, v platnost vstoupily v roce 1951.

⁴⁴² *Vládní nařízení ze dne 20. června 1950 o úpravě pracovní doby k zajištění plynulého zásobování elektřinou, plynem a topnou parou č. 79/1950 Sb.*; *Vládní nařízení ze dne 6. března 1951 o úpravě pracovní doby k zabezpečení plynulé dopravy pracujících a zásobování elektřinou, plynem a topnou parou č. 19/1951 Sb.*; *Vládní nařízení ze dne 12. června 1959, kterým se mění vládní nařízení č. 19/1951 Sb., o úpravě pracovní doby k zabezpečení plynulé dopravy pracujících a zásobování elektřinou, plynem a topnou parou č. 30/1959 Sb.*

a na energetiku, a i po skončení první pětiletky představoval neustálý tlak na energetický sektor jeden z charakteristických rysů československé ekonomiky.⁴⁴³

První pětiletka nastavila další prohlubování trendu zvyšování noční směnnosti, což šlo přesně opačným směrem dosavadních snah noční práci omezovat a zlepšovat pracovní podmínky. Noční práce je spojena s nepříznivými dopady na zdraví, společenský a rodinný život každého, kdo ji musí absolvovat.⁴⁴⁴ Proti nočním směnám se protestovalo již od té doby, kdy byl objeven způsob, jak továrny v noci osvětlit, což umožnilo noční směny zavést.⁴⁴⁵ Právě dohody Mezinárodní organizace práce, které zakazovaly noční práci žen a dětí v průmyslu tak byly považovány za důležitý výdobytek dlouhého boje.⁴⁴⁶ Mezi dělníky byla noční práce dlouhodobě považována za dědictví kapitalismu, které je nutno překonat.⁴⁴⁷ Ale v době první pětiletky si tlak na energetiku vyžadoval nejen přesuny pracovní doby, ale také navyšování směnnosti a dokonce i zavádění výjimečných směn, které nedokázal odvrátit ani nesutálý přísun nových pracovních sil do průmyslu a s ním souvisejících odvětví. Nové pracovní síly vyžadovala odvětví od těžby přes zpracování uhlí po výstavbu nových elektráren, jejichž samotné budování vyžadovalo zvýšenou výrobu materiálu pro elektrárny, od těžby vápence a výroby cementu přes kovy zpracující průmysl a výrobu strojů po práci v závodním stravování. V podstatě se dle těchto nařízení a trendů veškerý život měl přizpůsobit čtyřadvacetihodinovému cyklu potřeb energetického průmyslu.

⁴⁴³ FAVA Valentina: Between American Fordism and ‚Soviet Fordism‘. Czechoslovak Way towards Mass Production. In: APOR Balász – APOR Péter – REES E. A. (eds.): *The Sovietisation of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Washington 2008, s. 47–64; JIRÁSEK Zdeněk: *„Ocelová koncepce“ hospodářství českých zemí 1947–1953*. Opava 2014, s. 99–174.

⁴⁴⁴ MILLET Bernard: *L’homme, animal...* In: ESPINASSE Catherine – GWIAZDZINSKI Luc – HEURGON Edith: *La nuit...*, s.71 – 72. BODY-GENDROT Sophie: *Les nuit américaines*, Tamtéž, s. 221.

⁴⁴⁵ K největším střetům docházelo především v otázce noční práce dětí a žen v průmyslu a noční práce v pekárnách. Například ve Francii na počátku 40. let 19. století byla zakázána noční práce dětí, ovšem nařízení zůstávalo spíše jen na papíře. Francouzští pekaři dělníci proti noční práci protestovali od poloviny 19. století. V dubnu 1871 Pařížská komuna na žádost odborů pekařských dělníků noční práci pro ně zrušila. Ani toto opatření ale nevešlo do praxe. Viz: DELATTRE Simone: *Les douze heures...*, s. 247–252.

⁴⁴⁶ Noční práce žen a dětí v průmyslu byla od roku 1844 omezena v Belgii, Dánsku, Řecku, Velké Británii, od roku 1877 ve Švýcarsku a Švédsku, od roku 1885 v Rakousku-Uhersku, od roku 1892 ve Francii, Irsku, Itálii, Lucembursku, Nizozemí, od 1897 v Rusku. V roce 1906 podepsalo 13 evropských států v Bernu „Konvenci o zákazu noční práci dělnic“. Viz: Nesign.: *Anatomy of a prohibition. ILO standards in relation to night work of women in industry*. [online] <https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc89/pdf/rep-iii-1b-c2.pdf>, citováno k 26/5/2019.

⁴⁴⁷ Kritika noční práce viz: MARX Karl: *Kapitál*. 1867, [online] <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1867/kapital/Kapital1.pdf>, s. 135–165, 240–255,

Zásadní problém tkvěl v tom, jak dělníky k nástupu na noční směny motivovat. Vzhledem k vnímání noční práce mezi dělníky a faktu, že právě od jejich podpory odvíjela komunistická strana legitimitu své vlády, nebylo možné je jednostranně nařídit. Znamenalo by to do očí bijící popření deklarovaného upřednostňování zájmů dělnictva. Tam, kde kvůli problémům s energií docházelo k přesunům práce na noční směny, byl ustaven jednorázový příplatek 25 % ke mzdě.⁴⁴⁸ Někdy bylo nařízení o vyplácení příplatků za noční práci také součástí tlaku na živnostníky, jimž nařízení prikazovalo v případě nutnosti přesunu směn na noční vyplatit dělníkům příplatek 50 % ke mzdě, pokud pracovali mezi 22. a 6. hodinou, což představovalo značné zvýšení nákladů z důvodů, na něž neměli vliv.⁴⁴⁹ Největší problém ale nastával ve velkých průmyslových podnicích v momentě, kdy bylo potřeba motivovat dělníky, aby nastoupili do odvětví, kde byly noční směny součástí obvyklé pracovní doby, a za něž dle tehdejších pravidel pracovníkům nenáležel příplatek. Týkalo se to především: „závodů průmyslu báňského, hutního, masných a tukových výrobků, stavebního, rafinerií cukru, sladoven v kampani, mlékáren, pivovarů, plynáren, [...] a závodů, jejichž provoz vzhledem k své technické povaze nemůže být přerušen.“⁴⁵⁰ Stejně tak nastával problém, kdy bylo nutné přidat v pracovním úsilí tak, aby byly splněny ukazatele plánu. I k zvýšení hospodářských ukazatelů se totiž noční směny využívaly. V tomto případě se jednalo o třetí druh nočních směn, kdy tyto výjimečné noční směny sloužily k optickému zvyšování hospodářské produktivity. Nicméně ani ty nebyly speciálně odměňovány, přestože se postupně stávaly ústředním druhem nočních směn.

Aby se apel k zapojení do nočních směn odlišil od kapitalistických zvyklostí, nemohla ale poválečná politická reprezentace noční směny jednostranně nařizovat. Měly být výsledkem dobrovolného rozhodnutí. Motivace nástupu k nočním směnám se tak

⁴⁴⁸ Vyhláška ze dne 22. listopadu 1949 o příplatcích ke mzdě za práci noční a nedělní, dojde-li k přesunutí pravidelné pracovní doby k usnadnění plynulého zásobování elektřinou a topnou parou v zimních měsících č. 1133/1949 Ú.I.I.; Vyhláška ze dne 20. ledna 1951, kterou se mění a doplňuje vyhláška č. 627/1945 Ú.I.I, o úpravě mzdových a pracovních podmínek dělníků ve veřejné službě 64/1951 Ú.I.I.; Noční práce byla zvýhodněna v polygrafickém průmyslu a do roku 1954 v dopravě. NA, f. Ústřední výbor KSČ 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 278., a. j./bod 360/6.

⁴⁴⁹ Vyhláška ze dne 20.1.1951, kterou se mění a doplňuje vyhláška č. 614/1945 Ú.I.I, o úpravě mzdových a pracovních podmínek dělnictva zaměstnaného při dopravě nákladů v podnicích, které po živnostensku provozují spedici, skladování, dopravu nábytku a povoznictví 65/1951; Vyhláška ministerstva práce a sociální péče ze dne 20. ledna 1951, kterou se mění a doplňuje vyhláška č. 1153/1942 Ú. I. I, o úpravě mzdových a pracovních podmínek dělnictva zaměstnaného ve fotografických živnostech č. 63/1951 Ú.I.I.

⁴⁵⁰ Nařízení ze dne 27.10.1949 o úpravě pracovní doby k usnadnění plynulého zásobování elektřinou a topnou parou v zimních měsících č. 226/1949 Sb., § 3, odst. 3

pohybovala především v rovině apelů na budovatelský étos socialismu, v němž se vyjímal především apel na údernictví.⁴⁵¹ Na vysvětlování těchto apelů se kromě veřejných politických projevů, plakátů, tisku a dalších složek masové kultury značným dílem podílela také filmová produkce, v jejímž rámci vznikaly budovatelské agitky.⁴⁵² Tyto příběhy názorně ilustrovaly argumenty pro nástup na noční směny, včetně jejich různých podob, vtahovaly diváka přímo do továrny a do pracovního kolektivu, jehož obrazy před ním rozvíjely. Vrcholem jejich produkce bylo období 1949–1952.

Smysl a potřebnost výjimečných nočních směn, a zvýšení pracovního vypětí obecně, ilustrativně představil film režiséra Martina Friče *Pětistovka*, který měl premiéru dne 2. září 1949 a který byl explicitně věnován květnovému IX. sjezdu KSČ, na němž Rudolf Slánský hovořil o údernickém hnutí.⁴⁵³ Příběh je situován do období mezi březnem 1948 a dubnem 1949, tedy do období přechodu mezi dvouletým a pětiletým plánem. Děj je postavený na zápletku kolem výroby nového typu motocyklu Jawa 500, kterou dostane za úkol kolektiv továrny Meteor. Hned zpočátku ale mezi inženýry v továrně zavládnou spory o to, z jakého materiálu by měl motocykl být a jaký typ motoru by měl mít, aby dosáhl požadovaného výkonu. Rozpor je tu mezi americkým typem flatwing vyráběným z anglické oceli a typem OHC, který navazuje na předválečný typ OHV a je z československého materiálu. Ústřední ředitelství, zastupované arogantně vystupujícím inženýrem oblečeným ve stylu meziválečné republiky, který píše své články do časopisu *Svět motorů* pod anglicky znějícím pseudonymem „Haryk“, rozhodne, že vyrábět se bude podle amerického postupu. K tomu se přiklání také neoblíbený, velmi ambiciózní zástupce továrního šéfkonstruktéra hovořící

⁴⁵¹ SLÁNSKÝ Rudolf: *Jak zajistit...*, s. 13-22.

⁴⁵² Slovo pochází z latinského *Agiture*, což znamená „pohánět“. V románských jazycích má rovněž význam veřejně za něco nebo pro něco jednat, mít na něco vliv. Žánr agitky se vyvinul ve 20. letech v Sovětském svazu, nicméně její vzdálený protějšek lze nalézt například v barokním divadle, které také obsahovalo výzvy k činům. Cílem agitek je udělit divákovi lekci, vzbudit jeho zájem o aktuální politickou či společenskou situaci a vyzvat jej k činu. Ve své estetice se agitka inspiroje cirkusem, komedií dell'arte, pantomimou, melodramatem nebo kabaretem, přestože je kritizuje jako laciné žánry. Tyto žánry ale stejně jako agitka jsou důležité, jasně srozumitelné a vizualizované politické poselství. Tyto žánry jsou pro agitku ideální zdroj inspirace, protože jsou účinné, „populární“, a protože poskytují důvěrně známou formu, do níž lze vložit nové obsahy. Mívá přímočarou jednoduchou zápletku a dospívá k jasným závěrům. O významu pojmu viz: *Le Robert micro. Dictionnaire de la langue française*. Paris 1998, s. 26. O žánru agitky viz: PAVIS Patrice: *Divadelní slovník*. Praha 2003, s. 21.

⁴⁵³ FRIČ Martin, NEUBERG Josef – VLČEK František: *Pětistovka*. 1949.

s německým přízvukem.⁴⁵⁴ Naopak všemi oblíbený šéfkonstruktér a také celé dělnické osazenstvo továrny se přiklání k československému modelu. Podle jejich mínění bude takto zkonstruovaný motocykl kvalitnější a levnější.

Ačkoliv ředitelství trvá na americkém postupu, osazenstvo továrny si odhlasuje, že vyrobí modely oba, aby je mohlo porovnat při zkušebních jízdách. To znamená dvojnásobnou práci, která při termínech, které jsou již tak šibeniční, se zdá nerealizovatelná. Ale tím, že jde o výrobu českého modelu, jsou pracovníci továrny nadšení, a dobrovolně tráví v továrně přesčasy, i noci (Obrázek 7). Iniciativa k výrobě obou modelů vychází dokonce přímo od nich. Toto lapidárně vyjadřuje dělnický mistr, když šéfkonstruktérovi ohledně československého modelu navrhuje, „že *bysme ho sfoukli v protiplánu*.“⁴⁵⁵ Díky vypětí, obětavosti a spolupráci všech sekcí továrny, od konstruktérského oddělení přes brusičské a svářečské dílny po učňovské oddělení, se oba modely nakonec podaří včas vyrobit, a to i přes peripetii, kdy kvůli opilosti strážného shoří již téměř hotové prototypy, a tudíž je nutné tu samou práci vykonat ještě jednou. Při zkušebních jízdách se nakonec ukáže, že ti, co preferovali československý model, měli pravdu.

⁴⁵⁴ Představitelem této postavy je Eduard Linkers (1912–2004), který vyrůstal ve Vídni. Po anexi Rakouska k Německu odešel do Československa. V československých filmech často hrál postavy Němců.

⁴⁵⁵ FRIČ Martin, NEUBERG Josef – VLČEK František: *Pětistovka*, 00:18:49–00:18:57.

Obrázek 7: Noční směna jako výraz dobrovolné angažovanosti a vlastenectví. *Pětistovka*, 1949. Zdroj: Národní filmový archiv.

V *Pětistovce* dělníci standardně používají slova jako *protiplán* či *soutěžení*, která se do slovníku zakotvovala se zaváděním dvouletky.⁴⁵⁶ Právě československé modely motocyklů jsou vyrobeny v protiplánu, tedy v přesčasových hodinách a výjimečných nočních směnách. Tovární osazenstvo v podstatě vykoná třikrát víc práce, než má předepsáno. Ve slovníku plánovaného hospodářství tak plní plán na 300 %. Navíc továrna Meteor soutěží s továrnou Star, jejíž ředitel by byl rád, aby výroba motocyklů byla svěřena právě jeho továrně. Výjimečné noční směny jsou tedy nedílnou součástí *socialistického soutěžení*, které ve znárodněné a plánované ekonomice nahrazovalo tržní konkurenci. Zde konkrétně umožňují vykonat práci, která přispívá ke zvýšení prestiže jednoho národního podniku před druhým v otázce výroby nového typu motocyklů.

⁴⁵⁶ Viz také: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 724.

Podstatu údernictví vysvětloval například film *Karhanova parta*, který vznikl podle stejnojmenné divadelní hry z roku 1949 a premiéru měl 23. března 1951.⁴⁵⁷ Příběh je situován do počátečních měsíců roku 1949, kdy byla do praxe uváděna první pětiletka, a rovněž odkazuje k IX. sjezdu KSČ v květnu 1949. Příběh vypráví o dvou brusičích Karhanech, otci a synovi, kteří pracují v jedné dílně v brusírně vyrábějící součástky pro dieselové motory do lokomotiv. Jednoho dne se v brusírně rozbije stroj, a tak aby práce nestála a aby mohla být splněna pětiletka, navrhuje Karhan mladší vyhlášení soutěže se sousední dílnou, které obnáší také zavedení dalších směn a formování údernických brigád. Dělníci si výjimečné noční směny jednomyslně odhlasují a mají radost, že se na nich mohou podílet. Jsou totiž podle nich příležitostí, jak mohou ukázat, co všechno dokážou. Zároveň ale v dílně dochází k diskuzi o otázkách techniky práce. Mladší generace seskupená kolem Karhana mladšího tu navrhuje změny, ale starší generace seskupená kolem jeho otce jim nevěří a nechce je přijmout, protože spoléhají na své mnohaleté zkušenosti. Nakonec parta mladých vyzve na soutěž i partu starších, aby jim názorně ukázali, že mají pravdu a jejich technika umožňuje rychlejší práci. Mezi oběma Karhany narůstá řevnivost a závodění, které vede až k tomu, že oba už jen neochotně chodí z práce domů a téměř nespí, nejraději by byli stále v brusírně.⁴⁵⁸ Nejdříve se zdá, že mladí soutěž vyhrají, jejich vylepšení funguje, ale nakonec vyhrají starší, kteří dokážou využít přednosti nástrojů a materiálu. Nicméně mladí si u nich získají uznání a všichni společně zjistí, že nejlepší bude zkombinovat zlepšení mladých se zkušenostmi starších.

V *Karhanově partě* v kontextu údernictví tak vstupuje do popředí *zlepšovatelská činnost*, která rovněž představovala novinku a zároveň tvořila nedílnou součást údernického hnutí. Divákům tuto zlepšovatelskou činnost vysvětlovala na příkladu mladšího Karhana. Po směnách ve svém volném čase Karhan mladší tráví večery v malé dílně, kterou si zřídil na dvorku činžovního domu, kde bydlí. Zde rýsuje a promýšlí různá vylepšení, jak by urychlil práci, a vskutku přijde na pár vynálezů. Ty může uplatnit právě při soutěžení, kde se ukáže, že jeho návrhy jsou funkční. Tento mladý brusič tak v podstatě představuje ideál nového socialistického člověka schopného na vysoké úrovni kombinovat manuální i duševní práci,

⁴⁵⁷ HOFBAUER Zdeněk, HULÁK Jaroslav, KAPLAN Jan: *Karhanova parta*. 1951.

⁴⁵⁸ Tím je v podstatě popřen další princip pracovního práva, tedy právo na minimálně osmihodinový odpočinek mezi dvěma směnami, většinou zasvěcený spánku. Viz: *Zákon ze dne 19. prosince 1918 o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 Sb.*, § 4, § 12.

jak to ve své analýze eschatologické vize marxismu ukazuje Igal Halfin.⁴⁵⁹ V postavě mladého brusiče Karhana se toto spojení jeví jako naprosto logické. Jakožto dělník má se stroji zkušenosti, a tudíž sám nejlépe ví, jak jejich práci vylepšit. Stačí jen mít píli, soustředěnost a příležitost, již mu poskytují večery trávené v dílně a vyhlášení soutěže se staršími dělníky.

V tématu zlepšování je tedy noční čas také momentem vynalézání a uplatňování vynálezů do praxe, tedy momentem, kdy se duševní práce setkává s tou manuální. Obdobným způsobem noční práci reprezentovala také komedie *Bylo to v máji* s Jaroslavem Marvanem v hlavní roli, která měla premiéru 1. června 1951.⁴⁶⁰ Prostředí i zápletky byly jiné, poselství ale stejné. Hlavní postava příběhu je zaměstnána v továrně na výrobu topení a rovněž patří ke starší generaci. Naopak jeho dcera chodí s mladým úderníkem ze strojíren. Mezi otcem a nastávajícím zetěm nastává řevnivost. Jelikož strojírný čekají na dodávku topných těles, aby mohly zahájit výrobu, rozhodně se mladý úderník mezitím vypomoci s výrobou topení a je překvapen, že výroba jde tak pomalu. To staršího dělníka rozlítí tak, že začne hledat způsob, jak výrobu topení urychlit. Nakonec zmešká i večerní oslavu svatby své dcery, jelikož je na stopě zlepšovatelckému návrhu, který vede k rychlejšímu a lepšímu upevnění středové konstrukce topení. Díky rychlejší výrobě topení je následně možné rychleji dostavět výrobní halu strojírenského závodu. Téma nočního zlepšování na noční směně se objevilo také například ve filmu *Lazy sa pohly*, kde se těsně před koncem směny na místní pile, na níž si místní rolníci sezonně přivydělávají, porouchá stroj na řezání dřeva. Zdejší rodák Matěj Rendek, který se po osmnácti letech vrátil ze Spojených států, vyzve ostatní, aby zde zůstali přes noc a pokusili se stroj opravit. Přestože Matěje nemají rádi, protože jej pokládají za zbabělce, co utekl před bídou, a protože je vyzývá, aby přešli nadobro ze zemědělství do průmyslu, což považují za hrozbu pro své tradice, část z nich se rozhodne zůstat. Právě při opravě řezacího stroje přijdou na to, jak zrychlit řezání dřeva o sedm vteřin na kus, což ve výsledku znamená hodinu úspory času na směnu. Zároveň se zde urovnávají spory, dělníci mezi sebe definitivně přijímají Matěje a kolektiv se stmeluje.

⁴⁵⁹ HALFIN Igal: *From Darkness to Light...*, s. 39–84. O proměně člověka skrze údernictví a další atributy viz také NEČASOVÁ Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno 2018, s. 9–124.

⁴⁶⁰ FRIČ Martin – BERDYCH Václav, NEUBERG Josef – VLČEK František: *Bylo to v máji*. 1950.

Noční práce tak doznává i určité transcendentní roviny v ustavení dělnické sounáležitosti a porozumění, které se skutečně v praxi mohou dostavovat.⁴⁶¹

Noční směna mohla být i momentem úplného přerodu člověka. Takovým příkladem byl pan Novák ve stejnojmenném filmu, který měl premiéru 10. června 1949.⁴⁶² Úředník pan Novák je v rámci akce 77 000 do výroby přeřazen na práci do průmyslu. Nejdříve se mu to zdá pod jeho úroveň a práci navíc nezvládá. Behem jedné noční směny ale dojde k jeho přerodu ve skutečného dělníka a přijetí do kolektivu, což ho nakonec učiní šťastným. Hlavní roli zde hrál Jindřich Plachta a celý film vznikl z jeho iniciativy v rámci „úderky filmových pracovníků“ v odpověď na výzvy k budování socialismu z května stejného roku. Znamená to tedy, že samotný tento film byl natočen a vyroben během přibližně šesti týdnů, což kladlo značné nároky na tvůrce.

V reprezentacích docházelo skrze noční práci, respektive údernické hnutí či zlepšovatelkou práci, také k emancipaci žen. Motiv ženské emancipace se promítl již v *Pětistovce*, kde jedním ze závodních testovacích jezdců je mladá dívka Máňa. Ilustrativnějším příkladem je ale komedie *Katka*, která měla premiéru 22. dubna 1950.⁴⁶³ Hlavní postava příběhu Katka Jakubová pochází ze zapadlé vesnice v podhůří Vysokých Tater. I přes odpor otce uteče z domova, aby šla pracovat do továrny na výrobu punčoch Tatrasvit. Zpočátku je dost nešikovná a pomalá, až se skoro vzdá a vrátí se domů. Uvědomí si ale, že i přes počáteční nezdary může být na svou práci hrdá, protože vyrábí něco užitečného a hmotného. V pracovním kolektivu ostatních dívek, s kterými také bydlí v místní ubytovně, se učí sebedisciplíně, pílí, odvaze, a hlavně zdravému sebevědomí. Chce zvýšit svou výkonnost, a tak si techniku vytahování punčoch zkouší po večerech na pokoji. Přináší si tedy práci domů a studuje ji po večerech, aby se zdokonalila. I přes Katčinu nešikovnost ale díky zkušeným dělnicím zvládají v punčochářské dílně plnit plán, a dokonce jej i překračují. Naopak v sousední pletářenské dílně práce vážne. Katka a její přítelkyně se tedy rozhodnou vytvořit údernickou brigádu, přejít do pletárny a vyzvat punčochárnu na soutěž, aby ukázaly, že svou práci dokážou zvládnout. Dívky sice vyloženě nepracují na nočních směnách, a zde se

⁴⁶¹ BODY-GENDROT Sophie: Les nuit américaines. In: ESPINASSE Catherine – GWIAZDZINSKI Luc – HEURGON Edith (eds.): *La nuit...*, s. 221.

⁴⁶² ZEMAN Bořivoj, DVOŘÁK František A. – ZEMAN Bořivoj: *Pan Novák*. 1949.

⁴⁶³ KADÁR Jan, BUKOVČAN Ivan – BLAŽEK Vratislav – NITRA Maximilián – KADÁR Jan: *Katka*. 1950.

filmové obrazy doplňují se snahou noční práci žen omezovat v duchu principů Mezinárodní organizace práce, nicméně z práce chodí v jedenáct hodin večer a do práce vstávají v pět hodin ráno. Pracují totiž dvě směny za sebou. A v noci o práci alespoň přemýšlejí. Postupně tedy už nemají klidného spaní. Právě v noci také Katka přijde na svůj zlepšovací návrh, jak snížit zmetkovitost pletacích strojů přidáním žárovky a tím napomoci plnění plánu. A v noci, když už jsou všechny pracovnice z továrny pryč, se jej rozhodne vyzkoušet. Po několika komediálních peripetiích se její zlepšovací návrh ukáže jako velmi účinný. Katce vynese konečné uznání, a to i od její úhlavní sokyně a nejlepší pracovnice v továrně, od mistra i ostatních pracovníků. A také jí vynese značný objem peněz. Z vesnického děvčete se tak stává samostatná sebevědomá žena – dělnice.

Noční práci v továrně, údernictví, zlepšovatelství a přeměnu člověka ukazoval také film *Slovo dělá ženu*, který měl premiéru 29. května 1953 s Oldřichem Novým v hlavní roli.⁴⁶⁴ Hlavní postavou je zde staromládenecký inženýr Zach, který podceňuje ženy, a který tráví své dny i noci v továrně prací na montáži zatáčečky vlakových kolejnic. Svým nadšením a také apelem na solidaritu nutí v noci pracovat i ostatní dělníky. Neváhá v noci zazvonit doma u svých parťáků, aby je vzbudil a povolal do práce. Ti ale kvůli tomu mají doma problémy, protože nepomáhají s domácími pracemi. Ženy reptají, že mají dvojí práci – jednu v továrně a jednu doma. Ženské osazenstvo továrny chce proto prosadit výrobu umývače nádobí, ale mužské osazenstvo v čele s inženýrem Zachem to nechce pochopit. Dokud se Zach nezamiluje do soustružnice a básnířky Jarmily a dokud se ženy nerozhodnou vytvořit v továrně úderku a vyzvat mužské kolegy na soutěž jak v továrně, tak v domácích pracech. Nakonec všichni díky nočním směnám společnými silami dokončí jak zatáčečku, tak výrobu umývače na nádobí.⁴⁶⁵

Obdobně i *Můj přítel Fabián* z prostředí výstavby Kunčic, který byl natočen v roce 1953, ale po řadě peripetií měl premiéru 7. ledna 1955, ukazuje oběti i transcendentní proměnu jedince, jakou noční směna mohla přinést.⁴⁶⁶ Když ředitel závodu oznamuje

⁴⁶⁴ MACH Jaroslav, KARÁSEK Jiří – NOVÝ Oldřich – MACH Jaroslav: *Slovo dělá ženu*. 1952.

⁴⁶⁵ O tématu ženské emancipace ilustrované na tomto filmu více HANÁKOVÁ Petra: Marxova žena byla spořádaná manželka: Ženy, muži a domácí práce v českém filmu po roce 1948. In: *Dějiny a současnost*. Roč. 26, č. 12 (2005), s. 33–36. O tématu ženské emancipace v tomto období obecněji NEČASOVÁ Denisa: *Buduj vlast – posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno 2011.

⁴⁶⁶ WEISS Jiří, AŠKENAZY Ludvík – WEISS Jiří: *Můj přítel Fabián*. 1953.

dělníkům, že se bude pracovat i přes Vánoce, vysvětluje jim to následovně: „*Mládenci, jsou věci, které se nedají přepočítat na koruny. [...] Já vím, doma na vás čekají sváteční stoly, ženy, děti. Tady na vás čekají noční směny. Já ale mládenci přesto věřím, že zůstanete. Protože jde o velikou věc, společnou věc.*“⁴⁶⁷ Noční směna tedy představovala účast na budování této *veliké věci*, kterou nešlo redukovat na peníze. Skrze noční směny, a práci obecně, zde navíc dochází k proměně příslušníka romského etnika Gejzy Fabiána v „plnohodnotného“ člena společnosti. V tomto ohledu je tento film specifický, jelikož představuje jedinou filmovou reprezentaci tohoto etnika v období prvního poválečného patnáctiletí, a navíc představuje naprosto ilustrativní vzorek dlouhodobých stereotypů většinové společnosti o tomto etniku.⁴⁶⁸

Dalším reprezentovaným argumentem pro nastoupení na noční směny bylo jejich propojení s vlastenectvím a s imperativem bdělosti. V již zmiňovaném filmu *Případ Z-8* z kladenských hutí to byli právě dělníci na výjimečné noční směně, kteří překazili sabotáž záškodníků vyslaných z Mnichova. Tedy pokud by noční směnu neměli, možná by se sabotáž povedla, výjimečná noční směna tak byla nejlepším aktem bdělosti. Obdobně jsou odhaleni záškodníci díky dělníkům držícím noční pohotovost v již zmiňovaných *DS-70 nevyjíždí* či *Milujeme*. V obecnější rovině nabývala noční práce hodnoty vlasteneckého úkolu spojeného s úkolem boje za co nejdřívější ustavení socialismu. V *Pětistovce* je vlastenectví ilustrováno tím, že jde o československý typ výrobku, československý materiál a československým státem vlastněnou továrnu. Ve filmu *Pan Novák* řeší dělníci křížovkářskou otázku „*kdo zradil Čechy cizákovi*“. Zatímco do výroby přeřazení úředníci to nevědí, Novákova dcera, symbolizující mladou údernickou generaci, odpověď zná. Následně se také ukáže, že soused pana Nováka a dříve i jeho přítel, prokurista Pánek se pokoušel o „*protistátní spiknutí*“, což dokoná Novákovu psychickou proměnu.

V obecnějším hledisku pak byla noční směna nástrojem plnění plánu, a tím i výstavby hospodářství, státu i socialismu. Noční směna většinou přicházela v momentě, kdy se dílo nedařilo a bylo potřeba mu dodat nový impuls. I přes vědomí oběti se pracovníci přihlásili. Skrze noční směnu se pak tuto krizi podařilo překonat a plán splnit. V momentě, kdy se plán

⁴⁶⁷ Tamtéž, 01:26:00–01:26:48

⁴⁶⁸ Kulturní a etnické stereotypy a klišé zobrazované v tomto filmu by bezesporu stály za další analýzou.

podářilo splnit, znamenalo to celkové vítězství československého hospodářství. Například ve filmu *Štika v rybníce* o zednických učnicích stavějící sídliště, který měl premiéru 14. března 1952, si večer při procházce po rozestavěném sídlišti povídá zedník František a zednice Mařka: „Ty myslíš, že Karlův most postavil Karel IV.? Ne, ten postavili zedníci. A teď se budou ve škole učit, kdo třeba nejvíc pomohl při stavění přehrady, nebo kdo založil nový hornický město, nebo tak. Panečku, to bude dějepis.“⁴⁶⁹ Motivy vlastenectví i hrdosti na práci kombinoval závěr filmu *Karhanova parta*. V závěrečných záběrech filmu se mladý Karhan projíždí se svou dívkou na motorce sluncem ozářenou krajinou. Vedle nich po kolejích projíždí diesellový vlak. Dívka říká Karhanovi: „Ten ale jede.“ a Karhan jí odvěti: „Vždyť je to naše práce“, přičemž současně míjejí silniční ceduli s nápisem „Český ráj“.⁴⁷⁰ Hrdí mohli být dělníci také ve *Slovo dělá ženu*, *Bylo to v máji*, *Pětistovce*, *Panu Novákovi*, *Katce* a dalších. I přes nedostatek spánku a některé oběti, které museli podstoupit, byly výsledky jejich práce viditelné, užitečné a přispívaly k dalšímu budování hospodářství. Tento triumf dodával sebevědomí v tom, že je možné vlastními silami dosáhnout vítězného cíle. Noční směna se tak do značné míry mohla stát i delokalizovaným národním bojem. Mohla být prostředkem, jak čelit další potenciální válce, tentokrát ale s vítězným koncem. Trochu jako voják i dělník či dělnice v těchto příbězích přestávali hledět na čas a neodpočinuli si, dokud nebyl úkol splněn. Stále byl ale kladen důraz na fakt, že účast na noční směně byla dobrovolným rozhodnutím. Jedině tak totiž mohlo kouzlo noční směny fungovat.

Posledním z řady argumentů mající motivovat k nástupu na noční směny byly rétorické odkazy na meziválečné období, kdy práce představovala nedostatkové zboží. Lidé tedy měli být vděční za to, že práce je nyní dost. Argumenty pro nástup k nočním směnám vystupovaly z kontrastu s hospodářskou krizí meziválečné éry. Apel k noční směně tak byl v tomto ohledu důkazem, že věci se vyvíjejí správným směrem. Znamenal, že práce je a bude dost. Noční práce v éře budování socialismu navíc nebyla prací pro majitele, nýbrž prací pro všechny, byla ve veřejném zájmu, a tudíž i v zájmu každého jednotlivce.⁴⁷¹ Bylo neustále zdůrazňováno, že by si lidé měli vážit toho, že práci mají, a že to jim zajistilo znárodnění

⁴⁶⁹ ČECH Vladimír – MOTTL Jaroslav, ČECH Vladimír: *Štika v rybníce*. 1952, 00:43:54–00:44:08

⁴⁷⁰ HOFBAUER Zdeněk, HULÁK Jaroslav – KAPLAN Jan: *Karhanova parta*. 01:21:11–01:21:32.

⁴⁷¹ Plná zaměstnanost představovala jeden ze základních cílů poválečného lidovědemokratického režimu, jeden ze základních principů odlišení se od meziválečného liberálně kapitalistického systému a jeden z hlavních důkazů, že tento systém je lepší. V ústavě z roku 1948 také bylo ukotveno právo na práci, ovšem nikoliv právo na svobodnou volbu povolání.

hospodářství. Ať už šlo o *Pětistovku*, *Pana Nováka*, *Karhanovu partu*, *Bylo to v máji* či *Velikou příležitost*, *Lazy sa pohly*, bylo divákovi neustále sdělováno, že továrny jsou nyní po znárodnění všech. Továrny vždy byly moderní, osvětlené, čisté a plné strojů a sympatických parťáků. Nebyla tu nouze o vtip a o zajímavá vyprávění. Bylo tedy v zájmu každého se do pracovního úsilí zapojit a mohla to být i zábava.

Pomáhat při práci měl hromadný zpěv písní. Ve filmu *Pan Novák* či *Racek má zpoždění*, kde zazní zhudebněné básně S. K. Neumanna či Františka Halase *Budujeme s refrémem „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví“*. Především Halasova báseň, která v roce 1946 zvítězila v soutěži Melantricha o novou masovou píseň, zazní hned v několika filmech a dlouhá léta patřila k nejhranějším masovým písním v Československém rozhlasu.⁴⁷² V *Karhanově partě* zazní například také text využívající metaforické asociace symbolického rejstříku světla a socialismu: „*Veselé je naše žití, naše doba zářivá, budoucnost nám v srdci bije, křídla mají naše sny, dnes už život nádherný je, zítra bude překrásný.*“⁴⁷³ Ve filmu *Kozie mlieko*, který pojednává o nočních brigádách dělníků pro stavbu veřejného osvětlení v přilehlé vsi, brigádníci staví sloupy elektrického vedení, „... *nech sa zrodí nový lepší svět.*“⁴⁷⁴ Ve *Veliké příležitosti* zní celá řada písní, jako Píseň mladých brigádníků: „...*stavíme silnice, stavíme cesty, na trati mládeže tunel, most, stavíme pro radost, života štěstí, stavíme lepší budoucnost,*“⁴⁷⁵ či na začátku a konci znějící *Pojď s námi budovat* s textem: „*Pojď s námi budovat svět, o kterém jsme snili [...] Na cestu s námi vykroč. Přímá a jasná je...*“⁴⁷⁶ apod. Sborem zpívané písně tak také doplňovaly onu jedince přesahující dimenzi, pocit sounáležitosti a solidarity, které při společných nočních směnách v těchto obrazech vznikalo.

5. 2. Jednoznačné reprezentace a mnohoznačná praxe

V roce 1949 tvořil apel k (noční) práci ústřední či vedlejší téma přibližně 25 % filmové produkce. V roce 1950 to již bylo k 50 % a stejný poměr si tyto filmy udržovaly i v roce 1951. V roce 1952 podíl poklesl na přibližně jednu třetinu vyrobených filmů. Některé z nich se

⁴⁷² HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 12.

⁴⁷³ HOFBAUER Zdeněk, HULÁK Jaroslav – KAPLAN Jan: *Karhanova...*, 00:44:25-00:44:41

⁴⁷⁴ JARIABEK Ondrej, ZEMAN Bořivoj – JARIABEK Ondrej – ŽÁČEK František: *Kozie mlieko*, 00:17:00-00:18:07.

⁴⁷⁵ WALLÓ K. M. – GAZDA Martin – WALLÓ K. M.: *Veliká příležitost*, 00:47:08-00:47:24.

⁴⁷⁶ Tamtéž, 01:24:00-01:24:30.

setkávaly s pozitivní odezvou od publika.⁴⁷⁷ Například na *Pětistovku* přišlo do kin přibližně 1,7 milionu diváků, na *Bylo to v máji* dokonce bezmála 3 miliony a *Pana Novák* přesáhl hranici 3,1 milionu diváků.⁴⁷⁸ Je jasné, že značný podíl návštěvnosti činily lístky rozdávané dělníkům a dalším pracovníkům v závodech v rámci snahy je motivovat, ale pravdou je také, že tyto filmy disponovaly řadou komediálních prvků, často hraničící s žánrem grotesky. Hráli v nich oblíbení komikové, jako Jaroslav Marvan nebo Jindřich Plachta, jejichž přítomnost byla sama o sobě zárukou, že se u filmu divák zasměje. Řada z filmů byla řemeslně dobře zvládnutá, protože je točili zkušení režiséři s prvorepublikovým renomé jako Martin Frič, případně mladí talentovaní tvůrci jako Bořivoj Zeman. Hráli v nich také mladí oblíbení herci a herečky jako Eva Marie Kavanová, Július Pántik, Robert Vrchota či Vladimír Ráž, kteří byli skutečnými hereckými idoly své doby a bez nadsázky sexuálními symboly. Tyto filmy navíc čerpaly z konkrétních a blízkých témat a rezonovaly s oním obnovovatelským a vlasteneckým étosem a přetrvávajícím strachem z opětovné (německé) invaze, která se jen pár let po válce a v době vyostřování mezinárodního studenoválečného napětí zdála jako velmi pravděpodobná. Ovšem v momentě, kdy tyto ingredience ve filmech chyběly, stávaly se totálním propadákem. Například *Veliká příležitost* sice byla často chválena recenzenty jakožto profilový film o stavbách mládeže,⁴⁷⁹ nicméně například recenzent slovenské *Pravdy* musel diplomaticky přiznat, že „*Obecenstvo však nie je filmom nadšené.*“ Na základě odezvy diváků v kinech musel konstatovat, že „*Zaráža nezaujeme mládeže o Velkú príležitosť.*“⁴⁸⁰ A to prý i u členů Československého svazu mládeže, o nichž film pojednával především, a k jejichž výročí byl film premiérován. Přimo na vzbuzení zájmu o noční práci mohly možná tyto filmy mít nějaký vliv, lze ale spíše konstatovat, že větší efekt měly spíše jakožto rozptýlení, a ani ten nemohly mít dlouhodobě. Pokud člověk trávil celý den či noc v práci, nemohla jej dlouhodobě oslovit nabídka jít ještě ve svém volném večeru do kina na film, který vyzýval k dalšímu pracovnímu úsilí.

Zpočátku, tedy po konci války, měl apel na práci své efekty. V souladu s obnovovatelským étosem již 8. května 1945 proklamovali důlní inženýři v Ostravě zahájení

⁴⁷⁷ Nesign.: Od žiaľu a biedy k novému životu. In: *Slovenka*, nečíslováno, 7/2/1955, s. 13; SIMANDL Jaroslav: K filmu pětistovka (dopis Jaroslava Simandla býv. Mistra prototypové dílny „JAWA“). In: *Svět motorů*, č. 59, 5/7/1949, s. 357.

⁴⁷⁸ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1956–1960*, s. 205–207.

⁴⁷⁹ BS: Film o vině a jejím odčinění. In: *Lidová demokracie*, nečíslováno, 15/4/1950, nestránkováno.

⁴⁸⁰ Nesign: Velká příležitost. In: *Pravda*, nečíslováno, 12/5/1950, nestránkováno.

údernického hnutí v uhelných revírech Ostravy a Karviné a ještě v témž roce byla mezi horníky řada úderníků.⁴⁸¹ Obdobně se organizovaného soutěžení, vyhlášeného ještě v roce 1945 po vydání dekretu o pracovní povinnosti,⁴⁸² zúčastnilo přes 50 tisíc závodů.⁴⁸³ A například v ČKD si v roce 1948 dělníci odhlasovali zavedení výjimečných nočních směn, aby se podařilo naplnit ukazatele dvouletého plánu.⁴⁸⁴ Na počátku roku 1949 byl počet úderníků v Československu odhadován na 5 %, koncem roku už na 30 % všech průmyslových dělníků. V prosinci 1949 byla při příležitosti 70. narozenin Josefa Visarionoviče vyhlášena Stalinova směna, organizovaná jako údernická směna, které se v českých zemích účastnilo kolem 60 % průmyslových dělníků.⁴⁸⁵ Pro rok 1952 hospodářská statistika ukazuje, že se téměř 48 % průmyslového dělnictva účastnilo socialistického soutěžení, do něhož spadaly i výjimečné noční směny. Rok 1952 také byl rokem, kdy údernické hnutí v Československu kulminovalo.⁴⁸⁶ Svůj ohlas mohl mít princip ztotožnění noční směny s revolučním bojem a budováním lepší společnosti a uspokojivý pocit, že je člověk užitečný.⁴⁸⁷ Práce na nočních směnách mohla skutečně být vnímána i jako zdroj sebevědomí a hrdosti, poválečná atmosféra přála možnosti chlubit se takovou prací. Někteří pracovníci mohli preferovat noční směnu proto, že nebylo přítomno vedení závodu. Měli na práci větší klid, větší autonomii a cítili se svobodněji a volněji. Pro 70–80 % úderníků ale byla hlavní motivací možnost získat prémie či poukaz na dovolenou v momentě zapojení se do údernického hnutí.⁴⁸⁸ Poselství reprezentací noční práce tedy těžko hodnotit, je možné, že u zbylých 20–30 % ústřední motivací skutečně byly argumenty předestírané filmovým médiem.

Někteří dělníci zároveň už od roku 1945 protestovali proti spojování politiky a práce a proti práci jakožto nástroji politického ovlivňování. Již před parlamentními volbami v roce 1946 se v některých závodech stávkovalo proti tomu, že dělníci organizovaní v KSČ se

⁴⁸¹ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 42. Viz také: Nesign.: Noční směna na dole ‚Partyzán Slánský‘. In: *Partyzán. Týdeník Sdružení českých partyzánů*. Roč. 1947, č. 3, 17/1/1947, s. 4.

⁴⁸² *Dekret presidenta republiky z 12. října 1945 o vyznamenáních za zásluhy o výstavbu státu a za vynikající pracovní výkony č. 89/1945 Sb.* Celkem proběhlo sedm kol celostátně organizované národní soutěže.

⁴⁸³ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 42.

⁴⁸⁴ KRAKOVSKÝ Roman: *Réinventer le monde. L'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*. Paris 2014, s. 39.

⁴⁸⁵ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 41.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 46.

⁴⁸⁷ Viz dobové dopisy výtvarníka Vladimíra Boudníka svým přátelům. On, ale například i jeho přítel Bohumil Hrabal, se zapojili do brigád v kladenských hutích. Viz: BOUDNÍK Vladimír (ed. MERHAUT Vladislav): *Z korespondence I (1949-1956)*, Praha 1994, s. 70.

⁴⁸⁸ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 35, s. 47.

zavázali k přesčasové práci na počest VIII. sjezdu KSČ. Odmítání spojování politiky a průmyslové práce potvrdila také anketa z roku 1947. Část dělnictva navíc považovala socialistické pracovní iniciativy za neslučitelné se standardem „*solidní práce*“, samozřejmým pro starou průmyslovou a pracovní kulturu. Údernické hnutí bylo čím dál silněji kritizováno také kvůli tomu, že znamenalo přílišnou zátěž pro stroje, které samy o sobě byly často zastaralé a potřebovaly vyměnit. Znamenalo také nadprůměrnou spotřebu materiálu a surovin.⁴⁸⁹

S postupem času se zdála převažovat reakce, kdy vyhlášení výjimečných nočních směn bylo bráno za danou věc vynucenou potřebami ekonomiky. Částečně to reflektovaly i filmy vyrobené v letech 1950–1951, které noční práci prezentovaly jako nástroj k plnění plánu. Pracovníci v těchto příbězích sice vyhlášení nočních směn přijímají s nadšením, ale snaží se přitom k divákům vznášet pádné racionální argumenty. Podle Karhana mladšího je princip jednoduchý: „*Musíme zkrátka víc vyrábět, když chceme zvyšovat životní úroveň.*“⁴⁹⁰ Socialismus byl tedy v tomto kontextu prezentován jako systém, v němž čím více se bude vyrábět, tím se lidé budou mít lépe. Základní problém této logiky tkvěl ale v tom, že se řídila principem kvantitativního navyšování produktivity práce, v němž se kromě tlaků na navyšování pracovníků nočních směn promítal také tlak na rychlost práce, aby bylo vyrobeno více výrobků. A pokud nešlo přímo o navýšení, měla tato práce alespoň nahradit výpadky strojů, které buď v závodech úplně chyběly, nebo se často porouchávaly.⁴⁹¹ Plánované cíle tudíž často nešlo splnit, ale přitom se tímto způsobem vyčerpávaly lidské síly, a především motivace.

Jedním z problémů bylo, že přetěžovaná československá ekonomika nebyla schopná produkovat ani základní spotřební zboží. Teze o zvyšování životní úrovně skrze zvyšování pracovní produktivity se tak dostávala do otevřeného rozporu s každodenní zkušeností všudypřítomného nedostatku. Ani vydělané peníze nebylo za co utratit, a s tím také ubývala motivační síla peněz. Naopak přetěžované a jednostranně orientované hospodářství polykalo neustále nové pracovní síly a vytvářelo další nátlak na zvyšování pracovního úsilí. Druhou stranou mince motivačních filmů tak bylo usnesení Ústředního výboru komunistické strany

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 35.

⁴⁹⁰ HOFBAUER Zdeněk, HULÁK Jaroslav – KAPLAN Jan: *Karhanova parta*, 00:22:55–00:23:02

⁴⁹¹ STÁTNÍK Dalibor: *Sankční pracovní...*, s. 97–108.

v únoru 1951, které následovalo po rozhodnutí o navýšení úkolů těžkého průmyslu v první pětiletce o 40 %, které umožňovalo zavést druhou a třetí směnu v těžkém průmyslu. V září 1951 pak bylo Ministerstvo a Poverenictvo práce a sociální péče příznačně přeměněno na Ministerstvo a Poverenictvo pracovních sil, jejichž primárním úkolem měl být nábor pracovních sil do těžkého a hutního průmyslu.⁴⁹² Od roku 1952 začal být také připravován *Zákon o absenci a fluktuaci*, který měl představovat další nástroj nátlaku na pracovníky.⁴⁹³

Jenže s tím, jak mezi obyvatelstvem narůstala nerealizovaná kupní síla a nároky na práci se neustále zvyšovaly, přestávaly peněžní prémie být jak motivací k práci, tak z druhé strany peněžní sankce hrozbou v případě, kdy by se dělníci rozhodli směny bojkotovat.⁴⁹⁴ Čas raději strávený v hostinci, než v práci se ukazoval jako problém již před převzetím moci komunistickou stranou. Už v září 1947 tak zástupci ministerstva sociální péče, vnitra, informací a Ústřední rady odborů museli konstatovat, že dlouhodobě především v kamenouhelných revírech horníci, a dokonce i brigádníci, raději tráví večery po hostincích než na směně nebo spánkem. Podle došlých zpráv: „*Nedodržují se policejní uzavírací hodiny v hostincích, jsou pořádány časté taneční zábavy. Jest rozšířena prostituce a rozmáhají se venerické choroby.*“ Panovala bezradnost, co s tím, jelikož „*pokud se týká příslušníků SNB, velmi nechotně zakročují a prohlašují, že jest to nepopulární.*“⁴⁹⁵ Jenže s postupem času docházelo k demotivaci i těch, kdo měli zpočátku dobrou vůli. Snaha vyhnout se nočním směnám začala jako reakce převažovat s tím, jak se první pětiletka přehoupla do své druhé poloviny.

V momentě, kdy to bylo možné, využívali dělníci práce těch, kdo byli odsouzeni k nuceným pracím, jako například u vysokých pecí ve Vítkovických železárnách.⁴⁹⁶ Někdy se pak přímo noční směna stávala časem a prostorem zábavy. Dělníci sice byli přítomni na pracovišti, v praxi ale dělali úplně něco jiného. Podle pamětí výtvarníka Vladimíra Boudníka byly noční směny, na které v rámci své brigády dojížděl do kladenských hutí, časem

⁴⁹² *Vládní nařízení, kterým se zřizují nová ministerstva č. 74/1951 Sb; Vládní nařízení ze dne 27. prosince 1951 o organizaci nábory pracovních sil č. 128/1951 Sb.*

⁴⁹³ STÁTNÍK Dalibor: *Sankční pracovní...*, s. 116–125.

⁴⁹⁴ Mezi represivní opatření patřilo například také strhávání dovolené či mzdy v poměru za jednu zmeškanou směnu ztráta mzdy, za dvě směny apod. Viz: Tamtéž, s. 71–96.

⁴⁹⁵ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Nesign.: Zavedte pořádek v ulicích. In: *Lidová demokracie*, 17/4/1947.

⁴⁹⁶ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 19.

volné zábavy. Hrály se karty, popíjelo pivo i rum, Boudník vytvářel svá umělecká díla a pořádal pro dělníky své umělecké performance.⁴⁹⁷ Vzácností nebylo ani provozování sexu v odlehlých koutech pracoviště.⁴⁹⁸

V řadě případů z nemožnosti jiné volby noční směny bojkotovali tím, že na ně prostě nenastoupili. Ale čím dál častěji se ale v řadě závodů dělníci uchýlovali ke stávkám. Už začátkem roku 1947 stávkovali dělníci ve slévárnách na Ostravsku proti zavádění výkonnostních mezd, které tak v podstatě znamenaly zavedení tlaku na zrychlení pracovního tempa, případně prodloužení pracovní doby a nutnosti přibrat si směny. V říjnu 1947 stávkovali horníci v lánských dolech proti příliš vysokým úkolovým sazbám, které opět představovaly v podstatě tlak na zvýšení pracovní zátěže. V roce 1947 bylo kvůli nejrůznějším pracovním konfliktům historikem Peterem Heumosem napočítáno celkem 103 stávek po celém Československu s průměrnou účastí 250 dělníků na stávku. V letech 1948–1950 počet stávek poklesl, přesto i nadále docházelo ke konfliktům, jako například v červenci 1948 ve spojených ocelárnách v Kladně.⁴⁹⁹ Od roku 1951, kdy bylo organizováno celkem 34 stávek, začal ale v důsledku neustávajícího tlaku na produktivitu jejich počet znovu stoupat. Výše zmíněné usnesení Ústředního výboru komunistické strany z února 1951, které umožňovalo zavést druhou a třetí směnu v těžkém průmyslu, narazilo na tak všeobecný odpor, že se odborářští funkcionáři v závodech často ani nepokusili dělníky ovlivnit.⁵⁰⁰

Téměř v polovině případů se stávek z let 1949–1952 zúčastnilo v průměru kolem 250 dělníků na závod, ale ve dvou případech přesáhl počet účastníků 500 a ve třech případech dokonce přes tisíc účastníků na závod. Nejvíce stávek se uskutečnilo v kovodělném průmyslu, a to v závodech těžkého strojírenství v Plzni, Brně, Praze, v závodech na výrobu železa a oceli v Třinci, Vítkovicích či Kladně, následovalo hornictví, stavebnictví, například v Havřicích na jihovýchodní Moravě, či při výstavbě Východoslovenských železáren v Košicích, či v textilním průmyslu, například ve Frýdku-Místku, Čadci či Litvínově. Jako důvod pro stávky byly všude v popředí otázky pracovních norem, mezd a prémie, otázky pracovní

⁴⁹⁷ MERHAUT Vladislav: *Zápisky o Vladimíru Boudníkovi*. Praha, 1997, s. 16–21.

⁴⁹⁸ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 23. HRABAL Bohumil: *Jarmilka*. Praha 1992, s. 88–151.

⁴⁹⁹ AHMP, f. Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno.

⁵⁰⁰ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 29.

doby a problémů v zásobování.⁵⁰¹ Lze tedy předpokládat, že řada z nich se týkala i nočních směn, ovšem otázkou zůstává, kolik z nich mělo problém nočních směn v požadavcích formulováno přímo. Vedoucí silou odporu proti práci ve třisměnném provozu byli především kovorolníci, jimž odpolední směny kolidovaly s časem vyhrazeným pro práci na jejich zemědělském pozemku a noční směny s časem na odpočinek.⁵⁰²

Na jaře roku 1953, kdy v Československu stávky kulminovaly, se za první měsíce roku uskutečnilo celkem 135 stávek různého rozsahu.⁵⁰³ Ovšem přímou rozbuškou pro protesty proti logice práce prosazované KSČ znamenalo rozhodnutí přistoupit v červnu k měnové reformě.⁵⁰⁴ V pracovním prostředí si od provedení měnové reformy vedení KSČ slibovalo, že extrémně nevýhodným směnným kurzem⁵⁰⁵ se smaže přebytek peněz u obyvatelstva, zredukuje se objem oběživa, adaptují se příjmy a úspory omezené nabídky trhu, což opětně povede k nabytí hodnoty peněz jakožto hodnoty při motivačních i represivních opatřeních ve světě práce, dobovým slovníkem, že zvýší „zájem pracujících o zlepšení kvality a zvýšení produkce“.⁵⁰⁶ Nové ceny na jednotném trhu byly mnohem vyšší než předchozí ceny na trhu vázaném, kde se na začátku roku 1953 nakupovalo 80 % potravin a 75 % textilního zboží a obuvi. Pro základní potraviny znamenala reforma zvýšení cen na 290 % vůči vázanému trhu a 185 % pro ostatní spotřební zboží. Reforma se dotkla hlavně drobných střeďalů, které ze 41,15 % tvořili dělníci a zaměstnanci podniků z upřednostňovaných odvětví hutnictví a těžkého průmyslu a z 38,5 % zaměstnanců zemědělství. Podle oficiálních výpočtů v důsledku měnové reformy jednorázově klesl reálný příjem dělníků o 12 %, zatímco životní

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 61–73.

⁵⁰² Průmysloví dělníci se skromným zemědělským majetkem. Tito lidé oscilovali mezi agrárním a průmyslovým prostředím a jejich denní rytmus byl v první polovině dne určován prací v továrně a v druhé polovině zemědělskou činností. Tato vrstva tvořila v Československu roku 1956 více než třetinu z celkového počtu 1,3 milionu domácností průmyslového dělnictva. Viz: Tamtéž, s. 30.

⁵⁰³ Tamtéž, s. 22.

⁵⁰⁴ Aby čelilo prohlubující se krizi, začalo vedení v polovině roku 1952 připravovat zrušení dvou existujících trhů, trhu vázaného a trhu volného, které spojilo s měnovou reformou. Provedení měnové reformy bylo až do poslední chvíle drženo v tajnosti. Bylo oznámeno v sobotu 30. května 1953 a reforma byla provedena v noci z 31. května na 1. června 1953. O měnové reformě více JANČÍK Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953: od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In: NESIGN.: *Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost*. Hradec Králové 2007, s. 249–268; ŠLOUF Jakub: *Spříznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha 2016, s. 98–339.

⁵⁰⁵ Všechny osoby měly právo vyměnit 300 korun v poměru jedna nová koruna za pět starých, nad částku 300 korun byl poměr stanoven na 1:50. Mzdy, platy a penze byly rovněž přepočítány v počtu 1:5, mírně navýšeny v závislosti na kategorii.

⁵⁰⁶ BARTOŠEK Karel: *Ouvrier et gréviste à Prague 1953. Témoignage présenté par Karel Bartošek*. In: *Communisme: Revue d'études pluridisciplinaires*, roč. 1986, č. 1er trimestre 1986, s. 27.

náklady v průměru stouply o 29 %. Nejvíce byly dotčeny rodiny s dvěma a více dětmi, jejich životní úroveň poklesla o více než jednu třetinu.⁵⁰⁷

V očích dělníků měnová reforma představovala obrovskou nespravedlnost, podvod a další prohloubení životní mizérie, kterou soustavně trpěli. Místo aby jejich životní podmínky směřovaly k normalitě, či snad zlepšení, měla měnová reforma vést k jejich dalším obětem. V případě nočních směn nástup na ně odmítali proto, že chtěli žít život běžného občana a ne proto, že by byli líní. Chtěli spát, mít pravidelnou životosprávu, trávit svůj čas s rodinou, přáteli či svými protějšky a chtěli se bavit. Okamžitý pokles životní úrovně a s ním jdoucí tlak na zvýšení pracovní produktivity, který mimo jiné dával tušit, že noční směny budou naopak vzrůstat, byly tudíž rozbuškou k protestům, které se naprosto minuly s očekáváním vedení KSČ. Mezi 1. a 5. červnem 1953 se minimálně půldenní stávky konaly ve 129 podnicích po celém Československu. Jen na Ostravsku podle historika Kevina McDermotta stávkovalo 11 601 dělníků z 29 závodů.⁵⁰⁸ V Praze podle Karla Bartoška zastavilo práci 6 490 dělníků z celkem 32 závodů.⁵⁰⁹ Stávkovalo se také ve Strakoncích a Vimperku, Košicích či Žilině. Stávky doprovázely také protesty v ulicích, celkem podle přibližných údajů do ulic vyšlo demonstrovat před 32 000 dělníků.⁵¹⁰ V Plzni, kde byly protesty nejsilnější, dělníci obsadili radnici a situaci se bezpečnostním složkám podařilo zvládnout teprve poté, co dorazily posily z Prahy.⁵¹¹

Aby Ústřední výbor komunistické strany dál nepodněcoval tento všeobecný odpor, raději po pouhých deseti dnech platnosti v červenci 1953 stáhl nové *Opatření proti absenci a fluktuaci*, které připravoval od roku 1952.⁵¹² Situaci to ale neuklidnilo. V polovině července, kdy v Plzni, Praze, Ostravě a jiných místech se ještě konaly soudní procesy proti účastníkům stávek ze začátku června,⁵¹³ vypukly v dolech na Mostecku stávky nanovo a například v říjnu 1953 v Hořicích oznámili dělníci zdejší textilní továrny, že místo na noční směnu nastupují

⁵⁰⁷ Tamtéž, s. 27.

⁵⁰⁸ McDERMOTT Kevin: Popular resistance in Communist Czechoslovakia. The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, Vol. 19, Issue 4 (2010), s. 296.

⁵⁰⁹ BARTOŠEK Karel: *Ouvrier et gréviste...*, s. 28.

⁵¹⁰ McDERMOTT Kevin: *Popular resistance...*, s. 297.

⁵¹¹ ŠLOUF Jakub: *Spříznění měnou...*, s. 98–339; McDERMOTT Kevin: *Popular resistance...*, s. 293–298.

⁵¹² STÁTNÍK Dalibor: *Sankční pracovní...*, s. 149–162.

⁵¹³ Za účast na stávkách bylo odsouzeno celkem 472 dělníků do táborů nucené práce. Řada dalších byla postihnuta výpovědí z práce, postižením rodinných příslušníků apod.

„kolektivní dovolenou“. Šli se pobavit na tancovačku organizovanou při místní pouti a druhý den ráno vyhlásili proti nočním směnám stávkou.⁵¹⁴

5. 3. Staronové problémy

Rok 1953 tak znamená zlom. Značná část obyvatelstva, která tvořila základnu podpory KSČ, definitivně odmítla budovatelský étos jakožto argument a motivátora, ať už v případě nástupu na noční směny, či v řadě dalších oblastí života a práce. Pod nátlakem protestů, špatných ekonomických ukazatelů i pod vlivem počínající destalinizace, již naznačil nástup Nikity Chruščova do čela komunistické strany Sovětského svazu, upustilo v roce 1953 vedení KSČ od zavedení dalšího pětiletého plánu. Místo toho pro léta 1954–1955 oznámilo takzvané přechodné ekonomické plány, jejichž cílem bylo alokovat více zdrojů do spotřebního průmyslu a tím zvýšit životní úroveň obyvatelstva. Už v září 1953 oznámila československá vláda snížení spotřebních cen a na rok 1954 plán výstavby 40 000 nových bytů. Agitační filmy vyzývající k práci z veřejného prostoru ze dne na den zmizely ve prospěch jiných témat.⁵¹⁵ Mezi podzimem 1953 a podzimem 1956 došlo šestkrát ke snížení maloobchodních cen, došlo také ke zvýšení platů a starobních důchodů. Byla zvýšena výroba a rozšířen sortiment spotřebního zboží, včetně ledniček, praček, radií, televizních přijímačů, nebo i aut, při současné snaze snížit jejich ceny tak, aby si je mohli lidé dovolit koupit.⁵¹⁶ V říjnu 1956 také došlo k plošnému zkrácení pracovní doby ze 48 na 46 hodin týdně. V červenci 1957 bylo zrušeno Ministerstvo a povernictvo pracovních sil⁵¹⁷ a v říjnu 1958 bylo zrušeno i nařízení o náborech pracovních sil.⁵¹⁸

V tomto kontextu do veřejného prostoru postupně vstoupily reprezentace celé škály neprůmyslových nočních prací. Zmiňovány byly profese hasičů, telefonních operátérů

⁵¹⁴ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 22–23.

⁵¹⁵ Například lyrický příběh *Měsíc nad řekou* na motivy básně Fráni Šrámka měl premiéru 28. srpna 1953. V podstatě celý příběh se odehrává během jedné letní noci, hlavní roli zde hraje romantická láska, úvahy o ní a o životě. Viz: KRŠKA Václav, TÝŽ: *Měsíc nad řekou*. 1953.

⁵¹⁶ McDERMOTT Kevin: *Popular resistance...*, s. 20–21; Nesign.: 240 minut nákupu za nižší ceny. Rozhovor reportéra Večerní Prahy s ředitelem Perly. In: *Večerní Praha*. Roč. 1, č. 1, 1/4/1955, s. 1; JS: *Nákupy jak na zlatou neděli*. Tamtéž, Roč. 6, č. 97, 25/4/1960, s. 1.

⁵¹⁷ *Vládní nařízení ze dne 31. července 1957, kterým se zrušuje ministerstvo pracovních sil a pověřenectvo pracovních sil. 50/1957 Sb.*

⁵¹⁸ *Zákon ze dne 17. října 1958 o úkolech podniků a národních výborů na úseku péče o pracovní síly č. 70/1958, § 3–6.*

či dětských lékařů a sester,⁵¹⁹ přičemž právě sestřím na lůžkových odděleních byla práce v nočních směnách plošně zvýhodněna při úpravě funkčních platů v roce 1956.⁵²⁰ Více prostoru bylo věnováno nočním pracem spojeným s novou orientací ekonomické politiky na podporu konzumních aspektů každodenního života. V rámci snižování cen nově na důležitosti získala práce prepisování cen, aby se vše stihlo během jediné noci a ráno mohly být nové ceny umístěny do výkladních skříní.⁵²¹ Pozornost se soustředila více také na otázky spojené s péčí o městské ulice⁵²² či se zlepšováním městské dopravní infrastruktury.⁵²³ U příležitosti pořádání druhé celostátní Spartakiády v Praze v červenci 1960 tisk informoval také o pracech ve službách spojených s organizací této události, šlo například o práce noční údržby neonových nápisů či zásobování Strahovského stadionu jídlem a nápoji.⁵²⁴ Tisk informoval i o nočních pracech spojených s nočním životem města, jako párkařů či nočních prodavačů v obchodech sítě Pramen nebo v automatech, a také o povoláních zajišťujících chod každodenního života, ať už pekařů či dělníků u rotaček a sázecích strojů novin.⁵²⁵ Nicméně reprezentace noční práce v elektrárnách a v průmyslu zůstávala i nadále konstantou, včetně pozornosti věnované nákladní dopravě.⁵²⁶

Chvíli trvalo, než se změny v ekonomické politice projeví ve filmovém médiu. Agitační filmy k práci sice zmizely, ale obdobnou reflexi jako v tisku film divákům nabídl teprve v roce 1957. V únoru měl premiéru civilní příběh *Roztržka* o mladých manželech, kteří kvůli pracovnímu vytížení na sebe jen těžko hledají čas, a navíc se kvůli nedostatku bytů nemohou ani přestěhovat do vlastního bydlení.⁵²⁷ V září 1957 film *Případ ještě nekončí* nabídl divákům pohled do prostředí Ústavu experimentálního lékařství, kde ve vědeckém výzkumu dle závěrečných slov vypravěče „není odpočinku, není tu snadných vítězství. Je tu

⁵¹⁹ HÁŠ Jiří: Noc nad telefony. In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 226, 23/9/1960, s. 2; VRÁNA Vladimír: Bezesná noc. Tamtéž, Roč. 6, č. 244, 14/10/1960, s. 2; JS: Noční směna na bratislavské. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 74, č. 270, 12/11/1959, s. 4.

⁵²⁰ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 278, a. j./bod 360/6.

⁵²¹ JA: Šest tisíc výloh se převléká za noc. In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 96, 23/4/1960, s. 2.

⁵²² RÁ: Pod rouškou noci proti nečistotě. Tamtéž, Roč. 6, č. 149, 25/6/1960, s. 2; RÁ: Noční výpad proti špině. Noční putování našeho reportéra po ulicích vnitřní Prahy. Tamtéž, Roč. 6, č. 207, 1/9/1960, s. 3; GROSZOVÁ Sylva: Noc se sněhem. Tamtéž, Roč. 6, č. 297, 16/12/1960, s. 2.

⁵²³ Neisgn.: Bez názvu. Tamtéž, Roč. 2, č. 275, 19/11/1956, s. 1; Neisgn.: Noční klid. Tamtéž, Roč. 6, č. 170, 20/7/1960, s. 1; VOPIČKA Václav: Noční koncert. Tamtéž, Roč. 6, č. 199, 23/8/1960, s. 2; Neisgn.: Rušná noc – nové koleje. Tamtéž, Roč. 6, č. 295, 14/12/1960, s. 1.

⁵²⁴ KAUCKÝ František: Noc na strahově. Tamtéž, Roč. VI, č. 149, 25/6/1960, s. 2.

⁵²⁵ HOUŠKA Vítězslav – KOREJ Milan: Praha jde spat. In: *Květy*. Roč. 4, č. 29, 4/7/1954, s. 8–9.

⁵²⁶ Tamtéž; Neisgn.: Noc v ocelových harfách. In: *Práce*. Roč. 11, č. 202, 21/8/1955, s. 3.

⁵²⁷ HUBÁČEK Miroslav, BRYNYCH Zbyněk – HUBÁČEK Miroslav – MUCHA Jiří: *Roztržka*. 1957.

*jen práce, tichá, všední.*⁵²⁸ Noční, nebo spíše večerní práci jakožto součást všední rutiny reflektuje i drama *Škola otců*,⁵²⁹ které mělo premiéru 8. listopadu 1957 a kde po večerech učitel opravuje písemky svých žáků. Ústředním tématem je zde ale na příkladu jedné třídy ve vesnické škole kritická reflexe mechanismů v současné společnosti, zejména nezasloužené protěžování dětí funkcionářů KSČ a odsouvání na ještě větší okraj společnosti dětí z již tak chudých rodin. Filmové médium ale nevynechávalo ani tematiku hornictví, ovšem takto zaměřené drama *Zde jsou lvi*, které mělo premiéru 8. srpna 1958,⁵³⁰ noční práci prezentovalo rovněž jako součást rutiny, zatímco celkové vyznění filmu stálo naopak v opozici k údernictví v uhelných revírech a obecně přílišné horlivosti v práci, která zde byla prezentována jako příčina katastrofy, která se v minulosti stala.⁵³¹ Do filmového média se vrátilo i téma noční práce bezpečnostních složek, které bylo představeno ve spojení s imperativem bdělosti. Kromě již zvýšených dobrodružných filmů to bylo také v podobě rehabilitovaného žánru kriminálních filmů jako již zmíněný *Případ ještě nekončí*, nebo také *Padělek* či *105 % alibi* (viz kapitola 10). Ve filmech druhé poloviny 50. let také dostávaly větší místo civilnější obrazy prožívání noci. V těchto a dalších příbězích se objevovala noc jako čas a prostor milostných schůzek, rozjímání či posezení u karet v hostinci. Noc tak filmové obrazy druhé poloviny 50. let již ukazovaly jako běžnou součást života, a ne jako nějaký nepřátelský čas, který nutno svým vypětím překonat.

V praxi ale snaha o plnění slibů na zvyšování životní úrovně či na výstavby bytů kladla nové nároky na pracovníky. Například ve stavebnictví výjimečné noční směny představovaly i v polovině 50. let běžnou součást pracovního cyklu, v němž se výjimečnost stávala rutinou.⁵³² V průmyslu byly výjimečné noční směny vyhlášeny v případě vypnutí strojů v důsledku poruchy, výpadku elektrického proudu, či naléhavé údržby. I zde ale otázkou zůstává, do jaké míry byly tyto směny při poruchovosti a zastaralosti pracovních strojů skutečně výjimečné. Například průzkum provedený v roce 1959 v závodech ČKD ukázal, že průměrné stáří strojů

⁵²⁸ RYCHMAN Ladislav, DRTÍLEK Miloslav – VALENTA Edvard: *Případ ještě nekončí*. 1957, 01:13:58–01:14:10.

⁵²⁹ HELGE Ladislav, KŘÍŽ Ivan – HELGE Ladislav: *Škola otců*. 1957.

⁵³⁰ KRŠKA Václav, DANĚK Oldřich. *Zde jsou lvi*. 1958.

⁵³¹ Film *Škola otců* a *Zde jsou lvi* byly spolu se *Zářijovými nocemi* explicitně kritizovány na konferenci v Banské Bystrici a staženy z distribuce.

⁵³² KÝ: Jak pokračují stavby na Václavském náměstí? Do poloviny srpna sedm pater novostavby Darexu. In: *Večerní Praha*. Roč. 1, č. 47, 26/5/1955, s. 1; KÝ: 25 m nad Václavským náměstím. Tamtéž, Roč. 1, č. 101, 26/7/1955, s. 1; VOV: Noc na Petřinách. Tamtéž, Roč. 6, č. 196, 19/8/1960, s. 1

pracovních strojů se pohybovalo kolem 17 let, zatímco v západních státech ve stejném sektoru to bylo 11 let. Nebylo přitom ani výjimkou, když dělníci pracovali na strojích pocházejících ještě z dob Rakouska-Uherska, tedy starými padesát i šedesát let.⁵³³ Například při výrobě rotačního papíru dle zpráv ústředního výboru komunistické strany docházelo k poruchám strojů neustále.⁵³⁴

Navíc i v druhé polovině 50. let bylo stále nutné přesouvat směny či vyhlašovat výjimečné noční směny kvůli problémům, které s sebou přinášely výpadky elektrické energie.⁵³⁵ Docházelo také k poruchám elektráren, jejichž oprava si sama o sobě žádala další výjimečné pracovní síly. Například v únoru 1956 byli na výjimečné noční směny povoláni dělníci, aby opravili poruchu teplárny ve Vršovicích, kde intenzivní práce trvaly 40 hodin.⁵³⁶ V jakési snaze udělat z přetrvávající energetické nouze ctnost pak tisk čtenářům přibližoval například i práci lampáře (Obrázek 8), kterou „*dnes vykonávají převážně ženy a důchodci.*“ Tedy především v momentě výpadku pouličního osvětlení nastávala směna lampářům, která „*Zejména v zimních dnech je prosta všeho kouzla. Jedna z lampářek Božena Hátková, kterou vidíte s typickou bambusovou tyčí na našem obrázku, dá se na cestu v přidělených ulicích v zimě kol. 17. neb 18. hodiny, v létě asi v půl desáté. Zhasíná se v zimě v 7 ráno a v létě – příjemné probuzení – někdy i ve 3 ráno!*“⁵³⁷ Pro čtenáře pak bylo světlo plynových lamp prezentováno jakožto krásné, dodávající městu kouzlo a atmosféru.

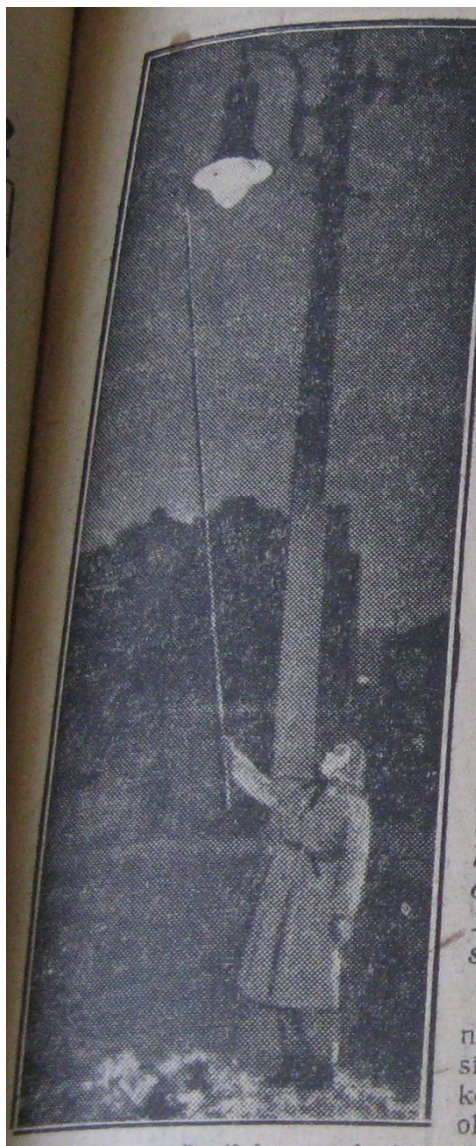
⁵³³ Údaje převzaty z KRAKOVSKÝ Roman: *Réinventer...*, s. 54.

⁵³⁴ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 225, a.j./bod 304.

⁵³⁵ Tamtéž, sv. 262–263, a. j./bod 347/6.

⁵³⁶ KÝ: Teplárna Vršovice opět v provozu. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 37, 13/2/1956, s. 2.

⁵³⁷ ŠK: Bez názvu. Tamtéž, Roč. 2, č. 36, 11/2/1956, s. 1.

Obrázek 8: Lampářka. Zdroj: Večerní Praha, 11. února 1956, Archiv hlavního města Prahy.

Nezměnil se ale ani trend, který tlačil na zvyšování produkce energetického průmyslu. Po uvedení do praxe druhého pětiletého plánu v lednu 1956 se průmyslová odvětví opět začala potýkat s plněním ukazatelů centrálního plánu. Na druhé celostátní konferenci pracovníků v energetickém průmyslu, která se konala v září 1955, bylo v tomto duchu konstatováno, že: „*musíme do roku 1960 zvýšit výrobu elektrické energie zhruba o 75 procent.*“⁵³⁸ Tedy cíl druhé pětiletky byl v tomto odvětví jasný. Bylo také konstatováno,

⁵³⁸ Nesign.: Bez názvu. Tamtéž, Roč. 1, č. 153, 24/9/1955, s. 1. Viz také: KRT: Ve dne i v noci na svých místech. Pracovníci v energetice se scházejí na II. Celostátní konferenci. Tamtéž, Roč. 1, č. 145, 15/9/1955, s. 1; KRT: II. Celostátní konference čs. energetiků: Více kWh republice! Tamtéž, Roč. 1, č. 146, 16/9/1955, s. 1.

že „*Strojaři vám k tomu pomohou rychlou dodávkou moderních elektrárenských zařízení.*“⁵³⁹ Kontinuální tlak na zvyšování průmyslové produkce vedl v začarovaném kruhu k tlaku na spotřebu energie a surovin, který zpětně vedl k tlaku na zvyšování průmyslové produkce, a tak stále dokola. Rozdíl byl jen v argumentaci pro zvyšování tlaku, který nyní byl formulován jako snaha „*dosáhnout vysoké technické úrovně při současném růstu tržní spotřeby.*“⁵⁴⁰ Tedy od argumentů budování těžkého průmyslu se posunul k argumentům rozvoje spotřeby obyvatelstva. Vůbec nejvíce nočních směn měsíčně na jednoho pracovníka i nadále připadalo v energetice, hutnictví a těžkém strojírenství, kde to bylo kolem deseti směn měsíčně v průměru na osobu.⁵⁴¹

Pro energetický průmysl a s ním související odvětví tedy plošné snížení týdenní pracovní doby ze 48 na 46 hodin, k němuž došlo v říjnu 1956, představovalo další komplikaci. Hovořilo se o zavedení jakési blíže nespecifikované čtvrté směny do energetického průmyslu.⁵⁴² Jak asi byla zamýšlena a jaká byla na tento nápad odezva, ilustruje příklad z dolu Stalingrad ze severočeského uhelného revíru, kde v říjnu 1956 vstoupili horníci do stávký proti sobotním směnám, které nápadně připomínaly takzvané lípačky z 19. století.⁵⁴³ Snaha přidávat směny v polovině 50. let stála v očividném rozporu se sliby vedení KSČ o brzkém nastolení lepších pracovních a životních podmínek. Zároveň ale byly nutností tvář v tvář neustále se zvyšujícím nárokům na energetiku. V letech 1950 až 1965 v Československu vzrostl objem těžby uhlí 2,35krát více než vzrostl hrubý domácí produkt, přičemž uhlí dosáhlo maxima svých těžebních kapacit v roce 1965, kdy dokonce ani import ze Sovětského svazu nedokázal uspokojit poptávku.⁵⁴⁴ V některých strojírenských závodech ČKD tak například v roce 1958 byly celoroční kvóty přesčasových hodin překročeny o 80 %, což se mimo jiné

⁵³⁹ Nesign.: Bez názvu. In: *Večerní Praha*, roč. 1, č. 153, 24/9/1955, s. 1.

⁵⁴⁰ Tamtéž.

⁵⁴¹ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 278, a. j./bod 360/6.

⁵⁴² OŠ: Elektřiny bude dostatek. Hovoříme s ředitelem Energotrustu A. Čadkem. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 157, 4/7/1956, s. 1.

⁵⁴³ Tyto noční směny, končící v neděli v 6 hodin ráno, byly v 19. století častým prostředkem vedení dolů, jak obcházet právo na nedělní odpočinek. V meziválečném období je kritizovala řada výrazných osobností československé levice, včetně Marie Majerové ve svém románu *Siréna* z roku 1935, který sloužil za předlohu stejnojmennému filmu z roku 1947.

⁵⁴⁴ KRAKOVSKÝ Roman: *Réinventer...*, s. 56.

podepsalo na zvýšení úrazovosti a nárůstu výběru nemocenské.⁵⁴⁵ Byly tu opět staronové problémy.

Alespoň se v druhé polovině 50. let často dařilo pracovníkům kolektivně vyjednávat příplatky za noční směny.⁵⁴⁶ V kontextu zlepšení zásobování a rozšíření sortimentu spotřebního zboží bylo tyto peníze nyní také za co utratit. I přes dílčí vyjednané výhody ale získávat dělníky na noční směny představovalo v druhé polovině 50. let neustálý problém. Na podzim 1958 si to nahlas přiznali i členové vedení KSČ, usoudili, že se stalo nutností nějakým způsobem učinit noční směny lákavější. Poprvé tak uvedli k diskuzi myšlenku plošného a jednotného finančního zvýhodnění noční práce. Diskutovalo se, zda přidat 1 Kčs nebo 0,80 Kčs na hodinu vykonané práce v noční směně.⁵⁴⁷ Příplatky za směny se nakonec ustálily na 0,80 Kčs za každou odpracovanou hodinu noční směny. První odvětví měla toto zavést od 1. října 1960.⁵⁴⁸ K této základní sazbě pak měli pracovníci mít možnost si v kolektivní smlouvě vyjednat ještě další navýšení. Pokud pracovník pracoval v noci přesčas, měl dostat příplatek dalších 50 % k tarifnímu platu.⁵⁴⁹

První fáze zavedení příplatků se měla týkat dělníků a technickohospodářských pracovníků prioritních odvětví, tedy průmyslu paliv a energetiky, hutního průmyslu a hornictví, těžkého strojírenství, všeobecného strojírenství, chemického průmyslu, stavebního průmyslu, spotřebního průmyslu, potravinářství a výzkumu a těžbě radioaktivních surovin.⁵⁵⁰ Byly obnoveny také příplatky za noční práci v železniční, vodní a městské dopravě. Příplatek za noční práci zde zahrnoval pracovníky lokomotivních a vlakových čet, pracovníky v lůžkových vozech, lodní posádky, řidiče, vlakvedoucí a průvodčí

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. 54.

⁵⁴⁶ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 278, a. j./bod 360/6. V letech 1954–1958 bylo každoročně v Československu zaznamenáno kolem 30 stávek, v roce 1959 počet klesl na nulu a v letech 1960–1961 se uskutečnilo po 2 stávkách. Údaje převzaty z HEUMOS Peter: „Vyhrňme...“, s. 64.

⁵⁴⁷ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 262–263, a. j./bod 347/6.

⁵⁴⁸ Za noční směnu byly pokládány ty směny, z nichž alespoň 5 hodin připadalo na dobu 22–6hod. Podmínkou pro vyplacení příplatku bylo odpracování celé směny. Ale z obavy, aby nedocházelo k účelovému posouvání začátků směn, byly do principů mzdového zvýhodnění zahrnuti také ti pracovníci, kteří měli z výrobních nebo dopravních důvodů trvale posunuté počátky nočních směn, např. od 21 hod. do 5 hod. či od 23 hod. do 7 hod. při osmihodinových směnách, nebo od 1 hod. do 7 hod. při šestihodinových směnách. Viz: NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 278, a. j./bod 360/6.

⁵⁴⁹ Tamtéž, sv. 262–263, a. j./bod 347/6.

⁵⁵⁰ Tamtéž, sv. 278, a. j./bod 360/6.

ve veřejné a městské siliční a kolejové dopravě a mechaniky v dílnách.⁵⁵¹ Se zvýhodněním noční práce se od 1. ledna 1961 počítalo i v neprůmyslových odvětvích, ovšem pouze profesím dělnickým. Mzdy tak měly být navýšeny pracovníkům vykonávajícím dělnické práce v telekomunikačních spojích, rozhlasu, televizi, ve zdravotnictví, ubytovací službě, u hlídačů, závodních stráží, požárních sborů apod. Počítalo se s rovněž s příplatky za noční práci v zemědělství a investiční výstavbě. V odvětvích spojených se stavebnictvím se zavedení příplatku dotklo hlavně pracovníků ve výrobě panelů a izolací, při vyzdívacích a betonářských pracích. V zemědělství bylo možné vyplatit tarifní příplatek za noční práci v době špičkových prací jako výmlat nebo podzimní orba. V odvětví obchodu se to dotklo prací typu nočního úklidu, nočních směn v centrálních výrobnách pro veřejné stravování, v závodních jídelnách s třísměnným provozem, účetnictví, či v nočním rozvozu zboží.⁵⁵²

V argumentech pro toto zvýhodnění figurovalo na jedné straně medicínské hledisko, v němž *„podle názoru lékařů a hygieniků klade práce v nočních směnách vyšší nároky na lidský organismus, vyžaduje vyššího fyzického vypětí a vede u pracovníků i k určitému porušení životosprávy.“*⁵⁵³ V tomto kontextu, a také s cílem zmírnit unavenost a tím zlepšit soustředěnost a výkonnost pracovníků na nočních směnách, vedení KSČ plánovalo zlepšit pracovní prostředí v továrnách, především zlepšit klimatizaci, přístup k teplému jídlu a zlepšit osvětlení, aby se tak zmírnila potřeba spánku u pracovníků v noční směně.⁵⁵⁴

Došlo také k posunu v kritériích posuzování hodnoty práce. Vedení KSČ konstatovalo, že *„únavnost a vyšší vypětí spojené s prací v noci se více projevuje u práce duševní, nežli u fyzické.“*⁵⁵⁵ Došlo tedy k posunu od priority dávané manuální práci, respektive dělníkovi kombinující manuální práci s duševní prací ve formě vynalézání a testování zlepšovacích návrhů, směrem k oceňování práce kvalifikovaných expertů. Ovšem jen v technických oborech. Bylo tedy rozhodnuto o zavedení plošných příplatků za noční práci u profesí zajišťující v továrnách technické zázemí, jako mistry, dispečery či směnové techniky. Tedy

⁵⁵¹ V těchto případech navrhovalo vedení KSČ dát příplatek za každou odpracovanou hodinu, aby nedocházelo k účelovým úpravám směn na úkor efektivity fungování dotyčného sektoru. Viz: NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 278, a. j./bod 360/6.

⁵⁵² Tamtéž.

⁵⁵³ Tamtéž, sv. 262–263, a. j./bod 347/6.

⁵⁵⁴ Tamtéž, sv. 278, a. j./bod 360/6.

⁵⁵⁵ Tamtéž, sv. 262–263, a. j./bod 347/6.

tyto představovaly tuto definici duševní práce, zatímco v oblasti školství a kultury byly příplatky zavedeny pouze dělnickým profesím jako pracovníkům filmových laboratoří či úklidu. Duševní práce tak doznávala úzkého technokratického vymezení podle ukazatelů okamžité ekonomicko-produktivistické efektivity.

Noční práce naopak neměla být zvýhodněna v povoláních, v nichž noční práce je spojena s pracovní pohotovostí a s výkonem noční práce je počítáno v pracovních podmínkách a při stanovení mzdy. *„Jde zejména o pracovníky závodních stráží, požárních sborů, vrátné, hlídače apod. [...] zejména v organizacích ministerstva výstavby a ministerstva zemědělství, lesního a vodního hospodářství, kde jich je značný počet“*⁵⁵⁶ a kde většinu své směny nebyli pracovníci produktivní. Z nařízení byli rovněž vyjmuti pracovníci pekáren, polygrafického průmyslu, pracovníci telekomunikací, kde se příplatky za noční práci řídily jinými zákony a kde byly vyšší než plošné nařízení.⁵⁵⁷ Z pojetí noční práce byli vyjmuti také pracovníci barů a restaurací, nádražních restaurací, ubytoven či nočních podniků. Mimo otázku příplatků se ocitla také práce bezpečnostních složek, kde se s vyšší mzdou za noční práci automaticky počítalo, a která podléhala jinému režimu.

Výrazným motivem při zdůvodňování zavádění příplatků se opětjevilo hledisko produktivistické. Zvýhodnění práce v nočních směnách mělo být *„politickým opatřením, jehož provedení bylo požadováno v četných připomínkách pracujících v obou posledních diskusích k dopisu ÚV KSČ.“*⁵⁵⁸ V rovině produktivismu se nejdříve diskutovalo o tom, jak zvýšit produktivitu pracovníků v rámci noční směny. Proti směnám denním totiž vykazovaly nižší produktivitu, *„a to zejména tam, kde výsledky práce jsou přímo podmíněny individuálním výkonem pracovníků,“* konkrétně hlavně při úkolových pracích a specializovanějších činnostech.⁵⁵⁹ Podle statistik *„k největšímu poklesu výkonu dochází v posledních hodinách směny a v posledních směnách týdne. Nižší výkon v nočních směnách je ovlivňován větší únavností při práci v noci a méně intenzivním využíváním pracovní doby.“*⁵⁶⁰ Vedení KSČ si z tohoto důvodu pohrávalo s myšlenkou, že by byly noční směny zkráceny, což by vedlo k efektivnějšímu využití práce v nočních směnách. To ale bylo rychle

⁵⁵⁶ Tamtéž, sv. 278, a. j./bod 360/6.

⁵⁵⁷ Tamtéž, sv. 262–263, a. j. /bod 347/6.

⁵⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁵⁹ Tamtéž.

⁵⁶⁰ Tamtéž.

zamítnuto, jelikož změna délky nočních směn by vnesla chaos do rozpisu i ostatních směn, způsobila by chaos v dopravě do zaměstnání a z něj. Navíc by byla pracovníky vnímána jen jako další způsob jejich využívání, jelikož by reálně neklesly nároky na množství vykonané práce, což by bylo nakonec z hlediska prestiže tohoto opatření spíše kontraproduktivní.

Vedení KSČ se snažilo zefektivnit práci na nočních směnách také prostřednictvím revidování rozmístění pracovníků u strojů, servisních techniků, seřizovačů, údržbářů a pomocných dělníků, aby byla zajištěna plynulá obsluha pracovišť, zajistit plynulejší zásobování materiálem, nářadím, výkresy a měřidly.⁵⁶¹ Spolu s tím vedení KSČ cílilo na zlepšení dozoru na nočních směnách, prostřednictvím techniků, a především kontrolou nočních směn a jejich fotografováním pro účely kontroly.⁵⁶² Otázka, s jakou reakcí se tato snaha o posílení kontroly činností na nočních směnách u pracovníků setkala, by zasloužila podrobnější analýzy. Podle reakcí na předchozí snahy vedení KSČ upevnit pracovní disciplínu na nočních směnách se dá předpokládat, že i tato snaha vzala záhy za své.

V posledku členové vedení KSČ operovali s tím, co by se dnešními slovy dalo nazvat hlediskem politického marketingu. Předpokládali, že zavedení příplatků bude mít „*i příznivý ohlas politický, neboť pracující jej budou chápat jako splnění svých připomínek v diskusích k oběma dopisům ústředního výboru KSČ, i jako výsledek úspěšně provedené přestavby dělnických mezd.*“⁵⁶³ V červenci 1960 měla být vyhlášena nová československá ústava, která ustanovovala, že Československo dosáhlo etapy socialismu. Vedení KSČ plánovalo při této příležitosti oznámit zkrácení pracovní doby ze 46 na 42 hodin týdně a v hornictví na 40 hodin týdně.⁵⁶⁴ Jenže vedení KSČ předpokládalo, že zkrácení pracovní doby v praxi povede ke zvýšení směnného provozu a potřeby pracovníků pro noční směny. Přímého spojování zavedení příplatků za noční směny s tlakem na zvyšování pracovních norem se ale vedení KSČ v roce 1960 raději zdrželo.⁵⁶⁵ V ideálním případě tak měly příplatky vést ke spotnánímu dobrovolnému hlášení na noční směny, v němž se faktické zvýšení směnnosti mělo skrýt. Zavedení příplatků za noční směny mělo naopak vyniknout jakožto důkaz zlepšení životních podmínek a příklad sociálních výtobytků.

⁵⁶¹ Tamtéž, sv. 278, a. j./bod 360/6.

⁵⁶² Tamtéž.

⁵⁶³ Tamtéž.

⁵⁶⁴ Tamtéž.

⁵⁶⁵ Tamtéž, sv. 262–263, a. j./bod 347/6.

Ani sebevětší příplatky ale nemohly vyřešit konstantní problém československého hospodářství, kterým byla energetika, respektive obrovská spotřeba energie na průmyslovou výrobu a s tím spojená potřeba pracovníků na nočních směnách. Příplatky neřešily potřebu strukturální reformy československého hospodářství, která by umožnila zmírnit tlak na energetiku a zvýšit investice do modernizace strojů.⁵⁶⁶ Mechanismus ustavený v období první pětiletky, kdy se nočními směnami dohánělo plnění ukazatelů plánu, který se ocital ve skluzu kvůli poruchám strojů, se tedy nezměnil. S tím rozdílem, že se upustilo od motivací skrze budovatelský a vlastenecký étos ve prospěch mnohem prozaičtější motivace, peněz. Noční práce se tak z transcendentálního sociálně-vlasteneckého úkolu proměnila v obyčejnou nabídku, jak si přivydělat.

Motivaci k nástupu na noční směny se přesto pokusily dokreslit i některé obnovené filmové reprezentace v duchu agitačních filmů počátku 50. let, které noční práci tentokrát prezentovaly jako způsob, jak přispět ke zlepšení životního prostředí. Ve filmu *Tři tuny prachu*, který měl premiéru 30. září 1960,⁵⁶⁷ nejsou dělníci na noční směny. Vedoucí noční směny tak překládá dělníky, kteří mají řídit regulaci vypouštění popílku do ovzduší na jiné práce, a tak továrna pod rouškou noci vypouští všechny popílek do ovzduší najednou. Ve filmu *Rychlík do Ostravy*, který měl premiéru 28. října 1960,⁵⁶⁸ v noci přijde jeden dělník na zlepšovací návrh, jak připevnit na komín ostravských hutí takzvanou pochodeň. Ta měla spalovat oxid siřičitý, a tak zabránit jeho vypouštění do ovzduší. Zlepšovací návrh ušetřil závodu půl milionu korun za stavbu dostatečně vysokého jeřábu a dělník byl navíc tím hrdinou, který mnoho desítek metrů nad zemí na komínu balancoval, aby pochodeň s pomocí helikoptéry upevnil. Tyto dva obrazy ale byly jedinými reprezentacemi agitujícími pro noční práci v roce 1960.

Přestože nyní bylo peníze za co utratit, nepředstavovaly pro dělníky příplatky za noční práci ani nijak citelný přivýdělek. Pokud dotyčný pracoval v klasickém třisměnném provozu, na nočních směnách si v plošných příplatcích přivydělal přibližně 60 Kčs. Při průměrné měsíční mzdě pracovníků v zemědělství 1054 Kčs, v průmyslu 1357 Kčs, v dopravě 1365 Kčs

⁵⁶⁶ Viz snahy o reformu Kurta Rozsypala. ŠULC Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno 1998, s. 25–27.

⁵⁶⁷ DANĚK Oldřich: *Tři tuny prachu*. 1960.

⁵⁶⁸ MACH Jaroslav, NEUBERG Josef – VLČEK František: *Rychlík do Ostravy*. 1960.

či ve stavebnictví 1455 Kčs tato částka představovala kolem 5 % mzdy, tedy nepředstavovala nijak závratnou sumu. Za takový příplatek si mohl dotyčný koupit například půl kilogramu čaje, dvacet krabiček cigaret Partyzánek či o trochu víc než jednu láhev rumu. Pokud by se rozhodl šetřit, například na jízdní kolo, musel by při jeho ceně 540 Kčs absolvovat přes 84 nočních směn, což při v průměru deseti nočních směnách za měsíc znamenalo osm a půl měsíce důsledného šetření.⁵⁶⁹

Další otázkou je, jak se dařilo příplatky vůbec proplácet. Už při diskuzích o nich se počítalo s tím, že půjde o obrovské výdaje a vedení KSČ počítalo s tím, že státní rozpočet je nedokáže plně pokrýt a budou muset ze svých zdrojů přispět jednotlivé podniky.⁵⁷⁰ Na konci 50. let navíc československou ekonomiku zasáhl i pokles odbytu výrobků těžkého strojírenství na trzích východního bloku. Špatná kvalita je činila neprodejnými, což opět ukázalo na akutní nutnost strukturální hospodářské reformy, která ale narážela na konzervativnost komunistického vedení. Tyto procesy dostávaly československou ekonomiku do hluboké krize, která v letech 1961–1962 vyústila kolapsem třetí pětiletky.⁵⁷¹

A nepůsobily ani reprezentace noční práce jakožto práce ve veřejném zájmu pro zlepšení životního prostředí. Podle údajů z roku 1959 na Ostravsku pracovalo celkově přibližně 65 % pracovníků v ranních směnách, 20 % v odpoledních a 15 % v nočních směnách. Z pracovníků nočních směn přibližně jedna třetina pracovala v odvětvích s nepřetržitým provozem,⁵⁷² v ostatních případech šlo o práci u úzkoprofilových strojů či o údržbu a opravu, tedy o práce, kde by při investicích a modernizaci nemusela být noční směna nutná. Podle průzkumu Ústřední rady odborů z roku 1965 se ve srovnání s počátkem padesátých let téměř nic nezměnilo. Například ve Škodových závodech v Plzni pracovalo na ranní směně 80 % dělníků, zatímco na noční směně nepracovala ani 4 % osazenstva. V celostátním průměru připadalo v roce 1965 na ranní směnu 70 % dělníků, zatímco osazení noční směny stoupl ze 4 % na počátku 50. let jen na 7,5 procent v roce 1965.⁵⁷³

⁵⁶⁹ Kalkulováno dle *Statistická ročenka republiky československé 1957*, Praha 1957, s. 206-207.

⁵⁷⁰ NA, f. Ústřední výbor KSČ 1945–1989 – Politické byro 1954–1962, sv. 262-263, a.j./bod 347/6.

⁵⁷¹ SUK Jiří: *Veřejné záchodky ze zlata. Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*. Praha 2016, s. 21–104.

⁵⁷² NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 262–263, a. j./bod 347/6.

⁵⁷³ HEUMOS Peter: „*Vyhrňme...*“, s. 29.

Shrnutí a závěr 2. části

Nová poválečná noc s sebou přinesla dva imperativy, jimiž byla bdělost a zvýšené tempo práce. Oba byly formulovány ve jménu veřejného zájmu, jako prostředek dosažení štěstí, a především jakožto vlastenecký úkol každého občana, který se hlásil k hodnotám poválečného státu. V reprezentacích období pětiletky se oba tyto imperativy posunuly až do rovin jakéhosi metaforického transcendentního úkolu, na němž závisel osud státu, a které zároveň mohly být chápány jako prostředek vlastní vnitřní proměny jedince v nového člověka, která mu otevírala cestu do nového společenství. Zároveň oba tyto imperativy v metaforické rovině jako by popíraly noc, kterou postavily úplně mimo socialistický svět. Navzdory prvotnímu osvojení určitou částí společnosti se ale tyto imperativy poměrně záhy vyčerpaly. Svůj podíl na tom měla změna politické situace v Sovětském svazu, ale také fakt, že narazily na limity dané základními životními potřebami, které především ve sféře noční práce vedly ke zlomu a výslednému protestu dělníků proti ekonomické politice komunistické strany. V druhé polovině 50. let sice bdělost a noční práce dál zůstávaly imperativy, nicméně motivace k nim se posunuly do prozaičtějších rovin. Argumentace obou imperativů se zakládaly na dlouhodobých konsenzuálních významech, ať už potřeby obrany státu v případě bdělosti, či peněžní motivace v případě noční práce. Nicméně oba imperativy si i nadále udržovaly také své charakteristické rysy. V případě bdělosti to byla obrana státu hlavně vůči západním zemím a v případě noční práce snaha nočními směny dohánět kontinuální ekonomické dysfunkce dané předimenzováním průmyslu a centrálním plánováním při nemožnosti provést strukturální reformu ekonomiky. Především v imperativu noční práce se v druhé polovině 50. let ukazovaly paradoxy, v nichž byla na jedné straně zřetelná snaha zlepšit pracovní podmínky zaměstnanců a na druhé straně kontinuální závislost československého hospodářství na extenzivním využití pracovních sil.

3. ČÁST

V KRAJINĚ NOČNÍHO MĚSTA

*Jakou má vlastně noc barvu? Ultramarin oblohy,
nahnědlé kontury fasád a portálů,
zelenozlaté draperie zahrad.
Ale tma přidává do všeho svůj fialový stín.
A žlutá, žlutá barva luceren rozbíjí tu noční komposici.
Být malířem, zoufal bych. Teď byste měli být v ulicích.*

(Vítězslav Houška – Milan Korej,
Praha jde spat, 1954)⁵⁷⁴

Úvod: Prostor nočního města

Sebereprezentace socialismu jakožto světlohoše i nároky na energetický průmysl se neobešly bez dopadů na osvětlení nočního prostoru, především ve městě. Téma světla nočního města přitom v sobě kombinovalo metaforické prvky v rovině symbolik, ale také záležitosti běžného každodenního života. Především ve městě se otázka nočního osvětlení týkala v podstatě každého, kdo se pohyboval v nočních ulicích. Noční prostor přitom každý vnímá trochu jinak – buď se strachem z toho, že každou chvíli může z některého tmavého zákoutí zjevit nějaká hrozba, nebo naopak s úlevou a pocitem svobody a volnosti, který poskytuje ta stejná tma. Jiný může být fascinován nočním světly či hrou světla a stínů. Z hlediska politické moci je otázka osvětlení nočního prostoru klíčovým nástrojem vládnutí, přinejmenším od dob začátků zavádění systematického veřejného osvětlení v druhé polovině 16. století, ale také skrze světelné slavnosti. Více světla znamená více přímé kontroly, ale také více prestiže, jelikož kontrast světla s nocí činí noční prostor krásný a velkolepý.⁵⁷⁵ Světlo tedy umožňuje disciplinaci noci. Zároveň je ale systematické osvětlení nočního prostoru dost nákladné a náročné na technologii. Je tedy také otázkou kapitálu a modernity.⁵⁷⁶

Otázkou je, jakým způsobem se hospodářské, politické a společenské změny v poválečném Československu projevily na vládnutí skrze osvětlení. Na jedné straně sebereprezentace socialismu, respektive vládnutí komunistické strany, jakožto světlohoše i snaha komunistů o co nejefektivnější disciplinaci společnosti mohou vést k předpokladu,

⁵⁷⁴ HOUŠKA Vítězslav – KOREJ Milan: Praha jde spat... In: *Květy*. Roč. 4, č. 29, s. 8–9.

⁵⁷⁵ GWIAZDZINSKI Luc – RABIN gilles. *Si la ville...*, s. 125–135; ILERI Nurcin: *Allure of the Light...*, s. 282–289

⁵⁷⁶ OTTER Chris: *The Victorian...*, s. 2.

že světla nočního města představovala pro komunistickou vládu prioritu. Na druhé straně ale problémy energetického průmyslu dávají tušit, že v praxi byla československá noční města pohroužena spíše do tmy.

V této souvislosti lze parafrázovat otázku, kterou na základě svých teoretických úvah v roce 1974 položil marxistický filozof Henri Lefebvre. Vyprodukoval socialismus svůj vlastní noční prostor? Podle Lefebvra je totiž prostor produkován společností v závislosti na daném politickém a hospodářském zřízení. Společnost prostor vytváří, přičemž tento vyjadřuje její vnitřní logiku, uspořádání a hodnoty.⁵⁷⁷ Lefebvre tvrdil, že *„revoluce, která neprodukuje nový prostor, nevyužila svůj celý potenciál; ve skutečnosti selhala v tom, že nezměnila sám život, nýbrž pouze změnila ideologické superstruktury, instituce či politický aparát. Aby byla sociální proměna svou podstatou skutečně revoluční, musí projevit tvořivou schopnost ve svých dopadech na každodenní život, jazyk a prostor. [...] Co se stane, když uplatníme měřítko prostoru – nebo přesněji řečeno měřítko prostorové praxe – na společnosti se „socialistickým módem produkce?“⁵⁷⁸* Lze se ptát ještě jinak, zda vyprodukoval socialismus nějaké specifické osvětlení, které by umožňovalo socialistickou správu prostoru? Tedy zda lze najít socialistická světla, jejichž odlišnost by se projevovala například v geografickém rozmístění, v nějaké jiné podobě či vlastnostech. V jakém nočním prostoru se pohybovali obyvatelé poválečného Československa a jaké místo mělo noční město – respektive noční světla města – v představách společnosti?

Jednotlivé kapitoly této části se věnují nejdříve tématu pouličního osvětlení, které je základní podmínkou fungování osvětlování nočního prostoru, jeho stavu i jeho roli v komunistické doktríně. Pozornost je dále zaměřena na neonové osvětlení, které od meziválečného období představuje specifický druh osvětlení nočního města spojený především s konzumem a nočním životem. I zde se klade otázka jeho místa v komunistické doktríně. A nakonec je otevřeno téma příležitostného osvětlení ve formě slavnostních světel a rovněž i jeho politickým aspektům. Ve všech třech případech jsou témata nejčastěji ilustrována na příkladu Prahy, u níž se dá předpokládat, že jí jakožto hlavnímu městu byla věnována největší pozornost v otázkách míry a kvality osvětlování, a tudíž že situace

⁵⁷⁷ Geograf Luc Gwiazdzinski v tomto smyslu také používá termín „symbolická spacializace“ prostoru. Viz: GWIAZDZINSKI Luc – RABIN Gilles: *Si la ville...*, s. 36.

⁵⁷⁸ LEFEBVRE Henri: *The Production of Space*. Oxford 1991, s. 54.

v ostatních československých městech a na venkově se odvíjela od stavu osvětlení hlavního města.

6. KAPITOLA POULIČNÍ OSVĚTLENÍ

Poválečný přístup k pouličnímu osvětlení diktovalo dědictví války. Kvůli zatemnění se pouliční osvětlení během války spíše nevyužívalo, a tak řada světelných zařízení a rozvodných systémů vlivem neúdržby degradovala. Často vzaly světelné soustavy za své při válečných operacích, ať už bombardováním, ničením ustupující německou armádou či demontáží a odvozem sovětskou armádou.⁵⁷⁹ Po válce panovala snaha veřejné pouliční osvětlení alespoň provizorně opravit a co nejdříve zahájit dodávky energie do plynových a elektrických lamp, které od přelomu 19. a 20. století tvořily světelnou soustavu ulic československých měst.⁵⁸⁰

Systém pouličního osvětlení byl obnovován a rozvíjen v nových hospodářských podmínkách znárodněného energetického průmyslu. Na základě *Dekretu presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků 100/1945 Sb.* byly znárodněny všechny „energetické podniky a zařízení sloužící výrobě, opatřování, rozvodu a dodávce energie všeho druhu, kterou lze rozváděti širšímu okruhu spotřebitelů, zejména elektřiny, plynu a páry, s výjimkou výrobních závodních zařízení neznárodněných podniků, které energii převážně samy spotřebují.“⁵⁸¹ Dle tohoto principu se znárodnění dotklo nejen velkých soukromých podniků, ale také polosoukromých společností, městských a obecních společností i menších provozů včetně pil a mlýnů,

⁵⁷⁹ GROMA Patrik – NOVÁK Milan – PFLIEGEL Miroslav – ŠTANSKÝ Peter: *Žilina vo svetle lúč: (ne)zabudnutá história energetiky*. Žilina 2015, s. 57, s. 143.

⁵⁸⁰ V Praze bylo plynové osvětlení instalováno od roku 1847, k jeho zlepšení ale došlo až v roce 1867. V Bratislavě to bylo v roce 1856. Veřejné plynové osvětlení bylo zavedeno v roce 1869 v Košicích, v roce 1880 v Banské Štiavnici, 1891 v Nitře, 1900 v Trnavě, 1901 v Komárně atd. V Bratislavě jako v prvním městě na Slovensku bylo elektrické osvětlení poprvé rozsvíceno v roce 1884. Systematické a plošné elektrické osvětlení zde začalo být zaváděno od roku 1902. V Žilině od roku 1908. Viz: GROMA Patrik – NOVÁK Milan – PFLIEGEL Miroslav – ŠTANSKÝ Peter: *Žilina...*, s. 13; MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy: proměny sedmi století*. Praha 2003, s. 39–86.

⁵⁸¹ Viz: *Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků 100/1945 Sb.*, § 1, odst 2.

kteřé v meziválečném období zajišťovaly především lokální dodávky energie.⁵⁸² V roce 1946 byly tyto podniky spojeny v České energetické závody. Na Slovensku byly energetické podniky sloučeny do podniku Slovenské elektrárny, který byl založen v roce 1942 a následně v roce 1946 přejmenován na Energetické závody na Slovensku. Ve snaze co nejrychleji obnovit dodávky energií byly v únoru 1946 dodávky plynu a elektrického proudu pro veřejné osvětlení plošně osvobozeny od daně z obratu.⁵⁸³ Zákon stanovoval, že od daně z obratu mají být osvobozeny dodávky elektrické energie konkrétně pro „osvětlení ulic, veřejných cest, náměstí, veřejných sadů a podobných míst, nikoli však osvětlení veřejných budov (škol, kostelů, nádraží, nemocnic atd.).“⁵⁸⁴ Mezi poválečné priority patřila také alespoň provizorní oprava pouličního osvětlení. Na lokální úrovni byly v tomto duchu postupně přijímány nejrůznější rezoluce na obnovu a rozvoj veřejného osvětlení.⁵⁸⁵ Dvouletý hospodářský plán pak přesně stanovoval, kolik kWh elektřiny má být v letech 1947 a 1948 minimálně vyrobeno.⁵⁸⁶ Do záležitostí pouličního osvětlení ale negativně vstupovaly problémy energetického sektoru, které vedly k výpadkům energie, a noční město se tedy čas od času ponořilo do tmy.

6. 1. Pouliční osvětlení v komunistické doktríně

Postoj československých komunistů k otázce pouličního osvětlení plynul z postoje sovětských komunistů, v němž otázka pouličního osvětlení patřila mezi zásadní prvky doktríny 20. let. Lenin považoval pouliční osvětlení za zásadní vektor modernizace společnosti. Otázku pouličního osvětlení pevně spojil s otázkou elektrifikace celé země, která měla následně nastartovat industrializaci a urbanizaci (Obrázek 9). Ty měly následně vést k revoluci v myšlení sovětského obyvatelstva, které tvořili především nevzdělaní rolníci.

⁵⁸² Například podle *Vyhlášky ministra průmyslu ze dne 27. prosince 1946 o znárodnění průmyslu energetického 509/1946* Ú.l. byla znárodněna městská plynárna, vodárna a elektrárna v Českém Těšíně, podle *Vyhlášky ministra průmyslu ze dne 27. července 1946 o znárodnění průmyslu energetického 1847/1946* Ú.l. byla znárodněna elektrárna Mattoni u Karlových Varů. Seznam dalších znárodněných elektráren viz také: *Vyhláška ministra průmyslu ze dne 27. července 1946 o znárodnění podniku průmyslu energetického 1846/1946* Ú.l.

⁵⁸³ Zákon ze dne 21. února 1946 o dani z obratu č. 31/1946 Sb., § 4.

⁵⁸⁴ *Vládní nařízení ze dne 10. prosince 1946 jímž se provádí zákon ze dne 21. února 1946 č. 31 Sb., o dani z obratu č. 233/1946 Sb.,* Čl. 6, odst 3.

⁵⁸⁵ Viz například: *Budovatel'ský program mesta Žiliny k 28. októbru 1946.* Žilina 1946.

⁵⁸⁶ Podle *Zákona o dvouletém hospodářském plánu* měla být výroba stupňována tak, aby za rok 1947 bylo vyrobeno 6 365 mil. kWh elektřiny a v roce 1948 dosáhla 7 400 mil kWh vyrobené elektřiny. Viz: *Zákon ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu 192/1946 Sb.,* § 2. S produkcí 7 515 kWh elektřiny byl v roce 1948 dle *Stučného statistického přehledu* byl tento plán překonán.

Proměna myšlení měla být onou jiskrou, která by zažehla motor bleskového ekonomického pokroku, který by v konečném důsledku umožnil překonat kapitalismus a nastolit komunismus. V rámci těchto snah byla dne 7. února 1920 vytvořena Státní komise pro elektrifikaci Ruska (GOELRO). Její plán na elektrifikaci země byl schválen na VIII. sjezdu Sovětů 22. prosince 1920 a přijat Sovnakormem 21. prosince 1921. Jak měla elektrifikace způsobit revoluci myšlení, shrnul Lenin u příležitosti svého projevu na sjezdu: *„Komunismus je vláda sovětů plus elektrifikace celé země. [...] Nedávno jsem měl možnost navštívit lidovou slavnost ve Volokolamském Újezdu, který leží v zapadlé části Moskevské gubernie, kde rolníci mají elektrické světlo. Setkání proběhlo na ulici a jeden z rolníků přišel a začal vítat tuto novou událost v životech rolníků. ‚My rolníci jsme byli neosvícení‘, řekl, a nyní se mezi námi objevilo světlo, ‚nepřirozené světlo, které osvíti naši rolnickou temnotu.‘ [...] Co nyní musíme zkusit, je přeměnit každou elektrárnu, kterou stavíme, v baštu osvětlení, abychom učinili masy tak říkajíc elektricky-uvědomělé. Všichni by si měli být vědomi, proč tyto malé elektrárny, jichž jsou po zemi tucty, jsou spojeny s obnovou průmyslu.“*⁵⁸⁷ V této myšlence se tedy obrazná metafora světla vzdělání a pokroku vedoucího z temnoty spojila s konkrétním jevem, který představovala elektrifikace, do níž spadalo i zavádění osvětlení, a výsledně se proluly v komunistické doktríně (Obrázek 9).⁵⁸⁸

V tom stejném projevu Lenin jen o pár vět dříve zmínil také myšlenku, kterou později ještě několikrát zopakoval, že právě v procesu elektrifikace podle něj nastává onen okamžik, kdy může politika konečně ustoupit do pozadí ve prospěch techniky a vědy, což umožní postupné odumírání státu, jak to postuloval Engels.⁵⁸⁹ V Sovětském svazu, řečeno s historikem Jonathanem Coopersmithem, *„elektrifikace obsahovala příslib technokratického myšlení, plánování a sociální proměny, v jejichž duchu se ubíral směr myšlení komunistů i nekomunistů v revolučním Rusku. V nejistém období 1917–1920 električtí inženýři vystoupili jakožto jediná skupina s pevným plánem pro budoucnost, který šel za rovinu vládní*

⁵⁸⁷ LENIN Vladimír Iljič: *Sebrané spisy. Sv. 42., listopad 1920–březen 1921.* Bratislava 1988, s. 208–209.

⁵⁸⁸ Mezi sovětským obyvatelstvem pak z těchto procesů vznikl lidový název pro žárovky, tak zvané *Iljičovy lampičky*, kterým byly označovány žárovky bez stínítka pouze v objímce a v tom nejzákladnějším provedení. Ačkoliv samotné žárovky byly Edisonovým vynálezem, vylepšeným systémem, který vymyslel Alexandr Lodygin, v Sovětském svazu se vžil právě tento název. *Iljičovy lampičky* byly jedním ze symbolů demokratizace elektřiny a modernizace myšlení lidí. Svým ustáleným názvem pak odkazovaly k osvojení elektrifikace obyvatelstvem jakožto zásluhy bolševiků.

⁵⁸⁹ LENIN Vladimír Iljič: *Sebrané..., s. 208; TÝŽ: Stát a revoluce.* Praha 1982, s. 46–52; s. 108–126

*rétoriky.*⁵⁹⁰ Řada elektrotechnických inženýrů také v tomto období vstoupila do vlády, kde se podíleli na ambiciózních plánech na elektrifikaci celého Ruska. Slavili s nimi značný politický úspěch, jelikož v elektrifikaci učinili propojení „světa elektrotechnologie a světa politické moci.“⁵⁹¹ Elektrifikace tedy v revolučním Rusku představovala konsenzuální princip, v němž se slučovaly myšlenky na profesionální, moderní a efektivní správu státu.

Obrázek 9: Plakát k elektrifikaci Sovětského svazu. Figurují zde vodní elektrárny na přehradách, větrné elektrárny, elektrická vedení a sloupy. V pravém předním rohu figuruje lžičova žárovka jakoby ukazující na Leninův portrét. Nahoře nápis: „Lenin a elektrifikace“, Veprostřed „Volhovstroji dej proud!“ Dole: „Komunismus jsou Sověty + elektrifikace“. Zdroj: <http://propagandahistory.ru/623/Sovetskie-plakaty--posvyashchennye-elektrofikatsii>

⁵⁹⁰ COOPERSMITH Jonathan: *The Electrification of Russia, 1880-1926*. ITHACA – LONDON 1992, s. 261.

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 264.

V pohledu na osvětlení, a obecně elektrifikaci, jakožto prostředku modernizace společnosti se uvažování sovětských komunistů v principu nijak nelišilo od uvažování jiných politických proudů, ať už britských liberálů či různých politických směrů, z nichž sestávaly meziválečné československé vlády. V podstatě všechny tyto způsoby uvažování vycházely z osvícenské myšlenkové tradice, v níž umělé osvětlení symbolizovalo modernizaci společnosti skrze její osvětlení vzděláním a rozumem⁵⁹² a zároveň představovalo důkaz schopnosti člověka ovládnout přírodu a čas skrze technologie.⁵⁹³ Elektrifikace a s ní spojené zavádění veřejného osvětlení se napříč Evropou stávaly doménou, v níž se setkávaly vize spravedlivé správy státu skrze vládu expertů a technologií, na něž by neměla politika žádný vliv.⁵⁹⁴ V 19. století a na počátku 20. století tudíž byla otázka osvětlení, a obecněji elektrifikace, postupně formulována jakožto otázka veřejného zájmu. Výstavba a rozvod elektrických sítí, včetně veřejného osvětlení, byly postupně přebírány do veřejné správy a upravovány speciální legislativou,⁵⁹⁵ v Československu to byla záležitost 20. a 30. let.⁵⁹⁶

Díky legislativní a ekonomické pozornosti československých meziválečných vlád, které elektrifikaci celého státu definovaly jako jednu z priorit, patřilo i přes válečné škody a energetické problémy v poválečném Československu veřejné osvětlení k samozřejmému vybavení většiny československých měst a obcí. V roce 1947 bylo Československo elektrifikováno téměř ze 75 %, přičemž v obcích, kde byla zavedena elektřina, žilo podle odhadu 87 % populace, přestože panovaly regionální rozdíly.⁵⁹⁷ V průběhu dvouletky byla

⁵⁹² Katolická církev se dlouho stavěla proti zavádění veřejného osvětlení. Podle církve: „světlo sloužilo pouze k tomu, aby byly vidět špatnosti a obscénnosti.“ Citováno dle CABANTOUS Alain: *Histoire de la nuit...*, s. 254.

⁵⁹³ SCHIVELBUSCH Wolfgang: *Disenchanted Night...*, s. 123–134; WILLIAMS Rosalind: *Dream Worlds. Mass Consumption in Late Nineteenth Century France*. Berkeley – Los Angeles – Oxford 1988, s. 85; NYE David E.: *American Technological Sublime*. New Baskerville 1996, s. 143–172.

⁵⁹⁴ O přijímání myšlenky britských politických elit o technologizaci a expertizaci státní správy viz: OTTER Chris: *The Victorian...*, s. 10–19.

⁵⁹⁵ Srovnání procesu elektrifikace v Evropě viz: MIKEŠ Jan: *Elektrifikace Československa do roku 1938*. Disertační práce. Univerzita Karlova 2016, nepublikováno, s. 48–142.

⁵⁹⁶ *Zákon ze dne 22. července 1919 o státní podpoře při zahájení soustavné elektrisace č. 438/1919 Sb.* a jeho novelizace z let 1924–1932; *Zákon ze dne 1. července o finanční podpoře elektrisace venkova č. 139/1926 Sb.* a jeho novelizace z let 1928–1946. Viz také: MIKEŠ Jan – EFMERTOVÁ Marcela: *Elektřina na dlani. Kapitoly z historie elektrotechniky v českých zemích*. Praha 2008, s. 64–81; EFMERTOVÁ Marcela: *Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století. studie k vývoji elektrotechnických oborů*. Praha 1999, s. 28–57.

⁵⁹⁷ Na Slovensku bylo k 1. lednu 1938 elektrizováno necelých 24,4 % obcí, zatímco v českých zemích 73,1 %. V průměru to představovalo 59,9 %. Panoval také rozdíl mezi městem a venkovem. K 1. lednu 1947 bylo na Slovensku elektrifikováno 40,2 % obcí, v českých zemích 84,6 %. V průměru tedy 74,7 %. Viz: PRŮCHA Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2: Období 1945–1992*. Praha 2011, s. 232.

elektrina zavedena do dalších 1123 obcí a na konci dvouletky, k 1. lednu 1949 bylo Československo elektrifikováno téměř z 83 %.⁵⁹⁸

Problém byl v tom, že v Sovětském svazu byla v letech 1925–1926 podpora elektrifikace postupně ztotožněna výlučně s podporou industrializace a toto splynutí bylo ještě více zvýrazněno s nástupem pětiletých plánů od roku 1928.⁵⁹⁹ V rozporu s deklarovaným významem osvětlení se otázka elektrifikace postupně omezila jen na oblast těžkého průmyslu, eventuálně mechanizaci zemědělství, zatímco zavádění veřejného osvětlení bylo odsunuto na vedlejší kolej. A právě tento přístup k veřejnému osvětlení začali uplatňovat i českoslovensští komunisté poté, co převzali moc.

6. 2. Sovětizace pouličního osvětlení v Československu

K 1. lednu 1949 byla v rámci novely zákona o elektrifikaci venkova otázka veřejného osvětlení explicitně vyňata z celostátních snah a svěřena do gesce národních výborů. Podle *Zákona 273/1949 Sb. o soustavné elektrisaci venkova: „k soustavné elektrisaci venkova nepatří výstavba zařízení pro veřejné osvětlení,*⁶⁰⁰ tedy dle definice z roku 1946 „*osvětlení ulic, veřejných cest, náměstí, veřejných sadů a podobných míst.*“⁶⁰¹ Elektrifikace venkova měla nyní jediný účel, kterým bylo elektrifikovat a industrializovat zemědělskou produkci, aby byla rychlejší, levnější a produktivnější, a aby bylo v zemědělství potřeba méně pracovníků, což by umožnilo jejich přesun do sektoru těžkého průmyslu.⁶⁰² Tedy zatímco v meziválečném období v momentě, kdy se soukromé společnosti rozhodly vystavět veřejné osvětlení, si mohly nárokovat úlevu z daní, případně stát přímo financoval výstavbu veřejného osvětlení,⁶⁰³ v poválečných podmínkách, kdy došlo ke znárodnění odvětví, byly alespoň dodávky pro veřejné osvětlení osvobozeny od daně z obratu, s nástupem první pětiletky došlo ke kroku přesně opačným směrem. Vyjmutí výstavby veřejného osvětlení

⁵⁹⁸ K 1. lednu 1949 byl poměr elektrifikace na Slovensku 51,9 %, v českých zemích 91,4 % a v průměru 82,6 %. Tamtéž, s. 232.

⁵⁹⁹ COOPERSMITH Jonathan: *The Electrification...*, s. 7.

⁶⁰⁰ *Zákon ze dne 19. prosince 1949 o soustavné elektrisaci venkova 273/1949 Sb., § 2.*

⁶⁰¹ *Vládní nařízení ze dne 10. prosince 1946, jímž se provádí zákon ze dne 21. února 1946, č. 31 Sb., o dani z obratu 233/1946 Sb., čl. 6.*

⁶⁰² Viz: Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954, stenoprotokoly, 38. schůze, 19. prosince 1949.

⁶⁰³ Viz: TÝLE Prokop: *Diskuse v tisku o státním programu elektrifikace v Československu do roku 1938.* Bakalářská práce. Univerzita Karlova 2016, nepublikováno, s. 20.

z přímé státní podpory a zrušení daňových úlev znamenalo v podmínkách, kdy se vše řídilo centrálním plánem a preferencí těžkého průmyslu, faktický konec výstavby osvětlení ulic a odsunutí celé této záležitosti na vedlejší kolej.

Tam kde už byla zavedena elektřina, záleželo na šikovnosti, organizačních schopnostech a štěstí zástupců toho či onoho národního výboru či místních obyvatel ve vyjednávání a organizaci zavedení veřejného osvětlení. Návod, jak toho dosáhnout, nabídl obyvatelům Československa slovenský film *Kozie mlieko* z roku 1950. Zde se o zavádění osvětlení zaslouhuje syn místního drobného rolníka Peter, který pracuje v továrně v přilehlém městě. Ve vsi, odkud pochází, organizuje brigádu dělníků, která sem jezdí jednou týdně v neděli, často už za tmy, pomáhat místním kopat jámy pro sloupy veřejného osvětlení. Během pár týdnů se jim podaří veřejné osvětlení do vsi zavést a jeho rozsvícení se stává velkou slavností. Tedy receptem měla být dobrovolnická brigáda dělníků a vesničanů ve volném čase, včetně noci. Stát se postaral o základní elektrifikaci kvůli mechanizaci zemědělství a místní se pak postarali o vykopání přípojky a zbudování sítě pouličních světel. *Kozie mlieko* byla ale jediná reprezentace zavádění veřejného osvětlení na venkově, a i zde se jednalo o postranní dějovou linku. Mnohem větší důraz byl při reprezentacích spojení technologií a venkova kladen na kolektivizační tematiku, v níž se symbolem pokroku stával traktor⁶⁰⁴ či stavba přehrady.⁶⁰⁵

I ve městech bylo zavádění veřejného osvětlení svěřeno do gesce národních výborů, což se nejvíce podepisovalo na veřejném osvětlení v nově budovaných městských částech. Pouliční osvětlení zde často nebylo vůbec zavedeno. Na důsledky tohoto přístupu si v říjnu 1956 stěžoval jeden z obyvatel nově postaveného bratislavského sídliště Ružinov. V ulicích sídliště prý večer panovala taková tma, že ten, kdo se ve čtvrti nevyznal, nemohl zde za tmy nic najít. Stěžoval si také, že tato tma skýtá příležitost nejrůznějším zlodějům, kteří zde pohodlně pod rouškou tmy vykrádají byty, a že tu mají problém také s voyery, kteří z pohodlí příkrovu tmy mohou pozorovat, „*ako sa ženy pred spaním zobliekajú.*“ Upozorňoval také,

⁶⁰⁴ Viz také: CATALANO Alessandro: *Rudá záře nad literaturou. Česká literatura mezi socialismem a undergroundem*. Brno 2008, s. 166–170.

⁶⁰⁵ Viz například příběh o stavbě Oravské přehrady: BIELIK Paľo, ŽÁČEK František – JARIABEK Ondrej – BIELIK Paľo: *Priehrada*. 1950.

že tato realita si protirečí se snahami o výstavbu a výbavu Ružinova jakožto nejmodernějšího sídliště své doby.⁶⁰⁶

Metaforická teze o skrze modernitu světlo přinášejícím socialismu byla tedy v praxi denodenně vyvracena tmou v nočních ulicích. Ani tam, kde bylo pouliční osvětlení již zavedeno, neexistovala žádná jistota, že po setmění bude skutečně svítit. V důsledku již zmiňovaných vysokých nároků na energetický sektor docházelo minimálně do poloviny 50. let k neustálým výpadkům zásobování elektřinou, v jejichž důsledku byly vypínány také pouliční lampy. Nic na tom nezměnilo ani zavádění nočních směn do sektorů, které měly pomoci k rychlejší výstavbě energetického průmyslu, ani údernické hnutí v uhelných revírech či posílení nočních směn v elektrárnách. Nepomohlo ani zavádění odběrových diagramů, které měly odběr elektřiny rovněž pomoci sladit a rovnoměrně rozložit, či přímé nabádání podniků k šetření energií.⁶⁰⁷ Ulice měst často bývaly téměř úplně pohrouženy do tmy, případně pokud dané město disponovalo plynovým osvětlením, zůstávaly svítit jen plynové lampy. V Praze jich bylo něco mezi 7 000 a přibližně 9 000 na město s milionem obyvatel.⁶⁰⁸ Odhad počtu potřebných lamp byl přitom vyhodnocen minimálně na 35 000 fungujících kusů, kterého Praha ani v případě fungující elektřiny a součtu všech druhů pouličního osvětlení nedosahovala.⁶⁰⁹ Navíc byly plynové lampy soustředěny jen na širší centrum, takže periferie zůstávala ponořena do tmy. Kromě toho měly plynové lampy mnohem menší svítivost než elektrické, a v momentě, kdy klesla teplota pod nulu, se kvůli srážení plynu často vůbec nerozsvítily. Navíc je museli ručně rozsvěcovat lampáři,⁶¹⁰ což skýtalo dojem, že Praha se spíše vrátila do poloviny 19. století, než že by byla hlavním městem moderního státu vstupujícího do druhé poloviny 20. století.

Stav veřejného osvětlení ve městě byl rovněž v přímém rozporu s jedním z nejčastějších argumentů pro jeho zavádění – s bezpečností. Zmínil to ve své stížnosti již

⁶⁰⁶ WEISS Karol: O tme, zlodejoch a koze v kúpeľni. In: *Večerník*. Roč. 1, č. 9, 10/10/1956, s. 2.

⁶⁰⁷ O odběrových diagramech například VP: Ze zasedání rady Ústředního národního výboru. Jak jsme na tom s proudem. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 294, 11/12/1956, s. 1.

⁶⁰⁸ Viz: MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy...*, s. 97; KÝ: Praha a záře velkoměsta. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 241, 10/10/1956, s. 1.

⁶⁰⁹ V roce 1956 bylo dle údajů pisatele článku v pražských ulicích 27 000 elektrických a 7 000 plynových lamp. Viz: Tamtéž.

⁶¹⁰ ŠK: Lampář rozsvěčující... (Bez názvu). Tamtéž, roč. 2, č. 36, 11/2/1956, s. 1; MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy...*, s. 101.

dotyčný občan z Ružinova a vypovídají o tom i policejní spisy. Tma zjednodušovala vykrádání bytů a nespolehlivost a řídkost osvětlení, které spíše zdůrazňovaly noční temnotu, skýtaly celkem dobré příležitosti k pouličnímu přepadení. Ačkoliv se neukazuje, že by noc byla nějak výrazně kriminogenní, faktem je, že v Praze na počátku 50. let docházelo k relativně častým nočním přepadením chodců. Kontext obecného nedostatku činil i z obyčejného kabátu či hodinek lákavý lup.⁶¹¹ Přestože ke kontrole a disciplinaci obyvatelstva vedoucí představitelé komunistické strany využívali především symbolické nástroje, ať už šlo o imperativ bdělosti a s ním spojené permanentní hledání špiónů a sabotérů či o imperativ noční práce a s ním spojené pracovní vypětí, v praxi to bylo právě v nočních ulicích, kde disciplinace a kontrola společnosti narážely na své limity.

Reálný stav osvětlení ulic československých obcí v určitém ohledu reflektovaly záběry na exteriéry či kulisy filmů, které vznikly v období první pětiletky a které čerpaly svůj námět ze současnosti. Filmy jako *Pětistovka*, *Karhanova parta*, *Bylo to v máji*, *Katka* apod. ukazovaly pouze sporadické a zlomkovité záběry, jen aby evokovaly fakt, že daný děj se odehrává v noci, tedy že postavy příběhu jdou na noční směnu nebo z ní. Natáčet v noci bylo spojeno s větší technickou náročností a bylo dražší, což byl v období první pětiletky opět problém. Většina scén se tedy odehrávala v interiérech továren či domácností, někdy pohostinských zařízení nebo kanceláří. Pokud chtěli tvůrci delší noční záběry, uchýlovali se téměř výhradně do kulis jako v případě filmu *Můj přítel Fabián* pro evokování ulic noční Ostravy, kde se ale tyto záběry pohybují na hranici věrohodnosti. Někdy se tvůrci záběrům nočního města raději úplně vyhnuli, jako v případě filmu *Pan Novák*. Aby evokovali noční město, rovnou se uchýlili k brzké ranní hodině, kdy začíná být světlo, ale lidé ještě spí. Ve filmu *Pára nad hrncem* z roku 1950,⁶¹² kde se část zápletky točí kolem nočních flámů jednoho z technických inženýrů, se tento fakt objevuje pouze v dialogích, zatímco záběry na vinárnu a ulici před ní jsou pouze denní. Film *V piatok trinástého* z roku 1953 ukazuje stav veřejného osvětlení v Bratislavě. Příběh se částečně odehrává ve vilových předměstích Bratislavy, kde exteriérové záběry mimoděk sice ukazují natažené elektrické vedení, zato pouliční lampy figurují pouze v širších a hlavních ulicích v centru města, na nábřeží Dunaje a v ulicích čtvrtí, které si

⁶¹¹ AHMP, f. Okresní soud trestní, neinventarizováno; ABS, f. Správa SNB hl. m. Prahy, Spisy F/I-2; F-2/1; I-3/1; I-5/1; I-6; I-6/1; I-11.

⁶¹² CIKÁN Miroslav, MOTTL Jaroslav – CIKÁN Miroslav. *Pára nad hrncem*. 1950.

nechaly postavit vyšší vrstvy v meziválečném období. I tak jich je ale poskrovnu, a jsou poskládány ze všech období dějin zdejšího veřejného osvětlení, od nízkých plynových lamp přes vysoké stožáry po lampy na převisích. Záběry na noční město jsou rovněž útržkovité a jen pro nastínění atmosféry.

Pokud chtěli tvůrci filmů ukázat pohyb v autě, jako v případě filmu *Slovo dělá ženu*, uchýlovali se k promítání předtočených záběrů na pozadí, které tento pohyb měly evokovat.⁶¹³ Roztřesené a nekvalitní záběry svým provedením ale připomínaly spíše počátek 20. let, ne-li přímo počáteční éru kinematografie na začátku 20. století. Tento film také upozorňoval na nutnost šetřit elektřinou. Hlavní postava filmu, inženýr Zach zde své dívce Jarmile po cestě z divadla vysvětluje, že kdyby tam do lustru „dali neón, ušetřili by dobrých pětáctýřicet procent“.⁶¹⁴ Záběry z nočních scén pak mimoděk ukazují, že pražské čtvrti vzdálenější od centra byly téměř úplně pohrouženy do tmy, protože na lampách chyběly žárovky.⁶¹⁵

Paletu reprezentací nočního prostoru doplňovaly přírodní kulisy, které otázku nočního osvětlení buď neřešily – v případě, kdy se jednalo o historické, pohádkové, nebo lyrické příběhy –,⁶¹⁶ nebo ji spojily s evokováním tmavé noci jakožto příležitosti, kdy jednájí záškodníci. Reprezentace tmavé noční krajiny ozářené pouze měsícem jakožto prostoru, odkud přicházejí sabotéři a záškodníci, se objevila například ve filmech *Slepice a kostelník*, *Lazy sa pohly* nebo *Mladé srdcia*, kde se k dokreslení atmosféry záškodníci scházeli za bouřky. Sice tu byly nataženy sloupy a kabely pro elektřinu, ale veřejné osvětlení chybělo. Ve spojení s imperativem bdělosti dodávala tmavá noční krajina filmům na tajemnosti a záškodnickým činům na hrozivosti. Některé reprezentace nočního prostoru kombinovaly obrazy tmavé přírodní krajiny, na jejímž pozadí vynikla alespoň nějaká světla města. Záškodníci přicházeli či unikali do tmy například v příbězích filmů *Případ Z-8*, *Milujeme* či *DS-70 nevyjíždí*. Světla naopak sloužila k jejich dopadení, ať už v počátečních záběrech filmu *Akce B* či závěrečných záběrech filmu *Expres z Norimberka*. I zde se ale většinou jednalo

⁶¹³ MACH Jaroslav, KARÁSEK Jiří – NOVÝ Oldřich – MACH Jaroslav: *Slovo dělá...*, 00:34:54–00:35:38.

⁶¹⁴ Tamtéž, 00:43:30–00:43:38.

⁶¹⁵ Tamtéž, 00:26:00–00:26:05.

⁶¹⁶ Viz: *Léto* (1948), *Divá Bára* (1949), *Plavecký mariáš* (1952), *Měsíc nad řekou* (1953).

o zlomkovité záběry mající za cíl dát divákovi najevo, že se daný děj odehrává v noci, ale nic víc.

Naopak důležitost světel nočního města a kvalitu jeho osvětlení v meziválečném období lze pozorovat na krátkém snímku z roku 1928 od Svatopluka Innemana *Praha v záři světel*, který vznikl na zakázku od Elektrických podniků hlavního města Prahy.⁶¹⁷ Tento časosběrný dokument ve dvanácti minutách zmapoval jednu noc v Praze. Ze snímku vystupuje snaha Prahu představit jako zářivou metropoli s výstavními světly, která nikdy nezhasne. V období první pětiletky ale žádná taková reprezentace Prahy nevznikla, důraz na světlo se pohyboval jen v rétorické deklarativní rovině, zatímco fakticky noci vládla tma.

6. 3. Změna paradigmatu?

Příklon pozornosti ke spotřebním aspektům života, který nastal po protestech proti měnové reformě roku 1953, se projevil i na zlepšení dodávek elektrické energie pro pouliční lampy. V březnu 1956 jeden z redaktorů deníku *Večerní Praha*, který začal vycházet v dubnu 1955, uvítal, že v zimě 1955–1956 konečně nastala situace, kdy „*nebylo nutno vypínat celé čtvrti jako jiné, minulé zimy*“.⁶¹⁸ V prosinci 1956 redaktoři tohoto večerníku bilancovali, že v letech 1950–1956 se svítivost veřejného osvětlení v Praze zvýšila o téměř 72 %, přičemž velký pokrok byl podle nich učiněn hlavně mezi jarem 1955 a podzimem 1956.⁶¹⁹ Zásahu připisovali technickému zlepšování v oblasti energetiky a také efektivitě nočních směn v energetickém průmyslu.⁶²⁰ Zvýšení svítivosti připisovali i výměně slabších žárovek za silnější a doplňování chybějících stožárů pouličních lamp. Další naděje vkládali do právě dokončované Slapské přehrady, která měla zajistit další zvýšení výroby elektřiny,

⁶¹⁷ INNEMAN Svatopluk: *Praha v záři světel*. Elektrické podniky hlavního města Prahy 1928, 22 min.

⁶¹⁸ SK – MK: Vítězové nad mrazy. Náš dík patří zaměstnancům elektráren a plynáren. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 62, 13/3/1956, s. 1.

⁶¹⁹ V roce 1950 bylo veřejné osvětlení intenzivní 787 000 kWh, v roce 1956 1 353 000 kWh. Například za rok 1956 mělo přibýt celkem 500 nových stožárů elektrického osvětlení. Viz: VP: Ze zasedání rady... Tamtéž, roč. 2, č. 294, 11/12/1956, s. 1.

⁶²⁰ Neisgn.: Ke thesím ÚV KSČ a vlády republiky Československé o dalším technickém rozvoji čs. průmyslu. Tamtéž, roč. 1, č. 153, 24/9/1955, s. 1.

a do mechanizace a automatizace energetického průmyslu.⁶²¹ V listopadu 1956 se v tisku objevila také myšlenka získávání elektřiny ze solární energie, ale jen v rovině experimentů.⁶²²

Téma přísunu elektřiny pro každodenní chod města, a především téma stavu veřejného osvětlení se v druhé polovině 50. let stalo jedním z ústředních motivů lokálního zpravodajství *Večerní Prahy*. Téma se často objevovalo u příležitosti bilancování minulé zimy nebo příprav na zimu nadcházející, kdy v důsledku chladnějšího počasí a delších nocí se zvýšila spotřeba elektřiny.⁶²³ Rok, co rok nabádali redaktoři k šetření a k dodržování odběrových diagramů.⁶²⁴ Někdy i přímo vyzývali, aby se pracovníci dobrovolně ve svém závodu zapojili do noční směny, čímž dle nich umožňovali: „*ještě více dbát o rozvržení odběru na všechny tři směny. To platí i o vysočanských závodech ČKD Sokolovo, AZKG a Středočeské strojírny, které by měly část dopoledního odběru přesunout na noční směnu.*“⁶²⁵ Informovali také o nápadu ředitele Energotrust národní podnik z července 1956, který ve vidině nadcházejícího zkrácení týdenní pracovní doby operoval s již zmíněnou čtvrtou směnou. Toto téma ale blíže nespecifikoval, ani se k němu nevrátil.⁶²⁶

Centrálním tématem se ale stala otázka osvětlení jakožto atributu velkoměstskosti Prahy. V rámci modernizace měly z pražských ulic postupně definitivně zmizet plynové lampy. V roce 1957 tak měly být vyměněny plynové lampy za elektrické například v ulicích pod Vyšehradem a úplná výměna všech plynových lamp v Praze měla být dokončena do roku 1963.⁶²⁷ Počítalo se také s postupnými rekonstrukcemi a modernizacemi stávajícího elektrického osvětlení. Do konce roku 1956 mělo být zrekonstruováno a obnoveno osvětlení Staroměstského náměstí a Pohořelce, Vinohrad a Žižkova, na rok 1957 byla naplánována rekonstrukce veřejného osvětlení ve Vršovicích a části Smíchova, a následně dál směrem k okrajům města. Jedině osvětlení tak zvaného Zlatého kříže, tedy spodní části Václavského

⁶²¹ VP: Ze zasedání rady... Tamtéž, roč. 2, č. 294, 11/12/1956, s. 1.

⁶²² Neisgn.: Energie ze slunečního světla. In: *Práce*. Roč. 12, č. 267, 4/11/1956, s. 6.

⁶²³ Elektrárnám s chladným počasím zároveň nastávaly komplikace kvůli zamrznutí palivového uhlí či chladicí vody. SK – MK: Vítězové nad mrazy.... In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 62, 13/3/1956, s. 1. V 50. letech se 90 % elektřiny vyrábělo v tepelných elektrárnách na uhlí. Viz: MK: Kde a jak spořit elektřinou. Tamtéž, roč. 3, č. 16, 19/1/1957, s. 1.

⁶²⁴ DT: Bude dost elektřiny? Tamtéž, roč. 3, č. 266, 11/11/1957, s. 1; MK: Kde a jak spořit... Tamtéž, roč. 3, č. 16, 19/1/1957, s. 1; VOV: Energetici v pohotovosti. Tamtéž, roč. 6, č. 304, 24/12/1960, s. 1.

⁶²⁵ MK: Kde a jak spořit... Tamtéž, roč. 3, č. 16, 19/1/1957, s. 1.

⁶²⁶ OŠ: Elektřiny bude dostatek... Tamtéž, roč. 2, č. 157, 4/7/1956, s. 1.

⁶²⁷ HS: V Neklanově ulici konečně pořádné osvětlení. Tamtéž, roč. 3, č. 114, 17/5/1957, s. 2; VOV: Vítězná cesta výbojek. Tamtéž, roč. 6, č. 125, 28/5/1960.

náměstí spolu s přilehlými ulicemi, Příkopy a Národní třídou, bylo považováno za prozatím dostačující, ale i zde mělo výhledově dojít k modernizaci (Obrázek 10).⁶²⁸

Obrázek 10: „Radost pohledět, říkáme si při večerní procházce po Národní třídě či Na příkopech. Konečně světlo, konečně dost světla, ale... Ale dvě dobře osvětlené ulice a Václavské náměstí světlo v městě neudělají. Na to musí pamatovat příslušní činitelé a především – co nejdříve! Aby Praha byla i po této stránce velkoměsto!“ Zdroj: Večerní Praha. Archiv hlavního města Prahy.⁶²⁹

S tím, jak se blížilo patnácté výročí konce druhé světové války, a především druhá celostátní Spartakiáda, u níž se očekávalo, že do Prahy přitáhne nejen statisíce cvičenců a diváků, ale také novináře z východního i západního bloku,⁶³⁰ se téma veřejného osvětlení dostalo do centra pozornosti. Praha měla být zářivým městem socialismu. Návštěvníkům druhé celostátní Spartakiády se měla Praha jevit jako kvalitně a hustě osvětlené moderní město, které si svou prestiží nezadá s žádným evropským velkoměstem. Novinářům

⁶²⁸ KÝ: Praha a záře.... Tamtéž, roč. 2, č. 241, 10/10/1956, s. 1–2; VP: Bude v Praze více světla? Tamtéž, roč. 4, č. 65, 18/3/1958, s. 1; VOV: Stín a tma dostává výpověď. Tamtéž, roč. 4, č. 239, 10/10/1958, s. 1.

⁶²⁹ Nesign: Radost pohledět. In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 254, 29/10/1959, s. 1.

⁶³⁰ Viz: ROUBAL Petr: *Československé spartakiády*. Praha 2016, s. 273–305; MACURA Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha 2008, s. 147–165.

ze západního bloku pak měla krása noční Prahy ukázat, že socialismus je moderní a vyspělý hospodářsko-společenský systém.⁶³¹ Jakožto moderní technologický fenomén začaly být na přelomu let 1958–1959 v pražských ulicích na druhý pokus montovány rtuťové výbojky.⁶³² Ty měly mnohem větší svítivost než žárovky a navíc měly i menší spotřebu energie a delší trvanlivost.⁶³³ Jejich instalací měla Praha držet krok se západoevropskými městy, kde v této době představoval tento způsob osvětlení ulic již běžný standard.⁶³⁴

V rétorické rovině sice došlo ke změně přístupu, v němž se pozornost nyní obrátila k reprezentativitě osvětlení, a kde se referenčním bodem stávala také města západního bloku, ale navzdory deklaracím o modernizacích, nedošlo ani tentokrát k nějaké zásadnější změně paradigmatu praktického přístupu k veřejnému osvětlení. Zákon z roku 1957 o výrobě, rozvodu a spotřebě elektřiny jen zopakoval principy obecného opomíjení systematictějších investic do pouličního osvětlení: „*O zřizování a provozování zařízení sloužících nebo určených k osvětlování veřejných prostranství (zařízení pro veřejné elektrické osvětlení) pečují výkonné orgány národních výborů. Energetické podniky nejsou investory těchto zařízení ani nehradí jejich stavební, provozovací a udržovací náklady.*“⁶³⁵ V praxi tedy hlavní břemeno výstavby a modernizace osvětlení dál zůstávalo na národních výborech a komunálních podnicích, které ale na celostátní úrovni neměly výraznější vliv na ekonomické rozhodování. V podmínkách centrálně plánované ekonomiky to znamenalo soustavné opomíjení celé záležitosti, navzdory tezím o snahách vtisknout Praze skrze noční osvětlení punc velkoměstskosti.

I v druhé polovině 50. let přetrvávaly typické problémy. Elektrické lampy často nefungovaly, jak měly. Kvůli nekvalitnímu materiálu, nedostatku náhradních dílů a také

⁶³¹ ZELENKA Jan: Epištola třetí: všem světloňošům. In: *Večerní Praha*, roč. V., č. 275, 23. listopadu 1959, s. 3.

⁶³² V roce 1956 došlo k pokusu o namontování rtuťových výbojek na Stalinově třídě a Staroměstském náměstí, ale musely být kvůli špatné kvalitě světla, poruchovosti a dlouhé době rozsvěcení v zimě odmontovány. To stejné se v roce 1958 stalo v ulici Jugoslávských partyzánů. Rtuťové výbojky na vinohradské Stalinově třídě se podařilo úspěšně namontovat až v březnu 1960.

⁶³³ Podle technických údajů svítla výbojka o 125 W stejně jako žárovka o 300 W. Životnost měla místo 1000 až 5000 hodin.

⁶³⁴ P. P.: Zářivky vítězí. In: *Květy*. Roč. 4, č. 12, 23/3/1954, s. 6; KÝ: Praha a záře.... In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 241, 10/10/1956, s. 1; VP: Bude v Praze... Tamtéž, roč. 4, č. 65, 18/3/1958, s. 1; KOŘ: Ve světle rtuti? Tamtéž, roč. 4, č. 115, 19/5/1958, s. 1; VOV: Stín a tma... Tamtéž, roč. 4, č. 239, 10/10/1958, s. 1.; MK: Světlejší výlohy i ulice. Tamtéž, roč. 5, č. 25, 30/1/1959, s. 2; VP: Světlo opět na programu. Tamtéž, roč. 5, č. 64, 17/3/1959, s. 2; HV: Světelená lázeň – výbojky v houfech. Tamtéž, roč. 5, č. 217, 15/9/1959, s. 1.

⁶³⁵ *Zákon ze dne 19. prosince 1957 o výrobě, rozvodu a spotřebě elektřiny (elektrisační zákon) 79/1957 Sb., § 8.*

montérů a údržbářů, řada pouličních lamp vůbec nefungovala. Viditelným problémem byla obrovská spotřeba žárovek, daná jejich špatnou kvalitou. Už v roce 1956 se ukázalo, jak se situace podceňovala. Roční spotřeba žárovek byla plánována na 65 000 kusů za rok, což při tehdejšímu počtu 24 000 elektrických lamp představovalo ani ne tři žárovky na lampu. Jenže už počátkem října 1956 „se ráno vybralo posledních 200 kusů“⁶³⁶ náhradních žárovek a nebylo jasné, odkud pracovníci potom měli náhradní žárovky brát. Tento problém byl kontinuální. V roce 1958 byla spotřeba náhradních žárovek plánována na 70 000 kusů ročně, skutečná spotřeba byla ale trojnásobná.⁶³⁷ Řada pouličních lamp tedy dál nesvítala, což připomínalo spíše situaci počátku 50. let a ocitalo se v rozporu s deklaracemi o snaze zesvětlit noční ulice Prahy.

Ani plynové lampy se nedařilo vyměňovat podle původních představ. Oproti roku 1956, kdy v ulicích Prahy svítalo 7000 plynových lamp, jich v roce 1959 svítalo ještě 6231.⁶³⁸ Výměna tedy postupovala tempem necelých 300 lamp ročně. V srpnu roku 1960 bylo v Praze v provozu ještě 6 000 plynových lamp.⁶³⁹ Při tomto tempu výměny se rok 1963 jakožto cíl konečného zmizení plynových lamp z pražských ulic ukazoval jako naprosto nerealistický a výsledný moment vycházel při dobré vůli na rok 1980.

Problém pro funkčnost a modernizaci osvětlení představovala také nesoučinnost státních orgánů při výrobě zařízení a součástek pro veřejné osvětlení. Zdroje na vývoj a výrobu rozvodných sítí, kabelů, stožárů či žárovek byly nedostatečné. Problémy s kvalitou materiálu přetrvávaly a panoval nedostatek surovin pro vývoj a výrobu i pro nákup kvalitnějších materiálů ze zahraničí.⁶⁴⁰ Kontinuální požadavky na pracovníky do průmyslových odvětví vedly k nedostatku pracovníků ve službách, kteří by osvětlení instalovali a udržovali. Pracovníci ve vývoji, kteří by mohli přijít s řešeními, která by umožnila efektivní modernizaci, zrychlení montáže a výroby či úsporu energie, neměli k tomu dostatečnou kvalifikaci a také jich bylo málo.⁶⁴¹ Problémem byla také chaotičnost kompetencí a neexistující koordinace na úrovni jednotlivých podniků a institucí, které měly

⁶³⁶ KÝ: Praha a záře... In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 241, 10/10/1956, s. 2

⁶³⁷ VP: Bude v Praze... Tamtéž, roč. 4, č. 65, 18/3/1958, s. 1

⁶³⁸ ÍK: Světla nad večerní Prahou. Tamtéž, roč. 6, č. 206, 31/8/1960, s. 1.

⁶³⁹ Tamtéž.

⁶⁴⁰ Problém byl například s nedostatkem křemíku. Viz: MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy...*, s. 105–108.

⁶⁴¹ Neisign.: Celá Tesla do školy? Tamtéž, roč. 6, č. 22, 22/1/1960, s. 1.

otázku osvětlení v gesci, takže nebylo úplně jasné, jaký podnik by se měl věnovat vývoji, jaký montážím a jaký projektování. Stávalo se tedy například, že byla připravena výměna žárovek za výbojky, ale věc ztroskotala na faktu, že předtím nedošlo k modernizaci přenosových sítí. Jindy zase byl dodán jen zlomek potřebných výbojek nebo se zpozdily dodávky jejich součástí.⁶⁴² Už v březnu 1958 Rada Ústředního národního výboru Hlavního města Prahy vyzvala příslušná ministerstva k rozšíření kompetencí místních samospráv, aby tyto měly lepší přehled o distribuci zdrojů a pracovníků a mohly je ovlivňovat, ale bezvýsledně.⁶⁴³

V srpnu 1959 se plán nového osvětlení ke Spartakiádě ocitl ve skluzu,⁶⁴⁴ který se podařilo alespoň částečně dohnat teprve těsně před jejím konáním za cenu práce montérů „*od čtyř ráno do setmění, [včetně] neděl a svátků.*“⁶⁴⁵ I přes řadu komplikací a problémů se nakonec s vypětím podařilo modernizovat osvětlení většiny pražských ulic, kde se návštěvníci Spartakiády měli pohybovat. Těmito ulicemi byl Zlatý kříž, tedy spodní část Václavského náměstí s přilehlými ulicemi Příkopy a Národní třídou, horní část Václavského náměstí, „*třída Vítězného února, Washingtonova, v posledních dnech i Štěpánská.*“⁶⁴⁶ V únoru 1960 podle zpráv v tisku „*cesta pro výbojky je už připravena v Opletalově, na náměstí Maxima Gorkého, brzy se montéři přestěhují do Hyberské, Jindřišské.*“⁶⁴⁷ V plánu bylo zlepšení osvětlení hlavních tříd na Vinohradech a v Karlíně, a také parků, vltavských nábřeží a mostů. Měly být osvětlené také různé trasy ze středu města na Strahovský stadion, okolí Strahovského stadionu a příjezdové komunikace do Prahy: „*Bělohorská, Kladenská, Plzeňská, Pionýrů, Leninova.*“ Moderní rtuťové výbojky měly být k dispozici také „*pro Zbraslavskou silnici od Palackého mostu až na konečnou trolejbusu, v Malé Chuchli,*

⁶⁴² HV: Světelné úsměvy a vrásky. Tamtéž, roč. 5, č. 188, 12/8/1959, s. 1.

⁶⁴³ VP: Bude v Praze... Tamtéž, roč. 4, č. 65, 18/3/1958, s. 1

⁶⁴⁴ HV: Světelné úsměvy... Tamtéž, roč. 5, č. 188, 12/8/1959, s. 1.; ZM: Zlatý kříž v lesku? Tamtéž, roč. 5, č. 212, 9/9/1959, s. 1; MK: Výbojky na Příkopech příští týden kompletní? Tamtéž, roč. 5, č. 247, 20/10/1959, s. 1. HV: Injekce pro pražské světlo. Tamtéž, roč. 6, č. 27, 2/2/1960, s. 1; HV: Proud světla – s háčkem. Tamtéž, roč. 6, č. 56, 7/3/1960, s. 2.

⁶⁴⁵ VOV: Vítězná cesta... Tamtéž, roč. 6, č. 125, 28/5/1960.

⁶⁴⁶ HV: Injekce... Tamtéž, roč. 6, č. 27, 2/2/1960, s. 1.

⁶⁴⁷ Tamtéž.

stejně tak na druhém břehu až ke konečné sedmnáctky, dál potom Nádražní ulice na Smíchově a Českomoravská.“⁶⁴⁸ Celkem bylo zmodernizováno osmdesát kilometrů ulic.⁶⁴⁹

V srpnu 1960 v završení spartakiádního vypětí instalovali pracovníci Energetických rozvodných závodů poslední z 11 000 plánovaných výbojkových světel, která nakonec lemovala síť 95 km pražských ulic. Díky tomu se Praha údajně posunula „ve světovém žebříčku v hodnocení veřejného osvětlení z dosavadního 31. místa na jedenácté.“⁶⁵⁰ Praha se dle těchto ukazatelů prý „konečně podobala velkoměstu“, mohla ukázat „druhou tvář čtyřiaadvacetihodinového života s novými rysy a novou krásou“ a svůj lesk a jas.⁶⁵¹ Díky výbojkovým světlům se podle vedoucího montážních prací veřejného osvětlení z výšky pražské noční ulice třpytily jako „šňůra perel“.⁶⁵² Při chůzi ulicemi se obyvatelům a návštěvníkům Prahy nyní „rozsvítily oči“ a návštěvníci města již nemuseli mít z Prahy „temný dojem“.⁶⁵³ Výsledek spartakiádního vypětí se následně objevil také v celovečerním filmu *Valčík pro milión*, který měl premiéru 10. března 1961.⁶⁵⁴ Na pozadí zápletky milostného příběhu hudebníka a cvičenky, kteří přijeli do Prahy na Spartakiádu a zamilují se do sebe, ukazuje film jak záběry na Strahovský stadion s cvičením, tak krásu rozsvícené noční Prahy.

Právě argument prestiže velkoměsta, jasu a záře, a čtyřiaadvacetihodinového koloběhu života ve městě znamenal proměnu paradigmatu, kdy se z nepřátelské noci stávala noc, na jejímž popředí vynikala краса a prestiž Prahy aspirující na status evropského velkoměsta. Docházelo tak k paradoxu, kdy v legislativní rovině a rovině hospodářské organizace státu veřejné osvětlení zůstávalo vedlejší záležitostí a plán osvětlení se podařilo stihnout jen díky usilovné a přesčasové práci vývojářů, výrobců a montérů, a na druhé straně se změnil pohled na noční město, které se nyní ocitalo v popředí zájmu jakožto vitrina socialistické modernity v osvětlení.

⁶⁴⁸ VOV: Vítězná cesta... Tamtéž, roč. 6, č. 125, 28/5/1960.

⁶⁴⁹ HV: Injekce... Tamtéž, roč. 6, č. 27, 2/2/1960, s. 1.

⁶⁵⁰ ÍK: Světla nad večerní... Tamtéž, roč. 6, č. 206, 31/8/1960, s. 1.

⁶⁵¹ VOV: Stín a tma... Tamtéž, roč. 4, č. 239, 10/10/1958, s. 1; HV: Injekce... Tamtéž, roč. 6, č. 27, 2/2/1960, s. 1.

⁶⁵² ÍK: Světla nad večerní... Tamtéž, roč. 6, č. 206, 31/8/1960, s. 1.

⁶⁵³ VP: Světlo opět... Tamtéž, roč. 5, č. 64, 17/3/1959, s. 2; TOMÁŠEK Dušan: Výboj výbojek. In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 282, 1/12/1959, s. 2; HV: Injekce... Tamtéž, roč. 6, č. 27, 2/2/1960, s. 1.

⁶⁵⁴ MACH Josef – PROCHÁZKA Jan – MACH Josef: *Valčík pro milión*. 1961.

Změna pohledu na noční město se promítla i do filmového média, které v druhé polovině 50. let divákům nabízelo čím dál častější a delší záběry na noční Prahu a život v ní.⁶⁵⁵ Ve filmových záběrech se krajina nočního města znovu postupně stávala neodmyslitelnou kulisou pro téměř všechna témata. Film *Roztržka* s civilním příběhem manželské krize zavedl diváka na Václavské náměstí i do ulic nočního Karlína. *Zářijové noci* rovněž ukázaly noční Václavské náměstí a také Vinohrady. Ve filmu *Snadný život*, který měl premiéru 18. října 1957,⁶⁵⁶ rozehráli tvůrci hru světla a stínů pod Palackého mostem na Smíchovské straně, které bylo kulisou romantické procházky pro zamilované. Film *Štěňata*, který měl premiéru 21. března 1958,⁶⁵⁷ provedl diváka nočními ulicemi od Václavského náměstí po periferii. *Sny na neděli*, který měl premiéru 28. srpna 1959,⁶⁵⁸ diváka zavedl mimo jiné i na noční Florenc. *Kruh*, který měl premiéru 20. listopadu 1959,⁶⁵⁹ opět reprezentoval mimo jiné i oblíbený motiv nočního Václavského náměstí. Obecně se filmové reprezentace nočního města soustředily především na Prahu a v ní často diváka zaváděly na noční Václavské náměstí. Záběry na Václavské náměstí se světly a davy lidí evokovaly onu kýženou velkoměstskost Prahy, o níž psal tisk. Pro diváky musely být tyto záběry atraktivní, jelikož se s největší pravděpodobností jednalo o nejosvětlenější a nejvelkoměstštější prostor v Československu. Fakticky pak tyto záběry, stejně jako i články v tisku, vlastně navazovaly na meziválečné prostorové pojetí Československa, kde rovněž Václavské náměstí představovalo jakýsi středobod nočních světla – jak to nabídl i Innemanův film.

Objevovaly se ale i civilnější záběry z okrajovějších částí Prahy, které se obešly bez Václavského náměstí. Filmy jako *Páté kolo u vozu*, který měl premiéru 18. dubna 1958, nechal divákům nahlédnout do nočních ulic Vinohrad mimo hlavní třídy. Příběh *Žižkovské romance*, která měla premiéru 9. května 1958,⁶⁶⁰ zavedl diváky do ulic setmělého Žižkova osvětlených žárovkovými lampami na převěsech. Noční záběry v komedii *Hlavní výhra*, která měla premiéru 15. května 1959,⁶⁶¹ rovněž ukazovaly noční Žižkov, tentokrát v barvách.

⁶⁵⁵ Vzniklo i pár filmů odehrávajících se v městském prostoru mimo Prahu, například *Mezi nebem a zemí* (1958) z Pelhřimova, *Tři tuny prachu* (1960) z Ostravy, *Šťastie přide v nedělu* (1959) z Bratislavy.

⁶⁵⁶ MAKOVEC Miloš, TOBOLOVÁ Helena – BRDEČKA Jiří: *Snadný život*. 1957.

⁶⁵⁷ NOVÁK Ivo, FORMAN Miloš – NOVÁK Ivo: *Štěňata*. 1958.

⁶⁵⁸ GAJER Václav, HOFMAN Ota: *Sny na neděli*. 1959.

⁶⁵⁹ RYCHMAN Ladislav, SMETANOVÁ Jindřiška – RYCHMAN Ladislav: *Kruh*. 1959.

⁶⁶⁰ ZEMAN Bořivoj, KARÁSEK Jiří – ZEMAN Bořivoj: *Páté kolo u vozu*. 1958.

⁶⁶¹ NOVÁK Ivo, ZELENKA Otto – NOVÁK Ivo: *Hlavní výhra*. 1959.

Do nočních ulic obytných čtvrtí diváka zavedl také *Dům na Ořechovce*,⁶⁶² který měl premiéru 16. října 1959 či *Zlé pondělí* s premiérou 14. října 1960.⁶⁶³ *Taková láska*, která měla premiéru 2. října 1959,⁶⁶⁴ prováděla diváka romantickými zákoutími Prahy osvětlenými slabšími žárovkami. Filmové reprezentace zde ukazují mnohem skromněji osvětlené ulice, kde se fungující osvětlení nicméně jeví jako klasická součást krajiny nočního města, která snese i delší filmové záběry.

V praxi ale v okrajovějších částech města dál přetrvávaly problémy dané ekonomickým zanedbáváním veřejného osvětlení. Například na Ořechovce nebo Spořilově ještě v srpnu 1959 bylo veřejné osvětlení řešeno provizorním způsobem. Jiné části města měly osvětlení sice systematictější, ale vzdálenost mezi jednotlivými lampami se tu pohybovala i v délce sedmdesáti metrů.⁶⁶⁵ S problémy funkčnosti osvětlení se dlouhodobě potýkali obyvatelé Smíchova a Strašnic.⁶⁶⁶ Sice se deklarativně počítalo se zlepšením osvětlení v okrajových částech města a na sídlištích, včetně nově budovaných Petřín,⁶⁶⁷ ale je dost možné, že věc nakonec měla obdobný konec jako v Poštovské ulici ve Vysočanech. Kvůli nečinnosti veřejné správy se obyvatelé ulice rozhodli si vykopat jámy pro sloupy veřejného osvětlení i kabely raději sami, aby tak alespoň trochu urychlili zavedení pouličního osvětlení.⁶⁶⁸

Modernita, velkoměstskost a technické výdobytky tak zůstávaly omezeny na místa, která měla sloužit jakožto vitrína, respektive na noční centrum Prahy, kterým bylo Václavské náměstí a přilehlé ulice. Často navíc zůstávala v rovině rétorických obrátů. Články v lokálním tisku byly plné čísel a plánů, které redaktoři neustále poopravovali, snižovali, pak zase zvyšovali. Každý krok k lepšímu osvětlení vítali a vyjadřovali naděje na další zlepšení, které ale často končily zklamáním. I realizované plány se dostávaly do skluzu, nebo byly

⁶⁶² DELONG Vladislav, ZELENKA Otto – DELONG Vladislav: *Dům na Ořechovce*. 1959.

⁶⁶³ VOŠMIK Milan, NÝVLT Václav – VALÁSEK Jan: *Zlé pondělí*. 1960.

⁶⁶⁴ WEISS Jiří, BRDEČKA Jiří – WEISS Jiří – KOHOUT Pavel. *Taková láska*. 1959.

⁶⁶⁵ HV: Světelné úsměvy... In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 188, 12/8/1959, s. 1.

⁶⁶⁶ VOV: Trpělivost pro světlo. *Tamtéž*, roč. 6, č. 248, 19/10/1960, s. 2.

⁶⁶⁷ VOV: Stín a tma... *Tamtéž*, roč. 4, č. 239, 10/10/1958, s. 1; MK: Připravují světlo pro Prahu. *Tamtéž*, roč. 5, č. 108, 11/5/1959, s. 1; VP: Světlo opět... *Tamtéž*, roč. 5, č. 64, 17/3/1959, s. 2; HV: Letná v novém světle. *Tamtéž*, roč. 6, č. 29, 4/2/1960, s. 2; HV: Zima versus výbojky. *Tamtéž*, roč. 6, č. 111, 12/5/1960, s. 2.

⁶⁶⁸ VP: Posvětili si na světlo. *Tamtéž*, roč. 6, č. 275, 21/11/1960, s. 1. O problémech viz také: VOV: Svítání na sídlištích? *Tamtéž*, roč. 6, č. 273, 18/11/1960, s. 1; SCH. M: Park plný tmy. *Tamtéž*, roč. 6, č. 236, 5/10/1960, s. 2.

naplněny jen z části. V podmínkách, kdy záležitosti veřejného osvětlení byly svěřeny do gesce lokálních samospráv, které ale nedisponovaly téměř žádnými prostředky, jak alokovat zdroje, kompetence a úkoly, nebylo možné, aby veřejné osvětlení bylo skutečně systematické a spolehlivé. Nespolehlivost používaných materiálů prohlubovala tuto tmu nočních ulic Prahy – a lze předpokládat, že situace byla obdobná ve všech ostatních městech. Docházelo tak k paradoxní situaci, kdy tma v ulicích spíše omezovala kontrolu prostoru a ten, kdo si přál toulat se nepozorován, měl k tomu skutečně volné pole. Pokud se ve městě dobře vyznal a věděl, jak se vyhnout potenciálně nebezpečným místům, nabízela mu noc jedinečnou svobodu.

7. KAPITOLA

NEONY

*Když Praha za noci
zazáří neonem,
není mi pomoci,
já slyším pojd' honem.*

(Píseň z filmu *Světáci*, 1969)⁶⁶⁹

Ulice československých měst byly po válce plné konstrukcí, na nichž v meziválečném období bývaly upěvněné neonové reklamy. V meziválečném období totiž neonová světla představovala nedílnou součást nočního prostoru snad každého středně velkého i většího města v Československu. Různě barevné a blikající reklamy na nejrůznější výrobní značky, menší obchody i větší obchodní domy zde doplňovaly pouliční osvětlení, stejně jako neonové nápisy s názvy sídlících firem, barů, kin a nočních podniků, přičemž některé z nich byly výsledkem experimentů světelných architektů.⁶⁷⁰ Jakožto nový fenomén představovaly neonové reklamy výraz modernity daného města a také jeho prestiže a bohatosti obchodního ruchu i nočního života.⁶⁷¹ Čím více neonů, tím rušnější život, tím větší prestiž. Neonové osvětlení bylo pokládáno za krásné, za zdroj fascinace a příležitost k obdivu.

⁶⁶⁹ ŠTERCL Jaroslav: *Když Praha za noci zazáří neónem*. 1969.

⁶⁷⁰ BENDOVÁ Eva: *Neony a světla reklam*. Praha 2018, s. 27–84.

⁶⁷¹ Jejich předchůdce byly žárovky v pásu, které se od konce 19. století používaly k lemování výkladních skříní, aby upoutaly pozornost kolemjdoucích na vystavované zboží. Od konce 19. století experimentoval francouzský vynálezce Georges Claude s neonovými trubicemi. V roce 1910 svůj vynález předvedl na světové výstavě v Bruselu. Původně měl záměr neony nahradit žárovky v domácnostech a úřadech, ale to se ukázalo jako technicky neproveditelné. Naproti tomu červená barva, kterou vydával osvětlený plyn neon a možnost podle druhu inertního plynu měnit barvu světla, přesvědčila jeho spolupracovníka Jacquese Fonsequa specializujícího se na reklamu, aby zkusili toto světlo využít právě pro reklamní účely. Výhodou neonů také bylo, že skleněné trubice, v nichž tyto plyny svítily, se daly snadno ohýbat a skládat do nejrůznějších tvarů, a mohly tak tvořit nápisy a obrazce. Také byly lehké, snadno upevnitelné a snadno převozní a opravitelné. Šlo také různě časovat jejich rozsvícení a vypínání, ztlumování a zesilování i barevné proměny, což dodávalo celou řadu efektů jako dojem pohybu, měnících se tvarů, různých optických her. Výhodou neonů byla také malá spotřeba elektrické energie (desetkrát nižší než u žárovek) a vysoká svítivost. Neony se začaly po světě ve velkém šířit po první světové válce. Viz: GROMA Patrik – NOVÁK Milan – PFLIEGEL Miroslav – ŠTANSKÝ Peter: *Žilina...*, s. 63.

Během války ale drtivá většina neonů v ulicích zhasla kvůli povinnosti zatemnění a také kvůli arizacím majetků, v jejichž důsledku řada firem zanikla. Nevyužívání a neúdržba neonových světel vedly ke korozi soustav a konstrukcí, na nichž byly nápisy připevněny, a ze světelných trubic vyprchal plyn. K tomu se v závěru války přidaly destrukce v důsledku bombardování a pozemních bojů. Po válce pak neonové osvětlení ovlivnily konfiskace majetku „*Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů,*“ v jejichž důsledku další firmy zanikaly či přecházely do národní správy, a také vlna postátnění v říjnu 1945.⁶⁷² Neonová světla tedy většinou vyhasla a zůstaly jen konstrukce jako jejich připomínka.

7. 1. Obtížná obnova neonových světel

Po válce nicméně poptávka po neonových reklamách stoupala. Své služby těm, kdo chtěli instalovat neonové reklamy, nabízely specializované firmy, jako například brněnský podnik Neon pana Burkerta, který oznamoval, že „*po dvaceti letech zkušeností doma i za hranicemi vyrábíme světelné reklamy s nejsvědomitějším vypracováním a přiměřenými cenami.*“⁶⁷³ Obnova ale byla obtížná a pomalá, výdaje na neonovou reklamu bezesporu představovaly až jednu z posledních investičních položek firem a podniků. Například v Brně byl počet neonů v roce 1947 vyčíslen na 200 kusů, což dle jedné čtenářky deníku *Naše pravda* bylo zoufale málo a prý jen podtrhovalo „*ospalý večerní a noční život*“ poválečného Brna.⁶⁷⁴ Snahu ukázat obnovený lesk nočního města, tentokrát ale Prahy, projevil film *Až se vrátíš*, který měl premiéru 23. ledna 1948.⁶⁷⁵ Hned v úvodních titulcích mohl divák spatřit sestřih různých neonů tehdejší Prahy, především z Václavského náměstí. Šlo vesměs o zábavní a pohostinské podniky, které měly v meziválečném duchu evokovat bohatost pražského nočního života, a neony diváka zavedly i do varieté Alhambra. Ve filmu

⁶⁷² Dekret presidenta republiky ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů č. 5/1945 Sb.; Dekret presidenta republiky ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa č. 12/1945 Sb.; Dekret presidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech č. 16/1945; Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků 100/1945; Dekret presidenta republiky o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského č. 101/1945 Sb.; Dekret presidenta republiky o znárodnění akciových bank č. 102/1945 Sb.; Dekret presidenta republiky o znárodnění soukromých pojišťoven č. 103/1945 Sb.

⁶⁷³ Reklama na podnik Neon. In: *Naše pravda*. Roč. 1947, č. 244, 18/10/1947, s. 7.

⁶⁷⁴ BLANKA R.: Továrna na krásu velkoměst. Reportáž čtenářů. In: *Naše pravda. List komunistické strany Československa. Deník zlínského kraje*. Roč. 1947, č. 299, 24/12/1947, s. 1.

⁶⁷⁵ KRŠKA Václav, ŘEZÁČ Václav – KRŠKA Václav: *Až se vrátíš*. 1948.

Znamení kotvy, který měl premiéru 31. října 1947 a který se odehrával v uličkách bratislavského přístavu na Dunaji, byl blikajícím neonem označen vstup do hotelu Esplanade, jakoby označoval vstup do velkého světa.⁶⁷⁶ Ještě v prosinci roku 1948 se v tisku objevila reklama na jinou brněnskou firmu zabývající se výrobou neonových reklam Neon – Čech – Brno, která dosud dodala celkem „3 brněnské neony na postupné zapínání slov a písmen“, a to pro deník Rovnost, firmu Výběr a bonbony Lesněnky z továrny na cukrovinky DIMO Brno.⁶⁷⁷ Tím ale výskyt a reprezentace neonových světél narážely na své limity.

Používání reklamních neonových světél po válce v principu naráželo na logiku snahy o vytvoření nového hospodářského řádu. Už během války a těsně po ní ztratily mnohé reklamy smysl kvůli arizacím a konfiskacím. Druhá vlna zestátnění v letech 1948–1949 a tlaky na socializaci živností dovršovaly majetkovou rekonfiguraci, v níž v podstatě všechny podniky byly státní. Postátňovaná ekonomika ale z logiky věci reklamu nepotřebovala. Veškeré výtěžky tak jako tak měly připadat státu, který je následně redistribuoval. Podniky měly solidárně kooperovat a doplňovat se. Boj o zákazníky byl tudíž zbytečný. Z komunistického pohledu byla navíc neonová světla vrcholem nevkusu a kapitalistické dekadence. V meziválečném období totiž prý byla: „reklamou pro vzájemně se ubíjející obchod a lákadlem k odbytu nekvalitního zboží.“⁶⁷⁸ Ve složitých podmínkách energetických výpadků se navíc vůbec pomyslení na výrobu a instalaci neonových reklam jeví jako neadekvátní luxus. Noční prostor československých měst na přelomu 40. a 50. let byl tedy až na výjimky, které přečkaly všechny majetkové změny a dosud se nerozbily, bez neonových nápisů.

V době první pětiletky byl naopak do veřejného prostoru měst i vesnic zaváděn specifický druh osvětlení, kterým byly pěticípé rudé hvězdy. Některé sestávaly z žárovek, jiné dokonce z neonů, které tak svého uplatnění našly v této formě.⁶⁷⁹ Světelné soustavy rudých hvězd figurovaly na průmyslových závodech, dolech, hutích, veřejných institucích i zemědělských družstvech, ale rozsvěcely se pouze v momentě, kdy daný podnik plnil

⁶⁷⁶ ČÁP František, DRDA Jan – ČÁP František. *Znamení kotvy*. 1947.

⁶⁷⁷ Reklama na podnik Neon – Čech – Brno. Tamtéž, In: *Naše pravda. List komunistické strany Československa. Deník zlínského kraje*. Roč. 1948, č. 298, 22/12/1948, s. 5

⁶⁷⁸ KUBÍČEK Alois: Výkladce a krámy. In: *Večerní Praha*, Roč. 1, č. 193, 11/11/1955, s. 2.

⁶⁷⁹ Už v roce 1946 byla v Plzni vyrobena a rozsvícena neonová komunistická hvězda, která byla „jedinou ve střední Evropě“. Viz: FERRA J. J.: Plzeňská hvězda a neon. In: *Pravda. Deník Komunistické strany Československa*. Roč. 2, č. 161, 16/7/1946, s. 3.

hospodářský plán.⁶⁸⁰ Svítící hvězdy tak sloužily k vyzdvižení, nebo naopak ke stigmatizaci daného závodu. Směrem ke kolemjdoucím komunikovaly, jak si daný závod stojí, a byly tímto způsobem i prostředkem veřejné kontroly daného podniku. Nesvítící rudá hvězda mohla také poskytnout vysvětlení na otázky hospodářských problémů a mohla indikovat jejich (spolu)viníka. Směrem k zaměstnancům daného podniku rudé hvězdy komunikovaly, zda dotyčný může být na sebe a své spolupracovníky hrdý, či zda by v práci neměl ještě přidat. Explicitně tento princip vyjádřil také autor anotace k filmu *Nad námi svítá* o údernickém hnutí v uhelných revírech, který měl premiéru 27. března 1953. Psal, že „každá svítící hvězda nad těžní věží je výmluvným svědectvím, že si horníci tohoto dolu plně uvědomili svou vysokou odpovědnost, která vyplývá z jejich velikého podílu na celkovém plnění našeho pětiletého plánu. [Doufejme, že] zapůsobí nejen na horníky, ale i na ostatní pracovníky, aby překonali dosavadní nedostatky a věnovali všechny své síly a schopnosti plnění a překračování plánu.“⁶⁸¹ Obrazy rudých hvězd se objevily i v některých jiných agitačních klasikách první pětiletky jako *Karhanova parta* či *Racek má zpoždění*, kde příkladně svítily. V setmělé krajině svítící hvězdy vynikaly, a s tím i který závod plán plní a který ne, a v tomto ohledu rudé hvězdy představovaly součást disciplinace společnosti.

S tím, jak v důsledku protestů proti měnové reformě z veřejného prostoru zmizely agitační filmy, zmizely i obrazy příkladně svítících hvězd. Nicméně v praxi hvězdy dál zůstávaly součástí nočního prostoru. V prosinci roku 1956 se například čtenáři *Večerníku Praha* dověděli a kolemjdoucí mohli spatřit, že se rudá hvězda rozsvítila nad závodem Tatra na pražském Smíchově. Podniku se po dlouhých letech podařilo splnit hospodářský plán: „dnes dopoledne vysílal závodní rozhlas smíchovské Vagonky zprávu, jakou tatrováci slyšeli naposled v roce 1951. Oznámil splnění celoročního plánu ve všech hlavních ukazatelích. Tím se Vagonka Tatra zařadila po pětileté přestávce opět mezi úspěšné pražské závody. Nad závodem znovu zazářila rudá hvězda a pesimismus byl vystřídán dobrou náladou.“⁶⁸² V krajině noci rudé hvězdy i v druhé polovině 50. let představovaly disciplinační nástroj

⁶⁸⁰ BAKO Michal: Aby zazářily hvězdy nad šachtami. In: *Pravda. Orgán krajského výboru KSČ v Plzni*. Roč. 38, č. 102, 29/8/1957, s. 3.

⁶⁸¹ Nesign.: *Nad námi svítá*. In: *Filmový přehled*. Roč. 4, č. 1, nestránkováno.

⁶⁸² Nesign.: *Hvězda nad Tatrou září. Třináct vagonů nad plán – Úspěch po pěti letech*. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 302, 20/12/1956, s. 1

na principu veřejného zviditelnění výsledků práce, nástroj vtiskování hodnot spjatých s plánovanou ekonomikou a identifikace s jejími úkoly.

Dál také přetrvávalo spojení rudých hvězd s těžkým průmyslem, hornickou či zemědělskou tematikou,⁶⁸³ nicméně v kontextu snahy o zlepšení životní úrovně se pozornost přesunula také k výstavbě bytů. Svítící či nesvítící rudé hvězdy na daném staveništi tak občanům komunikovaly, jak rychle se daří stavět nové byty a zda se jich brzo dočkají, či zda si naopak budou muset ještě počkat. V Praze byla v letech 1956–1958 pozornost obrácena především ke stavenišťům na Žižkově, ve Vršovicích či na Břevnově, kde vznikala nová sídliště.⁶⁸⁴ V souvislosti se snahou zvyšovat dostupnost také spotřebního zboží se v tisku objevila zpráva i o vršovické továrně Koh-i-noor, kde rudá hvězda byla připevněna „nad průčelím závodu směrem do třídy SNB.“ Byla značně velká, měla „v zasklené konstrukci 110 žárovek“ a měla se rozzářit k prvomájovému výročí roku 1960.⁶⁸⁵ V krajině nočního města i na venkově skrze rudé hvězdy vznikala charakteristický prvek připomínající každému kolemjdoucímu, že žije v zemi směřující ke komunismu.

7. 2. Socialistické neony

Hlavní pozornost se v druhé polovině 50. let vedle pouličního osvětlení opět upřela na otázku neonových reklam, které slavily doslova triumfální návrat do nočních ulic. Dne 1. března 1956 byly v Praze na rohu Můstku a Příkopů obnoveny neonové světelné hodiny a v červnu 1960 byly instalovány další takové hodiny ve Vysočanech, kam putovaly z brněnského veletrhu.⁶⁸⁶ Velké světelné hodiny na Můstku představovaly důležitou dominantu nočního Václavského náměstí, objevovaly se na četných fotografiích v tisku. Z nezvyklého úhlu se objevily například i v počátečních záběrech již zmíněného dramatu *Roztržka*, kde hlavní postava prochází kolem zadní části hodin po schodišti budovy, na níž

⁶⁸³ Například v září 1956 se hvězda rozsvítila nad budovou Ministerstva zemědělství na Václavském náměstí na znamení toho, že byl splněn plán výkupu. Viz: Nesign.: Výkup slněn. Tamtéž, roč. 2, č. 227, 24/9/1956, s. 1.; V prosinci 1959 byli skrze svítící hvězdy vyzdvihováni horníci z dolu v Březových Horách u Příbrami. Viz: Nesign.: Rudá hvězda a kahan. Tamtéž, roč. 5, č. 290, 10/12/1959, s. 1.

⁶⁸⁴ OŠ: Rudé hvězdy opět svítí. Tamtéž, roč. 2, č. 85, 10/4/1956, s. 1; OŠ: Proč nesvítí hvězdy. Tamtéž, roč. 2, č. 91, 17/4/1956, s. 1; OŠ: Čtyři hvězdy září na Žižkově. Tamtéž, roč. 2, č. 136, 9/6/1956, s. 2; OŠ: Proč nesvítí hvězda na Žižkově? Tamtéž, roč. 2, č. 212, 6/9/1956, s. 1; PŘ: Rudá hvězda nad stavbou. Tamtéž, roč. 4, č. 295, 16/12/1958, s. 2.

⁶⁸⁵ KÝ: Hvězda nad Koh-i-norem. Tamtéž, roč. 6, č. 101, 29/4/1960, s. 1.

⁶⁸⁶ V průměru měřily tři metry a byly instalovány v rámci závazku Za Prahu krásnější. Viz: Nesign.: Vysočany zazáří. Tamtéž, roč. 6, č. 128, 1/6/1960, s. 1.

jsou připevněny, a díky tomu vynikají jejich rozměry. Dne 1. května 1958, respektive 1960, ke světelným hodinám přibyly v Praze, Bratislavě a Ostravě, respektive v Brně, také neonové světelné noviny. Tyto noviny denně po dobu tří hodin vysílaly zprávy Československé tiskové kanceláře, což vzbuzovalo pozornost kolemjdoucích.⁶⁸⁷ Velkou událostí pak bylo týdenní slosování státní loterie, jehož výsledky noviny rovněž promítaly. U této příležitosti se u novin pravidelně shromažďovaly zástupy, jak to reflektuje film *Šťastie príde v nedelju*, který měl premiéru 13. března 1959 (Obrázek 11 a 12).⁶⁸⁸

Obrázek 11: Lidé čekající na slosování Sportky. Scéna z filmu *Šťastie príde v nedelju*. Zdroj: Filmový archiv Slovenského filmového ústavu.

⁶⁸⁷ Nesign.: Po závěrečných sobotních... (bez názvu). In: *Rovnost. Orgán kriajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 75, č. 222, 13/9/1960, s. 4. Každý večer se zde objevilo kolem čtyřiceti až padesáti zpráv. Viz: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 907.

⁶⁸⁸ LACKO Ján, BUKOVČAN Ivan: *Šťastie príde v nedelju*. 1959.

Obrázek 12. Pohaslá tabule, na níž se za chvíli rozsvítí výsledky slosování. Scéna z filmu *Šťastie príde v nedelju*. Zdroj: Filmový archiv Slovenského filmového ústavu.

V roce 1956 však vstoupily do prostoru nočního města opět především neonové reklamy. Zatímco dříve byly zavržené, nyní jako by na co největším počtu neonových reklam závisela veškerá prestiž daného města. Pozornost lokálního zpravodajství i nově založeného tematického časopisu *Reklama*, který začal být vydáván v roce 1955, nenechávala nikoho na pochybách, že neonová světla nyní patří mezi priority v pojetí toho, jak má ideálně noční socialistické město vypadat. V roce 1956 začala masivní montáž neonových reklam hlavně v Praze, kde jejich staronovým středobodem mělo být Václavské náměstí a kde se žádný dům neměl ocitnout bez neonové reklamy.⁶⁸⁹

Nicméně tyto *socialistické neonové reklamy* se od těch meziválečných – *kapitalistických* – značně lišily. Na rozdíl od *kapitalistických neonových reklam*, které inzerují určitou firemní značku, totiž socialistické neonové reklamy inzerovaly samotný produkt jakožto určitý typ zboží. Tedy například místo reklamy na nějakou určitou banku či peněžní instituci si mohli noční chodci přečíst: „že spořitelní knížka patří do každé rodiny.“⁶⁹⁰ Místo,

⁶⁸⁹ MK: Neon nad zlatým křížem. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 198, 21/8/1956, s. 1–2.

⁶⁹⁰ Více neonových světél. Tamtéž, roč. 2, č. 300, 18/12/1956, s. 1.

aby neonová reklama inzerovala různé druhy či značky balené vody, socialistický neon sděloval kolemjdoucímu, že jsou k dostání „*Minerální vody*“ jako takové. Mimochodem, tento osm a půl metrů dlouhý nápis umístěný na Václavském náměstí v Praze mělo doplňovat šest a půl metrů vysoké neonové zřídlo s bublinkami. Reklama také měla svítit pěti barvami, které se střídavě rozsvěcely a zhasínaly.⁶⁹¹ Byla tedy skutečně velkolepě pojatá. Místo inzerce různých značek fotoaparátů a filmové techniky sděloval jiný socialistický neon heslo „*Fotografujeme – filmujeme*“. Nápis dlouhý 25 metrů měl na jedné straně pětimetrovou neonovou kameru, na druhé straně fotoaparát a uprostřed nápisu figurovala značka národního podniku Meopta.⁶⁹² Neonové nápisy také inzerovaly „*Krystal*“ nad prodejnu skla ve Vodičkově ulici, „*Výběrový porcelán*“ Na příkopě, „*Umělecké sklo*“ v ulici 28. října či „*Elektro*“ na Tylově náměstí. Jiná reklama, která byla plánována k instalaci na přelomu let 1956 a 1957 v ulici 28. října, inzerovala holicí čepelky znárodněného podniku Zenit.⁶⁹³ Jiný světelný nápis měl na jednom z domů na Václavském náměstí „*propagovat výrobky kovozpracujícího družstva DEZA*“.⁶⁹⁴ V této vlně instalací měla rovněž na Václavském náměstí, tentokrát na střeše budovy č. 2, „*kteří si pražané už zvykli říkat ,silo‘*“, přibýt také reklama na československý průmyslový gigant ČKD. I jeho reklama měla být vskutku obrovská. Dle dobových popisů prý „*zaujme místo 1,90 m nad střechou [domu na Václavském náměstí] zeměkoule v průměru 7,5 m, uvnitř s pětimetrovým znakem ČKD. Další prostor na střeše bude patřit plnému jménu podniku a pod ním nápisu ,značka světové úrovně‘ sestaveného z písmen o výšce 80 cm a dlouhého 14,5 m*“.⁶⁹⁵ Na jiném domě si noční chodec po Václavském náměstí mohl přečíst parafrázi marxistického hesla o proletáři, že „*Rozhlas a televise spojuje národy*“, který ozvláštnila osm metrů vysoká neonová vysílací věž a uprostřed logo národního podniku Tesla.⁶⁹⁶

Socialistické reklamy tedy nočnímu chodci ukazovaly prestiž znárodněných podniků a vyrobených produktů a tím i prestiž socialistického ekonomického modelu.⁶⁹⁷ Propagace daného produktu či podniku, důsledně vzato, nebyla potřeba, jelikož daný produkt či značka

⁶⁹¹ MK: Neon nad.... Tamtéž, roč. 2, č. 198, 21/8/1956, s. 1–2.

⁶⁹² Tamtéž.

⁶⁹³ Více neonových světel. Tamtéž, roč. 2, č. 300, 18/12/1956, s. 1.

⁶⁹⁴ Tamtéž.

⁶⁹⁵ MK: ČKD na Václavském náměstí. Tamtéž, roč. 5, č. 195, 20/8/1959, s.1.

⁶⁹⁶ MK: Neon nad... Tamtéž, roč. 2, č. 198, 21/8/1956, s. 1–2.

⁶⁹⁷ Viz také: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 771–772.

často byly jediné k dostání. Řada instalovaných neonových reklam se navíc ani prostorově nevztahovala k sídlu podniku. Socialistické neonové reklamy spíše plnily funkci politického marketingu ve snaze komunistické strany ukázat, že její hospodářská politika dokáže zajistit dostatek spotřebního zboží a zvednout životní úroveň obyvatel. Tento princip kulantně vystihl jeden z reportérů časopisu *Reklama*: „*V kapitalistickém světě je neon, stejně jako jiné reklamní prostředky, do značné míry nástrojem konkurenčního boje. V socialistické reklamě má však jiné poslání. Má propagovat a informovat.*“⁶⁹⁸ Vzato do důsledků ale i kapitalistické reklamy mají propagovat a informovat. Rozdíl byl spíše v tom, že socialistické reklamy nebyly nástrojem vzájemné konkurence podniků, nýbrž prostředkem komunikace socialistického typu ekonomiky směrem od politické moci k občanovi. Socialistické neonové reklamy nočním chodcům komunikovaly, že žijí v systému, v němž mají možnost uspokojit své konzumní nároky a v němž působí prestižní a prosperující podniky, které jsou schopné vyrobit dostatek produktů dobré kvality k zajištění jak domácí poptávky, tak jsou schopné se prosadit na zahraničních trzích.

Kromě produktů a národních podniků neonové reklamy propagovaly také velké obchodní domy, které byly v Československu obnovovány a stavěny od poloviny 50. let. I těch se předtím dotkl přechod na nový ekonomický model, v jehož rámci byl minimálně od roku 1946 připravován zákon o znárodnění velkých obchodních a jednotkových domů.⁶⁹⁹ Zákon byl nakonec Národním shromážděním schválen 24. dubna 1948 a v jeho rámci byly obchodní domy v letech 1948–1949 zařazeny do stejnojmenného národního podniku.⁷⁰⁰ V druhé polovině 50. let tedy obchodní domy, které byly postaveny v meziválečném období, nenesly jména svých majitelů či značek, nýbrž produktů, které zde bylo možné koupit, případně dostaly úplně jiné názvy. V Praze tak neonové reklamy například místo obchodního domu „Baťa“ inzerovaly „Dům obuvi“, místo obchodního domu „Ara“ inzerovaly obchodní dům „Perla“ či místo „Brouk a Babka“ na obchodním domě svítil neonový nápis „Bílá labuť“,

⁶⁹⁸ HÄCKL B.: Praha ve světle neonů. In: *Reklama*. Roč. 5, č. 9 (1960), s. 195.

⁶⁹⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 446, Osnova zákona.

⁷⁰⁰ *Zákon ze dne 28. dubna 1948 o organizaci velkoobchodní činnosti a o znárodnění velkoobchodních podniků č. 118/1948; Zákon ze dne 28. dubna 1948 o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami č. 120/1948 Sb.* Viz: Vyhlášky ministra vnitřního obchodu o znárodnění podniků a začlenění do Obchodních domů, národního podniku č. 293/1949 Ú.I.II, č. 809/1949 Ú.I.II, č. 942/1949 Ú.I.II, č. 1783/1949 Ú.I.II, č. 2177/1949 Ú.I.II apod.

„Letná“ nebo v Bratislavě „Dunaj“.⁷⁰¹ V červenci roku 1956 byl v Praze na Václavském náměstí otevřen také „Dům módy“, který byl postaven na místě domu zasaženého leteckou pumou při náletu 7. května 1945.⁷⁰² Neon rámoval celou budovu světelnými linkami, k nimž měl na jaře 1957 přibýt nápis s názvem dotyčného obchodního domu.⁷⁰³ V březnu 1960 pak měl na domě na vertikále do Václavského náměstí přibýt další: „asi 8 m vysoký vykřičník, skládající se z barevných písmen Dům módy.“ Také se plánovalo, že „na apaxitovém obložení zazáří neónové duhové pásy. Na střeše domu bude 30 m dlouhá neónová firma o velikosti písmen jeden a půl metru.“⁷⁰⁴ Jiný dům na Václavském náměstí byl přetvořen na „Darex“, z nějž v roce 1957 vznikl „Tuzex“. Na něm byly připevněny neony skládající svítící obrazce hvězd.⁷⁰⁵ Z „Paláce pojišťovny“ na Příkopech vznikl „Dětský dům“, na jehož fasádě byl instalován neon s lunetou a Dědou (Mrázem) rozhazující z pytle dárky. V červnu 1957 byl na horním rohu Václavského náměstí s ulicí Beethovenova (Washingtonova), rovněž na místě domu zasaženého leteckou pumou, otevřen „Dům potravin“, který měl být obdobou sovětského GUMu. Na jeho fasádě tak svítil například nápis „Lahůdky“ (Obrázek 13).⁷⁰⁶

Obchodní domy s bohatou neonovou výzdobou měly být dalším názorným důkazem, že Československo je dostatečně zásobováno spotřebním zbožím, že existuje dost míst, kde uspokojit své potřeby, a to včetně touhy po luxusu.⁷⁰⁷ Tyto neonové reklamy na fasádách obchodních domů, spolu s neony a výbojkami ozářenými výkladními skříněmi, patřily také k průvodním jevům *socialistického konzumerismu*, který v Československu vznikl v polovině 50. let. Zář světel jakoby zvyšovala prestiž obchodních domů, lákala a slibovala širokou paletu výrobků k dostání. Neonová světla komunikovala kolemjdoucím pestrost

⁷⁰¹ Tyto obchodní domy byly vesměs vystavěny v období tzv. konstruktivismu od konce 20. let. Obchodní dům Baťa byl vystavěn v letech 1928–1929, palác Ara byl vystavěn v letech 1930–1932. Obchodní domy Brouk a Babka v letech 1935–1939, poslední z nich, pozdější Bílá labuť, otevřela v březnu 1939.

⁷⁰² U Domu módy se předpokládalo otevření v červenci 1955, stavba se nakonec vůči předpokladům o rok zpozdila. RU: Zatěžkávací zkouška Domu módy. Rozhovor s ředitelem V. Plachým. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 161, 9/7/1956, s. 1.

⁷⁰³ Více neonových světel. Tamtéž, roč. 2, č. 300, 18/12/1956, s. 1; Nesign.: Rubrika Kronika (Bez názvu). In: *Reklama*. Roč. 3, č. 6 (1957), s. 144.

⁷⁰⁴ RÁ: Dům módy bez problémů? In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 52, 2/3/1960, s. 2.

⁷⁰⁵ Nesign. Hvězdy září nad neóny. Tamtéž, roč. 5, č. 296, 17/12/1959, s. 1.

⁷⁰⁶ Otevření Domu potravin se původně předpokládalo na listopad 1956, termín byl postupně posouván na duben 1957, pak na konec května 1957. KÝ: O Dům potravin stále boje. Tamtéž, roč. 3, č. 106, 7/5/1957, s. 1-2.

⁷⁰⁷ Otázka dostatku luxusního zboží a jeho distribuce byla několikrát projednávána v politickém byru. Viz: NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 156, a. j./bod 207.

výběru a možnosti uspokojit jejich potřeby, poukazovala na zlepšující se životní úroveň, na dostatek výrobků a jejich věhlas.

Obrázek 13: Dům potravin v roce 1960. Zdroj: Černobílá galerie.

Stejně jako u inzerce produktů a podniků představovalo neonové osvětlení obchodních domů další rys obratu od úplné opozice vůči liberálnímu kapitalismu k paralením mechanismům fugování. Socialistický konzumerismus se v principu řídil stejnou logikou a stejnými hodnotami jako kapitalistický konzumerismus, tedy snahou o uspokojování materiálních potřeb obyvatelstva co nejširší paletou a co největším množstvím výrobků. Zároveň se v tomto principu pustil do soutěže se systémem tržního hospodářství v jeho vlastní disciplíně. Tím v podstatě rezignoval na snahu založit uspokojení jedince na jiných

hodnotách a otázku spokojenosti a štěstí fakticky omezil na otázku uspokojování materiálních tužeb.⁷⁰⁸

Zároveň měl socialistický konzumerismus svá specifika v tom, že jeho primárním cílem bylo posílit legitimitu mocenského monopolu komunistické strany. Už ve svém novoročním projevu pro rok 1957 konstatoval na základě vyčíslení spotřeby prezident Antonín Zápotocký, že: „*Od poválečného nedostatku přešli jsme během několika málo roků k zajištění nikdy dříve nebývalé životní úrovně všech.*“⁷⁰⁹ V tomto kontextu i fronty před obchody, které se pravidelně tvořily u příležitosti snižování cen či při vánočních nákupech, byly vykládány jako důkaz dobré úrovně života lidí, jako výraz jejich kupní síly a zároveň atraktivity prodávaných výrobků. Mimo jiné byla zpráva o frontách před obchodním domem Perla i první zprávou prvního čísla, když začala vycházet *Večerní Praha*.⁷¹⁰ S tím souvisela i doslova posedlost ve vyčíslování tržeb, počtu zákazníků a počtu nových výrobků. Čtenáři se tak mohli dočíst, že například Dům potravin od svého otevření v roce 1957 do konce roku 1959 obsloužil téměř 10 milionů zákazníků, přičemž jen v samotném roce 1959 to bylo 4

⁷⁰⁸ O tomto fenoménu více viz: PATTERSON Patrick Hyder: Risky Business. What Was Really Being Sold in the Department Stores of Socialist Eastern Europe? In: BREN Paulina – NEUBURGER Mary (eds.): *Communism Unwrapped. Consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford University Press 2012, s. 116–139; TÝŽ: Bought and Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia. Cornell University Press 2011, s. 49–196; GREENE Beth: Selling Market Socialism: Hungary in the 1960s. In: *Slavic Review*. Vol. 73, no. 1 (2014), s. 108–132; IBROSCHÉVA Elsa: The unbearable lightness of advertising: culture, media and the rise of advertising in socialist Bulgaria. In: *Consumption Markets and Culture*, Vol. 16, Issue 3 (2012), s. 1–21; KAMINSKI Anne: „True Advertising Means Promoting a Good Thing through a Good Form“: Advertising in the German Democratic Republic. In: SWET Pamela E.: WIESEN Jonathan S. – ZATLIN Jontahntan R. (eds.): *Selling modernity. Advertising in Twentieth-Century Germany*. Durham and London 2007, s. 262–286; BETTS Paul: *The Politics of Plenty. Consumerism in Communist Societies*. In: SMITH Stephen A.: *The Oxford Handbook of the History of Communism*. Oxford 2014, s. 424–439; GAGYIOVA Annina: *Konsumkultur in Ungarn 1957–89*. Dizertační práce, IOS Regensburg, nepublikováno; MULLER Fruzsina: *Jeanssozialismus. Konsum und Mode im staatssozialistischen Ungarn*. Göttingen 2017.

⁷⁰⁹ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160.

⁷¹⁰ Nesign.: 240 minut nákupu za nižší ceny. Rozhovor reportéra *Večerní Prahy* s ředitelem Perly. In: *Večerní Praha*. Roč. 1, č. 1, 1/4/1955, s. 1; Viz také: JS: Nákupy jak na zlatou neděli. *Tamtéž*, roč. 6, č. 97, 25/4/1960, s. 1. Lokální tisk pravidelně kolem vánočních svátků přinášel čísla o statisíkových a milionových tržbách, které každým rokem zaznamenávaly nové rekordy a které doprovázely fotografie. Viz například: Nesign.: Zlatá neděle – zlatá tržba. *Tamtéž*, roč. 1, č. 225, 19/12/1955, s. 1; Nesign.: Opět jedna stříbrná. *Tamtéž*, roč. 2, č. 293, 10/12/1956, s. 1; JS: Stříbrná neděle v miliónech. *Tamtéž*, roč. 5, č. 293, 14/12/1959, s. 1; JS: Nákupy pro radost druhým. *Tamtéž*, roč. 6, č. 299, 19/12/1960, s. 1; Nesign.: Na 35 000 lidí. *Tamtéž*. Viz také zprávy odjinud, například: Nesign.: Zlatá neděle. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 75, č. 305, 20/12/1960, s. 4.

miliony a v tom samém roce uvedl na trh 21 nových výrobků československého potravinářského průmyslu.⁷¹¹

Neonová světla měla Praze dodat další díl skládky velkoměstského charakteru. Bílé neony výkladních skříní a stánků měly zvýšit celkovou svítivost nočních ulic. Barevné neony měly přispět k nádheře nočního města.⁷¹² Praha se nyní ocitla v soutěži velkoměst, v níž byla četnost, barevnost a zářivost neonových světel klíčovým kritériem. Slovy jednoho z reportérů časopisu *Reklama* totiž „bez nich diskvalifikuje se velkoměsto nejen v soutěži krásy, ale i v pořadí mezi obchodními a průmyslovými centry světa.“⁷¹³ Tento přístupu se promítl i do reprezentací noční Prahy ve filmovém médiu druhé poloviny 50. let. Nyní již neonové osvětlení tvořilo nedílnou kulisu děje. V roce 1957 se do československé kinematografie vrátil žánr kriminálních filmů, a záběry na neony osvětlené Václavské náměstí se objevily hned v několika záběrech filmu *Padělek*, který měl premiéru 29. listopadu 1957.⁷¹⁴ Skrze propojení neonů a kriminální zápletky zde noční Praha vystupovala jakožto velkoměsto zločinu. Obdobný obraz nabízel i film *Kasaři*, který měl premiéru 27. června 1958,⁷¹⁵ kde mohl divák spatřit minutovou sekvenci po sobě jdoucích neonových světel, evokujících velkoměstskost Prahy a bohatost jejích neonových světel, aby pak doznal kýžený efekt další filmový záběr na pokoutní a spoře osvětlenou vinárnu, kde se scházela pražská galerka ze starých časů. Městem zločinu byla neony osvětlená Praha i ve filmu *Cesta zpátky*, který měl premiéru 17. dubna 1959,⁷¹⁶ kde se znovu objevil neon varieté Alhambra a také vůbec poprvé po válce i pražské pasáže.⁷¹⁷ Neonová světla se objevovala i v civilnějších námětech jako *Žižkovská romance* či *Probuzení* o problémové mládeži, kde neonová světla zpravidla evokovala možnosti zábavy v podobě kina, baru či hostince, ať už šlo o kino Ponec či kavárnu Alfa.

⁷¹¹ JS: Sedm dní úklidu v Domě potravin. In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 306, 31/12/1959, s. 1.

⁷¹² Viz např.: MK: Neon nad... Tamtéž, roč. 2, č. 198, 21/8/1956, s. 1–2.; ŠK: Více obchodů v Praze 3. Tamtéž, roč. 3, č. 235, 4/10/1957, s. 2; EX: Nové obchody ve středu Prahy. Tamtéž, roč. 4, č. 5, 7/1/1958, s. 1; VP: Bude v Praze... Tamtéž, roč. 4, č. 65, 18/3/1958, s. 1; JS: Stoupl prodej novin. Tamtéž, roč. 5, č. 266, 12/11/1959, s. 2. FLORIÁN Zdeněk: Reklama v Paříži. In: *Reklama*. Roč. 3, č. 1 (1957), s. 102 O výkladních skříních také KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 1033–1034.

⁷¹³ HÄCKL Bohuš: Barevná světla velkoměsta. In: *Reklama*. 1957, č. 1, s. 49.

⁷¹⁴ BORSKÝ Vladimír, FIKER Eduard: *Padělek*. 1957.

⁷¹⁵ BLUMENFELD Pavel, PODSKALSKÝ Zdeněk – KRATOCHVÍL Miloš: *Kasaři*. 1958.

⁷¹⁶ KRŠKA Václav, KOHOUT Pavel: *Cesta zpátky*. 1959.

⁷¹⁷ KREJČÍK Jiří, KIRCHNER Otakar – KREJČÍK Jiří: *Probuzení*. 1960.

Neonová světla byla také považována za oživující a za prostředek, jak dodat nočnímu městu atmosféru veselosti,⁷¹⁸ „bez nich by byly ulice smutné a pusté, jak si lze ostatně ověřit ku příkladu v Buenos Aires, hlavním městě Argentiny, kde se pro nedostatek elektrického proudu světlené reklamy rozsvěcují až od 10 hodin večer.“⁷¹⁹ Pro nočního chodce měla být noční ulice skutečně fascinující, v nichž „četné různobarevné neony skýtají stejný pohled jako rozkvetlá zahrada.“⁷²⁰ Atmosféru noční krásy velkoměsta měla vzbuzovat „rozzářená večerní městská ulice, [která] je jako pestrá zahrada. Světlem zalité výlohy obchodů, spěchající proudy aut a chodců, červené, růžové, žluté a zelené barvy neonů, které není možné přehlédnout...“⁷²¹ Tak mělo vypadat ideální socialistické noční město. A jeho obrazovou reprezentaci nabídl i těm, kdo toto nemohl spatřit na vlastní oči již zmiňovaný barevný *Valčík pro milion*, kde téměř na živo mohl divák s ústřední dvojicí procházet pražskými ulicemi osvětlenými nejrůznějšími světly, včetně pestrých neonů.

Na rozdíl například od Polska, kde platila zásada, že neonovými světly měla být vybavena všechna města s více než 50 000 obyvateli, v Československu nic takového neplatilo. Většina pozornosti tudíž byla věnována Praze, což prý bylo „dáno i historicky“⁷²² a také faktem, že „Praha je, jak málokteré hlavní město na světě, jedním z rozhodujících míst celého čs. průmyslu. Tuto skutečnost je třeba zdůraznit i nápaditými a výraznými neony.“⁷²³ V roce 1957 si tak autoři článku o neonech v Brně zoufali nad jejich nedostatečností a vyslovili přání, aby „v příštích 3–4 letech byly v každém podniku vybaveny neonech dvě, tři velké prodejny.“⁷²⁴ V Ostravě byla velká péče věnována osvětlení obchodního domu Ostravica, původním názvem Textilia, který byl otevřen v roce 1930, uzavřen v roce 1939, znárodněn v roce 1948 a přejmenován v roce 1951, kde měl figurovat nápis: „Obchodní dům Ostravica vám nabízí zboží značek Vinola, Textilana, Elite, atd.“ Každá značka se měla

⁷¹⁸ Nesign.: I na starém nízkém... In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 115, 17/5/1960, s. 1; Nesign.: „Tunel smutku“ v jasu. Tamtéž, roč. 6, č. 264, 8/11/1960, s. 2; Nesign.: Tři v jednom. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 74, č. 140, 13/6/1959, s. 3; Nesign.: Nejen v noci. In: *Reklama*. Roč. 5, č. 3 (1959), s. 56.

⁷¹⁹ HÄCKL Bohuš: Barevná světla...In: *Reklama*. Roč. 3, č. 1 (1959), s. 49.

⁷²⁰ Nesign.: I v noci kvete město: In: *Večerní Praha*. Roč. 3, č. 78, 2/4/1957, s. 1. Viz také: OZ: Pro barevnou krásu noci. In: *Naše pravda. List krajského výboru KSČ v Gottwaldově*. Roč. 16, č. 71, 15/6/1959, s. 1; LESOVSKÝ Josef: V záři neonů....

⁷²¹ OZ: Pro barevnou krásu noci. In: *Naše pravda*. Roč. 16, č. 71, 15/6/1959, s. 1.

⁷²² Nesign.: Reklama v Polsku. In: *Reklama*. Roč. 3, s. 10 (1957), s. 234. Nejvíce neonizované město v Polsku byly v roce 1959 Katowice. Viz: KAFKA Josef: Po třech letech v Polsku. Tamtéž, roč. 5, č. 9 (1959), s. 211.

⁷²³ MK: ČKD na Václavském... In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 195, 20/8/1959, s.1.

⁷²⁴ FILIP Bohuslav – REDAKCE: Neonové osvětlení v Brně. In: *Reklama*. Roč. 3, č. 12 (1957), s. 272–274.

rozsvěcovat samostatně.⁷²⁵ To ale bylo více méně vše. V Plzni v roce 1958 nesvítily ani výkladní skříně a více neonů bylo spíše v úrovni přání než konkrétních kroků.⁷²⁶ V Bratislavě v roce 1958 napočítal František Kováč mírně přes 50 neonových reklam, „*kteřé dávají mestu skoro slávnostný ráz*“.⁷²⁷ Ovšem v porovnání s výše zmíněnou stížností z roku 1947 čtenářky z Brna, která ani 200 neonových reklam neshledávala dostatečným, a faktem, že v Brně za rok 1958 přibylo 125 nových neonů,⁷²⁸ a přestože vždy záleží i na velikosti světel, působí oslava 50 neonových reklam u podobně velkého města spíše jako snaha přesvědčit sebe i čtenáře, že se tu jedná o nějaký pokrok. Navíc jako by se celé úsilí o neonizaci Slovenska omezilo na Bratislavu, zatímco o jiných městech nebylo ani v tomto, ani v jiném textu žádné zmínky.

V jiných městech Československa docházelo k masivnější montáži neonových světel většinou u příležitosti nějaké významné události. Právě oněch 125 nových neonů bylo montováno u příležitosti příprav prvního mezinárodního strojírenského veletrhu, který se měl v Brně konat v září 1959 a který se měl svou slávou vyrovnat veletrhům v Lipsku.⁷²⁹ Na veletrh se počítalo s 2,5 miliony návštěvníků, a tudíž ukázat Brno jakožto jasné město, bylo obdobně jako u pražské Spartakiády otázkou prestiže. V průběhu roku se tak montáž neonů zintenzivnila i zde, přičemž neonové centrum zde představovala Koblišná ulice, náměstí Svobody a třída Vítězství,⁷³⁰ nicméně lokální zpravodajové si i tak stěžovali jen na pomalý postup.⁷³¹

⁷²⁵ Nesign.: Obchodní dům Ostravica... (Bez názvu). Tamtéž, č. 9 (1957), s. 218; REDAKCE: Obchodní dům Ostravica. Tamtéž, roč. 5, č. 10 (1959), s. 230.

⁷²⁶ Nesign.: Světelné reklamy. In: *Pravda. Orgán krajského výboru KSČ v Plzni*. Roč. 39, č. 40, 5/4/1958, s. 4. V roce 1959 neonů mírně přibylo. Viz: Nesign.: Další neon září. In: *Pravda. Orgán krajského výboru KSČ v Plzni*. Roč. 40, č. 130, 31/10/1959, s. 1.

⁷²⁷ KOVÁČ František: Nočná Bratislava. In: *Reklama*. Roč. 4, č. 7 (1958), s. 151.

⁷²⁸ JP: Za rok 125 nových neónů. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 74, č. 11, 13/1/1959.

⁷²⁹ EL.: Pohlednice z Lipska. In: *Reklama*. Roč. 3, č. 11 (1957), s. 247–248; KRATOCHVÍLOVÁ Jarmila: Zvýšit kvalitu aranžování... (Bez názvu). In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 73, č. 227, 23/9/1958, s. 3; LESOVSKÝ Josef: V září neonů. Procházka předveletržním Brnem. In: *Naše pravda. List krajského výboru KSČ v Gottwaldově*. Roč. 16, č. 98, 15/8/1959, s. 3.

⁷³⁰ Tamtéž, s. 3.

⁷³¹ JP: Za rok 125... In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 74, č. 11, 13/1/1959; JCH: První vlaštovka. Tamtéž, roč. 74, č. 242, 10/10/1959, s. 4.

Nicméně ani v Praze nebyli s úrovní neonových světel dlouho spokojeni. Mnohými byla otevřeně srovnávána s městy západní Evropy,⁷³² například s Paříží, která v roce 1957 prý měla „na některé z hlavních tříd jistě více neonů než celá Praha.“⁷³³ Od roku 1958 v Praze montáž neonových reklam urychlovala vyhlídka blížící se Spartakiády, což byl bezesporu jeden z důvodů, proč byla jiná československá města zanedbávána. V roce 1958 tak mělo být v Praze namontováno 40 % ze 779 kusů neonových reklam plánovaných k výrobě v tomto roce.⁷³⁴ Výsledek snažení komentoval v listopadu 1959 reportér *Večerní Prahy*: „Takhle má svítit velkoměsto! A tím spíše hlavní město socialistického státu. Však víte, kolikrát nás mrzelo, že kdejaký novinář na západě urážel nás právě pro tmu v Praze. Pochopitelně ve svém buržoazním plátku neviděl naše hutě, přehrady, hydroelektrárny, stovky nových továren, vysokou životní úroveň – viděl především černou Prahu. Teď už nastal čas, abychom ukázali, že právě naše města mají právo zářit bílým světlem a hlavně Praha, kterou mají tolik rádi lidé celé naší země, musí svítit jako velká evropská centra. Československá republika, ač malá, se v mnohých statistikách pohybuje na prvních místech v produkci na hlavu, ve spotřebě na občana, v kultuře, ve vzdělání, v civilizačním profilu. Taková je skutečnost (někdy pro západní teoretiky nepříjemná), že velmi vyspělá a vysoce průmyslová země jde ke komunismu. Pro takovou zemi a její hlavní město nemůže však být problémem osvětlení ulic, výkladů, neóny a všechno, co s tím souvisí. [...] Dneska se ukázalo, že to jde, že můžeme Prahu rozzářit tempem nevídaným [...] aby Praha byla nejen historicky cenná, ale stejně moderním městem socialistického státu.“⁷³⁵ Jenže jenom dočasně, než se nové neonové reklamy neporouchaly. Právě střídání nadšení z instalace nových neonových světel a zklamání z jejich vyhasnutí totiž představovalo typický rys noční krajiny lidovědemokratické Prahy.

Možná i proto se jiní snažili o hledání rozdílů a trvali na důsledném odlišení charakteru socialistického a kapitalistického neonového osvětlení. Například v jedné reportáži z Bruselu kritizoval autor způsob osvětlení města jako nevkusné, přehnané a bezúčelné.⁷³⁶ Jiný autor v Brněnské *Rovnosti* kritizoval „živelný vývoj“ instalace neonů a zasazoval se za intenzivnější plánování, bez nějž podle něj „dosavadní živelný rozvoj

⁷³² Nesign.: Nové neonové reklamy na prodejnách pražského obchodu potřebami pro domácnost. In: *Reklama*. Roč. 3, č. 9 (1957), s. 204.

⁷³³ Nesign.: Bez názvu. Tamtéž, roč. 1957, č. 1, s. 7.

⁷³⁴ HV: Neony nad Prahou. In: *Večerní Praha*. Roč. 4, č. 11, 14/1/1958, s. 1.

⁷³⁵ ZELEŇKA Jan: Epištola třetí... In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 275, 23/11/1959, s. 3.

⁷³⁶ Nesign: Bruselské neóny. In: *Reklama*. Roč. 5, č. 1 (1959), s. 10.

*nepovede nikam jinam, než k pouhému napodobování nočního vzhledu velkoměst kapitalistického Západu.*⁷³⁷ Možná i proto přibyl u příležitosti oslav výročí Říjnové revoluce v listopadu 1959 na Můstku neonový obraz sovětské rakety s nápisem „Za mír“, aby kolemjdoucím připomínal, že socialistické neony jsou přeci jiné než ty západní.⁷³⁸

7. 3. Problémy s neony

Přesto se Praha nevyhnula srovnávání s meziválečným obdobím, které stále ještě připomínala i řada starých reklamních nápisů a firemních šitů.⁷³⁹ Z tohoto srovnání nevycházela příliš pozitivně. V počátcích obnovy neonových světel tak prý od roku 1955 do začátku roku 1957 „bylo v Praze namontováno 68 větších reklam, z toho 31 na Zlatém kříži. Není třeba připomínat, že v roce 1938 mělo jen Václavské náměstí včetně všech nejmenších reklam v obchodech 1 800 neonů!“⁷⁴⁰ A k podobnému číslu došel i jeden čtenář deníku *Práce*, který zmiňoval počet 1 600 neonových nápisů v meziválečném období, zatímco dle svých slov jich v březnu 1957 napočítal všeho všudy 200 kusů.⁷⁴¹

S tím, jak se blížila druhá celostátní Spartakiáda, zlepšovalo se i neonové osvětlení města, nicméně stejně jako u pouličního osvětlení se neony rovněž potýkaly s *typicky socialistickými problémy*. Ty byly dané centrálním řízením, v němž se otázka neonového osvětlení v porovnání s nutností zajištění chodu průmyslu jevila jako naprostá marginálie. Stejně jako v případě modernizace pouličního osvětlení tak byla instalace neonů omezena na noční centrum města a vybrané městské tepny, zatímco jinde „jako by zůstalo ještě zatemnění.“⁷⁴² Dodát neony na jiná místa ve městě bylo mimo kapacity podniků, stejně jako pokoušet se masivněji dodávat neonová světla do vícera měst najednou. Obdobně jako u

⁷³⁷ JCH: První vlaštovka. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 74, č. 242, 10/10/1959, s. 4.

⁷³⁸ Nesign.: Sovětská raketa. In: *Večerní Praha*. Roč. 5., č. 262, 7/11/1959, s. 1; SCHMIDT Karel: Včera večer se rozzářil nový neon Na můstku, jehož symbolika mile překvapila chodce po Václavském náměstí. In: *Práce*. Roč. 15, č. 266, 7/11/1959, s. 6.

⁷³⁹ Viz: RAUS Miroslav: Štít a portál – vnější vizitka obchodu. In: *Reklama*. Roč. 5, č. 2 (1959), s. 28; KA: Reklamy na štítech domů. Tamtéž, roč. 5, č. 8 (1959), s. 190.

⁷⁴⁰ ŠK: Proč nesvítily neony? In: *Večerní Praha*. Roč. 3, č. 66, 19/3/1957, s. 1. Viz také: RU: Co bude se „zlatým křížem“. Tamtéž, roč. 2, č. 71, 23/3/1956, s. 1; MK: Neon nad... Tamtéž, roč. 2, č. 198, 21/8/1956, s. 1–2.; ŠK: Aby pražské neony svítily. Tamtéž, roč. 3, č. 86, 11/4/1957, s. 1.

⁷⁴¹ HČ: Bude Praha v záři neonů? In: *Práce*. Roč. 13, č. 68, 20/3/1957, s. 3. V této souvislosti viz také kritika osvětlení pasáží: HLUBINKA Ivo: Výstava potmě. In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 271, 18/11/1959, s. 2.

⁷⁴² Nesign.: Neon Ve smečkách. Tamtéž, roč. 5, č. 8, 10/1/1958, s. 2. Viz také: Nesign.: Kapka, která moře neudělá. Tamtéž, roč. 5, č. 212, 9/9/1959, s. 2; Nesign.: K nejhezčím v Praze... (bez názvu). Tamtéž, roč. 5, č. 277, 25/11/1959, s. 1; Nesign.: Revoluční třída. Tamtéž, roč. 6, č. 181, 2/8/1960, s. 1.

výbojkového osvětlení se vývoj, výroba a instalace neonových reklam potýkala s nedostatkem a špatnou kvalitou materiálů. Kvalitnější sklo se muselo dovážet z NDR, stejně jako fluorescentní prášek či plyn do trubic, ale dodávky neuspokojovaly poptávku, a navíc to bylo drahé.⁷⁴³ V roce 1958 byl v Československu zahájen vlastní vývoj neonů, v jehož rámci byla postavena nová továrna na výrobu neonových písmen v Chřipské u Boru a provozovna pro výrobu individuální reklamy v pražské Bubenči. Jenže stejně jako u pouličního osvětlení zpočátku panoval nedostatek kvalifikovaných pracovníků, kteří by byli schopni samostatného vývoje.⁷⁴⁴

Také rozvodné sítě byly zastaralé, takže neměly dostatečný příkon či byly dodány nekompatibilní součástky. Konstrukce pro neonové osvětlení byly příliš těžké pro nosnost střechy, případně nešel nainstalovat hromosvod.⁷⁴⁵ Jednotlivé podniky a instituce svůj postup nekoordinovaly. Stávalo se tak například, že již bylo vše připraveno k instalaci, ale chyběl kabel na zapojení nápisů nebo nebyly dodány transformátory či spínače pro písmena a obrazce. Takže řada neonů byla instalována, ale nemohla svítit, na což upozorňovali jak čtenáři, tak reportéři. Prý to vytvářelo dojem, „*jako by se postavila vodní elektrárna a dodatečně se pro ni sháněla řeka.*“⁷⁴⁶ Jen samotné koncové záležitosti osvětlení řešil Elektropodnik, náměstek primátora, Elektrické rozvodné závody, podnik Neón a architekti, k tomu je nutno připočítat podniky zabývající se vývojem, výrobou a dovozem. A vše přitom bylo nutné schválit z centra, nebo alespoň odsud získat prostředky. Chaos vládl i uvnitř samotných podniků.⁷⁴⁷ A to navzdory tomu, že v roce 1958 došlo ve snaze zpřehlednit celkovou situaci k reorganizaci pražského elektropodniku.⁷⁴⁸ Vlivem zmatků,

⁷⁴³ Viz: ŠK: Proč nesvítí neony? Tamtéž, roč. 3, č. 66, 19/3/1957, s. 1; HV: Mnoho „proč“ kolem neonů. Tamtéž, roč. 4, č. 73, 27/3/1958, s. 1; HV: Neony nad Prahou. Tamtéž, roč. 4, č. 11, 14/1/1958, s. 1.

⁷⁴⁴ HV: Záře a stíny neonů. In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 163, 14/7/1959, s. 1; HV: Neon v dentacrylu. Tamtéž, roč. 5, č. 170, 22/7/1959, s. 2; Nesign.: Světelná reklama. In: *Reklama*. Roč. 5, č. 3 (1959), s. 54.

⁷⁴⁵ Plyn byl vyráběn v Ostravě, kabely v Kladně, elektrody v Rožnově, měřicí přístroje v Blansku atd., aniž by jednotlivé podniky věděly, jaký typ výrobku a kolik kam jich mají dodat. HČ: Bude Praha v záři neonů? In: *Práce*. Roč. 13, č. 68, 20/3/1957; Nesign.: Bude Praha v záři neonů? Ohlas na kritiku. Tamtéž, č. 76, 29/3/1957, s. 4; Viz také zprávy o vývoji nových typů neonů ve Francii. Nesign.: Nové typy neonů ve Francii... (Bez názvu). In: *Reklama*. Roč. 1957, č. 7, s. 168; ŠK: Proč nesvítí neony? In: *Večerní Praha*, Roč. 3, č. 66, 19/3/1957, s. 1; HV: Mnoho „proč“ kolem neonů. Tamtéž, roč. 4, č. 73, 27/3/1958, s. 1; HV: Záře a stíny neonů. Tamtéž, roč. 5, č. 163, 14/7/1959, s. 1; DUSIL Miroslav: Bez názvu. In: *Květy*. Roč. 10, č. 9, 3/3/1960, s. 16; RÁ: Neony bijí do očí. In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 283, 30/11/1960, s. 1.

⁷⁴⁶ HV: Neónový paradox. Tamtéž, roč. 5, č. 226, 25/9/1959, s. 1.

⁷⁴⁷ O chaosu v podniku Neón viz: RÁ: Podivný pořádek v Neónu, aneb neony každý po svém. Tamtéž, roč. 6, č. 121, 24/5/1960, s. 2.

⁷⁴⁸ O situaci v pražském elektropodniku viz: MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy...*, s. 104.

kteře vedly k průtahům v instalacích tak například neonové reklamy na ČKD a na Minerální vody, o nichž se se psalo již v roce 1956, ještě v srpnu 1959 nebyly na svém místě.⁷⁴⁹ Na konci února 1960 navíc v Praze došlo lešení, což znamenalo další zdržení instalace.⁷⁵⁰

K tomu se přidávaly také problémy se stávajícími neony. Stejně jako u pouličního osvětlení představovala obrovský problém jejich poruchovost.⁷⁵¹ Řada neonů svítila jen pár týdnů, někdy jen dnů, pak buď celý, nebo jeho část zhasla. V červenci 1959 tak jen na Zlatém kříži nesvítila skoro třetina nainstalovaných neonů a⁷⁵² do ledna 1960 se situace příliš nezlepšila.⁷⁵³ Z výše zmíněných 125 dodaných neonů do Brna v roce 1958 jich už v lednu 1959 celkem 40 nesvítilo vůbec a dalších 80 jen napůl.⁷⁵⁴ Znamenalo to tedy, že bez problému jich svítilo pouze pět. V srpnu 1960 napočítal reportér brněnské *Rovnosti* opět „40 nesvítilých neonových reklam. Ty, co svítí napolovic, jsem ani nebral v úvahu.“⁷⁵⁵ Někdy neonový nápis poškodili fasádníci, ale k nápravě již nedošlo. Často se ale na situaci podepsala absence údržby. Nebyl nikdo, kdo by včas vyměňoval vadná písmena a součástky. Jak informoval časopis *Reklama*, zatímco povolání údržbáře neonových nápisů bylo v Paříži běžným standardem, na každé ulici se jich pohybovaly minimálně tři čtyři, a každý výrobní podnik měl svou poruchovou službu,⁷⁵⁶ v Československu bylo povolání údržbáře neonů spíše exotickou záležitostí. Objevilo se teprve s blížící se Spartakiádou.⁷⁵⁷ Vázla i opravárenská činnost.⁷⁵⁸ Chyběly také základní nástroje k údržbě jako například žebříky.

⁷⁴⁹ MK: ČKD na Václavském... In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 195, 20/8/1959, s. 1; HV: Neónové kapky. Tamtéž, roč. 5, č. 252, 27/10/1959, s. 2.

⁷⁵⁰ HV: Neonová nemocnice odložena. Tamtéž, roč. 6, č. 51, 1/3/1960, s. 2.

⁷⁵¹ SOB: Pražské neony. In: *Lidová demokracie*. Roč. 12, č. 30, 3/2/1956, s. 3. ŠK: Proč nesvítili neony? In: *Večerní Praha*. Roč. 3, č. 66, 19/3/1957, s. 1; ŠK: Neony stále zlobí. Tamtéž, roč. 3, č. 222, 19/9/1957, s. 1; HV: Kde jsou nesnáze neonů? Tamtéž, Roč. 4, č. 229, 29/9/1958, s. 2; HV: Neónové kapky. Tamtéž, roč. 5, č. 252, 27/10/1959, s. 2; RÁ: Neóny se rozsvěčují a zhasínají. Tamtéž, roč. 6, č. 151, 28/6/1960, s. 2; KŘÍŽ L.: V Koblížné ulici se rozsvítil dosud největší neon. Část ho vidíte na obrázku, ale část té části nesvítili. Copak tak brzy? In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně. Zvláštní vydání k brněnskému veletrhu*. Roč. 72, č. 5, 6/9/1957, s. 2.

⁷⁵² Nesign.: Tvář noční Prahy. In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 159, 9/7/1959, s. 1; HV: Záře a stíny neonů. Tamtéž, roč. 5, č. 163, 14/7/1959, s. 1.

⁷⁵³ HV: 47 neonových hříchů na Zlatém kříži. Tamtéž, roč. 6, č. 23, 28/1/1960, s. 1.

⁷⁵⁴ JP: Za rok 125... In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 74, č. 11, 13/1/1959,

⁷⁵⁵ SRKALA A. – PLCHOTOVÁ Jindra: Máme 120 polámaných neonů – nemáme 1 vysunovací žebřík. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ*. Roč. 75, č. 200, 18/8/1960, s. 4.

⁷⁵⁶ Nesign.: Bez názvu. In: *Reklama*. Roč. 1957, č. 1, s. 7. HV: Neony nad Prahou, In: *Večerní Praha*. Roč. 4, č. 11, 14/1/1958, s. 1; HV: Záře a stíny neonů. Tamtéž, roč. 5, č. 163, 14/7/1959, s. 1; RÁ: Neóny se rozsvěčují a zhasínají. Tamtéž, roč. 6, č. 151, 28/6/1960, s. 2.

⁷⁵⁷ KAUCKÝ František: Noc na strahově. Tamtéž, roč. 6, č. 149, 25/6/1960, s. 2.

⁷⁵⁸ HV: Neonová nemocnice odložena. Tamtéž, roč. 6, č. 51, 1/3/1960, s. 2.

V podstatě jakékoliv pokusy o koordinaci údržby nebyly vlivem nejasných kompetencí a nesoučinnosti podniků a institucí možné ani při nejlepší vůli.

Kritika cílila také na nenápaditost a fádnost neonů. Jeden čtenář časopisu *Reklama* ve svém dopise redakci vyjádřil názor, že „*neonová světla, která se montují, mají s reklamní originalitou pramálo společného. Jsou to statická světlená zařízení s velkou poruchovostí. Po výtvarné stránce mi to připadá tak, jako kdyby většinu toho, co se v Praze montuje, vymýšlel jeden člověk.*“⁷⁵⁹ Možná v odpověď na tuto kritiku byla na duben 1960 plánována montáž čtyř pohyblivých neonů, které měly doplnit „*jediný výrazný neon*“ na Domě potravin.⁷⁶⁰ V tomto kontextu byl na fasádu tohoto obchodního domu namontován také neon, který údajně jakožto první v Evropě neblikal, nýbrž se postupně rozsvěcel a zhasínal. Prý „*tři dny Pražané okukovali ten neónový zázrak, když se zkoušel, a od příštího týdne se mu budou obdivovat stále.*“⁷⁶¹ Na Domě potravin měla tato neonová reklama strategickou pozici: „*Lidí tu projde na tisíce a zvědavý Pražan má možnost se zastavit, podívat se pěkně zblízka, ale i poodstoupit, třeba až na rampu Musea, může se podívat z boku i čelně, má možnost vychutnat ten světelný efekt tak, jako milovník výtvarného umění pěkný obraz.*“⁷⁶² V červnu 1960 měl přibýt na Dům módy duhový efekt a různobarevné vzorce ústící do pyramid. V létě pak po pravé straně dolní části Václavského náměstí přibyla další pohyblivá neonová reklama znázorňující kávu a čaj s barevnými obrázky kávových zrn a čajových listů a logem „*Z celého světa pro vás*“.⁷⁶³ Nakonec bylo s vypětím sil město na Spartakiádu připraveno.⁷⁶⁴

Po Spartakiádě byla obnovena instalace neonových reklam v dalších československých městech jako v Plzni, Brně, na Gottwaldovsku a Olomoucku či v lázeňských městech.⁷⁶⁵ V Gottwaldově se mělo do roku 1961 rozsvítit celkem 50 nových světlených

⁷⁵⁹ F. J.: Dopis redakci. In: *Reklama*. Roč. 5, č. 9 (1959), s. 216. Kritika homogenity výrobků viz také: HOŘEC Jaromír: Světlo pro dva. In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 297, 16/12/1960, s. 2.

⁷⁶⁰ Nesign.: Další Neón. In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 88, 13/4/1960, s. 1.

⁷⁶¹ HÁS Jiří: Neónový efekt. In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 94, 21/4/1960, s. 2.

⁷⁶² Tamtéž.

⁷⁶³ RÁ: Neóny se rozsvěcují a zhasínají. Tamtéž, roč. 6, č. 151, 28/6/1960, s. 2.

⁷⁶⁴ HÄCKL B.: Praha ve světle neonů. In: *Reklama*. Roč. 6, č. 9 (1960), s. 194.

⁷⁶⁵ RÁ: Neóny na pokračování. In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 164, 13/7/1960, s. 2; VENDLER Karel: Ať září neony. In: *Pravda. Orgán krajského výboru KSČ v Plzni*. Roč. 41, č. 89, 28/7/1960, s. 2; GT: Další neóny v Brně. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně*. Roč. 75, č. 274, 13/11/1960, s. 4.

reklam „nad správním budovou Svit a nad obchody“.⁷⁶⁶ A úsilí o instalaci neonů pokračovalo i v pospartakiádní Praze. Když šel na konci roku 1960 chodec pražskou noční ulicí, měl vidět, jak ji „zalévá namodralé chladné světlo výbojek a nové neóny vykrajují své pestrobarevné proměnlivé krajky, [a jak dohromady] jsou podmanivým kouzelným světem. A staré lucerny dotvářejí tuto svéráznou poezii našich dnů.“⁷⁶⁷ Šlo ale spíše o idealizovanou představu. Už předtím v listopadu 1960 jeden z reportérů *Večerní Prahy* pohled na pražské Václavské náměstí, tedy na místo, kde byla největší koncentrace světél v celém Československu, shrnoval takto: „Stáli jsme včera večer na terase Národního musea. Před námi bylo jako na dlani Václavské náměstí – ověšené výbojkami a neóny. Ty jsou pestré – v barvách i v dílčích nápadech. Je jich ale málo. Vlastně – málo těch, které svítí. Stačí přece sestoupit z terasy a pustit se dům od domu, po celé délce obou stran. Nalevo: neón na prodejně Kožedělného podniku už jenom probleskuje, na automatu Blaník zmizel docela, ztratil se Filmexport, kino Hvězda... Napravo: Fotopřístroje i minerální vody jsou skryty v šeru noci, ČTK pouze OZNAM JE a Luxor se docela vypařil. Škoda, že dlouhého trvání neměla ani novinka – neón na znovuzřízeném mléčném baru.“⁷⁶⁸ Neonové osvětlení se i nadále potýkalo se stále stejnými problémy s materiálem, pracovníky, součinnostmi podniků a institucí (Obrázek 14).

Poruchovost reklamních nápisů vytvářela celou řadu zkomolenin a nechtěných slovních hříček, které tvořily součást krajiny nočního města také v 60. letech. Neony se staly oblíbeným zdrojem humoru, který na filmové plátno přenesl především film *Světáci* z roku 1969. Ukázka polofunkčních neonových světél v úvodních záběrech filmu a v několika dalších scénách mimo jiné také ukazuje, že za téměř deset let od konce 50. let se i navzdory optimistické rétorice kvalita a efektivita neonového osvětlení téměř nezměnila. Socialistická Praha nemohla soutěžit s kapitalistickými městy na jejich vlastním poli, o jejichž osvětlení si mohli lidé učinit představu nejen díky fotografiím v tisku, ale také například díky úvodním záběrům špionážního filmu *Smyk* z roku 1960, kde mohl v úvodu divák spatřit záběry na neony osvětlené ulice Londýna.

⁷⁶⁶ OZ: Pro barevnou krásu noci. In: *Naše pravda. List krajského výboru KSČ v Gottwaldově*. Roč. 16, č. 71, 15/6/1959, s. 1. Viz také: Nesign.: Záře neonů v našich městech přibývá. Tamtéž, roč. 17, č. 13, 2/2/1960, s. 1.

⁷⁶⁷ Nesign.: bez názvu. In: *Večerní Praha*. Roč. 6, č. 304, 24/12/1960, s. 2.

⁷⁶⁸ RÁ: Neony bijí do očí. Tamtéž, roč. 6, č. 283, 30/11/1960, s. 1.

Obrázek 14: „V žádném slovníku nenajdete slova, která na obrázku z Večerní Prahy svítí z reklamních nápisů. Český jazyk jimi obohatily neóny, jejichž údržba stále ještě nedrží krok s poruchami.“ Zdroj: Večerní Praha, Archiv hlavního města Prahy.⁷⁶⁹

⁷⁶⁹ Nesign.: bez názvu. In: *Večerní Praha*, roč. VI, č. 187, 9. srpna 1960, s. 2. Viz také: RÁ: Neóny se rozsvěčují a zhasínají. Tamtéž, roč. 6, č. 151, 28/6/1960, s. 2.

8. KAPITOLA

SVĚTLA SLAVNOSTÍ

Mezi pouličním a neonovým osvětlením představuje slavnostní osvětlení nejstarší nástroj politického vládnutí. Řečeno s historikem Alainem Cabantousem: „*přeměnit události důležité pro stát či pro vládnoucí dynastii ve veřejnou noční slavnost představuje další způsob, jak manipulovat s časem. Slavnostní osvětlení vyjadřuje sílu politické autority, reprezentuje a vytváří její moc a zároveň nastoluje kontrolu nad lidmi.*“⁷⁷⁰ Při slavnosti totiž „*tma zhodnocuje symbolickou moc světla a těch, kdo jí disponují, a přispívá k vytváření politické kultury.*“⁷⁷¹ Spojení slavnosti se světly představuje jeden z nástrojů, jak nenásilnou a nevtíravou formou zajistit účast davu na oslavě dané události či jejího výročí. Světelné představení fascinuje. Zapálené ohně, lampionové šňůry, ohňostroje či nasvícené objekty na pozadí noci vynikají a přitahují pohledy. Obracejí pozornost žádoucím směrem, k místům a objektům, které symbolizují pro danou politickou moc důležité události či hodnoty. Zároveň světelné slavnosti do středu pozornosti staví určité dny, které jsou vybrány jakožto reprezentativní pro daný politický systém. S tím, jak politická moc stanovuje kalendář svátečních příležitostí, které jsou hodny oslavy, stanovuje také politické hodnoty dané společnosti. Čím je světelné představení velkolepější, tím se zdá slavnost důležitější. Čím více světla, tím více fascinace. Čím větší slavnost, tím také potřeba více peněz. Velkolepost slavnosti tedy odkazuje zároveň k faktu, že si daná politická autorita může takové představení dovolit zorganizovat a zaplatit.⁷⁷²

⁷⁷⁰ CABANTOUS Alain: *Histoire de la nuit...*, s. 263.

⁷⁷¹ Tamtéž.

⁷⁷² V českých zemích byly například u příležitosti narození syna císaře Leopolda II. v září 1667 v Praze uspořádány dvoudenní slavnosti s ohňostrojem s girandolou, ohnivými raketami vypalovanými z moždířů, prskavkami, ohnivými koly, ohnivými hvězdami. Na Vltavu byla vypuštěna regata lodí ozářených pochodněmi a ohnivými sudy. Po městě byly zapáleny četné ohně, barevnými svítilnami byla osvícena radnice a měštánské domy s erby. Na Týnském chrámu svítily ohnivé iniciály právě narozeného následníka trůnu. Viz: MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy...*, s. 129–130. Viz také popis slavností Navalis u příležitosti svátku jednoho z nejvýznamnějších katolických světců v českých zemích Jana Nepomuckého v Jiráskově Temnu, kde jsou kritizovány jakožto laciný trik v rámci rekatolizačních snah. Viz: JIRÁSEK Alois: *Temno*. Praha 1956, s. 282–286. Ve Francii 18. století se dle Alaina Cabantouse vyjma pravidelných svátků 70 % slavnostních osvětlení týkalo vojenských úspěchů a 25 % života vládnoucí dynastie. CABANTOUS Alain: *Histoire de la nuit...*, s. 266. Luc

Z prostorového hlediska dávají slavnostní světla vyniknout *symbolické specializaci*, tedy symbolickému uspořádání prostoru. Osvětleno je to, co má být zvýrazněno, a naopak do tmy zůstává ponořeno to, co má být skryto. Na pozadí noci nechává světlo danému objektu vyniknout a zkrásnět hrou stínů, světel a barev. Právě ve vybraný den osvětlené budovy, sochy či pomníky odkazují k událostem, tradicím a hodnotám, které mají být zviditelněny, jelikož jsou pro daný politický a společenský řád důležité, a je žádoucí, aby jim každý věnoval zvýšenou pozornost. Naopak, co není osvětleno, stává se v noci téměř nebo úplně neviditelným, a tudíž zanedbatelným, opomenutelným a odsunutým mimo vnímání. Skrze toto symbolické uspořádání prostoru pak jedinec vnímá hierarchii hodnot i událostí a postupně si ji osvojuje.⁷⁷³

Slavnostní osvětlení také umožňuje soustředit dav na vybrané místo kolem osvětlených objektů, kde je snadno přehlednutelný a kontrolovatelný z pohledu pořádkových sil. Tato koncentrace davu umožňuje předejít spontánnímu zaplnění nahodilých prostorů v nahodilou dobu a je praktická z hlediska organizace slavnosti. Organizované soustředění slavnosti na vybrané místo a na vybraný moment také umožňuje ventilovat energii davu. Organizování světelných představení, koncertů či tanečních zábav u příležitosti slavností umožňuje usměrňovat energii na vybraný moment a vybrané místo skrze řízené vystoupení z každodennosti. Spontánní slavnosti by totiž mohly přerůst v nepokoje, které by mohly být nebezpečné pro společenský řád.⁷⁷⁴

V moderním Československu bylo systematické slavnostní osvětlení objektů, které byly považovány za důležité, zavedeno v roce 1928. Poprvé bylo rozsvíceno na svátek

Gwiazdzinski uvádí, že když v roce 1933 Hitler převzal moc, nechal nočním Berlínem projít armádu se zapálenými pochodněmi. Představení bylo doplněno dekorem praporů s hákovými kříži na fasádách domů a povinností umístit zapnuté a naplno zesílené rádio do okna ve chvíli, kdy měl kancléř proslov. To vše posilovalo fascinaci a dojem Hitlerovy obrovské síly. Viz: GWIAZDZINSKI Luc – RABIN Gilles: *Si la ville...*, s. 140. Záběry pochodňových průvodů, které se v nacistickém Německu staly tradicí, se objevily také ve filmu Leni Riefenstahl *Triumpf vůle* z roku 1935.

⁷⁷³ GWIAZDZINSKI Luc – RABIN Gilles: *Si la ville...*, s. 129–132; s. 159–166.

⁷⁷⁴ V předmoderních společnostech byly typickým příkladem řízeného ventilu energie a možného subverzivního potenciálu karnevaly a charivari. Viz: BACHTIN Michail: *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha 2007, s. 192–263; HARDY René: *Charivari et justice populaire au Québec*. Lille 2015, s. 17–55; GAUVARD Claude – GOKALP Altan: Les conduites du bruit et leur signification à la fin du Moyen Âge : le charivari. In: *Annales. Économies, sociétés, civilisations*. Année 29, No. 3 (1974), s. 693–704; FURET Francois. Francouzská revoluce. Praha 2004, s. 63–210. Viz také různé příklady: LE GOFF Jacques – SCHMITT Jean-Claude (eds.): *Le Charivari, Actes de la table ronde organisée à Paris (25-27 avril 1977) par l'École des Hautes Études en Sciences Sociales et le Centre National de la Recherche Scientifique*. Paris – Haag – New York 1981.

vyhlášení samostatnosti 28. října a od té doby v tento den každoročně rozsvěceno, až do zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Osvětlovány byly budovy odkazující k historii státu, národnímu hnutí či k republikánským hodnotám. V Praze tak byl osvětlen například Karlův most, budova Národního muzea či památník na Vítkově, který byl vystavěn jako památka československým legiím.⁷⁷⁵ Po válce ale nebyly na obnovu slavnostního osvětlení prostředky a s výjimkou částečné obnovy osvětlení u příležitosti všesokolského sletu se poválečné slavnosti musely obejít bez osvětlení městských objektů. Problémy se zásobováním elektřinou i nedostatky v technickém zajištění slavnostních světel umožnily obnovit systematické slavnostní osvětlení teprve v roce 1955.⁷⁷⁶

8. 1. Socialistické noční slavnosti?

Vzhledem k symbolické moci slavnostního osvětlení by bylo logické, kdyby s monopolizací politické moci komunistickou stranou, která se netajila cílem od základů proměnit fungování společnosti, došlo v Československu také k radikální proměně kalendářního i prostorového uspořádání světel slavnostní. A že tak tomu skutečně bude, nasvědčovaly i prvomájové slavnosti roku 1955, v jejichž rámci byl slavnostně odhalen a nasvícen Stalinův pomník na Letenské pláni na levém břehu Vltavy. Prvomájové slavnosti tou dobou představovaly v podstatě již tradici.⁷⁷⁷ A v roce 1955 se se Stalinův pomník stal středobodem večerní části prvomájových oslav. Nejdříve k němu slavnostně došel lampionový průvod, potom „*tlampače vysílaly od Stalinova pomníku projevy. [...] Světlomety ze tří stran prořezávaly tmu, a ostrým, bílým světlem objímaly mohutný kolos nad Vltavou. Zazněly hymny. Dělové salvy duněly, hudba hrála, ze tmy zářila jako bílý zjev Stalinov socha a postavy kolem něho.*“⁷⁷⁸ Následoval ohňostroj vypravený ze Seminářské zahrady Strahovského kláštera a byl zapálen olej v mísách po stranách pomníku. A nakonec u pomníku začala velká taneční zábava.⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy...*, s. 96 a 134–136.

⁷⁷⁶ Tamtéž, s. 99.

⁷⁷⁷ KRAKOVSKÝ Roman: *Réinventer...*, s. 195–204.

⁷⁷⁸ Nesign.: Pomník J. V. Stalina včera slavnostně odhalen. Památník upřímné vděčnosti. In: *Večerní Praha*. Roč. 1, č. 26, 2/5/1955, s. 1.

⁷⁷⁹ Nesign.: Prvomájová noc. Tamtéž, roč. 1, č. 26, 2/5/1955, s. 2; Nesign.: Taková byla Praha. Tamtéž, roč. 2, č. 104, 2/5/1956, s. 1; KÝ: 32 dnů před májovou přehlídkou. Tamtéž, roč. 6, č. 75, 29/3/1960, s. 1. O průběhu prvomájových oslav jakožto vrcholu kalendáře oslav viz také: KRAKOVSKÝ Roman: *Réinventer...* Paris 2014, s. 191–280.

Každoročně pak byla režie večerního programu oslav svátku obdobná. Už v předvečer Prvního máje procházely městem lampionové průvody, některé z nich končily právě u Stalinova pomníku. Po lampionových průvodech následovaly ohňostroje a salvy z děl. Na Prvního máje byly večer pořádány koncerty, noční vyjížďky na osvětlených loďkách po Vltavě a vyhlídkové plavby noční Prahou (Obrázek 15). Byly organizovány také filmové projekce pod širým nebem a vyvrcholení večera představovaly taneční zábavy pod lampionovým osvětlením. Ta hlavní z nich se konala ve Stromovce, v roce 1955 přejmenované na Park kultury a oddechu Julia Fučíka. Zde také mohli účastníci navštívit pouťové atrakce a koupit si jídlo a pití. Areál byl slavnostně osvětlen a hlavní třídu areálu lemovaly barevně svítící fontány.⁷⁸⁰

Obrázek 15: Projížďka po noční Vltavě. V pozadí světelný Stalinův pomník. Zdroj: ČTK

⁷⁸⁰ Průběh prvomájové taneční zábavy ve Stromovce počátku 50. let viz: FRIČ Martin – BERDYCH Václav, NEUBERG Josef – VLČEK František: *Bylo to v máji*, 00:06:59–00:07:50.

Přesto se ale slavnostní osvětlení Stalinova pomníku doplňovalo s jinou dominantou levého břehu Vltavy, kterou byl i nadále Pražský hrad. Ačkoliv z pohledu marxistické doktríny byla tato budova v podstatě symbolem monarchie, tedy systému, který marxismus zavrhl, a neměl nárok být zviditelněn, Pražský hrad na levém břehu Vltavy představoval určitou prostorovou protiváhu k Stalinovu pomníku. A stejně jako osvětlení Pražského hradu bylo obnoveno i osvětlení Karlova mostu, Staroměstské věže a Prašné brány, které teoreticky rovněž odkazovaly k feudálnímu řádu. Jakožto nejdůležitější budovy byly i nadále slavnostně osvětlovány Národní divadlo a Národní muzeum, které se dokonce v roce 1958 jakožto první městský objekt dočkalo modernizace slavnostního osvětlení. Národní divadlo bylo rozsvěcováno při řadě dalších příležitostí, a nakonec bylo od roku 1960 osvětleno permanentně.⁷⁸¹ Také byl znovu osvětlen Křižovnický kostel, kostel sv. Mikuláše, věže Týnského chrámu, ačkoliv šlo o církevní stavby. Bylo obnoveno osvětlení Staroměstské radnice či vodárenské věže na Novotného lávce, ačkoliv odkazovaly k ekonomické aktivitě měšťanských vrstev.⁷⁸² Pokud by snaha o proměnu hodnot a idejí skrze noční osvětlení významných objektů měla jít do důsledků, měly by všechny tyto objekty spíše zůstat ve tmě.

Celkem bylo v Praze u slavnostních příležitostí v 50. letech rozsvěcováno 16 objektů, od roku 1959 Staroměstská radnice a Národní muzeum dvojbarevně bíle a žlutě. Jediný Stalinův pomník ve vyjmenovaných objektech představoval prostorovou diskontinuitu s meziválečným obdobím.⁷⁸³ Představitelé komunistické strany ale tento fakt nijak nezdůrazňovali. Argumentace naopak kladla důraz na dlouhou historii státu, kterou osvětlené objekty měly evokovat. Například Pražský hrad se v této rétorice stal památkou „*mistrné dovednosti našich předků*“, k dlouhé historii odkazoval i „*památný Karlův most*“, zatímco Národní divadlo bylo „*báječným skvostem pražské architektury*“.⁷⁸⁴ Právě starobylost, kterou podtrhovalo slavnostní osvětlení, byla dalším opěrným bodem snahy komunistů zařadit se do historického narativu jakožto pokračování a přirozené

⁷⁸¹ Nesign.: Národní divadlo po zahájení letošní sezóny opět zazářilo do večerní Prahy. In: *Večerní Praha*. Roč. 1, č. 132, 31/8/1955, s. 1.; RÁ: Světelná kaskáda uprostřed města. Tamtéž, roč. 6, č. 75, 29/3/1960, s. 1; Nesign.: Národní divadlo. Tamtéž, roč. 6, č. 185, 6/8/1960, s. 1; HV: Světelné šaty na míru. Tamtéž, roč. 6, č. 107, 6/5/1960, s. 1.

⁷⁸² Seznam osvětlených objektů viz: MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy...*, s. 155.

⁷⁸³ HV: Světlo k svátku. Praha ve chvílích před 1. májem. In: *Večerní Praha*. Roč. 5, č. 101, 30/4/1959, s. 2.

⁷⁸⁴ Viz například: KALINA Vladimír: Světla nad Vltavou. Tamtéž, roč. 3, č. 43, 20/2/1957, s. 3; KÝ: Pražský hrad v novoroční kráse. Tamtéž, roč. 5, č. 305, 30/12/1959, s. 1; Nesign.: Národní divadlo. Tamtéž, roč. 6, č. 185, 6/8/1960, s. 1.

vyvrcholení dlouhého českého a slovenského historického příběhu. Vůli začlenit komunismus do národního příběhu podtrhly také oslavy desátého výročí únorového převzetí moci KSČ, respektive jejich začátek. Cyklus slavností zahájilo slavnostní osvětlení těchto historických budov, které trvalo od setmění do půlnoci. Rozsvícení světel doprovodily slavnostní fanfáry, které pražští pozouněři zatroubili z ochozu věže Staroměstské radnice.⁷⁸⁵ Začátek oslav se snad ani nemohl odehrát tradičněji.

Přestože oslavy únorového převzetí moci komunistickou stranou patřily mezi nejdůležitější momenty v roce, byly to právě prvomájové oslavy, které představovaly jeden z vrcholů slavnostního roku. Druhým vrcholem byly oslavy Říjnové revoluce. Tyto oslavy byly dokonce o něco velkolepější než prvomájové slavnosti, ale také o něco formálnější. V každém případě na rozdíl od prostorového hlediska vykazoval kalendář slavností jasnou snahu orientovat pozornost ve směru událostí, které považovala za důležité komunistická moc.

8. 2. Nový kalendář slavností

V předvečer výročí Říjnové revoluce tradičně mezi 19:30 a 19:40 zněly dělové salvy z různých stanovišť po Praze. Stejně jako u prvomájových oslav i u této příležitosti byl vypálen ohňostroj ze Seminářské zahrady. Aby salvy i ohňostroj dobře vynikly, bylo po dobu jejich trvání ztlumeno veřejné osvětlení.⁷⁸⁶ Po odeznění ohňostroje a salv byly slavnostně osvětleny městské objekty. Stejně jako u prvomájových oslav pak městem prošly lampionové průvody.⁷⁸⁷ V den oslav byly po městě zapalovány táborové ohně, organizovány koncerty a taneční zábavy, přičemž ta hlavní se konala ve formálnějších kulisách Staroměstského náměstí, u této příležitosti slavnostně osvětleného. Filmové projekce pod širým nebem nahradila divadelní představení a premiéry sovětských filmů a na programu bylo také více koncertů klasické hudby.⁷⁸⁸ Ve slavnostně osvětleném Národním divadle byl každoročně

⁷⁸⁵ HS: Praha obléká sváteční šat. Tamtéž, roč. 4, č. 44, 21/2/1958, s. 1.

⁷⁸⁶ Nesign.: Zítřejší salvy a ohňostroj. Tamtéž, roč. 2, č. 263, 5/11/1956, s. 2. V hlavním městě republiky. Tamtéž, roč. 2, č. 265, 7/11/1956, s. 1.

⁷⁸⁷ Nesign.: Světlo na cestu! Tamtéž, roč. 1, č. 190, 8/11/1955, s. 1; VOV: Lampióny v ulicích. Tamtéž, roč. 4, č. 262, 7/11/1958, s. 1; Nesign.: Světélka dětské lásky. Tamtéž, roč. 5, č. 261, 6/11/1959, s. 1;

⁷⁸⁸ Nesign.: Oslavy Říjnové revoluce. Tamtéž, roč. 2 č. 264, 6/11/1956, s. 1; JS: Dny velkých svátků před námi. Tamtéž, roč. 4, č. 258, 3/11/1958, s. 1; JS: 36 dní svátku přátelství. Tamtéž, roč. 6, č. 250, 21/10/1960, s. 1; NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 156, a. j./bod 207, Usnesení 207. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 29. října 1957; Tamtéž, sv. 201, a. j./ bod 275, Návrh směrnic k 42. výročí Velké říjnové socialistické revoluce a Měsíci čs. – sovětského přátelství.

pořádán slavnostní koncert ruské opery „za účasti představitelů strany a vlády“.⁷⁸⁹ Tedy i oslavy Říjnové revoluce disponovaly bohatým programem. I při těchto oslavách nicméně z prostorového i z programového hlediska docházelo k propojování dlouhodobějších tradic ve formě prostorového rozložení, které do centra oslav postavilo Staroměstské náměstí se slavnostně osvětleným Týnským chrámem a Národní divadlo s operním programem, a nových prvků ve formě dílčí náplně oslav, především v jejich programové orientaci na Sovětský svaz.

Čas mezi těmito dvěma vrcholy slavností vyplňovaly další oslavy a významné dny socialistického kalendáře, které byly vždy nějakou formou spojeny se slavnostním osvětlením a zábavním programem. Některé z nich se konaly pravidelně, jiné příležitostně u různých jubilejních výročí či významných událostí daného roku. Pravidelně každý rok následovaly týden po prvomájových oslavách festivity spojené s koncem druhé světové války. Ale ne v den jejího oficiálního konce 8. května, nýbrž v den vstupu Rudé armády do Prahy 9. května. Noční čas mezi Prvním májem a 9. květnem mohli obyvatelé a návštěvníci Prahy vyplnit diváckou účastí nočního nácviku vojenské přehlídky na Letenské pláni.⁷⁹⁰ Oslavy konce války byly obvykle opět spojeny s ohňostrojem, dělovými salvami a tanečními zábavami. V tuto dobu v květnu se každý rok mohli obyvatelé Československa také účastnit slavnostního zahájení či ukončení cyklistického Závodu míru, který vznikl jakožto lidovědemokratická obdoba Tour de France a dalších cyklistických závodů v západní Evropě, nebo alespoň přihlížet některé z jeho etap.⁷⁹¹

Výjimečná slavnost se konala v květnu roku 1957, kdy byl u příležitosti festivalu klasické hudby Pražské jaro, který již tradičně zahajoval 12. května na výročí úmrtí Bedřicha Smetany, slavnostně osvětlen dům, kde kde dlel W. A. Mozart při svém pobytu v Praze v roce 1787.⁷⁹² K slavnostnímu vyvrcholení tohoto ročníku festivalu byl také uspořádán závěrečný koncert na osvětleném plovoucím pódiu před Rudolfinem u Mánesova

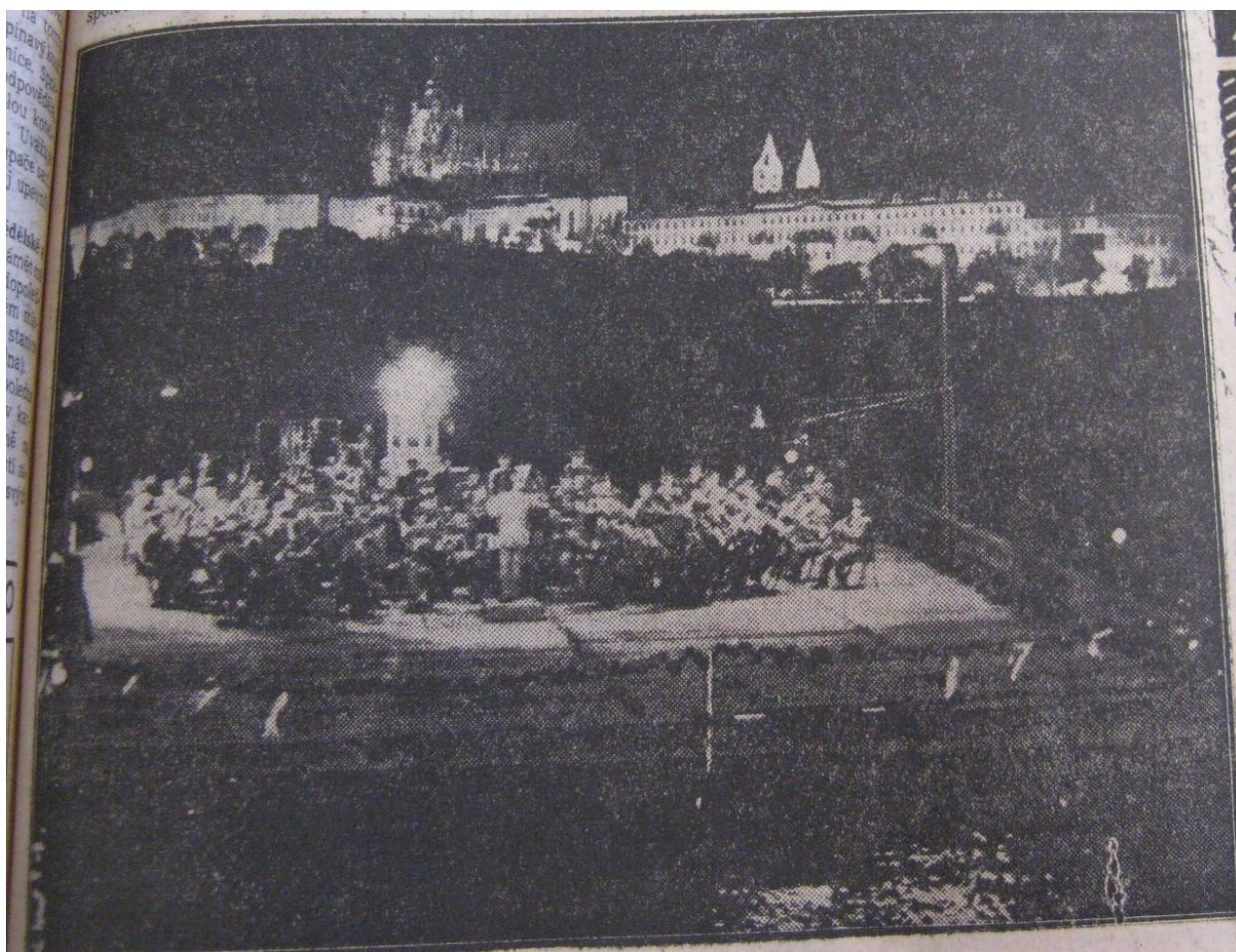
⁷⁸⁹ Tamtéž.

⁷⁹⁰ KÝ: Úspěšná noční zkouška. In: *Večerní Praha*. Roč. 3, č. 103, 3/5/1957, s. 1; HS: Rušná noc na Letné. Tamtéž, roč. 4, č. 103, 3/5/1958, s. 1; VP: Výročí osvobození se hlásí. Tamtéž, roč. 5, č. 105, 6/5/1959, s. 1; KÝ: Noční generálka vojáků. Tamtéž, roč. 6, č. 107, 6/5/1960, s. 1.

⁷⁹¹ O kontextu vzniku závodu a jednotlivých etapách viz: KAŠPAROVÁ Karolína: *Historie cyklistického závodu míru od roku 1948 do roku 1967*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2017, Magisterská práce, nepublikováno.

⁷⁹² Převzetí domu bylo také spojeno s koncertem Malé noční hudby.

mostu na Vltavě (Obrázek 16).⁷⁹³ Z hlediska akustiky ale nedopadl dle očekávání, a tak se experiment v dalších letech už neopakoval. Jinou záminku k příležitostné oslavě poskytlo zahájení stavby přehrady na Orlíku, která navíc připadala na Den stavbařů v červnu 1959. U této příležitosti mohli obyvatelé Prahy přihlížet ohňostroji a zúčastnit se taneční zábavy, která trvala dokonce dva dny. Mohli se zúčastnit také slosování loterií a dalších soutěží. A byla zorganizována také slavnostní noční plavba po Vltavě.⁷⁹⁴ Tato oslava opět poukazovala na výsadní místo energetiky v Československu.

Obrázek 16: Závěrečný koncert festivalu Pražské jaro na Vltavě. V pozadí slavnostně osvětlený Pražský hrad. Zdroj: Večerní Praha, Archiv hlavního města Prahy.

V mezidobí i během slavností do měst a obcí také přijížděly cirkusy, které se svým bohatě a pestře osvětleným šapitó samy o sobě představovaly dočasnou světelnou dominantu dané vsi nebo čtvrti. K tomu nutno připočíst také organizování různých

⁷⁹³ Nesign.: Na Vltavu (Bez názvu). In: *Večerní Praha*. Roč. 3, č. 123, 27/5/1957, s. 1.

⁷⁹⁴ Nesign.: Ohňostroj na Orlíku. Tamtéž, roč. 5, č. 142, 19/6/1959, s. 1.

poutí a atrakcí, které představovaly součást snah komunistické strany převzít cyklický kalendář z gesce církve do své vlastní.⁷⁹⁵

Na podzim byl pravidelně od roku 1949 slaven Den horníků, který připadal na 10. září, a u jehož příležitosti byly městské objekty rovněž slavnostně osvětleny. Každoročně dne 9. října byl slaven Den československé lidové armády. Oslavy tohoto dne obvykle provázely rovněž dělostřelecké salvy, například v roce 1955 se k tomu přidalo i „*vypálení 12 000 signálních nábojů*“. Následovalo dvoudenní slavnostní osvětlení „*od setmění až do 23 hodin všech památných budov města a pomníku J. V. Stalina*“.⁷⁹⁶ Stejně jako u oslav Říjnové revoluce a Prvního máje patřil do režie oslav lampionový průvod, taneční zábavy a koncerty pod širým nebem, které mohl jedinec navštívit například na Václavském náměstí u ústí Opletalovy ulice, pod Muzeem, před sídlem nakladatelství Práce, před sídlem nakladatelství Melantrich či na nábřeží před Právnickou fakultou.⁷⁹⁷ Vzhledem k tomu, že se jednalo o oslavy armády, doplnilo oslavy také čepobití⁷⁹⁸ a koncerty armádních souborů na různých místech města, ať už ve Stromovce, v Lucerně či ve Smetanově síni Obecního domu. I oslavy armády provázely filmové premiéry, a také divadelní představení pod širým nebem. V kontextu těchto oslav a v přípravách na oslavy říjnové revoluce pak naopak úplně zanikaly oslavy vzniku samostatného Československa.

Bezprostředně po oslavách Říjnové revoluce od roku 1949 každoročně následoval Měsíc československo-sovětského přátelství. Během něj byly ve městech, závodních klubech a kulturních domech „*pořádány slavnostní večery s kulturním československo-sovětským pořadem, zakončené veselicemi, estrády a akademie,*“ které organizovali pracovníci poboček Svazu československo-sovětského přátelství, členové národních výborů a organizací Národní fronty.⁷⁹⁹ V premiérových kinech byly uváděny premiéry sovětských filmů a ve zvýšeném počtu byly promítány i další sovětské filmy, na nichž byly organizovány návštěvy Svazem československo-sovětského přátelství. Byly organizovány také nejrůznější výstavy,

⁷⁹⁵ Viz například: KRAKOVSKÝ Roman: *Réinventer...*, s. 65–101.

⁷⁹⁶ Nesign.: Čepobití, ohňostroj a salvy. Radostné oslavy Dne československé lidové armády. Tamtéž, roč. 1, č. 163, 6/10/1955, s. 1.

⁷⁹⁷ Tamtéž.

⁷⁹⁸ Čepobití znamená večerní bubnování na ukončení denní práce a na uložení vojáků ke spaní. Viz: FREIDBERG-MÍROHORSKÝ Emanuel Salomon: Čepobití. In: *Ottův slovník naučný. Šestý díl*. Praha 1893. s. 590.

⁷⁹⁹ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 201, a. j./ bod 275, Návrh směrnice k 42. výročí Velké říjnové socialistické revoluce a Měsíce čs. – sovětského přátelství.

přednášky, například o vesmíru, koncerty klasické hudby, slavnostní schůze, lampionové a občas pochodňové průvody, vojenské přehlídky, táboráky, někdy večery s udělováním vyznamenání, besedy nad knihami, besedy s představiteli kulturních a politických institucí, slavnostní divadelní a filmová představení v Praze, Bratislavě a v krajských městech.⁸⁰⁰

Konec měsíce československo-sovětského přátelství přešel v přípravy na Vánoce, v jejichž rámci byla od poloviny 50. let věnována pozornost hlavně obchodním domům, které reprezentovalo bohaté neonové a zářivkové osvětlení. Následoval Silvestr, který doprovázely ohňostroje a slavnostní osvětlení městských objektů. V novém roce pak každoročně v únoru bylo slaveno převzetí mocenského monopolu KSČ a také oslavy Masopustu a svátku svatého Josefa, které se komunistická strana snažila sekularizovat a vtisknout jim charakter zábavního podniku ve formě organizací tanečních zábav a lidových atrakcí (Kapitola 9). Následovala dubnová oslava výročí narození Vladimira Iljiče Lenina, aby se celý cyklus slavnostního kalendáře uzavřel opět Prvním májem.⁸⁰¹

Některé z těchto slavností byly doprovázeny slavnostnějším osvětlením, jiné se nesly ve skromnějším duchu. U důležitých svátků jako Prvního máje, Říjnové revoluce či Vítězného února měly, pokud možno, svítit také rudé hvězdy, aby noční krajině dodaly ještě slavnostnějšího puncu. Spolu s neonovým osvětlením pak ve slavnostních večerech tvořila krajina nočního města amalgám symbolů odkazujících k dávnější i bližší historii, lidovým zvykům i nově propagovaným hodnotám. Přitom jako by cyklus oslav nebral konce a neustále se naskýkala příležitost k nějaké slavnosti. Tím docházelo k proměně kalendáře slavností, již světla dodávala lesku. V postupném procesu navíc jako by slavnosti postupně splývaly v jediný kontinuální tok festivit, a tím také v permanentní oslavu stávajícího systému.

Lidé se slavností ale neměli účastnit z donucení, nýbrž s radostí. Na dobrovolné, a přitom masové účasti při oslavách zakládala komunistická strana legitimitu svého mocenského monopolu, právě účast na oslavách byla reprezentována jakožto výraz souhlasu

⁸⁰⁰ Tamtéž a NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 156, a. j./bod 207, Usnesení 207. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 29. října 1957.

⁸⁰¹ U příležitosti oslav byl například dne 22. dubna uspořádán koncert ve Smetanově síni Obecního domu, kde zazněla i Beethovenova Devátá symfonie.

obyvatelstva s daným politickým řádem.⁸⁰² Prostřednictvím zábavních programů, které do ulic lákaly davy lidí, tak byl nenásilně přetvářen symbolický prostor i čas.

8. 3. Světla zábavy

V roce 1957 u příležitosti 40. výročí Říjnové revoluce se podzimní slavnosti slily v podstatě v jednu velkou oslavu. Už na začátku září byla uspořádána světelná představení loděk na Vltavě⁸⁰³ a na konci září proti Prašné bráně na průčelí domu U Hybernů byla rozsvícena neonová čtyřcítka.⁸⁰⁴ Podél celé cesty z Dobříše do Prahy byl instalován sváteční řetěz žárovek.⁸⁰⁵ V oslavách Dne armády následoval první pomyslný vrchol těchto slavností, aby vše vyvrcholilo v listopadu v obvyklé, jen o něco velkolepější režii. V roce 1957 se projevů a taneční zábavy na Staroměstském náměstí dle oficiálních čísel zúčastnilo 200 000 lidí.⁸⁰⁶ A je pravděpodobné, že na ohňostroj se díval podobný počet lidí jako v předchozím roce, kdy „přes občasný déšť sledovalo fontány raket na temnělé obloze z vltavských nábřeží a vyvýšených míst tisíce občanů.“⁸⁰⁷

Především se oslavy Prvního máje staly velmi oblíbeným svátkem. Časově korespondovaly s příchodem jara a teplého počasí, které lidi lákalo do ulic. V jubilejním roce obnovení slavnostního osvětlení psal jeden z reportérů Večerní Prahy, že „kdyby Pražané, kteří se včera večer [1. května 1955] zúčastnili odhalení pomníku J. V. Stalina na letenském srázu, seřadili a pochodovali Václavským náměstím, přehlíželi bychom opět několikahodinový průvod. Tolik lidí se v první májový podvečer sešlo na nábřeží Starého Města pražského. Věmec lidí od starého a památného Karlova mostu po nový most Švermův. Již kolem sedmé hodiny se naplňovalo nábřeží. Řady houstly, za chvíli se již nikdo nedostal k zábradlí k Vltavě. Na Mánesově mostě obsadili diváci mladí i starší, kdejakou plošinku, na níž se dalo sedět. Veliká sláva prvomájového večera přivedla sem tisíce a tisíce občanů. Všude, odkud jen byl trochu vidět majestátní pomník, všude tam stáli lidé.“⁸⁰⁸ Po odhalení pomníku se začátkem

⁸⁰² KRAKOVSKÝ Roman: *Réinventer...*, s. 232–265.

⁸⁰³ DT: Veselá noční plavba. In: *Večerní Praha*. Roč. 3, č. 207, 2/9/1957, s. 1

⁸⁰⁴ Nesign.: Již dnes večer... (Bez názvu). Tamtéž, roč. 3, č. 225, 23/9/1957, s. 1.

⁸⁰⁵ JISL Vladislav: Moskva ve svátečním ruchu. Tamtéž, roč. 3, č. 259, 2/11/1957, s. 1.

⁸⁰⁶ VP: 200 000 na Staroměstském nám.: S vámi na věčné časy! Tamtéž, roč. 3, č. 263, 7/11/1957, s. 1.

⁸⁰⁷ V hlavním městě republiky. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 265, 7/11/1956, s. 1. Viz také: Nesign.: Světlo na cestu! Tamtéž, roč. 1, č. 190, 8/11/1955, s. 1.

⁸⁰⁸ Nesign.: Pomník J. V. Stalina včera slavnostně odhalen. Památník upřímné vděčnosti. Tamtéž, roč. 1, č. 26, s. 1.

koncertů a tanečních zábav pak zavládla „*uvolněná atmosféra, tisíce světél ozářily jednu z nejkrásnějších nocí v roce,*“ a když začala hrát hudba „*sukně a oči se rozletěly*“. Světla slavností pak dokreslovaly odrazy od Vltavy, která „*světly pozlacená houpá na svých vlnách parníky a motorové čluny s blikajícími lampiony.*“ I zde prý vládlo veselí, podle reportáže zde „*sedí, baví se, zpívají – kdo? Nu, kdo jiní než pražští občané. Kteří? Takoví, jaké najdeš v této noci všude – všichni ti mladí, ‘ať je jim 15 nebo 70 let.*“ Triumfální vykreslení této noci uzavíral reportér řečnickou otázkou: „*Kdypak to bylo, aby lidé tančili v ulicích, kdy znali Pražané tolik národních písniček, kdy tak společně cítili lidé nejrůznějších zájmů a povolání!*“⁸⁰⁹ V roce 1956 dle oficiálních údajů program prvomájových oslav přilákal téměř 300 000 lidí.⁸¹⁰

Skutečně velkolepý byl ale cyklus jarních oslav v roce 1960. Pozornost se upírala k patnáctému výročí konce války a slavnosti měly být opravdu mohutné. Dne 9. května, kdy se výročí slavilo, podle předpokládaného plánu „*ve 20:58 hod zhasnou světla a nad Hradčanami se rozsvítí římská patnáctka, kterou vytvoří proudy světél z reflektorů. Přesně v 21. hod zaduní v 45 vteřinových intervalech patnáct salv ze 48 děl. Ve stejnou chvíli vylétne nad Seminářskou zahradou velký ohňostroj. Celkem 180 lidí pod velením důstojníka Pugnera jej bude udržovat ve všech barvách po dobu 10 minut. Po ukončení ohňostroje bude zářit světelná číslice XV ještě dalších 30 minut.*“⁸¹¹ Světelné představení tedy mělo trvat celkem třičtvrtě hodiny. Pozornost publika byla opět tradičně orientována k Pražskému hradu, přestože teoreticky by stejné představení mohlo proběhnout i nad Stalinovým pomníkem. Prostorové dispozice jako poloha na vyvýšeném místě a neexistence okolní zástavby by k tomu měl. I symbolicky by se dobře hodil. Byl to Sovětský svaz pod vedením Stalina, jehož armáda osvobodila většinu Československa. Ve volbě Pražského hradu jakožto dominanty oslav se tedy opět promítala snaha příliš neposouvat zavedenou symboliku prostoru, což bylo opět v rozporu s proklamovanou snahou radikálně proměnit společnost.

Samotnému výročí předcházely slavnostní recepce, slavnostní divadelní představení, slavnostní večery, výstavy, estrády, vystoupení baletních souborů, operních sólistů

⁸⁰⁹ Prvomájová noc. Tamtéž, s. 2.

⁸¹⁰ Nesign.: Taková byla Praha. Tamtéž, roč. 2, č. 104, 2/5/1956, s. 1.

⁸¹¹ KÝ: Salvy a ohňostroj nad setmělým městem. Tamtéž, roč. 6, č. 107, 6/5/1960, s. 1. O průběhu oslav také Nesign.: 15 dělových salv. Tamtéž, roč. 6, č. 109, 10/5/1960, s. 1.

a cvičenců. Ústřední národní výbory v Praze a Bratislavě také připravily velké světelné mapy Československé republiky, které měly být vystaveny na „na frekventovaných místech“ a kolemjdoucím „znázorňovat postup osvobozovacích bojů Sovětské armády a čs. armádního sboru“.⁸¹² Toto 15. výročí konce války bylo také tématem cyklistického Závodu míru, který odstartoval z Prahy hned po oslavách Prvního máje.

Oslavy konce války byly tématem také hudebního festivalu Pražské jaro.⁸¹³ Cyklus oslav roku 1960 pokračoval v červnu u příležitosti konání parlamentních voleb, které rovněž byly doprovázeny slavnostním osvětlením i zábavním programem.⁸¹⁴ Poté následovaly oslavy desetiletého výročí založení Pionýra, tentokrát s programem zaměřeným více na děti a mladé.⁸¹⁵ Ve stejné dny byla také uspořádána slavnost u příležitosti otevření „sadového zákoutí“ v proluce u Myslbeku, kde „na závěr krátkého proslovu předsedy ONV 1 s. Vyhnálka se rozsvítila zářivková světla a barevné reflektory pod fontánou.“⁸¹⁶ Tok oslav plynule přešel do léta se slavnostním zahájením druhé celostátní Spartakiády 23. června 1960, u jehož příležitosti byly po městě zapáleny ohně a na slavnostně osvětleném nádvoří Pražského hradu předvedena Smetanova opera Dalibor. Po celou dobu Spartakiády byly osvětleny významné budovy a v zahradách pod Pražským hradem pořádány koncerty klasické hudby pod širým nebem.⁸¹⁷ Celá Spartakiáda se proměnila v jednu velikou slavnost lákající na taneční zábavy do Stromovky či jen tak do ulic, jak je to vidět ve scénách filmu *Valčík pro milion*. A ve Spartakiádním dění se schovaly i oslavy sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou, které se jinak slavily 27. června. Dne 9. července následovalo slavnostní zahájení mezinárodního filmového festivalu v Karlových Varech, jehož tématem rovněž bylo patnácté výročí konce války a jehož ozvěny pronikaly do celého

⁸¹² NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – politické byro 1954-1962, sv. 201, a. j./bod 275.

⁸¹³ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – politické byro 1954-1962, sv. 201, a. j./bod 275, Usnesení 66. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 8. srpna 1959 k bódě Oslavy 15. výročí osvobození ČSR Sovětskou armádou.

⁸¹⁴ VP: Jednotně k volbám – úspěšně k dalším cílům. Tamtéž, roč. 6, č. 137, 11/6/1960, s. 1.

⁸¹⁵ KÝ – JS – OŠ – VP: V sobotu a v neděli budou v celém hlavním městě roztančená náměstí i ulice. Tamtéž, roč. 6, č. 136, 10/6/1960, s. 1-2.

⁸¹⁶ Nesign.: Včera večer. Tamtéž, roč. 6, č. 144, 20/6/1960, s. 1.

⁸¹⁷ Nesign.: Národní divadlo málo známé. Tamtéž, roč. 6, č. 151, 28/6/1960, s. 1; JAP: Hudba v pražských zahradách. Tamtéž, roč. 6, č. 153, 30/6/1960, s. 3.

Československa.⁸¹⁸ Cyklus festivit tohoto roku pak završilo vyhlášení nové ústavy 11. července, v níž bylo Československo prohlášeno za socialistický stát. Jaro roku 1960 se tedy neslo v podstatě ve dvou a půl měsíčním sledu slavností, jako by už nemělo být návratu k všednímu dni.

Socialistické festivity lákaly na filmová promítání pod širým nebem, taneční slavnosti, ohně i lampionové průvody. Nabízely příležitost k noční zábavě pod širým nebem v ulicích města, což bylo pro mnohé velmi atraktivní. Ohňostroje skýtaly fascinující podívanou. Jeden takový se promítl například i do filmu *Zlatý pavouk*, který měl premiéru 22. února 1957,⁸¹⁹ kde dokresloval romantickou scénu taneční zábavy v jedné z děčínských zahradních restaurací. Téma ohňostroje představovalo také ústřední osu příběhu komedie s Vlastou Burianem v hlavní roli *Muž v povětrí*,⁸²⁰ která měla premiéru 20. ledna 1956 a která v závěrečných scénách divákům na plátně zprostředkovala několika minutový ohňostroj, sestrojený k výročí založení fiktivního městečka Krásnov. Veselí projížďek a tanečních zábav na osvětlených loďkách reflektoval film *Cesta zpátky*, který měl premiéru 17. dubna 1959.⁸²¹

Mladým lidem slavnosti skýtaly možnost seznámení a stíny osvětlené noci mladým párům možnost schůzky. Slavnostní atmosféra umožňovala zdržet se venku o něco déle a pobavit se. Pro jiné představovaly slavnosti možnost, jak okusit cigaretu nebo nějaký alkoholický nápoj, případně provádět různé neplechy, jako například podpalovat ostatním lampiony.⁸²²

V případě, kdy naopak došlo k pokusům o připomenutí primárně politického náboje oslav, setkávaly se tyto pokusy s nepochopením, nebo přímo s protesty. Například když ostravští komunističtí funkcionáři v roce 1952 nechali zastavit provoz autobusů, které vozily ranní směnu městských průmyslových závodů domů do okolních vesnic, aby zajistili náležitou

⁸¹⁸ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 201, a. j./bod 275, Usnesení 66. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 8. srpna 1959 k bodu Oslavy 15. výročí osvobození ČSR Sovětskou armádou.

⁸¹⁹ BLUMENFELD Pavel – VELÍNSKÝ Miloš – BLUMENFELD Pavel: *Zlatý pavouk*. 1957.

⁸²⁰ CIKÁN Miroslav, MACH Josef – KARÁSEK Jiří – KABELÍK Vladimír: *Muž v povětrí*. 1956.

⁸²¹ KRŠKA Václav, KOHOUT Pavel: *Cesta zpátky*, 01:14:50–01:15:20.

⁸²² ŠEBO Juraj: *Budovatelské 50. roky*, Bratislava, 2010, s. 46; Nesign.: *Oslavy VŘSR: ohňostroj, lampiony a první polibky*. In: E 15, nedatováno, [online]: <https://www.e15.cz/magazin/oslavy-vrsr-ohnostroj-lampiony-a-prvni-polibky-843003>, citováno k 9/7/2019. O úspěchu lampionových průvodů také KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 492.

účast na oslavách 35. výročí Říjnové revoluce, vysloužili si nadávky a protesty dělníků, kteří se nakonec dali téměř bez výjimky na cestu domů pěšky.⁸²³

I komunistická strana tedy k lákání na oslavy využívala nástroj organizace zábavy a slavnostní světelné výzdoby. Politika se musela dostavovat až jakoby mimochodem, až na pozadí těchto festivit. Světla měla slavnostem dodávat lesku a provázet zábavní program, soustřeďovat lidi na symbolická místa, fascinovat, rozveselovat a usměrňovat.

⁸²³ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 33.

Shrnutí a závěr 3. části

Především v druhé polovině 50. let a ve slavnostních dnech mohl obyvatel či návštěvník některého z větších československých měst, a nejvíce nočního centra Prahy kolem Václavského náměstí, nabýt dojmu, že žije v doslova zářivé době. Moderní výbojkové osvětlení se doplňovalo s barevnými neonovými reklamami a rudými hvězdami, které oznamovaly, že československá ekonomika prospívá. Ohňostroje spolu se slavnostním osvětlením vybraných městských objektů zesilovaly světelnou zář nočního města a s tím i systému, v němž existovalo. Ale v momentě, kdy slavnost odezněla, v každodenní realitě opět vyvstaly charakteristické problémy vycházející z dysfunkcí tohoto systému. Tyto dysfunkce vycházely z preferování již tak předimenzovaného průmyslového a energetického sektoru a z centrálního řízení veškeré práce. Nepružnost institucí a podniků, které chtě nechtě vždy nevyhnutelně nakonec závisely na centrálních rozhodnutích a potýkaly se s nedostatkem zdrojů na modernizaci i s nevyjasněnými kompetencem a nekoordinovaností, z toho vyplývající nekvalitní či nekompatibilní výrobky, neúdržba stávajících soustav apod. vedly k neustálým problémům s osvětlením nočního města. Sice již téměř nedocházelo k celým výpadkům zásobování elektřinou, ale konstantu představovaly neopravené poruchy či nedokončené modernizace. Socialistické noční město vznikalo spíše nedopatřením z těchto poruch. Naopak ze strukturálního hlediska vykazovalo uvažování o tom, jak by mělo ideální noční město vypadat, paralely s osvícenskými představami o modernitě. V míře osvětlení se socialistické město chtělo srovnávat s městy liberálně kapitalistického systému, přičemž především neony představovaly v tomto srovnávání skutečný fenomén.

Nicméně soudě dle příkladu Prahy, krajina socialistického nočního města byla spíše tmavá. Spíše tak podrývala teze o modernitě socialistického systému a o prosperitě a rozvoji Československa. V konečném paradoxu pak socialistické noční město bylo díky tmě, v níž bylo možné se skrýt, bezesporu méně disciplinující a kontrolující, než město liberálně kapitalistické.

4. ČÁST

ŽÍT V NOCI

Úvod: Vymknout se kontrole

Zatímco světla nočního města zvou k zábavě a radovánkám, tma umožňuje nepozorovaně se toulat ulicemi. Světla přitahují pozornost a také umožňují orientovat se v prostoru, zatímco stíny a tma umožňují ztratit se v něm. Zábavě noční světla přidávají na kouzlu, stíny a tma naopak na anonymitě, která navozuje pocit svobody a napomáhá uvolnění a spontaneitě. Lidem, kteří skutečně žijí na hraně zákona a na okraji společnosti, ta stejná tma umožňuje vyjít ven a jednat dle svého. Pokud jsou přistiženi při kriminální činnosti, mají ve tmě větší šanci utéct. Jsou to právě možnost úniku před dohledem, možnost volného pohybu, vyvázání se z norem, polevení či přímo absence společenské a institucionální kontroly, které spojují obě tyto činnosti. Téma zábavy i kriminality spojuje rozpor mezi snahou politické moci je kontrolovat a usměrňovat a tendencí, často i nevědomou, lidí se této kontrole vymknout.⁸²⁴ V kontextu nastolování mocenského monopolu komunistické strany a snahy proměnit společnost, a zároveň dysfunkcí při osvětlování ulic nočního města se nabízí otázka, zda v poválečném období vznikala nějaká specifická socialistická zábava a socialistická noční kriminalita.

V předchozí části byla analyzována krajina nočního města z hlediska správy prostoru skrze osvětlení. Tato část se zaměřuje především na perspektivu „zdola“, tedy na hledisko žité praxe v takovém prostoru. Kam se mohl člověk jít v noci pobavit, do jakých podniků, s jakým programem? A co jej mohlo na noční ulici při cestě za zábavou nebo po cestě domů potkat? Jací další lidé kromě těch, co hledali rozptýlení, se v nočních ulicích pohybovali a co tam dělali? Jinými slovy, v centru pozornosti je v podstatě každonoční praxe života v ulicích a na veřejných místech nočního města. Otázkou zůstává i způsob nahlížení na tyto aktivity, ať už pohled, který se promítl do legislativy, či jeho reflexe v masové kultuře.

⁸²⁴ DE CERTEAU Michel: *The practice...*, s. Xi–XXIV a s. 91–110; FOUCAULT Michel: *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha 2000, s. 319–404; TÝŽ: *Je třeba bránit společnost*. Praha 2006, s. 19–70. Někdy je tato perspektiva ztotožňována s konceptem flanéra, který od Charlese Baudelaira převzal a do teoretického konceptu zformuloval Walter Benjamin, a od nějž jej převzali další badatelé analyzující městské prostředí, včetně například Zygmunta Baumana. Viz: BENJAMIN Walter – TIEDMANN Rolf (ed.) *The Arcades Project*. New York 2002, s. 446; NUVOLATI Giampaolo: Le flaneur dans l'espace urbain. In: *Géographie et cultures*, 70/2009, s. 7–20. [online] <https://journals.openedition.org/gc/2167>, citováno k 4/6/2019; OTTER Chris: *The Victorian...*, s. 5–7; DELATTRE Simone: *Les douze...*, s. 119–127, 192–202; BEAUMONT Matthew: *Night walking...*, s. 402.

Stejně jako u předchozí části i zde se z důvodu větší explicitnosti pozornost soustředí hlavně na Prahu. Právě do Prahy často mířili lidé z různých koutů Československa, ať už za pracovními povinnostmi, po nichž se chtěli pobavit, či přímo za zábavou. Někteří zde chtěli začít nový život v naději, že splynou s davem. Praha nabízela bezpočet příležitostí k zábavě, a zároveň tu v noci docházelo k řadě incidentů. Dění v Praze může představovat koncentrovanější podobu dění i v jiných městech a vsích a zároveň i určitý průřez tohoto dění – každý československý region měl bezesporu své charakteristiky. První kapitola této části se soustředí na téma noční zábavy, zatímco druhá kapitola této části se soustředí na takové jednání, které ve svém důsledku vedlo k porušení zákona. Ačkoliv toulání nocí nevede nutně k přeračování zákona, je zde pozornost soustředěna na ty případy, kde k tomu došlo. Díky tomu totiž mohly být tyto příběhy zaznamenány.

9. KAPITOLA BAVIT SE

*Když cestu smůla náhle přejde ti,
jen se směj, směj se dál.
I když tě láska spálí vzápětí,
jen se směj, směj se dál.
Každému štěstí věčně nemůže přát,
je na tom mnohem líp, kdo umí se smát.
I když tě smůla souží kolikrát,
žádný stín, žádný žal,
jen směj se, směj se jen,
směj se, směj se jen dál.*

(Závěrečná píseň z filmu *Hvězda jede na jih*, 1958)⁸²⁵

Co vlastně znamená bavit se? Znamená to jít do divadla, na koncert, do kina, tančit, nebo jen tak vysedávat v hostinci? Podle definic výkladových slovníků je to tak trochu vše, a zároveň nic z toho, pokud to nepřináší radost. Podle *Příručního slovníku jazyka českého*, který vycházel v letech 1935–1957 je zábava: „*Činnost nebo stav poskytující rozptýlení, potěšení, pobavení; [je to] kratochvíle.*“⁸²⁶ Je to tedy povyražení, vystoupení ze stereotypu umožňující zapomenout na starosti běžného života. Definice také uvádí, že zábava může mít i podobu hry či družného rozhovoru, například to tedy může být hra v karty v hostinci u piva. Zábava může mít i podobu určité události, respektive může to být „*podnik uspořádaný za účelem pobavení lidí*“.⁸²⁷ Může tedy jít například o světelnou slavnost, zábavné divadelní vystoupení, taneční zábavu, koncert, či kejklířské nebo cirkusové představení. Dle těchto principů ale nemá jít o vážné ani kultivující podniky, jejich hlavním cílem je publikum

⁸²⁵ Text písně složil Zdeněk Borovec. Zpívá Jarmila Veselá a Rudolf Cortés. Ač natočen v roce 1958, film měl nakonec premiéru v roce 1964. LIPSKÝ Oldřich, ŠKUTINA Vladimír – SÍLA Jiří – LIPSKÝ Oldřich: *Hvězda jede na jih*. 1964.

⁸²⁶ HUJER Oldřich – SMETÁNKA Emil – WEINGART Miloš a kol. (eds.): *Příruční slovník jazyka českého 1935–1957*. Praha 1953–1955. [online] https://psjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledej&heslo=z%C3%A1bava&where=hesla&zobraz_ps=ps&zobraz_cards=cards&pocet_karet=3&numcchange=no¬_initial=1, citováno k 11/7/2019.

⁸²⁷ Tamtéž.

rozveselit. Dalším znakem je dle stejného slovníku fakt, že „*veřejné zábavy se vyznačují tím, že při nich publikum spolupůsobí.*“⁸²⁸ Může jít tedy například o improvizované vystoupení, do nějž zasahuje publikum, klasickým příkladem pak je taneční zábava. V každém případě toto spolupůsobení vnáší do zábavy také faktor spontaneity. Všeobecná zábava musí být spontánní. V tom samém slovníku je zábava spojována s večerním a nočním životem, s různými antickými i křesťanskými náboženskými slavnostmi, karnevaly, veselicemi a tanečními slavnostmi.⁸²⁹

9. 1. Putování poválečným nočním městem a jeho reflexe

Bavit se tedy nutně neznamena žít kulturním životem. Kultura může být sice zdrojem zábavy, ale jen pokud rozveseluje.⁸³⁰ Tento druh kultury je přitom často považován za záležitost s menší kultivační hodnotou a ta byla po válce terčem řady kritik.⁸³¹ Lehká zábava měla ustoupit závažnějším tématům, která souvisela s poválečnou obnovou a budováním nové lepší společnosti, s imperativy (noční) práce a bdělosti.

Přesto se zdálo, že je to zábava, co má navrch před kulturou. Například v říjnu 1947, tedy v průměrném měsíci, na nějž sice připadaly oslavy vzniku samostatného Československa, ale na druhé straně to byl pošmourný podzimní měsíc, který jinak k slavnostem příliš záminek nedával, se v Praze uskutečnilo celkem 330 tanečních zábav.⁸³² To v průměru znamenalo 80 tanečních zábav týdně a 10 tanečních zábav denně, zatímco kultivujících „*vědeckých a kulturních přednášek*“ se za celý měsíc uskutečnilo celkem 55.⁸³³ A zatímco přenášky spíše zely prázdnotou, taneční zábavy doslova praskaly ve švech.⁸³⁴ V kinech, jejichž návštěva patřila ke stálícím večerního programu především mezi

⁸²⁸ Tamtéž.

⁸²⁹ Tamtéž.

⁸³⁰ Smích byl předmětem úvah již v Aristotelově díle a úvahám o smíchu, respektive komičnu, se věnovali například François Rabelais, Henri Bergson či Michail Bachtin. Viz: ARISTOTELES: *Poetika*. Praha 1929, s. 9–17. RABELAIS François: *Gargantua a Pantagruel*. Praha 1962; BERGSON Henri: *Smích*. Praha 1993, s. 15–38; BACHTIN Michal: *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha 2007, s. 71 – 144. O postoji ke smíchu v lidovědemokratickém Československu viz: SCZEPANIK Petr: *Továrna Barrandov...*, s. 297–368.

⁸³¹ Viz například již zmiňované kritiky bulvárního tisku v projevu prezidenta Beneše či kritiky slavností v tisku kontextu ustavování imperativu (noční) práce.

⁸³² NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskuv archiv, Praha, kart. 29, Hlášení Prvního oddělení Ředitelství národní bezpečnosti v Praze.

⁸³³ Tamtéž.

⁸³⁴ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, různé zprávy z národních výborů.

mladými,⁸³⁵ se sice promítaly filmy o válce a národní historii, největší úspěch ale slavily komedie.⁸³⁶ Řada dělníků se sice přidávala k úderníkům, mnohem více jich ale raději šlo po práci – někdy i místo ní – sednout s přáteli do hostince.⁸³⁷ V tom samém měsíci říjnu 1947 se v Praze konalo celkem 43 velkých koncertů klasické hudby, jenže také 5 849 hudebních večerů v kavárnách a restauracích, při nichž zněl jazz a swing.⁸³⁸

V poválečné Praze mohl každý za jedinou noc vystřídat hned několik typů zařízení i několikrát změnit program zábavy. Záleželo, na co měl zrovna náladu, ale také k jaké socioprofesionální skupině patřil, kolik měl tu noc k dispozici peněz i v jaké části města noc trávil. Už z kraje večera mohl každý zajít do hostince, kavárny, výčepu lihovin či na jarmark nebo pouť, kde si mohl posedět, vypít pivo či pálenku, pohovořit s přáteli, zahrát karty či se podívat na nějaké vystoupení. Ovšem ve výčepu lihovin mohl sedět jen do 19 hodin, kdy tento musel povinně zavřít.⁸³⁹ Do výčepu také lidé chodili především se opít pálenkou, což se po válce ukazovalo jako rozšířený fenomén a velký problém, i vzhledem k celkem rozvětvené síti výčepů.⁸⁴⁰ Problémem byl fakt, že výčepy lihovin byly často spojené s hokynářstvími a koloniály, kde bylo snadné si objednat pití i při běžném nákupu po cestě z práce a pak tu nakonec prosedět celý zbytek dne.⁸⁴¹

Nepřímo na to narážela i dobová komedie *Právě začínáme*,⁸⁴² která měla premiéru 8. listopadu 1946 a kde záporná postava měla takové problémy s alkoholem, až ji to stálo život.

⁸³⁵ Dvě třetiny mladých mezi 16 a 29 lety chodily do kina minimálně jednou týdně (Viz tabulka 1, kapitola 1). V říjnu 1947 se v Praze uskutečnilo celkem 7 646 filmových promítání. NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 29, Hlášení Prvního oddělení Ředitelství národní bezpečnosti v Praze. Večerní programy začínaly většinou mezi 20. a 21. hodinou.

⁸³⁶ HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1956–1960*, s. 205–211.

⁸³⁷ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Nesign.: Zaveďte pořádek v ulicích. In: *Lidová demokracie*, 17/4/1947.

⁸³⁸ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 29, Hlášení Prvního oddělení Ředitelství národní bezpečnosti v Praze.

⁸³⁹ V sobotu a den před každým uznaným svátkem musely výčepy lihovin zavírat už v 17 hodin.

⁸⁴⁰ Podle směrnic vydaných ministerstvem vnitřního obchodu v lednu 1945 o udělování hostinských a výčepnických koncesí měla jedna koncese k samostatnému výčepu nebo drobnému prodeji pálených lihovin připadat na 4 000 obyvatel, v praxi byla jejich síť ale mnohem hustší. Například v okrese Šumperk připadala jedna koncese na 255 obyvatel, v samotném městě Šumperku pak jedna koncese na 476 obyvatel. Do tohoto čísla ale byla započítána také ostatní pohostinská zařízení včetně hostinců, restaurací a hotelů. NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Směrnice ministerstva vnitřního obchodu ze dne 5. ledna 1945 č. 120.099/1945–1/4 o udělování hostinských a výčepnických koncesí; Z referátu v. o.r. Dr. Doubka na schůzi Stálého poradního sboru pro boj proti alkoholismu.

⁸⁴¹ Tamtéž.

⁸⁴² SLAVÍNSKÝ Vladimír, VLČEK František – NEUBERG Josef: *Právě začínáme*. 1946.

Jinak ale tato komedie přinášela spíše humorné obrazy ze života provozovatelů lidové zábavy, různých kejklířů a jarmarečníků, kteří kočovali od místa k místu u příležitosti různých poutí a slavností.⁸⁴³ Příběh zavádí diváka na jarmarky a poutě středních Čech, jichž se účastní kočovné *Variété Borneo*. Jeho majitelkou je Sidonie Vosáhlová, před publikem „*nejsilnější žena světa zvaná ženský Herkules*“ Madame Sidonie z Francie, která dokáže vlastní silou ohnout ocelovou tyč a přetrhnout kolem sebe obmotaný řetěz. Ve varieté pracuje také „*nejslavnější krotitelka dravých šelem a plazů*“ Miss Elvíra, alkoholik „*jezdec na stěně smrti*“ Rabas, který má nakonec nehodu, a „*nejobávanější střelec arabských pouští*“ Al-kač-aba.⁸⁴⁴ Film zprostředkovává divákovi atmosféru poutí a jarmarků plných zvědavých lidí putujících za zábavou a ukazuje také zákulisí chodu varieté a každodenní život artistů a jarmarečníků, které ukazuje jako běžné lidi se všedními starostmi. Ústřední herecká dvojice Jaroslav Marvan – Jindřich Plachta pak nenechávala na pochybách, že v kině film diváka vtáhne nejen do jarmareční atmosféry, ale že se navíc u toho bude dobře bavit. A téměř 4,9 milionů prodaných lístků ukázalo, že tomu tak skutečně bylo.⁸⁴⁵

Na rozdíl od výčepů lihovin mohl návštěvník hostince či restaurace skutečně plnohodnotně povečeřet a dát si u toho i točené pivo nebo víno. Forma tohoto večera samozřejmě záležela i na úrovni hostince či restaurace. Existovala jich celá škála, od těch nejprostších až po luxusní grand restauranty, které většinou příslušely k přilehlým hotelům v centru města. Jak to v nich vypadalo, ukazuje například filmové drama *Lavina*, které mělo premiéru 5. července 1946.⁸⁴⁶ Ale divák zde mohl nahlédnout i do prostého hostince, který navštěvovaly spíše chudší vrstvy. Do hostinců, kde se scházeli lidé z okraje společnosti a které stály skryté ve tmě kdesi v křivolakých uličkách, zavedly diváky také kriminální filmy *13. revír*, který měl premiéru 8. března 1946,⁸⁴⁷ a *Znamení kotvy*, který měl premiéru 31. října 1947.⁸⁴⁸ Do typického hostince pražské periferie, kde se scházela pestrá společnost od obyvatel místních činžáků, drobných úředníků, hodinářů či samozvaných profesorů přes místní zlodějíčky, prostitutky a apače až po vojáky, zaváděly diváka scény filmu *Až se vrátíš*,

⁸⁴³ O atrakcích lidové zábavy a lidové technické zábavě viz: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 504–505.

⁸⁴⁴ SLAVÍNSKÝ Vladimír, VLČEK František – NEUBERG Josef: *Právě začínáme*, 00:00:00–00:03:47.

⁸⁴⁵ HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1956–1960*, s. 208.

⁸⁴⁶ CIKÁN Miroslav, TROJAN Josef – MOTTL Jaroslav – CIKÁN Miroslav: *Lavina*. 1946.

⁸⁴⁷ FRIČ Martin, FIKER Eduard – HOLMAN J. A. – STEKLÝ Karel: *13. revír*. 1946.

⁸⁴⁸ ČÁP František, DRDA Jan – TETAUER Frank – ČÁP František: *Znamení kotvy*. 1947.

který měl premiéru 23. ledna 1948.⁸⁴⁹ Právě v hostincích se také většinou konaly taneční zábavy, pokud tedy nebyly uspořádány rovnou pod širým nebem.

Kdo si chtěl večer zatančit, mohl také navštívit některou z velkých kaváren či vináren, které se většinou koncentrovaly kolem Václavského náměstí. Tyto byly dějištěm triumfálního návratu jazzové a swingové hudby. V tanečních kavárnách a vinárnách se pravidelně konaly taneční večery. Koncertovaly zde jazzové a swingové big bandy jako například Orchester Emila Ludvíka, Swing stars, Orchester Ladislava Habarta se zpěvačkou Inkou Zemánkovou (1915–2000) a další.⁸⁵⁰ Jedna takováto kavárna tvořila kulisu počátečních scén komedie *Dnes neordinuji*,⁸⁵¹ která měla premiéru 5. března 1948 a která se odehrávala v prostředí univerzitních docentů, právníků a novinářů. Diváka hned v úvodní scéně zavádí to taneční kavárny Olympia, kde zazní jazzová píseň *Kateřina* skladatele, pianisty a kapelníka Josefa Stelibského (1909–1962).⁸⁵² Taneční kavárnu v silvestrovském veselí za zvuků jazzu přinesly také závěrečné scény psychologického dramatu *Mrtvý mezi živými*,⁸⁵³ který měl premiéru 14. února 1947. Zde hrál na trumpetu a píseň *Půlnoční vítr* zpíval jazzman Václav Irmanov (1919–1995) za doprovodu Orchestru Karla Vlacha, který byl po válce na vrcholu své popularity.⁸⁵⁴ Tento big band svou poválečnou činnost zahájil 14. července 1945 v taneční kavárně Lloyd na pražských Příkopech. Vystupoval také v dalších pražských kavárnách, jako například Astra, Alfa, Fénix, Juliš, Majestic, Passage, Rostov, Šindelář nebo Štěrbá.⁸⁵⁵ Jeho hudba pronikla i do komedie *Nevíte o bytě*, která měla premiéru 14. listopadu 1947.⁸⁵⁶ Jinak ale zaváděla diváky také do údajně nejtíší hospody v Praze a dávala jim nahlédnout do strastí života jednoho loutkoherce, který každé léto putuje po republice s jazzovým big bandem, s nímž se doplňuje v představeních, a který se po válce kvůli nedostatku bytů a omylu úřadů málem

⁸⁴⁹ KRŠKA Václav, ŘEZÁČ Václav – KRŠKA Václav: *Až se vrátíš*. 1947.

⁸⁵⁰ PRECLÍK Vratislav: Emil Ludvík, leader jazzové hudby, hudební aranžér a skladatel, předseda a zakladatel MDH. In: ČAS. *Časopis Masarykova demokratického hnutí*, roč. XXV, č. 120 (2017), s. 1–7; SUCHÝ Ondřej: *Inka Zemánková: Dívka k rytmu zrozená*. Praha 2006, s. 22–83.

⁸⁵¹ SLAVÍNSKÝ Vladimír, GERSTEL Jan: *Dnes neordinuji*. 1948.

⁸⁵² Stelibský vytvořil hudbu i k dalším filmům, z jeho písní se staly šláгры. Viz také: PROCHÁZKA Stanislav – KOUKAL Milan: *Úsměvy i vrásky Standy Procházky*. Kutná Hora 2010, s. 37–65 nebo seznam filmů, k nimž Stelibský složil hudbu ve *Filmovém přehledu* [online] <http://www.filmovyprehled.cz/cs/person/31111/josef-stelibsky>, citováno k 4/6/2019.

⁸⁵³ ZEMAN Bořivoj, KLOS Elmar – ZEMAN Bořivoj: *Mrtvý mezi živými*. 1946.

⁸⁵⁴ Orchester Karla Vlacha se hudebně inspiroval americkými armádními orchestry, z nichž byl v té době velmi populární jazzový a swingový orchestr Glenna Millera.

⁸⁵⁵ VOMÁČKA Josef: Kavárenský fenomén Václavského náměstí. In: *Za starou Prahu: věstník Klubu Za starou Prahu*, Praha: Klub Za starou Prahu, roč. 44 (15), č. 1 (2014), s. 14–16.

⁸⁵⁶ ZEMAN Bořivoj, KADÁR Jan – ZEMAN Bořivoj: *Nevíte o bytě?* 1947.

stává bezdomovcem. I tato komedie slavila s téměř 4,1 miliony prodaných vstupenek jednoznačný úspěch u publika.⁸⁵⁷

Kromě výjimky, kterou tvořila silvestrovská noc, poslední tři dny Masopustu a posvícení, musely hostince zavřít v půlnoci, kavárny a vinárny mohly zůstat otevřené do jedné do rána.⁸⁵⁸ Nicméně ani to často nestačilo a v již zmiňovaném příkladu října 1947 bylo v Praze povoleno celkem 391 vyjímek ze zavírací hodiny.⁸⁵⁹ Znamenalo to tedy bezmála 100 prodloužení týdně a 14 denně.

Nicméně i když kavárny a hostince zavřely, měl návštěvník pražského nočního života možnost ještě zajít na noční představení do varieté či kabaretu, případně si mohl jít zatančit do tabarinu či dancingu. Tyto podniky otevíraly teprve ve 20 hodin večer. V Praze svůj provoz po válce obnovily například kabaret U Fleků v Křemencově ulici, varieté Alhambra na Václavském náměstí či varieté Praga ve Vodičkově ulici. Jejich atmosféru divákům zprostředkovaly například scény z filmu *Tři kamarádi*,⁸⁶⁰ který měl premiéru 25. prosince 1947. Příběh tří přátel, kteří se za války seznámili na frontě ve Francii a po válce se v Československu snaží najít profesní uplatnění, se částečně odehrává v šantánu. Divák se zde stává účastníkem večírku, na který pod dojmem, že jeden z nich zdědil velké peníze, pozvou své přátele i své věřitele a pohostí je vybraným jídlem za zvuků swingové hudby. V průběhu večera ale zjistí, že dědictví je ve skutečnosti jen kniha, takže nemají na zaplacení, což vede k řadě komediálních peripetií. V tomto filmu si stejnojmennou píseň s názvem filmu zazpívala hvězda tehdejšího šansonu česko-německá zpěvačka Manon Chafour (1914–1970).

Také již výše zmíněný film *Až se vrátíš* diváka zavedl do pražských šantánů. Jejich velkosvětost a neonové upoutávky kontrastovaly s bídou periferního hostince, jehož obrazy ten stejný film rovněž poskytoval. Hned úvodní záběry sekvencí neonových světel ale navozují atmosféru velkého světa nočních podniků, jímž mělo být pražské Václavské náměstí. Hned v úvodních titulcích a také v jedné z klíčových scén filmu se mohl

⁸⁵⁷ HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1956–1960*, s. 208.

⁸⁵⁸ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Opatření za účelem potírání alkoholismu v rámci úpravy policejní hodiny uzavírací v živnostech hostinských a úpravy pořádní tanečních zábav.

⁸⁵⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskuv archiv, Praha, kart. 29, Hlášení Prvního oddělení Ředitelství národní bezpečnosti v Praze.

⁸⁶⁰ WASSERMAN Václav, SÁDEK František – TŮMA Vladimír – GERSTEL Jan: *Tři kamarádi*. 1947.

divák pomyslně zúčastnit i varietního programu, kde na hudbu Emany Fialy zazpíval opět Václav Irmanov a také Ljuba Hermanová. V ukázce téhož programu mohl divák zhlédnout také vystoupení hudebníků a tanečníků s latinskoamerickými rytmickými motivy. V těchto podnicích byla také největší pravděpodobnost, že návštěvník, bude-li chtít, získá i dámskou společnost, s níž mohl případně zajít i do některého z hodinových hotelů, které se často nacházely v blízkosti těchto podniků.⁸⁶¹

Kabarety, tabariny, varieté a dancingy měly oficiální povinnost zavřít ve 3 hodiny ráno, nicméně i ony bezesporu zůstávaly otevřené déle. Byly ale poslední zařízení, která zůstávala otevřená. Pokud ale už bylo všude zavřeno, mohl se ten, kdo se rozhodl probdít a bavit se celou noc, teoreticky uchýlit do nádražní restaurace, případně do baru nebo restaurace některého z hotelů. To ale jen v případě, kdy narazil na benevolentní personál, který po něm nevyžadoval platnou vlakovou jízdenku či doklad o ubytování. Jiní hosté sem přístup neměli.⁸⁶² V opačném případě zbývaly v létě ještě dvě a v zimě tři hodiny, než v 5 ráno, respektive v 6 znovu otevřely výčepy, hostince a kavárny.

Existovala tedy široká paleta možností, kam jít a kde se pobavit. Největší a nejlepší výběr zábavy skýtal centrum města. V Praze byla pomyslným centrem noční zábavy především spodní část Václavského náměstí a přilehlé ulice od Příkopů přes Můstek po Národní třídu k Vltavě. Zde se soustředila značná část kin, divadel, tanečních kaváren, vináren, dancingů i varieté i hostinců, včetně výčepů v postranních uličkách. Pokud chtěl a měl peníze, mohl kdokoliv, kdo měl zájem, strávit v podstatě celou noc putováním na tomto malém území, přičemž v závislosti na jeho náladě, obnosu k útratě, zevnějšku a společenské příslušnosti mohl prožít různé noci.

9. 2. Ve jménu střídmosti, práce a vlasti

Jenže pestrost poválečného nočního života byla trnem v oku těm, kdo volali po urychlené poválečné obnově státu a po lepší poválečné společnosti. Zábavu ve svém podání okamžitě zredukovali na alkoholismus a v tomto duchu se vůči ní také vymezovali.

⁸⁶¹ Poté, co byly roku 1922 takzvaným aboličním zákonem zrušeny nevěstince, prostituce se přesunula právě do kabaretů, varieté, dancingů a tabarinů. Více viz kapitola 10.

⁸⁶² NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Opatření za účelem potírání alkoholismu v rámci úpravy policejní hodiny uzavírací v živnostech hostinských a úpravy pořádání tanečních zábav.

Například v dopise z 29. listopadu 1946 adresovaném ministru vnitra Václavu Noskovi si profesor Lékařské fakulty Karlovy Univerzity v Praze MUDr. Jiří Malý stěžoval na „*hromadný výskyt opilství, s kterým se setkáváme v ranních hodinách, když jedeme tramwayí do zaměstnání, i večer, když se tramwayí vracíme domů.*“ Dle jeho názoru se na pražských ulicích vyskytují „*zjevy, které tak jsou obvyklé někde v sousedství doků, nebo amerických slumps.*“ Žádal ministra, aby „*zakročil v mezích své kompetence proti zlu, které se u nás rozmáhá měrou vzbuzující naše vážné obavy [jelikož] jsme často svědky scén, které by se nikdy neměly vyskytovat v národu Masarykově.*“⁸⁶³ Tento lékař ve svém dopise formuloval klíčovou výtku proti noční zábavě, již byla nekultivovanost a přílišné rozptýlení v alkoholu, které bránily zodpovědné práci na obnově státu. Dále v dopise střídmost formuloval jako vlasteneckou povinnost, nástroj proměny a znovuvybudování poválečné společnosti, jako nástroj proti zlu asociovanému s morálním úpadkem, bídou a kriminalitou.⁸⁶⁴

V obdobném duchu v září 1947 popisoval autor článku v sociálnědemokratickém *Právu lidu* průběh jedné noci „*v jedné ulici na Starém Městě v Praze, (kde) je známá vinárna. Od večerních hodin až do dvou v noci je tam tak živo a veselo, hudba a zpěv, v ní i před ní, takže nikdo v okolí nemůže spát. V poslední době se prodloužily tyto orgie až do čtyř hodin do rána, kdy ještě před vinárnou stojí 15–20 aut, luxusních, obyčejných i motorek, které jsou pak k radosti všech obyvatelů postupně spouštěny s větším či menším zdarem za halasného křiku řidičů a průvodců, pískotu průvodkyň a hluku z fyziologických následků nemírného jídla a pití, až do svítání.*“⁸⁶⁵ Ještě důrazněji a otevřeněji, než ve svém dopise doktor Malý, dával autor článku toto počínání do kontrastu s potřebami hospodářské obnovy. Kladl si otázku, kde tito lidé, a jak zdůrazňoval, většinou mladí lidé, berou peníze, „*kdy je o ně taková bída?*“ Jak to, že působí tak bezstarostně, „*když všichni dnes máme před zítřkem tolik starostí?*“ Odkud berou svoje auta, když se jich nedostává ani pro lékaře? A nakonec se ptal po produktivitě jejich práce. Stěžoval si, že toto se děje denně, kromě neděle, ale nikdo proti tomu nic nedělá.⁸⁶⁶ Autor jiného článku, rovněž ze září 1947, publikovaného tentokrát v lidovecké *Lidové demokracii* rovněž mířil jmenovitě na mladou generaci. Dle svých slov zde

⁸⁶³ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Dopis panu poslanci Ú.N.S. V. Noskovi, ministru vnitra Čs.R. at.d., Praha VII., Belcrediho tř.69.

⁸⁶⁴ Tamtéž.

⁸⁶⁵ Tamtéž, B.O.: Kde berou peníze? In: *Právo lidu*, 3/9/1947.

⁸⁶⁶ Tamtéž.

tlumočil i mnoho dopisů čtenářů, kteří si „stěžují na různé nepřístojnosti, zejména mládeže v nočních a někdy i časných hodinách ranních. Jde většinou o opilé lidi obého pohlaví, jde o opilé šoféry, kteří tropí auty hluk, jde o různé noční lokály ale i o různé večírky a dýchánky v soukromých bytech, kde mládež obého pohlaví tropí nepřístojnosti, hlučně se baví a při rozchodu vzbudí celý dům.“⁸⁶⁷ I tento autor se dožadoval zákroku proti těmto skutečnostem.

Jenže pro mladé se otázka kladla úplně jinak. Jejich postoj lze ilustrovat například na postavě Dannyho Smiřického z románů Josefa Škvoreckého.⁸⁶⁸ Přestože je smyšlená, nese silné autobiografické prvky a nabízí tak vhled do uvažování tehdejšího mladého člověka. Příslušníci mladé generace, kteří se dle autorů dopisů a článků „až příliš bavili“, se narodili ve 20. a 30. letech, Josef Škvorecký například v roce 1924. Dětství a mládí tedy prožili uprostřed hospodářské krize a války. Konkrétně Škvorecký byl po maturitě v roce 1943 rovnou totálně nasazen v továrně na letecké motory v Náchodě, což promítl do svého románu *Zbabělci*. Miloval jazz, pro nějž mu byly vzorem meziválečné big bandy, a byl členem dixielandové kapely.⁸⁶⁹ Hrát a bavit se ale mohl jen o víkendech přes den, když v místním hostinci měl napůl tajné zkoušky svého orchestru, jehož členové byli další podobně staří přátelé. Pokud se během války konala nějaká zábava, byla vždy pečlivě zrežirovaná podle zásad nacionálněsocialistické estetiky. Jazzové a swingové koncerty byly zakázány, řada podniků zavřená, platil zákaz vycházení a povinnost zatemnění. Alkohol, který by mohl nabídnout alespoň nějaký únik ze stereotypního života, byl jen obtížně dostupný.⁸⁷⁰ Po válce se tedy logicky příslušníci této generace chtěli bavit a dohnat léta, která ze svého pohledu ztratili. Navíc alkohol byl po válce jednou z mála komodit, za něž se daly utratit vydělané peníze. Někdy se za práci rovnou platilo poukázkami na alkohol či na tabák.⁸⁷¹

⁸⁶⁷ Tamtéž, Nesign: Zavedte pořádek v ulicích. In: *Lidová demokracie*, 17/4/1947.

⁸⁶⁸ Škvorecký popsal své zkušenosti v celé řadě svých knih. V roce 1958 vyšel jeho první a jeden z nejznámějších románů *Zbabělci*.

⁸⁶⁹ Viz také: ŠKVORECKÝ Josef: *Franz Kafka, jazz a jiné marginálie*. Toronto 1988, s. 9–24; TÝŽ: *Mezi dvěma světy a jiné eseje*. Praha 2004, s. 7–10.

⁸⁷⁰ TÝŽ: *Franz Kafka...*, s. 93–115; ŠKVORECKÝ Josef – MĚDÍLEK Boris – ZACHOVAL Miloslav: *Swing na malém městě: vzpomínky na orchestr Miloslava Zachovala, významný amatérský swingband protektorátní éry*, Praha 2002, s. 22–109; ŠKVORECKÝ Josef: *Prima sezóna*, Toronto 1975, s. 114–153. Viz také: KOURA Petr: *Swingaři a potápky v protektorátní noci*, Praha 2016, s. 639–740.

⁸⁷¹ Dle zpráv národních výborů nákup alkoholu usnadňovaly „Snadné výdělky z přehodnocení tělesné práce a nadcenění peněz, černý obchod s přemrštěnými cenami, malá možnost uložit peníze ve spotřebních statcích, neochota k ukládání peněz. Neúcta k penězům.“ Kromě toho také, „Obchodníci smíšeným zbožím lákavě vyzdobují výklady alkoholickými nápoji. Zvýšený pracovní výkon v průmyslových podnicích se jako za nesvobody

Ve veřejném prostoru, a především v rozhodovacích ekonomických a politických funkcích nicméně měli vliv hlavně příslušníci střední a starší generace, pro něž byla bez ohledu na politickou příslušnost deklarovanou ústřední hodnotou střídmost a pracovní úsilí. Už na podzim 1946 byla ustavena mezirezortní komise na potírání alkoholismu, v níž zasedli zástupci všech politických stran. V lednu 1947 byla zahájena příprava zákona na potírání alkoholismu a v rámci vyčíslování výhledů pro dvouletku stanovil Státní úřad plánovací nepřekročitelnou mez konzumace alkoholu pro rok 1947.⁸⁷² V únoru 1947 redaktoři *Rudého práva* s povděkem kvitovali znovuvydání knihy tehdejšího prezidenta a zapřísáhlého abstinenta Edvarda Beneše *Problém alkoholové výroby a abstinence*, kterou poprvé publikoval Československý abstinentský svaz v roce 1915,⁸⁷³ a poslanci a poslankyně národních socialistů ve své interpelaci vládu urgovali k rychlejší práci na přípravě zákona.⁸⁷⁴ V březnu 1947 byl vyhlášen první poválečný „Týden střízlivosti“ mající za cíl apelovat na pokles konzumace alkoholu.⁸⁷⁵ Právě v letech 1945–1947 byla zaváděna opatření k pracovní povinnosti, která vítali poslanci napříč politickým spektrem. V tisku vycházela řada článků apelujících na zmírnění oslav i konzumace alkoholu,⁸⁷⁶ slovenský povereník informací Samuel Belluš z Demokratické strany doporučoval, aby byl do československých kin nasazen americký oscarový film *Ztracený víkend*, jehož děj se soustředil právě na téma pití alkoholu.⁸⁷⁷

Autoři apelů ke střídmosti a k práci se snažili získat občany hlavně prostřednictvím připomínání sdílených hodnot. V českých zemích tak byla dávána za vzor postava T. G. Masaryka, zatímco na Slovensku představoval vzor chování Ľudovít Štúr. Oba byli představováni jakožto vzory střídmosti, a zároveň zakladatelé moderního Československa.

odměňuje alkoholickými nápoji.“ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Z referátu v. o. r. Dr. Doubka na schůzi Stálého poradního sboru pro boj proti alkoholismu.

⁸⁷² Možství tzv. pitého lihu bylo stanoveno na 180 000 hl, „což jest předválečné množství úměrně snížené podle počtu obyvatelstva.“ Tamtéž.

⁸⁷³ Tamtéž, Nesign: President republiky o boji proti alkoholismu. In: *Rudé právo*, nečíslováno, 23/2/1947, nestránkováno.

⁸⁷⁴ Tamtéž, Interpelace skupiny poslanců za Českou stranu národně sociální, poslankyně Zeminové, Žáčkové-Batkové, Šmejcové, Uhlířové, dr. Horákové, Kleinerové, dr. Kácla a Lesáka vládě republiky Československé v záležitosti nutného soustavného potírání alkoholismu v celém státě.

⁸⁷⁵ Týdny střízlivosti byly vyhlášovány i v následujících letech.

⁸⁷⁶ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, HAJN Alois: V Solnici i jinde. In: *Národní osvobození*, 15/6/1947; BA: Jak na to? In: *Svobodné slovo*, 9/11/1947; HOŘEJŠÍ Jan: Nejtěžší dvouletka. In: *Mladá fronta*, 15/4/1947; VALENTA Edvard: Modrý týden. In: *Svobodné noviny*, roč. 3/55, č. 191, s. 1; HANUŠ L.: Mostecko zamořeno alkoholismem. In: *Nová doba*, 25/9/1947, a další novinové výstřižky.

⁸⁷⁷ WILDER Billy, BRACKETT Charles – WILDER Billy: *Ztracený víkend*. USA 1945.

V této rétorice tak střídmy přístup k alkoholu – a obecněji k zábavě – znamenal projev vlastenectví a konstruktivní základní postoj v budování poválečného státu. Řečníci s barvitějším projevem dokonce zábavu – respektive pití alkoholu – ztotožňovali s Temnem, respektive Tisícročným spánkem.⁸⁷⁸ V metaforických rovinách se tak střídmost stávala otázkou bytí a nebytí poválečného státu. Podle rektora Karlovy univerzity z let 1945–1946 a poslance národního shromáždění za sociální demokracii z let 1945–1948 Jana Bělehrádka šlo dokonce o akt revoluce schopný zajistit lepší budoucnost. Podle něj totiž „*ve světle vědeckého socialismu zvlášť ostře je patrné, že alkoholismus je opravdu reakce a reakcionářem je každý, kdo jej trpí.*“⁸⁷⁹ Na Slovensku se kromě příkladného Štúrova buditelství argumentovalo také osvětovou činností církve, která dle předsedy tamějšího abstinentského svazu měla značnou zásluhu na semknutí Slováků v boji za střídmost národa, a skrze ni i za jeho svébytnost.⁸⁸⁰ Argumentace těchto výzev byla často emocionálně vypjatá, aby tak získala na naléhavosti. Obecně v těchto materiálech jasně vystupuje napříč politickým spektrem střední a starší generací sdílená nedůvěra vůči noční zábavě a s ní spojený vypjatý puritanismus, nacionální rétorika argumentovaná nutností mobilizace k poválečné obnově a ustavování nového národního společenství.

V konkrétních opatřeních pak řada apelů vyzývala k urychlenému posílení nočních policejních hlídek, což by dle nich bylo receptem k účinnému trestání rušitelů nočního klidu. Podle některých se měl v Praze do věci vložit ústřední národní výbor hlavního města Prahy, „*když náš přebujelý SNB nemůže z nepochopitelných důvodů konat službu v noci na ulicích.*“⁸⁸¹ Jiní navrhovali jít cestou omezování tanečních zábav a posílení dohledu nad nimi, především v otázce dodržování zákona z roku 1922, který na tanečních zábavách povoloval

⁸⁷⁸ FINDOR Andrej: Tisícročná..., s. 75; HOLLÝ Karol: Historická narácia..., s. 10.

⁸⁷⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, BĚLEHRÁDEK Jan: Ve znamení alkoholu. In: *Svobodné noviny*, 8/11/1947.

⁸⁸⁰ Podle předsedy slovenského abstinentského svazu v boji proti alkoholismu „*Evanjelíci podali si ruky s katolíky a na rozličných stranách Slovenska, áno aj na Dolnej zemi, kam sa Slováci hnaní žitia nevolou presťahovali, prevádzali protialkoholovú akciu. Živým, písaným i tlačeným slovom prebúdajú národ jako inteligenti konajú na záchranu drobných jeho príslušníkov, unum necessarium. Práve na tento rok pripadá 100. výročie prvého slovenského protialkoholného kongresu, ktorý sa z iniciatívy Štefana Závodníka, Eugena Geromethu v prítomnosti zástupcov 10 – ich stolíc na čele s nezapomenutelným Ludovítem Štúrom konal 12. augusta 1847 vo Veselí.*“ Viz: NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Projev Dr. Ladislava Jurkoviča, předsedy Slovenského abstinentského svazu na poradě sociálně-zdravotnických činitelů a ústředních úřadů konané na Povereníctvu zdravotnictva v Bratislavě dne 22. května 1947.

⁸⁸¹ Tamtéž, Nesign.: Zaveďte pořádek v ulicích. In: *Lidová demokracie*, 17/4/1947.

konzumaci pouze piva a vína.⁸⁸² Jenže produkované pivo bylo nekvalitní, což vedlo k pití tvrdého alkoholu. Podle zprávy kriminální ústředny ministerstva vnitra z října 1946 například v okrese Písek bylo při jedné taneční zábavě vypito jen 90 litrů piva, zatímco kořalky účastníci vypili plných 100 litrů.⁸⁸³ Padaly také návrhy na revizi a redukci hostinských koncesí a nepovolování prodloužení zavírací hodiny. Autoři návrhů upozorňovali, že v hostincích se často alkohol nalévá i nezletilým a nedodržují se další nařízení ohledně vnitřního provozu hostinců, jako například zákaz hazardních her.⁸⁸⁴ Upozorňovalo se také na fakt, že se nedodržují ani obvyklé zavírací hodiny a že s tím bezpečnostní složky ani nic nedělají, jelikož nechtějí konflikty s občany. Rada okresního národního výboru v Horšovském Týně navrhovala posunutí zavírací hodiny rovnou na jedenáctou večerní před každým pracovním dnem po dobu dvouletky a úplný zákaz výčepů lihovin.⁸⁸⁵ Rada okresního národního výboru ve Snině na východním Slovensku zavírací hodiny pohostinských podniků v celém okrese před svátky, nedělí a pondělkem rovnou zkrátila a zakázala, aby se prodával jiný alkohol kromě piva a vína.⁸⁸⁶ Další navrhovali, aby byly častěji podnikány razie a kontroly a jiní zase, aby byla v denním tisku a na vývěsních tabulích v ulicích zveřejňována jména lidí rušících noční klid.⁸⁸⁷ Předseda poradního sboru proti alkoholismu a člen Československé strany lidové František Desenský také navrhoval, aby ti, kdo byli přistiženi opilí a nepracovali, byli okamžitě přiřazeni na nucené práce nebo rovnou zavřeni do pracovních táborů.⁸⁸⁸

Jenže podle oficiálních čísel se poválečná spotřeba alkoholu pohybovala na nižší úrovni v přepočtu na obyvatele než spotřeba po první světové válce, a to i přes existenci černého trhu. Dle ministerstva vnitra tak spotřeba alkoholu „*vcelku by nemusel[a] vzbuzovat obav*“.⁸⁸⁹ Velitelství Sboru národní bezpečnosti na základě terénních šetření, kterých se

⁸⁸² Zákon ze dne 17. února 1922, kterým se omezuje podávání alkoholických nápojů 86/1922 Sb, § 3.

⁸⁸³ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Zpráva kriminální ústředny ministerstva vnitra ze 7. října 1946.

⁸⁸⁴ V platnosti byla například také nařízení, která omezovala hraní karet nebo zaměstnávání dětí v hostinských místnostech.

⁸⁸⁵ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Resoluce rady okresního národního výboru v Horšovském Týně z 5. února 1947.

⁸⁸⁶ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Mimoriadne opatrenia Poverenictva vnútra v niektorých okresoch, okres Snina atď., 5. augusta 1947.

⁸⁸⁷ Tamtéž, různé zprávy a návrhy.

⁸⁸⁸ Tamtéž, Referát zpravodaje posl. Fr. Desenského ve zdravotním výboru NS, 18. prosince 1946.

⁸⁸⁹ V letech 1920–1921 se ročně v Československu zkonsumovalo asi 326 000 hektolitrů lihu, zatímco v roce 1946 to bylo 241 000 hektolitrů lihu, v roce 1947 měla spotřeba klesající tendenci. Viz: Tamtéž, Odpověď vlády na interpelaci posl. Zeminové ve věci boje proti alkoholismu, s. 5.

účastnily jak bezpečnostní složky, tak národní výbory, také poukazovalo na fakt, že počet tanečních zábav nepřesahuje nijak extrémně dříve obvyklé počty a v drtivé většině případů zde ani nedochází k nějakým nepřístojnostem. Národní výbory na základě vyčíslených údajů docházely k závěru, že ani hostinských koncesí, až na pár výjimek, neexistuje nijak přehnané množství.⁸⁹⁰ Jak vyplývá ze zpráv národních výborů, návrhy na zákrok proti zábavě a moralizování mladých často vycházely spíše z dojmu, že tímto mentorováním jejich zástupci doženou a napraví své vlastní válečné morální prohřešky.⁸⁹¹ Nicméně přes všechny tyto skutečnosti se zdálo, že utkvělá představa o téměř apokalyptických účincích spontánní zábavy nakonec zvítězila.

V oběžníku ministerstva vnitra z 25. února 1948 bylo oznámeno nařízení, jímž byl rozšířen počet správních přestupků o přestupek „*rušení nočního klidu na místech veřejně přístupných nebo jiné chování na takových místech, jímž se ohrožuje dobrý mrav nebo slušnost nebo se vzbuzuje veřejné pohoršení, a to zejména osobami, které jsou pod vlivem alkoholu,*“ za nějž hrozila pokuta 50–200 Kčs.⁸⁹² Ustavení přestupku se sice časově shodovalo s převzetím mocenského monopolu komunistickou stranou, nešlo ale o žádný komunistický vynález. Nové nařízení se spíše začleňovalo do kontinuity veřejných výzev z let 1946–1947 a v podstatě jen aktualizovalo zákon z roku 1927, který zakazoval „*všeliké nepřístojné jednání nebo chování na místech veřejných nebo veřejně přístupných, kterým se ruší neb ohrožuje veřejný pořádek, klid, bezpečnost, dobrý mrav nebo slušnost nebo se vzbuzuje veřejné pohoršení,*“⁸⁹³ který zůstal v platnosti až do roku 1954, kdy *Zákonem o národních výborech* došlo k další reorganizaci veřejné správy.⁸⁹⁴

I v dubnu 1948 schválený *Zákon o potírání alkoholismu* byl výsledkem diskuzí a analýz z let 1946–1947. Ve své podstatě také znamenal kontinuitu s meziválečným zákonodárstvím, v tomto případě se *Zákonem č. 86/1922 Sb. o omezení podávání alkoholických nápojů*. Nezměnila se ani věková hranice omezující podávání alkoholických nápojů, ani princip trestní

⁸⁹⁰ Tamtéž, Sdělení ministerstva vnitřního obchodu dle směrnic vydaných ministerstvem vnitřního obchodu dne 5. ledna 1945 čís. 120.099/1945-1/4 o udělování hostinských a výčepnických koncesí citováno v referátu Dr. Doubka na schůzi Stálého poradního sboru pro boj proti alkoholismu v březnu 1947.

⁸⁹¹ Tamtéž, Z referátu Dr. Doubka na schůzi Stálého poradního sboru pro boj proti alkoholismu.

⁸⁹² Tamtéž, Oběžník ministerstva vnitra ze dne 25. února 1948 č. 3504/4–20/2 1948, s. 7.

⁸⁹³ *Zákon ze dne 14. července 1927 o organizaci politické správy 125/1927 Sb.*, čl. 3.

⁸⁹⁴ *Zákon ze dne 3. března 1954 o národních výborech č. 13/1954 Sb.*

odpovědnosti vedoucích hostinských podniků při porušení zákona, ani litera zákazu podávání komukoliv jakýkoliv jiný alkohol než pivo a víno při tanečních zábavách.⁸⁹⁵ Oproti meziválečnému zákonu se ale lehce zvýšil poměr alkoholu v definici alkoholického nápoje⁸⁹⁶ a zákon také reagoval na diskuze z let 1946–1947, a to především ve věci zpřísnění trestních postihů za porušení některého z paragrafů, v zavedení trestnosti opilství a úmyslného opití.⁸⁹⁷ Nově také svěřoval velkou pravomoc okresním národním výborům, které mohly rozhodnout, že v určité dny v týdnu či při určitých příležitostech do odvolání se smí „v hostinských, kavárenských a výčepních živnostenských provozovnách nebo na veřejně přístupných místech podávati a požívati z alkoholických nápojů toliko pivo a víno“.⁸⁹⁸ Tento princip mířil hlavně na soboty, neděle, svátky, památné dny a všední dny jim předcházející, a na výplatní dny. Podoba nočního života v jednotlivých obcích a městech tak do budoucna do značné míry závisela na benevolenci a názorech představitelů jednotlivých národních výborů, a mohla se tudíž okres od okresu lišit.

Zásadně se ale změnil přístup k pohostinským podnikům. Nejdříve dostali příležitost do jejich osudu promluvit lidé z jejich sousedství. Na pokyn národních výborů začaly být sepisovány podniky „nepožívající dobré pověsti“, například v Brně už od 25. března 1948. Tento pokyn nahrával právě těm, kdo si neúnavně stěžovali. Návrhy na zařazení do této evidence totiž většinou přicházely od nespokojených sousedů, někdy i od příslušné stanice SNB, která někdy musela řešit incidenty kolem rušení nočního klidu. Někdy byl stěžovatelům trnem v oku fakt, že hostinský toleroval hazardní hry, nebo byl sám často opilý.⁸⁹⁹ V momentě zařazení na seznam došlo k napomenutí majitele, a pokud dotyčný nezjednal nápravu, došlo většinou k uzavření podniku a odnětí hostinské koncese majiteli. Proti rozhodnutí se sice dalo odvolat, ale odvolání nemělo odkladný účinek, takže podnik byl

⁸⁹⁵ Zákon ze dne 17. února 1922, kterým se omezuje podávání alkoholických nápojů č. 86/1922 Sb., § 1–4; Zákon ze dne 15. dubna 1948 o potírání alkoholismu č. 87/1948 Sb., § 5, § 9–15.

⁸⁹⁶ Zákon zvýšil definici alkoholového nápoje z 0,5 % na 0,75 % obsahu alkoholu. Viz: Zákon ze dne 15. dubna 1948 o potírání alkoholismu č. 87/1948 Sb., § 6.

⁸⁹⁷ Zákon ze dne 15. dubna 1948 o potírání alkoholismu č. 87/1948 Sb., § 11–14. Tyto paragrafy byly v roce 1950 přejaty Trestním zákonem. Viz: Trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb., § 186, § 187.

⁸⁹⁸ Tamtéž, § 5, odst. 2.

⁸⁹⁹ Převzato z ČERMIN Jan: *Socializace pohostinských živností v Brně v letech 1948–1953. Sonda do dějin komunálního podniku Pohostinské podniky města Brna*. Bakalářská práce. Brno, Masarykova univerzita 2013, Nepsáno, s. 16–19.

stejně uzavřen. Pokud byl hostinec v národní správě, docházelo zpravidla k výměně národního správce.⁹⁰⁰

Ještě v letech 1946–1947 bylo veřejnými institucemi v odpověď na výzvy k uzavření některých podniků argumentováno, že pro tento krok neexistuje právního podkladu. Pokud tedy dostatečnou oporu neposkytlo zařazení na seznam nežádoucích podniků, poskytl jej zákon 213/1948 z 21. července 1948 o úpravě některých poměrů na ochranu veřejného zájmu v rámci pokračující „očisty veřejného života“, na jehož základě bylo možné vybrané podniky uzavřít.⁹⁰¹ Ale ani toto opatření nepředstavovalo nějakou komunistickou originalitu. K obdobnému opatření se například již v roce 1851 uchýlila pařížská prefektura v době, kdy svou moc upevňoval Napoleon III. Tehdejší zákon umožňoval „*okamžitě uzavřít každý podnik ohrožující veřejnou bezpečnost.*“⁹⁰² Jako by noční život stál v opozici k nastolování nových pořádků. V listopadu 1948 v tomto duchu po policejní kontrole nočních podniků v pražském centru vyzýval redaktor týdeníku *Partyzán* k jejich úplnému uzavření, nebo alespoň k úpravě jejich zavírací doby, aby se příslušníci SNB mohli soustředit na „*důležitější věci*“. Prý tam stejně chodili jen „*bývalí továrníci*“, kteří zde utráceli své „*bezpracné zisky*“, a prostitutky, zatímco běžným lidem na to kvůli práci nezbýval čas.⁹⁰³

Další zásadní změnu pro pohostinská zařízení představovalo schválení *Zákona o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení* v květnu 1948. Ten nařizoval se zpětnou platností od 1. ledna 1948 zestátnění všech hostinských živností, které byly v soukromém vlastnictví, „*pokud počet osob v podniku zaměstnaných nebo činných dosáhl kdykoliv od 1. ledna 1946 padesáti osob, a to i když v jedné budově fungovalo vícero podniků pod vícero majiteli, a počet zde zaměstnaných či činných osob dosáhl oněch padesáti v celkovém součtu.*“⁹⁰⁴ V praxi tento zákon znamenal znárodnění v podstatě všech tanečních kaváren. Většina z nich totiž byla velkými podniky schopnými pojmout kolem 300 hostů, což znamenalo nezbytnost zaměstnávat mnoho číšníků, nosičů minerálek, výčepníků, kuchařů a hudebníků. A taneční kavárny bývaly často spojeny ještě

⁹⁰⁰ Tamtéž, s. 17.

⁹⁰¹ Viz: *Zákon o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů č. 213/1948 Sb.*, § 1.

⁹⁰² Viz: DELATTRE Simone: *Les douze heures...*, s. 149.

⁹⁰³ Nesign.: Kontrola nočních podniků. In: *Partyzán. Týdeník Sdružení českých partyzánů*. Roč. 1948, č. 45, 12/11/1948, s. 17.

⁹⁰⁴ *Zákon o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení č. 124/1948*, § 1.

s jiným podnikem, takže limit zaměstnanců překročily.⁹⁰⁵ V Praze se tento zákon dotkl například kaváren Arco v Dlážděné, Fénix na Václavském náměstí nebo kavárny Slavia na Národní třídě. Také řady barů barů a tanečren, jako například baru Nocturno či taneční vinárny Zámečník na Václavském náměstí, nebo vináren U dědečka Brázdy na Novém městě a U vítězných praporů v Hybernské.⁹⁰⁶ Ten samý zákon znárodnil i nádražní restaurace, které kvůli své rozlehlosti a non stop provozu rovněž patřily mezi velké zaměstnavatele.⁹⁰⁷ Otevíral také cestu ke znárodnění velkých a luxusních hotelů a k nim příslušejících restaurací, tanečních kaváren a vináren. V Praze to byly například hotely Alcron ve Štěpánské, Ambassador či Juliš na Václavském náměstí, Beránek na Scheinerově náměstí (dnes Tylovo), Esplanade v Beethovenově (dnes Washingtonova) nebo Flora ve Stalinově (dnes Vinohradská). Znárodnění se dotklo i velkých restaurací jako automatu Koruna či restaurace pivovaru U Šenfloků na Václavském náměstí, restaurace kavárníka a restaurátéra Ladislava Vomáčky U Holubů ve Štefánikově na Smíchově, Kotva či Dubonnet v Revoluční, který nesl název podle stejnojmenného aperitivu. Kromě Prahy se proces znárodnování velkých podniků dotkl také hotelů, kaváren a restaurací v Plzni, Brně, Ostravě, Hradci Králové či Českých Budějovicích, v lázeňských městech a v dosud nezkonfiskovaných podnicích v pohraničí.⁹⁰⁸ A zákon se dotkl také varieté a kabaretů, které průběžně zaměstnávaly umělce, tanečníky, hudebníky, zpěváky a kejklíře, aby jim tito zajišťovali náležitě pestrý program.

U menších podniků začal být vyvíjen nátlak na jejich majitele, aby svou živnost sami od sebe zahrnuli do státního sektoru. Od podzimu roku 1948 byly hostinské živnosti vyjmuty z vázaného trhu, což znamenalo nutnost obstarávat si suroviny pro provoz za mnohem vyšší ceny na volném trhu, nebo na černo. Majitelé menších hostinců, kaváren, restaurací a

⁹⁰⁵ Podle Josefa Vomáčky bylo v meziválečné Praze 69 takzvaných velkokaváren, tedy podniků s počtem 300 míst k sezení. Viz: VOMÁČKA Josef: Kavárenský fenomén..., s. 15.

⁹⁰⁶ *Vyhláška ministra vnitřního obchodu ze dne 28. července 1948 o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení podle zákona č. 124/1948 Sb. č. 1837/1948 Ú.l.l.*

⁹⁰⁷ Tamtéž.

⁹⁰⁸ Tamtéž. Viz také: *Vyhláška ministra vnitřního obchodu ze dne 11. srpna 1948 o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení podle zákona 124/1948 Sb. č. 2285/1948 Ú.l.l.; Vyhláška ministra vnitřního obchodu ze dne ze dne 11. září 1948 o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení podle zákona 124/1948 Sb. č. 2297/1948 Ú.l.l.; Vyhláška ministra vnitřního obchodu ze dne 26. října 1948 o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení podle zákona 124/1948 Sb. č. 3023/1948 Ú.l., a další. Vývoj sektoru pohostinství a hoteliérství od meziválečného období přes válku po znárodnění a padesátá léta popsal také Bohumil Hrabal ve svém románu *Obsluhoval jsem anglického krále*.*

vináren byli také různě daňově znevýhodňováni.⁹⁰⁹ Navíc byli v tisku i ve filmovém médiu často reprezentováni jako lidé zapletení do černého obchodu snažící se za každou cenu vydělat na slabostech jiných a jako lidé politicky nevyhranění, ne-li přímo nepřátelsky naklonění novému řádu.⁹¹⁰ Řada z nich také skutečně v letech 1948–1952 živnost raději dobrovolně složila, případně se nechala začlenit pod národní či komunální podnik.

Většina znárodněných podniků byla začleněna do národního podniku Československé hotely, který na základě tohoto zákona vznikl a který měl své pobočky v Praze, Brně a Bratislavě.⁹¹¹ Některé podniky byly začleněny do komunálního hospodářství, v jehož rámci vznikl podnik Hotely a restaurace – od roku 1953 Restaurace a jídelny – jiné do správy Revolučního odborového hnutí (ROH), ministerstev, národních výborů či Ústřední národní pojišťovny.⁹¹² Znárodněná varieté a kabarety byly většinou začleněny do nově vznikajícího národního podniku Československé cirkusy a varieté.⁹¹³ Nádražní restaurace byly združstevněny. Některé podniky byly přiděleny různým veřejným institucím od ministerstev přes odborové hnutí po československý svaz mládeže. Jak ukazovaly také některé filmy, myšlenkou zde bylo též demokratizovat tyto prostory, tedy vymanit je z dosahu pouze úzké vrstvy hostů a otevřít je všem, kdo si to nyní měli zasloužit.⁹¹⁴

Zestátnění hostinských podniků mělo umožnit lepší kontrolu nad tím, co se uvnitř nich dělo, a zároveň z nich učinit podpůrné zázemí ke kultivaci společnosti. Hostince často představovaly základ pro síť takzvaných osvětových zařízení, která začala být postupně budována. Přestože začátek budování osvětových zařízení spadá do přelomu 40. a 50. let, v principu tento proces navazoval na snahy učinit ze zábavy kulturu, která sahala přinejmenším do roku 1945. Již v roce 1945 totiž byly při místních národních výborech zřizovány osvětové rady, které měly dbát na žádoucí podobu zábavy, například posuzováním

⁹⁰⁹ Viz: ČERMIN Jan: *Socializace...*, s. 21–26.

⁹¹⁰ Tyto reprezentace byly s různou intenzitou kontinuální po celé sledované období. Viz například filmy *Vstanou noví bojovníci* (1950), *Kavárna na hlavní třídě* (1954), *Bomba* (1958), *Policejní hodina* (1960).

⁹¹¹ *Zákon ze dne 5. května 1948 o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení č. 124/1948 Sb.*, § 12. Podnik Československé hotely byl zahrnut pod rezort ministerstva, respektive pověřenectva vnitřního obchodu.

⁹¹² Viz: MAREK Pavel. *České živnostnictvo 1945–1960 – Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno 2006, s. 136–180; KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 1015.

⁹¹³ O vývoji této instituce podrobněji viz: Tamtéž, s. 206–208.

⁹¹⁴ Tyto argumenty vystupují do popředí například ve filmech o učních, jejichž některé scény se odehrávají v hotelu, případně zámku, kde je zřízeno učňovské středisko, jako například v *Milujeme* (1952) či *Štika v rybníce* (1952), nebo o závodních rekreacích, kde je klasickým příkladem *Dovolená s Andělem* (1953).

programů tanečních zábav a zábavných vystoupení.⁹¹⁵ A již v letech 1946–1947 se ozývaly výzvy, aby byly taneční zábavy povolovány „jen po předložení programu osvětové radě“ příslušného národního výboru.⁹¹⁶ V roce 1950 pak v souvislosti s reorganizací veřejné správy se tyto osvětové rady změnilly na komise a byl zahájen rozsáhlý projekt budování osvětových jizeb, osvětových besed a osvětových domů po celém Československu.⁹¹⁷ Osvětové místnosti byly budovány dokonce i na vlakových nádražích v čekárnách.⁹¹⁸

Na konci 40. let byla zaváděna také nová nařízení týkající se účinkujících v zábavních programech, tedy hudebníků, tanečníků, loutkoherců či artistů i provozovatelů lidové zábavy, tedy kolotočářů či provozovatelů kočovných varieté. Dne 25. března 1948 byla zřízena Hudební a artistická ústředna (HAÚ), která v principu měla zastřešit veškerou organizaci zábavy po stránce pořadatele a účinkujícího.⁹¹⁹ Měla sdružovat všechny účinkující, evidovat všechny zábavní programy, zprostředkovávat je i organizovat. V zásadě měla jakožto podpůrná organizace účinkujících zbavit je jejich závislosti na nárazových výdělcích, zajistit jim dostatek práce a také podporu v nezaměstnanosti a dovolenou, na niž vzhledem ke svému statusu dříve neměli nárok.⁹²⁰ V paralele s tím měla zajistit také určitý programový standard tak, aby byl v souladu s kultivačními požadavky lidovědemokratického státu,⁹²¹ jelikož po všech, kdo se chtěli účinkováním živit, vyžadovala nějaký doklad o způsobilosti.⁹²² V praxi tedy tento zákon otevíral cestu k ovlivňování toho, kdo se bude moci nyní jakožto

⁹¹⁵ Představovaly základní výkonné orgány státní osvětové politiky. Viz: *Dekret presidenta republiky ze dne 26. října 1945 o státní péči osvětové* 130/1945 Sb., § 2.

⁹¹⁶ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Z referátu v. o. r. Dr. Doubka na schůzi Stálého poradního sboru pro boj proti alkoholismu.

⁹¹⁷ *Vládní nařízení z 5. července 1950 o zrušení soustavy osvětových rad a přenesení jejich působnosti na národní výbory č. 101/1950 Sb.* Na venkově se často jednalo o společenské sály přetvořené z již existujících hospod, sokoloven či větších obchodů. Zásadní zde byla velká místnost s pódium, kde bylo možné předvádět programy. Vznikaly tak osvětové jizby, besedy nebo domy. U nově budovaných osvětových středisek, především v okresních a krajských městech, byl pomyslným centrem kinosál. Považovaly se za zařízení místních národních výborů, které je zřizovaly po schválení okresním národním výborem. V menších městech a vesnicích se jejich činnost překrývala se závodními kluby ROH, ve větších železničních stanicích také vznikala kulturní střediska ČSD. Viz: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 455–456, s. 466–469, s. 473, s. 640–641.

⁹¹⁸ URBAN F.: Dohoda o využití kulturně-osvětových zařízení na železnici. In: *Reklama*. Roč. 5, č. 8 (1959), s. 190.

⁹¹⁹ Na Slovensku ji ustavovalo *Vládne nariadenie zo dňa 27. apríla 1949, ktorým sa určuje začiatok účinnosti zákona o hudobnej a artistickej ústredni na Slovensku č. 113/1949 Sb.*

⁹²⁰ *Zákon ze dne 25. března 1948 o hudební a artistické ústředně č. 69/1948 Sb.*, § 2; Viz také: NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160, Návrh zásad k provedení osnovy zákonného opatření o koncertní a jiné hudební činnosti, o činnosti estrádní, artistické a o provozování zábavních technických zařízení v oblasti hudebníků z povolání či film *Komedianti* (1953), který pojednává o jedné kočovné divadelní společnosti.

⁹²¹ *Zákon ze dne 25. března 1948 o hudební a artistické ústředně č. 69/1948 Sb.*, § 2.

⁹²² Tamtéž, § 3–4.

hudebník či artista živit, a kdo ne. Zároveň zaváděla ohlašovací povinnost zábavních programů, to ale spíše z důvodu přehledu o vytiženosti účinkujících.⁹²³ Pravomoc povolit či zakázat zábavní podnik, jak již bylo zmíněno, spočívala v gesci osvětových rad, respektive od roku 1950 komisí. HAÚ mohla zábavní programy i sama organizovat, ale tuto možnost zákon ponechával také na samotných účinkujících, na spolcích, provozovatelích hostinských živností pokud šlo o jejich vlastní podnik, a také na politických stranách a celostátních odborných a zájmových organizacích.⁹²⁴ V praxi tak nyní v případě organizování zábavního podniku bylo nutné jej ohlásit na tuto ústřednu a na osvětovou radu národního výboru, a pokud pořadatel již neměl své „podnikové účinkující“, také vypsát nabídku práce. I zákon o Hudební a artistické ústředně navazoval na těsně poválečné volání po kultivační funkci a začal být vypracováván už v letech 1946–1947.⁹²⁵

Další legislativní změna se účinkujících dotkla v roce 1949 v rámci rušení živností. Byla zrušena živnost kapelníka, který do této doby fungoval jako vedoucí a manažer hudebních souborů.⁹²⁶ Místo toho byly hudební soubory přičleněny pod správu různých institucí, nejčastěji k závodním klubům ROH nebo klubům JZD, případně rovnou pod gesci národních výborů či některého z národních podniků.⁹²⁷ K 1. lednu 1953 se tak soustava zřizovatelů hudebních souborů skládala z 58 % ze závodních klubů ROH, v jejichž působnosti bylo k tomuto datu 1856 souborů. Dalších 1 120 souborů, tedy 35 %, působilo při osvětových zařízeních a 224 souborů, tedy 7 %, působilo k tomuto datu při JZD.⁹²⁸ Také živnost artistů, kejklířů a provozovatelů atrakcí lidové zábavy byla prohlášena za soukromokapitalistické

⁹²³ Provozovatelé podniků měli povinnost ohlásit zde zaměstnané hudebníky a artisty a nejméně 15 dnů předem každý zábavní podnik. Provozovatelé i účinkující měli povinnost ohlásit každou pracovní příležitost nebo nabídku k práci. Ústředna si také osobovala právo na schválení či vyslovení nesouhlasu ke sjednání či rozvázání pracovního poměru směrem k úřadu ochrany práce. Tamtéž, § 15. Pořadatelé pravidelných podniků měli povinnost hlásit předem svůj plán pro celé období, „které určí správní výbor“. Tamtéž, § 16.

⁹²⁴ Tamtéž, § 17.

⁹²⁵ Viz: NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160, Návrh zásad k provedení osnovy zákonného opatření o koncertní a jiné hudební činnosti, o činnosti estrádní, artistické a o provozování zábavních technických zařízení v oblasti hudebníků z povolání.

⁹²⁶ Viz: *Výnos ministerstva průmyslu č. j. 186. 311/1949 – V – V – 2 ze dne 27. prosince 1949*. Citováno dle VRBKA Svatopluk: *Mikulovští hudebníci – Alois Gruber*. In: *RegioM : sborník Regionálního muzea v Mikulově*. (2014), s. 85.

⁹²⁷ Například Orchestr Karla Vlacha byl zahrnut do gesce podniku Československé cirkusy a varieté.

⁹²⁸ Viz: NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160, Návrh zásad k provedení osnovy zákonného opatření o koncertní a jiné hudební činnosti, o činnosti estrádní, artistické a o provozování zábavních technických zařízení v oblasti hudebníků z povolání.

podnikání. Stejně jako u hostinských živností i na kapelníky, artysty a provozovatele lidové zábavy byly vyvíjeny různé tlaky, aby se nechali zařadit do státního sektoru. Už začátkem roku 1949 bylo ministerstvem informací zřízeno Ústředí lidové zábavy, které evidovalo a vydávalo licence k provozování lidové zábavy. Provozovatelé museli žádat také krajské a okresní národní výbory o prodloužení produkční licence, tedy oprávnění provozovat podnik na daném území.⁹²⁹ Citelným zásahem byl také zákaz zajíždět do obcí u příležitosti církevních svátků, v případě, kdy se v daném místě konala oficiálně pořádaná zábavní „kulturně osvětová“ akce, přičemž právě tyto svátky tvořily jednu z hlavních os výdělků těchto kočovných atrakcí.

V zákonu proti alkoholismu, o hudební a artistické ústředně, ale i v procesu zavírání podniků ve jménu očisty veřejného života a částečně i jejich zestátnování a budování osvětových zařízení, se tak vlastně završovaly poválečné snahy ze zábavy učinit kulturu. Opatření měla formovat zábavu tak, aby měla kultivující funkci směřující k vyšším sférám, ke střídmosti, konstruktivnímu přístupu k práci a poválečnému budování státu. Opatření cílila jak na majitele, provozovatele, účinkující, tak i na publikum. V kontextu legislativních a institucionálních změn v oblasti zábavy a uvádění do praxe prvního pětiletého plánu v období 1949–1953 zaplnily veřejný prostor obrazy modelové zábavy. Každý si nyní mohl učinit názorný obrázek, jak má vypadat ta správná, *socialistická zábava* v lidovědemokratickém Československu.

9. 3. Obrazy modelové zábavy

Základní všeobecný princip nyní hlásal, že zábava je pouze odměnou za vykonanou práci, respektive za splnění plánu. Například ve filmu *Karhanova parta* se tak mladí úderníci jdou pobavit teprve poté, co splnili plán na urychlení výroby dieselových motorů do vlaků, a jdou na sovětský film *Volání tajgy*. Ve filmu *Veliká příležitost* si brigádníci uspořádají taneční večer teprve poté, co je dokončen úsek stavby tratě mládeže. Sami sobě předvádějí různé folklorní tance. V *Panu Novákovi* jsou na taneční zábavu pozváni jen ti, kdo splnili plán. Podmanění zábavy pracovnímu étosu bylo velmi viditelné i ve filmech s vesnicko-kolektivizační tematikou. Ve filmu s výmluvným názvem *Cesta ke štěstí*, který měl premiéru

⁹²⁹ Nicméně jak uvádí Jiří Knapík, minimálně do roku 1952 se jim dařilo evidenci vyhýbat a licence od národních výborů získávat bez větších obtíží. Viz: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 687–688.

19. října 1951,⁹³⁰ následuje vesnická tancovačka na oslavu dokončeného rozorání mezí, stejně jako ve filmu *Slepice a kostelník*. V *Kozie mlieko* vesnická zábava oslavuje dokončení stavebních prací na veřejném osvětlení. V *Mladé srdcia* následuje tancovačka poté, co je oznámeno, že se podařilo splnit plán na těžbu uhlí apod. Pojetí toho, co pro tyto příkladné pracovníky znamenalo zábavu, mělo v těchto reprezentacích stejnou rámcovou podobu. Většinou šlo o taneční večer, někdy návštěvu kina.

Zároveň tyto reprezentace reflektovaly snahu o posouvání symbolického obsahu zábavy. Na tradiční dlouhodobě sdílenou apolitickou praxi ve formě lidové zábavy totiž začaly být roubovány socialistické prvky ve snaze tuto praxi formovat a směřovat kýženým směrem oslavy socialistické práce. Například ve filmu *Pan Novák* se jedná o tradiční josefskou zábavu, která se koná v březnu. Zde je ovšem pojata jako oslava mezivýsledků plnění plánu, koná se v závodní kantýně a zazní zde *Píseň práce*.⁹³¹ Ve vesnicko-kolektivizačních filmech se jednalo o tradiční dožínkové slavnosti, které značily završení sklizně a uvozovaly postupnou přípravu polí na zimu. Například ve filmu *Cesta ke štěstí* tak k tanci hrál hudební soubor patřící pod zdejší okresní národní výbor, a mimo jiné i *Traktoristickou písničku*.⁹³² Z dožínok se v tomto pojetí stávala oslava splnění plánu v zemědělství a oslava kolektivizace.

U vesnicko-kolektivizační tematiky se tato snaha o posouvání významů a ustavování nového modelu zábavy dostávala až do rovin, kde doznávala podoby amalgámu stylizovaného folkloru a budovatelského étosu. Prakticky do všech scén vesnických zábav byly vloženy záběry na profesionální soubory lidových tanců v krojích, jakým byla například slovenská Lučnica nebo Československý soubor národních tanců a jejich zpěváků a zpěvaček. Z tanců zde divák viděl nejčastěji polku, někdy valčík či foxtrot, tradiční kolové tance a různé choreografie, zatímco oblíbený jazz a swing z veřejného prostoru zmizely. Z některých filmů se stávaly až jakési koláže folklorní hudby a tanců propagující Československý svaz mládeže a také nově zakládáné folklorní festivaly a školy.⁹³³ V tomto duchu tak například komedie *Ještě svatba nebyla*, která měla premiéru 27. srpna 1954, měla propagovat folklorní festival

⁹³⁰ SEQUENS Jiří, HLAVÁČ Roman – SEQUENS Jiří: *Cesta ke štěstí*. 1951.

⁹³¹ ZEMAN Bořivoj, DVOŘÁK František A. – ZEMAN Bořivoj: *Pan Novák*, 01:17:55–01:18:10.

⁹³² SEQUENS Jiří, HLAVÁČ Roman – SEQUENS Jiří: *Cesta ke štěstí*, 00:23:32–00:25:32.

⁹³³ O folklorních slavnostech také KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 327–328.

ve Strážnici.⁹³⁴ Film *Rodná zem*, který měl premiéru 24. února 1954, na pozadí milostné zápletky diváka prováděl písněmi a tanci z různých oblastí Slovenska soustředěných do jediné školy.⁹³⁵ Film *Zítř se bude tančit všude*, který měl premiéru 24. října 1952, přinášel příběh členů Československého svazu mládeže sbírajících folklorní tance a zpěvy z českých zemí, aby je mohli předvést na festivalu mládeže v Berlíně.⁹³⁶ Obecně tyto filmy v podstatě vyzdvihovaly folklor jakožto zdroj vlastenecké hrdosti. Z tohoto pohledu byla komedie *Bylo to v máji* asi jediným celovečerním filmovým produktem první pětiletky reflektující více méně autentickou zábavu, když hned na svém začátku diváka zavedla do prvomájové Stromovky.

Další klíčovou ingrediencí obrazů modelové zábavy byla alkoholová střídmost jejich protagonistů. Tvrdý alkohol zde není vůbec vidět, pivo a víno se pije po střídmu. Trend v této rovině ukázala již předúnorová *Ves v pohraničí*, kde místní hostinec slouží k diskuzím o práci a noví obyvatelé vůbec nepijí, ani poté, co zdárně sklidili zasetá pole. Naopak záporná postava bývalého esesmana, který se do vsi vetřel jako správce pily, ve stejnou chvíli, kdy noví osídlenci diskutují o úrodě, popíjí drahý koňak a tančí s barmankou v kavárně v nedalekém městě. Pivo a víno se pije při tanečních zábavách v kolektivizačních filmech i pracovních agitkách, v těch z moravského a slovenského venkova také slivovice jakožto tradiční nápoj. Ale v řadě agitačních filmů se nepije vůbec. Zábavní večer ve *Veliké příležitosti* se obejde úplně bez alkoholu, stejně tak i zábava v *Koziem mlieku* či *Zítř se bude tančit všude*. Naopak záporné postavy často pijí koňak a sedí ve vinárně. Například ve filmu *Pan Habětín odchází* bývalý továrník své plány na získání továrny zpět spřádá právě ve vinárně, kde je očividně štamgastem, při pití drahého koňaku. Ve *Veliké příležitosti* záškodník sympatizující s Československou stranou národně socialistickou rovněž pije ve vinárně drahý koňak, který mu nalil sám její majitel. V těchto a dalších obrazech tak vinárna představovala jakýsi prostorový protipól venkovského lidového hostince. Zatímco vinárnu navštěvovali lidé s vyšších vrstev, kteří byli nepřátelsky nakloněni státu, zábava v hostinci byla zdrojem čirého veselí lidí z nižších společenských vrstev, kteří zde slavili příchod nového řádu.

⁹³⁴ MACH Jaroslav, KARÁSEK Jiří – MACH Jaroslav: *Ještě svatba nebyla*. 1954.

⁹³⁵ MACH Josef, BUKOVČAN Ivan – MACH Josef: *Rodná zem*. 1954.

⁹³⁶ VLČEK Vladimír, ŠOCHOVÁ Božena – KOHOUT Pavel – VLČEK Vladimír: *Zítř se bude tančit všude*. 1952.

Kromě souborů lidových tanců či členů Československého svazu mládeže bylo účinkujícím v těchto modelových příkladech také samo publikum. V některých případech si lidé vlastně vytvářeli zábavu sami pro sebe, jako v případě *Veliké příležitosti*, kde si navzájem předváděli tradiční tance, ale například i v *Dovolené s Andělem*, kde při hromadném večerním posezení měl každý rekreatant nějak přispět k zábavě. Často docházelo také k vzájemné výměně účinkujících a publika v rámci propagovaných snah propojení preferovaných složek společnosti. Například v *Cestě ke štěstí* se vzájemně propojovali pěvecký soubor místní traktorové stanice a místní hudební soubor při národním výboru. Klasickým příkladem bylo propojení vystoupení armádního souboru s venkovskou zábavou jako ve filmu *Dnes večer všechno skončí*. Tento film je ilustrativní i v tom, že vystoupení armádního pěveckého souboru, které se koná v sále místního hostince, tedy osvětové besedě, je uspořádáno u příležitosti oslav žní, ale oficiálně za odměnu zdejšímu družstvu. Totiž „*první na okrese sklídili seno*“.⁹³⁷

9. 4. Mezi kontinuitou a přizpůsobením

Jaký vliv tedy měly změny v přístupu k zábavě na každodenní praxi? Detailnější analýza by zasloužila více prostoru, nicméně zde lze nastínit alespoň některé trendy. Mohou sloužit jako příklady i jako představení škály reakcí.

Hned jedno z prvních nařízení cílících na omezení noční zábavy, tedy nařízení o rušení nočního klidu z února 1948, se praxe dotklo jen okrajově. Veřejná bezpečnost si ani nevytvořila žádnou speciální kategorii takto rušících osob, takže pokud se někdo opil a rušil své okolí, byl obvykle i nadále většinou zadržen na základě zákona z roku 1927 o rušení veřejného pořádku.⁹³⁸ Ani nový zákon o potírání alkoholismu neměl přímý účinek. Například za měsíc říjen 1947, tedy ještě před zavedením těchto nařízení, bylo v Praze kvůli rušení veřejného pořádku z důvodu nadměrného pití zadrženo 177 osob. V prosinci 1947 číslo pokleslo na 123 osob a v dalších měsících kolísalo. V květnu 1948 bylo kvůli rušení veřejného pořádku v opilosti zadrženo 153 osob, v červnu počet takto zadržených osob poklesl na 120, ale v červenci se opět zvýšil na 163 osob. V srpnu 1948 byli lidé většinou na dovolené, a tak počet zadržených poklesl na 95 osob, kde možná i kvůli příchodu chladnějších

⁹³⁷ JASNÝ Vojtěch – KACHYŇA Karel, MOŽNÝ Lubomír: *Dnes večer všechno skončí*, 00:06:38–00:07:49.

⁹³⁸ *Zákon ze dne 14. července 1927 o organizaci politické správy 125/1927 Sb.*, čl. 3.

podzimních nocí stagnoval, takže v říjnu 1948 bylo zadrženo 100 osob. V prosinci 1948 počet klesl na 91 osob, v březnu 1949, pravděpodobně s příchodem teplejšího počasí ale počet zadržených stoupl na 112 osob.⁹³⁹ Počet případů tedy různě kolísal, a spíše závisel na tom, jaké se zrovna konaly zábavní podniky a jaké byly svátky, co bylo za roční období a jaké bylo počasí. Podle služebních knih a zpráv Veřejné bezpečnosti bylo zakročování proti hlučně se chovajícím opilcům na nočním pořádku i v následujících měsících a letech, kdy v průměru za jednu noc docházelo ke dvou až třem zadržením za noc, především mezi půlnocí a pátou ráno.⁹⁴⁰ Nezdálo se, že by číslo mělo sestupnou tendenci, ani že by to zasahující příslušníky Veřejné bezpečnosti nějak překvapovalo.⁹⁴¹

Klasickým příkladem takového zásahu může být případ, který se udál v noci na 6. ledna 1951 na rohu Václavského náměstí a Příkopů. Zde museli členové noční služby zakročit proti Benediktu Beňákovi a Františku Bočkovi, kteří „byli v opilém stavu (a) prali se se skupinou lidí a dále s hlídkou SNB.“ Na tomto případě bylo snad trochu pikantní to, že se jednalo o příslušníky KV-StB Ostrava. Byli natolik opilí a těžko zvladatelní, že „při předvedení napadli tito opět příslušníky SNB na zdejší stanici a na stanici SNB museli být tito ihned odzbrojeni.“⁹⁴² Prostě se vydali za zábavou do centra noční Prahy, navštívili pár podniků, kde vypili něco alkoholu. V pokročilou noční hodinu se pak v alkoholovém opojení chovali hlučně, možná i nemístně, což bylo některým kolemjdoucím proti mysli a pustili se s nimi do křížku. Další podrobnosti služební záznam bohužel nezmiňuje.

Ilustrativní je také případ Karla Kunce, který strávil noc na 3. května 1951 na stanici SNB v Krakovské ulici. Podle své vlastní výpovědi přijel dne 2. května kolem 16:00 odpoledne ze směny na brigádě ve spojených ocelárnách Kladno. Na Denisově nádraží (Těšnov) zašel do nádražní restaurace, kde během dvou hodin vypil asi 6 piv. Kolem 18:00 nastoupil do tramvaje, kde se nepohodl s jedním z cestujících. V momentě, kdy dotyčný vystoupil na Náměstí říjnové revoluce (Vítězné náměstí), vystoupil Kunc také. Následně na ulici vypukl

⁹³⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 28, Zpráva o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnostní služby v hlavním městě Praze v říjnu 1947; NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 35, Zpráva o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnostní služby v hlavním městě Praze v říjnu 1948; NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 62, Zpráva o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnostní služby v hlavním městě Praze v březnu 1949.

⁹⁴⁰ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Protokoly událostí I-1, I-1/1, I-2, I-2/1, I-6, I-7, I-10/1.

⁹⁴¹ Tamtéž.

⁹⁴² Tamtéž, Protokoly událostí I-1, inv. j. 1.

otevřený konflikt. Kunc chtěl zjistit totožnost spolucestujícího, ten se mu ale vysmekl a chtěl pokračovat v chůzi, když Kunce rozdráždil odznak KSČ na jeho klopě. Ač sám člen KSČ a dobrovolný brigádník, začal druhého osočovat: „*Co se bojíš ty zasranej komunisto, ukázat mně legitimaci, kde děláš*“. Kolem místa se začali srocovat lidé, až vytvořili hlouček čítající asi 30 hlav. Toho si všiml příslušník SNB stojící na nedaleké křižovatce, který se vložil do věci. Kunce požádal o občanskou legitimaci, ten mu ale odpověděl, že „*mu dá do držky, a i kdyby přišel sám prezident, že mu udělá totéž*.“ Následně byla přivolána hlídka, aby Kunce předvedla na stanici SNB. Ten si podle členů hlídky cestou stěžoval, „*že vodíme dělníky na stanici a že je to horší než za Reichu*.“ Na stanici byl ponechán do vystřízlivění. V následných krocích byl za své chování obviněn a uznán vinným „*z trestného činu násilí na veřejném činiteli podle 177/1a, b tr.z., pobuřování proti republice podle § 81/1 tr.z., snižování vážnosti prezidenta republiky podle § 110/1,2a,d tr.z. a útoků proti skupinám obyvatelů podle § 118/3 tr.z.*“⁹⁴³ V celkovém úhrnu byl odsouzen k trestu odnětí svobody na 2 měsíce nepodmíněně.⁹⁴⁴

Karel Kunc byl odsouzen již podle nového Trestního zákoníku, který vešel v platnost v červenci 1950, a oproti předchozímu období šlo o velmi přísný postih. Když totiž při jedné razii v nočních podnikcích v říjnu 1946 příslušníci SNB zadrželi mimo jiné i dost opilé lidi, které se rozhodli vzít na stanici, tak i přes to, že mnozí z nich se „*odvolávají na všechny možné veličiny našeho veřejného života, tvrdí, že hned zítra jejich přítel minsitr X. Y. dá pozavírat celý SNB, dovolávají se na svou ilegální činnost (každý byl někde v koncentračním táboře) nešetří silnými slovy a kdyby se brala vážně jenom desetina jejich řečí, musili by být souzeni při nejmenším pro velezradu,*“ reakcí bylo odebrání kravaty a pásku, kdyby náhodou měli sebevražedné myšlenky, a uložení do cely se vyspat. Ráno je pak s napomenutím propustili.⁹⁴⁵

Případ, kdy se někdo opil a následně vykřikoval na ulici všelijaké věci, osočoval zasahující příslušníky a následně i celou politickou reprezentaci, patřil na počátku 50. let ke koloritu pražských ulic překvapivě více, než by se mohlo čekat. A stejně jako v případě

⁹⁴³ Viz: *Trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb.*, § 81, § 110, § 118, § 177.

⁹⁴⁴ AHMP, f. Okresní soud trestní 1949–1960, neinvent.

⁹⁴⁵ TUNKL Jiří: S brigádou SNB noční Prahou. In: *Partyzán. Týdeník Sdružení českých partyzánů*. Roč. 1946, č. 39, 11/10/1946, s. 8.

Karla Kunce, jehož vystoupení se vlastně odehrálo spíše v dřívějších večerních hodinách, kdy v květnu ještě bylo na ulici světlo, vlastně ani příkrov noční tmy tolik nehrál roli.⁹⁴⁶ Kuncův případ je také ilustrativní v tom, že dotyčný byl dělníkem a členem komunistické strany, a když se opil, tímto vlastně argumentoval proti věcem, které se mu nezamlouvaly, bez ohledu na politický systém. Poukazuje tak na jakousi *neredukovatelnou kontinuitu jednání i myšlení*, která dávala o sobě vědět pod uvolňujícím efektem alkoholu.

Svou vlastní logikou se řídila také zábava v některých nočních podnicích, hostincích, kavárnách a vinárnách, které zůstaly ušetřeny vlny zavírání.⁹⁴⁷ Často se to projevovalo nerespektováním zavírací hodiny. Například v hostinci při pivovaru U Šenfloků na Václavském náměstí na počátku 50. let navzdory povinnosti zavřít v půlnoci, živá zábava často pokračovala minimálně do tří do rána, což bylo opakovaně zaneseno ve služebních knihách.⁹⁴⁸ V lednu a únoru 1951 bylo totéž zjištěno v podniku Kolektiv, kde například v noci na 28. ledna, „*ačkoliv bylo již 3.20 hod, se zdržovalo ještě asi 24 osob.*“⁹⁴⁹ O tři dny později se tímto podnikem museli příslušníci Veřejné bezpečnosti opětovně zabývat, jelikož zde prý vedoucí podniku naléval alkohol podnapilým. Dva dny na to bylo opět zjištěno, že zábava pokračuje i přes uzavírací hodinu.⁹⁵⁰ Tento podnik činil dlouhodobě problémy, stejně jako kavárna Arco či vinárna u Zlatého křížku.⁹⁵¹ Ve vinárně Zrinský v Jungmannově ulici pořádal pravidelné večírky vedoucí tohoto podniku Houska. Ve společnosti své manželky a dalších známých z oboru, mezi něž v tomto případě patřil vedoucí automatu U Hladíků Jan Čížkovský a provozář z téhož automatu Josef Drábek, zde seděli u šampaňského a tančili až do 4 do rána, k čemuž jim hráli muzikanti, kteří zde dříve byli zaměstnaní. Když zábava ve vinárně skončila, šla část společnosti ještě do zábavního podniku Barbara v Jungmannově ulici.⁹⁵² Tyto příklady ukazují, že podniky ani nežádaly o prodloužení zavírací hodiny. Prostě ji nerespektovaly, a to ani navzdory opakovaným kontrolám. Vlastně neměly co ztratit. Byly

⁹⁴⁶ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Protokoly událostí I-1, I-1/1, I-2, I-2/1, I-6, I-7, I-10/1.

⁹⁴⁷ Jan Čermin uvádí, že k roku 1954 v Brně klesl počet pohostinských zařízení na 54,3 % oproti stavu z roku 1948. Otázkou zůstává, v jakém poměru byl stav na zbytku území Československa. Viz: ČERMIN Jan: *Socializace...*, s. 32.

⁹⁴⁸ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Protokoly událostí, I-1, inv. j. 1.

⁹⁴⁹ Tamtéž.

⁹⁵⁰ Tamtéž.

⁹⁵¹ ČULÍK D.: *Skrývají se pod pláštěm tmy. Noční záťah proti příslušníkům pražské ‚galerky‘.* In: *Lidová demokracie*. Roč. 12, č. 56, 3/3/1956, s. 3.

⁹⁵² ABS, f. Správa SNB hl. m. Prahy, Spisy F/I-2, kart. 4.

znárodněné a z nějakého důvodu je nešlo zavřít – možná proto, že byly v předchozí vlně zavírání vybrány jako ty, které zůstanou, a jejich uzavření by možná zvedlo nevoli, protože by už pak nebylo kam zajít na pivo. Za čilým ruchem v těchto podnicích často stáli jejich provozní, kteří vlastně bývali dříve jejich majitelé a provozní se z nich stali v rámci přechodu do státního sektoru. Často to byli oni jediní, kdo byli schopní takový podnik vést, takže byli do značné míry nenahraditelní. Zároveň si z předchozích období udržovali mezilidské vazby, díky nimž zde neoficiálně působili například zde dříve vystupující hudebníci a které fungovaly také pro pořádání soukromých večírků po zavírací hodině. A dost pravděpodobně se příliš nezměnila ani klientela těchto podniků.⁹⁵³

Jako poslední štace dál fungovaly nádražní restaurace, v Praze například ta na Hlavním nádraží a na nádraží Praha střed, kam „*se stahují po uzavření nočních lokálů představitelé „galerky“*“.⁹⁵⁴ Ještě ve čtyři ráno zde zpravidla vládla čilá zábava a bylo zde možné vidět ještě „*desítky lidí*“,⁹⁵⁵ u nichž bylo nesporné, že žádným lístkem na vlak nedisponují.

Svou zkušenost se specifickou klientelou pražských podniků učinili jedné dubnové noci roku 1955 dva techničtí úředníci ze strojírny v Považské Bystrici. Když přijeli do Prahy a ubytovali se v hotelu, zašli do kavárny Družba na Václavském náměstí. Zde je oslovily dvě ženy, které se od nich nechaly pohostit a dělaly jim společnost až do 2 do rána. V momentě, kdy večer začal spět ke své intimnější fázi, a společnost se zvedla, aby šla do hotelu, připojil se k nim na Václavském náměstí nějaký muž, cosi jim vyprávěl a šel s nimi kus cesty. Pak se s nimi rozloučil a zmizel v jednom z hotelů na Václavském náměstí. Nato oba úředníci z Považské Bystrice zjistili, že nemají hodinky. Když se chtěli za oním mužem pustit, vrátný dotyčného hotelu je vyhodil. Je možné, že ženy, muž i vrátný měli takto natrénovaný trik, jímž obírali návštěvníky nočních podniků. Ani jednoho se nepodařilo identifikovat, a tudíž ani nelze s určitostí říci, zda tomu tak skutečně bylo.⁹⁵⁶

⁹⁵³ O zážitcích, tazích noční Prahou a oblíbených podnicích viz například vzpomínky Egon Bondyho či korespondence Vladimíra Boudníka. BONDY Egon: *Prvních deset...*; BOUDNÍK Vladimír: *Z korespondence...*, s. 8–77; TÝŽ: *Z literární pozůstalosti*. Praha 1993, s. 7–9. Viz také vzpomínky Bohumila Hrabala v knize *Něžný barbar* či Josefa Hiršala v knize *Let let apod.*

⁹⁵⁴ ČULÍK D. Skrývají se... In: *Lidová demokracie*. Roč 12, č. 56, 3/3/1956, s. 3.

⁹⁵⁵ Tamtéž, s. 3.

⁹⁵⁶ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Spisy F/1–2, kart. 3.

Obdobnou zkušenost, i když trochu jiného rázu, popsal tehdy dvaatřicetiletý František Zelenka. V březnu jej propustili z vězení v Banské Bystrici, pak přespával po příbuzných a známých v Praze, po kinech, kavárnách, a nakonec i po parcích. Jednu dubnovou noc jej kroky zavedly do vinárny U Huňků na Praze 1, která už od počátku 50. let patřila mezi jeho oblíbené podniky. Zde panovala živá zábava. U několika stolů se pilo, hráli muzikanti, „kteří dříve v uvedeném podniku působili jako hudebníci.“ Zelenku pozvali, aby si ke společnosti přisedl. „Asi za 20 minut poté byla uzavírací hodina. Hosté odešli a zůstala tam jen naše společnost.“ Zůstal tam on, jeden jemu neznámý host a „kromě toho zůstal vedoucí, nějaká paní a ta číšnice.“ Když ostatní hosté odešli „zábava pokračovala, cikáni hráli a host, který byl již značně opilý, se zdržoval ve společnosti žen.“ Podle Františka Zelenky přitom „v jednom boxu došlo k intimnímu poměru mezi hostem a číšnicí.“ Zábava pokračovala až do ranních hodin, a když „už k ránu zábava končila, odvedla si číšnice hosta stranou a tam s ním provedla vyúčtování.“⁹⁵⁷ Zde evidentně nešlo o výjimečný případ, sám Zelenka při výslechu vyjádřil domněnku, že šlo o v podniku zaběhnutou praxi.

Snaha omezovat taneční zábavy, respektive orientovat jejich program směrem k ideálnímu socialistickému modelu, přinesla spletitý vývoj, který vyústil v četné paradoxy. Oblibě se bezesporu těšily folklorní festivaly a příležitostné zábavy, nicméně lze předpokládat, že jejich spojení s politikou se stejně jako v případě nočních směn a socialistických slavností lidé spíše bránili. Také na rozdíl od deklarativních žádostí po omezení tanečních zábav jich zpočátku naopak spíše přibylo. V Praze se oproti říjnu 1947 v březnu 1948 jejich počet zvýšil téměř o dvě stovky na 511 tanečních zábav, zato přibližně o třicet případů poklesl počet povolení k prodloužení uzavírací hodiny, na 359 případů.⁹⁵⁸ Šlo nejspíše o dozvuky „vítězného února“, a tedy snahu spojit taneční zábavy s oslavou převzetí moci komunistickou stranou, a aby nebránila zábava v práci, byla snaha udělit co nejméně povolení prodloužení uzavírací hodiny. Už v květnu 1948 spadl počet pořádaných zábav na 266, tedy na polovinu březnového počtu. V červnu 1948 počet konaných zábav v Praze dále poklesl na 184 a prodloužení zavírací hodiny bylo povoleno jen v 79 případech. V červenci se konalo 165 zábav a prodloužení uzavírací hodiny na své minimum 42 případů.

⁹⁵⁷ ABS f. Správa SNB hl.m. Prahy, Spisy I–11, kart. 33.

⁹⁵⁸ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 35, Zpráva o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnostní služby v hlavním městě Praze v březnu 1948.

V srpnu bylo v Praze organizováno 59 zábav, což bylo opět dáno časem dovolených, zato značná část z nich, celkem 49, ale mohla skončit déle než v obvyklé zavírací hodiny. O dva měsíce později v říjnu 1948 se počet konaných tanečních zábav vyhoupl na 223, což sice stále představovalo o více než sto méně než předchozího roku, ale poukazovalo na tendenci růst. V prosinci 1948 počet tanečních zábav doslova explodoval na 928, svůj podíl na tom bezesporu měly oslavy Vánoc. V březnu 1949 byl počet tanečních zábav dál dost vysoký a pohyboval se na počtu 624 akcí, prodloužení zavírací hodiny bylo povoleno v 426 případech. Oproti březnu 1948 šlo tedy o nárůst o více než 100 zábav a nárůst povolení zavírací hodiny o téměř 70 případů.

Problém ale nastal v momentě, kdy v roce 1951 došlo k revizi spolků skrze nařízení jejich opětné registrace. V tomto důsledku řada spolků zanikla, jenže právě spolky byly do té doby hlavními pořadateli tanečních zábav.⁹⁵⁹ S jejich zánikem zmizel tedy i organizátor zábavy. Místo nich bylo v rámci HAÚ zřízeno Estrádní a koncertní jednatelství, jehož smyslem bylo pomáhat osvětovým besedám a masovým organizacím v pořadatelské činnosti.⁹⁶⁰ Jenže přenesení iniciativy na jiné organismy příliš nefungovalo a pokles počtu konaných zábavních podniků byl natolik dramatický, že už v březnu 1952 byla pořadatelská iniciativa podpořena vyhláškou ministerstva informací o zřizování a vedení hudebních souborů.⁹⁶¹ Ta měla umožnit „*provozovatelům pohostinství, rekreace, léčebné péče a lidové zábavy pružné obstarávání hudebních souborů s ohledem na jejich provozní potřeby.*“⁹⁶² Tedy byly v podstatě posíleny kompetence provozních pracovníků pohostinských podniků, kteří nyní měli volnější ruku v organizování tanečních zábav a dalších zábavních programů vzhledem ke svému uvážení z hlediska toho, co bylo pro daný podnik výhodné.

V praxi tato vyhláška v podstatě posílila mezeru v přímé kontrole zábavních programů, která byla zakořeněna již v zákoně o Hudební a artistické ústředně právě

⁹⁵⁹ Po přijetí *Spolkového zákona ze dne 12. července 1951 č. 68/1951 Sb.* byla nařízena revize spolků skrze jejich opětovnou registraci k 1. září 1950. Viz: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce*, s. 509–510 a s. 855.

⁹⁶⁰ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160, Návrh zásad k provedení osnovy zákonného opatření o koncertní a jiné hudební činnosti, o činnosti estrádní, artistické a o provozování zábavních technických zařízení v oblasti hudebníků z povolání.

⁹⁶¹ *Vyhláška ze dne 3. března 1952 o zřizování a vedení hudebních souborů č. 54/1952 Ú.l.*

⁹⁶² NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160, Návrh zásad k provedení osnovy zákonného opatření o koncertní a jiné hudební činnosti, o činnosti estrádní, artistické a o provozování zábavních technických zařízení v oblasti hudebníků z povolání.

ve formulaci možnosti pořádat zábavní programy provozovateli podniků.⁹⁶³ Vzhledem k tomu, že tyto „provozní potřeby“ se zpravidla řídily výší výtěžku ze vstupného, bylo v zájmu provozovatelů zajistit dostatečně atraktivní program. Část příjmů ze vstupného plynula ve formě dávky ze zábav a dalších poplatků také do obecních pokladen.⁹⁶⁴ Peníze ze vstupného byly důležitým zdrojem příjmů do pokladen obcí i organizací, jelikož z výběru vstupného vyplývala vzácná možnost, jak vydělat na svůj provoz a vybavení. Tudíž bylo i v zájmu osvětových komisí národních výborů umožnit pořádání zábavy s maximálním počtem účastníků. Samotným zřizovatelům hudebních souborů plynula z výše vybraného vstupného rovněž výhoda v podobě 8% honorářů hudebníků za jeden odehraný koncert.⁹⁶⁵ Bylo tedy ve společném zájmu pořadatelů, povolovatelů i zřizovatelů zajistit hromadnou účast publika, což nahrávalo spíše následování jeho vkusu, než snaze činit jakékoliv experimenty směřující k jeho proměně.

Mechanismus tohoto fungování zábavních podniků shrnula informační zpráva Ústředního výboru KSČ z prosince 1956. Podle ní bylo zaběhnutou praxí, že zábavní podniky z 80 % organizovala pohostinská zařízení zahrnutá pod národní podnik Restaurace a jídelny,⁹⁶⁶ zbytek organizátorských aktivit připadal „rekreačním střediskům ROH, n.p. Čedok, Arma, léčebným a lázeňským zařízením ministerstva zdravotnictví a dalším podnikům pohostinství a lidové zábavy /20 %/.“⁹⁶⁷ Z toho plynulo, že „zaměstnavateli hudebníků jsou výhradně hospodářské podniky a zařízení, jejichž činnost spadá především do oblastí spotřební, kde hlavním cílem je finanční akumulace. [...] V praxi je jejich zřizovatelé pak využívají k zisku a neřeší jejich ideové poslání. [...] Aby podniky dosáhly větší akumulace, ustavičně zmenšují soubory. Rozmístování se děje podle osobních zájmů. [...] V podnicích, kde hrály až 20 členné orchestry s vysokou reprodukční úrovní, hrají dnes 7 členné orchestry

⁹⁶³ Zákon ze dne 25. března 1948 o hudební a artistické ústředně č. 69/1948 Sb., § 17; NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160, Návrh zásad k provedení osnovy zákonného opatření o koncertní a jiné hudební činnosti, o činnosti estrádní, artistické a o provozování zábavních technických zařízení v oblasti hudebníků z povolání.

⁹⁶⁴ Výši dávek a způsob vybírání na území českých zemí a Slovenska sjednotil Zákon ze dne 11. prosince 1952 o dani z představení č. 81/1952 Sb., kde bylo rovněž explicitně stanoveno, že dávka ze zábav plyne národním výborům. Viz: Tamtéž, § 15.

⁹⁶⁵ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160, Návrh zásad k provedení osnovy zákonného opatření o koncertní a jiné hudební činnosti, o činnosti estrádní, artistické a o provozování zábavních technických zařízení v oblasti hudebníků z povolání.

⁹⁶⁶ Počátkem roku 1956 v rámci tohoto podniku fungovalo 70 podnikových útvarů, jejich počet a organizační roztříštěnost znemožňovaly jejich efektivní kontrolu. Tamtéž.

⁹⁶⁷ Tamtéž. Mimo jiné to také znamenalo, že tyto podniky spadaly do různých rezortů, což vedlo k chaosu.

(průměrný pokles je na ½ předválečných stavů).⁹⁶⁸ Podle údajů k 1. lednu 1956 jen v oblasti hudby vedla HAÚ v evidenci „celkem asi 3.200 souborů s 53.000 hudebníky,“ kteří se živilí hlavně hraním k tanci místo žádoucího hraní k poslechu.⁹⁶⁹ Navíc prý si hudebníci „z předchozích dob přenesli vžitou ochotu hrát cokoliv a komukoliv, jestliže se za to platí.“⁹⁷⁰ Podle Petera Heumose po zrušení kapelnické živnosti běžně „místní profesionální hudební, divadelní, pěvecké a taneční soubory, jakož i další kluby a spolky se svým řídicím personálem a většinou bez politické „prověrky“, plynule přešly, aniž by měnily své zaměření, repertoár či kulturní orientaci.“⁹⁷¹ Na místo spolků v organizaci nastoupili provozní pohostinských zařízení.

Stejně jako pořadatelé i hudebníci se tedy řídili vkusem publika, místo aby jej svou hudbou kultivovali, jak si přálo vedení KSČ. Zdá se tedy, že podoba tanečních a koncertních večerů se nijak zásadně nezměnila, ani přes různé snahy je usměrňovat. Většina aktérů se přizpůsobila novým institucionálním podmínkám a našla v jejich rámci způsob, jak pokračovat ve svých dosavadních zvyklostech. Vkus publika se neměnil, nebyl tudíž důvod měnit cokoliv jiného.

Pro milovníky jazzu a swingu ale představoval zásadní problém opětovné důrazné zavrnutí těchto žánrů, které na rozdíl od tanečních zábav, mělo mnohem výraznější politické konotace. Na počátku 50. let tak jazz a swing představovaly hudbu kapitalistů „aby ohlušili uši zmarshallizovaného světa řvavými epileptickými skladbami“.⁹⁷² Postoj československých komunistů kopíroval postoj těch sovětských, kteří nicméně k jazzu zaujímali ambivalentní vztah. V polovině 50. let jej tak v kontextu tání překřtili na hudbu „utlačovaného černošského lidu“.⁹⁷³ Určitou veřejnou rehabilitaci jazzu v Československu v polovině 50. let přinesla komedie *Hudba z Marsu* režisérské dvojice Kadár – Klos,

⁹⁶⁸ Tamtéž.

⁹⁶⁹ V prosinci 1956 navrhovalo Ministerstvo školství a kultury posílit centrální kontrolu a zredukovat počet hudebníků. Ovšem ostatní členové vedení KSČ návrh kvůli ekonomické i administrativní náročnosti nechtěli přijmout, a naopak se vyslovovali pro větší decentralizaci správy a provozování zábavy. Tamtéž.

⁹⁷⁰ Tamtéž.

⁹⁷¹ HEUMOS Peter: *Vyhrňme...*, s. 33. Viz také: DIESTLER Radek: Pro pár špinavejch zlaťáků, pro falešnou slávu. Proměny managementu české populární hudby v druhé polovině 20. století. In: VANĚK Miroslav – KRÁTKÁ Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha 2014, s. 273–318.

⁹⁷² Viz: *Hudební rozhledy*, roč. 3, č. 17 (1950/51), s. 23. Citováno dle ŠKVORECKÝ Josef: *Mezi dvěma...*, s. 55.

⁹⁷³ Tamtéž, s. 57. Více o postoji KSČ k jazzu a dixielandu viz: Tamtéž, s. 54–60;

kteřá měla premiéru 27. května 1955. V příběhu se předseda závodní rady nábytkářského družstva Mars v podání Jaroslava Marvana pyšně svým závodním klubem ROH, který skýtá širokou paletu vyžití. Neprozřetelně přitom prohlásí, že družstvo má i závodní orchestr a přihlásí jej do celostátní soutěže závodních orchestrů v Praze. Problém ale je v tom, že pracovníci družstva ve skutečnosti hrát na nástroje vůbec neumí. Aby předseda závodní rady dostal své cti, rozhodne se, že se členové musí naučit hrát. Požádá učitele hudby – v podání Oldřicha Nového – aby zaměstnance v šibeničním termínu naučil hrát, soubor dokonce odjede zkoušet na venkov, aby měl klid. Po řadě komediálních peripetií, v nichž si je například v jednom lázeňském městě spletou s profesionály a na přehlídce do Valdštejské zahrady se musí proplést spleť podzemních chodeb pražské kanalizace z Čertovky, orchestr soutěž díky svému parádnímu swingovému číslu vyhraje.

Hudba z Marsu v podstatě představuje mix mezi modelovými obrazy socialistické zábavy, které zde zastupuje reprezentace závodního klubu ROH, závodního orchestru a konečné přehlídky souborů, a populárními jazzovými a swingovými rytmy v podání orchestru Karla Vlacha, který k filmu nahrál hudbu. Odlesky tónů meziválečného období doplňuje přítomnost Oldřicha Nového, spojeného s celou řadou swingových písniček z meziválečných filmů. Jednoduchý děj, živé rytmy a oblíbení herci učinily z tohoto filmu skutečný divácký hit druhé poloviny 50. let, na nějž do kin přišlo přibližně 3,7 milionu diváků.⁹⁷⁴

V polovině 50. let si už také své publikum našly jazzové *jam sessions*, které byly pořádány například ve varieté Drahňovský, kavárně Mánes či v paláci Charitas na Karlově náměstí, kde se se hrál i dixieland. Většinou zde hráli hudebníci zaměstnaní v divadlech či ve velkých orchestrech, kteří si získali své renomé v meziválečném období či po válce: „Bylo toho vlastně dost na to, že tehdejší doba jazzu nepřála a že večery měly příchutí jakýchsi tajných obřadů nějaké zvláštní sekty. Nebyly vlastně ani určeny pro veřejnost a neměly žádnou propagaci – všechno šlo jen cestou ústních sdělení.“⁹⁷⁵ Opět zde fungoval mechanismus možnosti pořádat program buď provozovatelem podniku, nebo samotným

⁹⁷⁴ HAVELKA Jiří: *Československé filmové...1956–1960*, s. 206.

⁹⁷⁵ SUCHÝ Jiří: *Vzpomínání (od Reduty k Semaforu)*. Praha 1991, s. 50.

účinkujícím, přičemž v administrativních dokumentech bylo možné věc formulovat všelijak tak, aby nevzbudila příliš pozornosti.

Nicméně v momentě, kdy se do organizování a účinkování zapojila mladá generace, jazz a swing se vrátily úplně. V druhé polovině 50. let mladí začali odpovídat na apel, aby se zapojili do osvětové a kulturní činnosti. Ilustrativní a asi nejznámější je příklad Reduty, ačkoliv v Československu bezesporu existovaly i jiné případy, kdy mladí výzvu k zapojení pochopili po svém.⁹⁷⁶

V roce 1957 zapůjčila Osvětová komise obvodního národního výboru v Praze 1 pracovníkům Oddělení propagační tvorby Josefu Suchému, Viktoru Sodomovi a jejich přátelům sklep pod kabaretem Casino na Národní třídě. Dříve zde sídlil klub Reduta, který byl jakožto podnik špatné pověsti uzavřen v rámci očisty veřejného života. Dle původních představ zde měli mladí pořádat příležitostné večerní akce, které se do té doby konaly především v ateliérech podniku. Jenže osvětová komise nebyla obeznámena s tím, že amatérská kapela Viktora Sodomy Akord klub skládala svůj repertoár především z písní odposlouchaných ze zahraničních západních rádií. Někdy je ponechávali s anglickým textem, jindy k nim Jiří Suchý skládal vlastní texty. Ten se zde také jakožto samouk naučil hrát na kontrabas.⁹⁷⁷ Nejdříve zde uspořádali večírek pro svou rodinu a přátele, který ale neměl příliš úspěch. Nadšení muzikantů a čtyři a půl hodiny trvající koncert nicméně vedl k vybídnutí publika, aby akci zopakovali. Na další večírek již přišlo více lidí a počty návštěvníků začaly srtmě růst.⁹⁷⁸

Na podzim 1957 do Reduty přibyl také tehdejší student psychologie a vychovatel v diagnostických ústavech Ivan Vyskočil, kterého sem přizval Jiří Suchý, aby ozvláštnil program. Ten sem vnesl prvky absurdního divadla a improvizace, které v 50. letech slavilo úspěchy v západní Evropě.⁹⁷⁹ Začaly zde vznikat humorné divadelní scénky založené na hře s jazykem, které v následujících letech vytvořily poetiku malých divadel. Na zábradlí

⁹⁷⁶ Další příklady viz: DUŠKOVÁ Lucie: *Café Slavia: les chemins de la culture tchèque interdite 1948–1965*. Université Paul Valéry 2011, Diplomová práce, nepublikováno, s. 132–139.

⁹⁷⁷ SUCHÝ Jiří: *Vzpomínání...*, s. 47.

⁹⁷⁸ Tamtéž, viz také: DORUŽKA Lubomír – MÁCHA Zbyněk: *Od folklóru k Semaforu*. Praha 1964, s. 101–107.

⁹⁷⁹ Informace o tomto dění, včetně překladů děl moderních autorů bylo možné v Československu čerpat díky měsíčníku Světová literatura. Viz: ŠKVORECKÝ Josef: *Mezi dvěma...*, s. 68–72.

či Semaforu, které se v 60. letech staly skutečným fenoménem.⁹⁸⁰ Improvizované krátké scénky, které byly prokládané hudbou a často končily v *jam sessions*, které se protahovaly do brzkých ranních hodin, kde zaznívaly jazzové, swingové a také čím dál častěji rock'n'rollové rytmy.

Z Reduty se už na konci roku 1957 stal lukrativní podnik. „V Redutě skutečně bývalo plno, až moc plno – jako v nočním klubu. Chodili tam lidi z jáchymovských dolů, kteří poměrně dost vydělávali, důstojníci, kteří přišli na sobotu domů trochu se povyrazit – a Akord-klub jim „k tanci i poslechu“ hrál fláky známé z rádia Luxemburg.“⁹⁸¹ Na večírky sem chodila také řada výrazných osobností, zde se Jiří Suchý seznámil také se zakladatelem Czechoslovak dixieland jazz bandu Šlitrem, s nímž v roce 1959 založil divadlo Semafor, a vystoupila zde řada dalších pozdějších hvězd hudební i herecké scény.⁹⁸² Ještě předtím ale v červnu 1958 vzniklo pod hlavičkou Osvětové besedy v Praze 1 divadlo Na zábradlí, což „byl vlastně pokus, jestli je to vůbec možné: jestli pod Osvětovou besedou v Praze 1 může kromě kurzů šití, praní a střihů být také divadlo. A přišlo se na to, že může, ale musí být soběstačné. Osvětová beseda smí gratis půjčit sál, snad zaplatí i elektřinu, ale honoráře hradit nebude.“⁹⁸³

Ve vzniku Reduty, divadla Na zábradlí či Semaforu vznikly vlastně alternativní scény, které ale působily v oficiálních strukturách.⁹⁸⁴ Spojilo se zde několik faktorů. Prvním z nich byla podnikavost správce podniku Casino a nadšení mladých: „Vedoucím Casina byl podnikavý muž pan Kotula, a ten to všechno vlastně způsobil.“⁹⁸⁵ Nabídl hudebníkům, že tam mohou hrát každý týden a chtěl i více divadelních vystoupení. Zajistil propagaci a účinkujícím slíbil 150 Kč na ruku za vystoupení.⁹⁸⁶ Měl „podmáznutého – nikoli podplaceného!, podmáznutí spočívá v alkoholu přímo na místě konzumovaném – inspektora pro kulturu,

⁹⁸⁰ O tomto svém působení viz: RUT Přemysl – VYSKOČIL Ivan: *Vždyť přece lézat je o hubu*. Praha 2001, s. 31–46. Viz také: JUST Vladimír: *Divadlo – pokus o vymezení. Prolegomena ke každé příští historii alternativního divadla, která se bude chtít stát vědou*. In: ALAN Josef: *Alternativní kultura – Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha 2001, s. 443–459; JUNGMANNOVÁ Lenka: *Neoficiální dramatika v letech 1945–1990. Dramatika silného hrdiny*. Tamtéž, s. 461–467;

⁹⁸¹ RUT Přemysl – VYSKOČIL Ivan: *Vždyť přece...*, s. 32.

⁹⁸² HVÍŽDALA Karel – HAVEL Václav. *Dálkový...*, s. 40–47. ŠKVORECKÝ Josef: *Mezi dvěma...*, s. 72–73.

⁹⁸³ RUT Přemysl – VYSKOČIL Ivan: *Vždyť přece...*, s. 35; SUCHÝ Jiří: *Vzpomínání...*, s. 143–157.

⁹⁸⁴ O tématu takto vznikajících paradoxů viz také: TSIPURSKY Gleb: *Socialist Fun...*; YURCHAK Alexei: *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo. Poslední sovětská generace*, Praha 2018, s. 189–278; VARI Alexander: *Nocturnal Entertainments...*s. 197–200.

⁹⁸⁵ SUCHÝ Jiří: *Vzpomínání...*, s. 52.

⁹⁸⁶ Tamtéž, s. 53.

hodného člověka, kterej se rád před panem Kotulou i před námi prezentoval jako ten, bez něhož by to ty soudružky okamžitě zaškrtily [...] a s jeho tichým souhlasem dal pan Kotula vytisknout a rozeslat pozvánky.⁹⁸⁷ Mladí si prostory vybavili svépomocí, sehnali staré židle a z několika prken stloukli pódium, rekvizity, nástroje si kupovali ze svých peněz, nebyli nijak nároční na vybavení.

Navíc vzhledem k tomu, že měli své vlastní zaměstnání, nebyli tito mladí na vystoupeních existenčně závislí. Nepatřili do sektoru profesionálních umělců a nepodléhali tudíž evidenční povinnosti. Vše fungovalo na amatérské, a nikoliv profesionální bázi. Teprve v momentě, kdy koncerty byly častější a tito hudebníci mohli začít pomýšlet na to, že by se jimi mohli legálně živit, přihlásili se ke zkouškám na HAÚ, kterými na poprvé ale neprošli. „A tak jsme pracovali dál na sebezvelebení. Po čase, když jsme měli pocit, že už jsme lepší, šli jsme na HAÚ znovu. I vystavili nám certifikát, že jako smíme. I když, pravda, jsme byli zařazeni v té nejhorší kategorii. Ale to nám bylo jedno.“⁹⁸⁸ Navíc sem nechodil nikdo, kdo by celou věc chtěl poškodit. Prostory se nacházely ve sklepích, a tak ani nebyly přímo na očích. Straničtí funkcionáři dlouho neměli přehled o tom, co se zde dělo.⁹⁸⁹

Netušený směr nabral také na počátku 50. let nově vzniklý žánr, který měl být modelem socialistické zábavy, jímž byla estráda. Krátká představení a scénky, pěvecké a akrobatické vystoupení, módní přehlídky někdy prokládaly i taneční sekvence, nicméně všechny prezentace měly směřovat pozornost a zájem publika k socialistickým hodnotám, politice a hospodářství.⁹⁹⁰ Publikum mělo být zabavováno neustále se měnícími aktivitami, aby byla udržována jeho pozornost a aby lidé neměli myšlenky, čas ani prostor na konzumaci alkoholu.⁹⁹¹ Jenže jakožto z oficiálních míst hojně podporovaný zábavní – respektive edukativní – žánr se v první polovině 50. let z estrády stal pro pořadatele i účinkující velmi

⁹⁸⁷ RUT Přemysl – VYKOČIL Ivan: *Vždyť přece...*, s. 32

⁹⁸⁸ SUCHÝ Jiří: *Vzpomínání...*, s. 52.

⁹⁸⁹ Viz: VP: Reduta, Dixieland a jak to skončilo. In: *Večerní Praha*, roč. VI, č. 217, 13/9/1960, s. 3; VP: Začíná nová kapitola Reduty. In: *Večerní Praha*, roč. VI, č. 230, 28/9/1960, s. 3.

⁹⁹⁰ Například „Dne 18. října 1950 uspořádala místní skupina ČSM společně s ROH ve Kbelích estrádu pro pracující ze závodu PAL, AVIE, LETOV a ČKD Stalingrad. Na této estrádě mohli také pracující shlédnout výrobky našeho národního průmyslu. Na sn[ímku]. Zaměstnankyně n.p. Textilia a Oděvní tvorby předvádějí pracujícím nové modely.“ Popisek pod fotografií módní přehlídky v rámci této estrády. [online] <https://multimedia.ctk.cz/foto/document/1661354/205>, citováno k 16/4/2019.

⁹⁹¹ *Mládežnická estráda*. Praha 1951; *Mírová estráda*. Praha 1951; *Budovatelská estráda*. Praha 1951; *Estráda nového života, díl 1*. Praha 1952; *Estráda nového života, díl 2*. Praha 1952.

lukrativní podnik. Vzhledem ke svému často komediálnímu programu si estrády získaly oblibu i u publika a postupně se začaly těšit mnohem větší návštěvnosti než divadla.⁹⁹² Estrádní činnost tak přitáhla řadu úspěšných umělců, z nichž mnozí začali dávat přednost ježdění z místa na místo s estrádním programem než svému stálému angažmá v divadle.⁹⁹³

Například tehdejší pěvecká a divadelní hvězda „*Rudolf Cortéz [sic!] z divadla ABC [...]* má svou skupinu, se kterou jezdí svým autem po ČSR a dle jeho prohlášení pracovníkům v televizi, kde odmítá za 400 Kčs účinkovat, vynáší mu estrádní činnost 20 000 Kčs měsíčně.“⁹⁹⁴ Jak asi Cortésova vystoupení po hudební stránce vypadala, lze spatřit například v československo-jugoslávském filmu *Hvězda jede na jih* o zájezdu československého swingového orchestru do Jugoslávie,⁹⁹⁵ v němž Cortés hrál jednu z hlavních rolí. I v dalších divadlech vznikaly neformální skupinky herců, které „*vytvářejí vlastní estrádní programy, které prodávají mimo své působiště. V řadě divadel je organizátor (agent), který celou akci zajišťuje. V městských divadlech pražských má tuto funkci Svatopluk Beneš. Podobná praxe je i v některých dalších divadlech.*“⁹⁹⁶ Zároveň díky neustálému pohybu a putování a sjednávání přímo pohostinskými zařízeními skýtala estráda mnohem větší volnost než například pravidelné účinkování v divadle ve velkém městě. V tom důsledku se k žánru estrády uchýlila i řada hudebníků, artistů, herců, kteří by z nějakého důvodu ve více exponovaných pozicích angažmá nedostali. Tito lidé se „*sdržují ve skupinky a jezdí s nekontrolovaným programem, hlavně po menších městech a vesnicích. [...] Např. Raul Schráníl, který byl potrestán za protistátní činnost, účinkuje se svou skupinou pod patronací ministerstva zdravotnictví v lázeňských městech.*“⁹⁹⁷ V lednu 1959 muselo vedení KSČ konstatovat: „*Zatímco jsme měli v předmnichovské republice na 40 divadelních soukromých společnostech, máme dnes řadu skupin provozujících své umění načerno nebo pod hlavičkou některého domu osvěty.*“⁹⁹⁸

⁹⁹² NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 201, a. j./bod 275, Zpráva o situaci v Pražské estrádě.

⁹⁹³ Tamtéž.

⁹⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁹⁵ LIPSKÝ Oldřich, ŠKUTINA Vladimír – SÍLA Jiří – LIPSKÝ Oldřich: *Hvězda jede na jih*. 1964. Film byl natočen v roce 1958, ale premiérován až 1964.

⁹⁹⁶ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 201, a. j./bod 275, Zpráva o situaci v Pražské estrádě.

⁹⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁹⁸ Tamtéž.

V podstatě se jednalo o obdobný mechanismus jako v případě Reduty, v němž se spojila podnikavost, zápal pro hudbu a tanec, manévrování v nařízeních a popularita u publika.

Naopak profiloví estrádní umělci často při svých programech pohořeli. Například estráda v pražské Lucerně prý byla „*postrachem pro kvalitní estrádní umělce.*“ Zde nebyly výjimkou případy, jako ten, který se stal v momentě, kdy „*zde zpíval Přemysl Kočí veselou píseň svého klasického repertoáru a při zpěvu některý výrostek mu hodil na hlavu zapálený doutník.*“ Ačkoliv šlo o podnik podle představ vedení KSČ, profiloví umělci zde vůbec nechtěli vystupovat. Incidenty s publikem zde nebyly žádnou výjimkou. Pro změnu „*při vystoupení Josefa Beka házeli kluci bombičky.*“⁹⁹⁹ Z estrády se tak stal kontraproduktivní podnik sloužící jako velmi volná platforma pro ty programy, které KSČ vlastně vůbec nechtěla.

Díky různým mezerám v nařízeních, nemožnosti absolutního dohledu a taktikám jednotlivých aktérů se tak ukázalo, že řízení zábavy určitým směrem prostě není možné. Nejpozději od roku 1954 byla dle konstatování členů Politické byra HAÚ „*odsouzena k pouhému vydávání smluv a vybírání poplatků.*“¹⁰⁰⁰ Evidenční činnost se stala jejím jediným zdrojem příjmů HAÚ, ovšem nepokryla ani náklady na samotné fungování tohoto byrokratického aparátu, v nějž se HAÚ vyvinula.¹⁰⁰¹ I přes různé reorganizace směřující k posílení jejího vlivu se tato situace nezměnila a v roce 1957 byla instituce nakonec úplně zrušena.¹⁰⁰² Ale ani další opatření ve snaze opět získat kontrolu, k nimž KSČ na konci 50. let přistoupila, na situaci v podstatě nic nezměnila.¹⁰⁰³ Jen na území Prahy 1 prý v „*asi 25*

⁹⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰⁰ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 125, a. j./bod 160, Návrh zásad k provedení osnovy zákonného opatření o koncertní a jiné hudební činnosti, o činnosti estrádní, artistické a o provozování zábavních technických zařízení v oblasti hudebníků z povolání.

¹⁰⁰¹ Tamtéž.

¹⁰⁰² Viz: *Zákon o koncertní a jiné hudební činnosti ze dne 19. prosince 1957 81/1957 Sb.* a *Zákon o estrádách, artistických produkcích a lidové zábavě z 19. prosince 1957 82/1957 Sb.* O vývoji HAÚ jakožto instituce viz také: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 367–369.

¹⁰⁰³ Princip možnosti obcházet nařízením skrze organizaci svého vlastního vystoupení, případně skrze přímý kontakt s pořadatelem, byl zachován. *Zákon ze dne 19. prosince 1957 o koncertní a jiné hudební činnosti 81/1957 Sb.*, § 6, odst. 2, § 11; *Zákon o estrádách, artistických produkcích a lidové zábavě z 19. prosince 1957 82/1957 Sb.*, § 7, ods. 2, § 10. Viz také: *Vyhláška ministerstva školství a kultury ze dne 13. června 1958, kterou se stanoví povinné zprostředkování pro některé obory umělecké činnosti č. 89/1958*, § 2; *Vyhláška ministerstva školství a kultury ze dne 8. července 1960 o zřizování a činnosti souborů lidových hudebníků z povolání a souborů lidových hudebníků č. 112/1960 Sb.* NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, svazek 201, a. j./bod 275, Zpráva o situaci v Pražské estrádě. O Pražské estrádě také viz: KNAPÍK Jiří – FRANC Martin: *Průvodce...*, s. 711.

rest[auracích] a jídelnách se pořádají hudební a kabaretní pořady, jejichž kvalita bývá často pochybná."¹⁰⁰⁴ Jinými slovy, zábavní podniky se řídily svými vlastními pravidly.

Už od roku 1957 jazz a swing v podání mladých tvůrců pronikal i do filmového média. Například k filmům *Snadný život*, *Štěňata*, *Hlavní výhra*, *Šťastie přijde v nedělu* se Jiří Suchý podílel na tvorbě písní a v některých z nich si zahrál také epizodní role. Film *Snadný život*, který měl premiéru 18. října 1957, se odehrává v prostředí vysokoškolských studentů.¹⁰⁰⁵ V momentě, kdy mladý manželský pár uspořádá večírek pro své přátele na oslavu toho, že jim byl přidělen byt – přesněji řečeno bývalá vinárna, která jim nyní měla sloužit za byt, zazní píseň *Dáme si do bytu* v podání Josefa Zímy, Jiřího Suchého a Vladimíra Menšíka (Obrázek 17). Píseň měla až rock'n'rollové rytmy a týden po premiéře byla z filmu vystřižena. Ale v dalších letech se stala hudebním hitem.¹⁰⁰⁶

Obrázek 17: Píseň *Dáme si do bytu*. V pozadí Jiří Suchý, Josef Zíma a člen orchestru Karla Vlacha. V popředí tančící studenti. Zdroj: Národní filmový archiv.

¹⁰⁰⁴ AHMP, f. Komunistická strana Československa – obvodní výbor Praha 1, fascikl 180, Schůze 11. června 1958.

¹⁰⁰⁵ MAKOVEC Miloš, TOBOLOVÁ Helena – BRDEČKA Jiří: *Snadný život*. 1957, 00:32:04–00: 34:48.

¹⁰⁰⁶ Nesign: *Snadný život*. Oficiální text distributora k filmu.

Ve filmu *Hlavní výhra*, který měl premiéru 15. května 1959, zní dixielandová píseň *Dívka s měsíce*, kterou složil Jiří Suchý, který ji zde sám i zazpívá. Komedialní příběh ze života mladých lidí vypráví o prodáváči v obchodním domě Františku Havelkovi, který ve státní loterii vyhraje auto Škoda Spartak. V tu chvíli se mu rázem změní celý život. Na jednu stranu má s autem nikdy nekončící výdaje za různé poplatky, garáž či řidičský průkaz, který si teprve musí udělat, aby autem mohl jezdit. Na druhou stranu si jej jeho šéf začne předcházet a dívky na ulici se za ním otáčejí. Tímto způsobem se František na nábřeží u kavárny Mánes seznámí s jistou Pravuší, která mu s charakteristickým šarmem poručí, aby jel směrem na Dobříš, protože na dobříšské silnici v hotelu Čedoku jménem Hubertus „maj docela slušnej dixík a báječnou panenskou na rožni.“¹⁰⁰⁷ V momentě, kdy dvojice večeří v hotelu, zní píseň Jiřího Suchého: „Co tomu řeknou, až se to doví úřady. Mám dívku pěknou, jenomže nemá doklady. Má krásné oči a mně se líbí, kromě těch dokladů jí vůbec nic nechybí. Co se mě týká, divím se tomu velice. Ona však říká, že včera spadla s Měsíce. Jak mám jí věřit. Já marně se ptám. Ona se jenom směje a já naříkám...“¹⁰⁰⁸ František nemá na zaplacení opulentní večeře, a Pravuše, která svou přízeň věnuje zásadně jen bohatým pánům s pěknými auty a kterou je podle slov hlídače na parkovišti hotelu „lepší šatit než žít“, mezitím zmizí s pánem, který je velmi dobře oblečen a přijel v ještě pěknějším autem.

Jazzová hudba hraje i ve filmu *Šťastie príde v nedel'u* v podání orchestru Siloše Pohánky, který v něm sám hrál na trubku a jehož vzorem byl Louis Armstrong. Autory textu stejnojmenné písně *Šťastie príde v nedel'u* byl opět Jiří Suchý a také režisér filmu Ján Lacko. Zpíval ji populární zpěvák Jozef Kuchár: „Darmo riešim hlavolam ako dospieť k cieľu. Ako šťastie zväbit mám, aby prišlo v nedel'iu. Neverím na smolu piatočnu. V piatok mám náladu sviatočnu. Piatok za nešťastný deň nikdy neuznávam. Týždeň čo týždeň športku si podávam. V sobotu rozmýšľam pri vínku či kúpiť Spartaka, či simku. V nedel'iu však bohužiaľ moja nádej hasne. Nikdy som nič nevyhrál a tento raz zas nie. V pondelok sa budím s prianom jediným však váženým. Navždy skončiť s tipovaním a svet vraj sa premení. Pedesiat' dva razy do roka. Prisahám pri brade proroka, že už len bez tiketou budem kludne spať, no v piatok znovu hrát na svoj sľub zabúdat. Verím, že v nedel'iu štatsie budem mať.“¹⁰⁰⁹ Jak již píseň napovídá,

¹⁰⁰⁷ NOVÁK Ivo, ZELENKA Otto – NOVÁK Ivo: *Hlavní výhra*. 1959, 01:01:58–01:02:01.

¹⁰⁰⁸ Tamtéž, 01:04:46–01:06:50.

¹⁰⁰⁹ LACKO Ján, BUKOVČAN Ivan: *Šťastie príde...*, 00:06:26–00:08:50.

příběh vypráví o třech přátelích, kteří pravidelně sází Sportku. Každý z nich sní o tom, co si koupí, až vyhraje. Píseň zazní hned v úvodu příběhu, kdy po dalším neúspěšném slosování přátelé vyrazí do taneční vinárny na lodi kotvící na Dunaji, aby zde probrali další strategii.

Ve filmu *Štěňata*, jehož příběh se soustředí osudy studentek maturitního ročníku zdravotnické školy a jejich taktiky ve snaze dostat po maturitě zaměstnání v Praze, zazněla swingová píseň *Kdo zná kdo ví*. Ale hlavně zde divák mohl s hlavními protagonisty příběhu nahlédnout jak do pražských tanečních vináren, tak do interiéru hotelu Alcron, v jehož vstupní hale sedí zahraniční hosté, před Palace hotel, Hotel Paříž, Hotel Praga a na rušné noční ulice pražského centra. Putoval s nimi noční Prahou až na periferii do tmavších a méně zalidněných ulic s méně vznosnými hotely, včetně Hotelu srdce a pokoutního hodinového hotelu, který provozuje stará kuplířka kdesi v oprýskaném domovním dvoře. Tento film tak skýtá vzácný obraz nočního života i mimo preferované centrum.

Ve filmu *Probuzení* o problémové mládeži, který měl premiéru 12. února 1960, zazní rumba, mamba v taneční kavárně Alfa a také jakožto v prvním československém filmu i rock'n'roll, v podání orchestru klarinetisty a saxofonisty Karla Kratgautnera (1922–1982).¹⁰¹⁰ Ve scénách z tanečního večera zde i jeden pár předvede rock'n'rollové kreace. Ovšem jsou prezentovány jako něco, co je na veřejnosti třeba usměrňovat, aby nebyli hosté pobouřeni. Naopak v momentě, kdy je parta mladých o samotě, dávají se do rock'n'rollu naplno. Zde si tedy divák mohl poslechnout živé rytmy a mimo to i nahlédnout do života party mladých, kteří žili na hraně zákona (viz dále kapitola 10).

Nicméně noční pražské ulice a zábavní podniky tvořily kulisu i prostor zábavního dění také v ideologicky profilovějších filmech. Například film *V proudech*, který měl premiéru 16. května 1958 a vznikl ve francouzské koprodukcí, působí spíše jako reklama na Československo. Nadšení vodáci zde zvou své francouzské kolegy na taneční večer do jedné z pražských restaurací i na folklorní festival kdesi pod Tatrami. V úvodních titulcích

¹⁰¹⁰ Sám Krautgartner byl jedním z členů Orchestru Karla Vlacha, než si v roce 1957 založil svůj vlastní orchestr. Následně vystupoval v divadle Semafor. MATZNER Antonín: *Karel Krautgartner. Jazzman, který měl být zapomenut*. [online] <http://www.svet.czsk.net/clanky/osobnosti/krautgartner.html>, citováno k 1/2/2019; DORŮŽKA Lubomír: *Karel Krautgartner. Jeden z osudů českého jazzu*. [online] <https://www.casopisharmonie.cz/jazz/karel-krautgartner-jeden-z-osudu-ceskeho-jazzu.html>, citováno k 1/2/2019.

může díky kameře divák projíždět ulicemi bohatě osvětlené noční Paříže, aby se o několik scén později zúčastnil tanečního večera v restauraci s romantickým výhledem na Prahu a s ústřední dvojicí se procházel po Karlově mostě.¹⁰¹¹ Veselohra *Slečna od vody*, která měla premiéru 25. prosince 1959, s morálním ponaučením, že i v létě se má chodit do práce, zavedla diváky do restaurace Zlatá studna na Malé Straně k čardášovému veselí.¹⁰¹² Již zmiňovaný *Valčík pro milion* se celý nesl v jazzových a swingových rytmech.

Obecně řečeno, v podstatě každý film, který byl natočený v druhé polovině 50. let a čerpal svůj námět ze současnosti, obsahoval minimálně jednu scénu ukazující bavící se společnost. Šlo o scény z tanečních kaváren a vináren jako v kriminálním filmu *Zlatý pavouk* z roku 1956, kde se divákovi naskytne pohled na taneční venkovní terasu v Děčíně. V civilním příběhu *Žižkovská romance*, kde náhoda svede dohromady poštačku a lešenáře, divák s protagonisty příběhu zavítá na taneční večer v jedné restauraci na pražském Žižkově i na taneční zábavu do místního dělnického hostince. V lyrickém příběhu *Tam na konečné* divák nahlédne na blíže nespecifikovanou pražskou taneční terasu. V kriminálním filmu z roku 1957 *Případ ještě nekončí* lze nahlédnout do kavárny Avion, rovněž v detektivce *Bílá spona* se objeví kavárna Adria a ve špionážním filmu *Smyk* dokonce luxusní bar hotelu Jalta, varieté, a dokonce i pouťová zábava. Taneční večery tedy od druhé poloviny 50. let byly plnohodnotnou součástí nočních scén těchto filmů a k prožívání večera v jejich podání neodmyslitelně patřily. V jiném filmu o problémové mládeži *Cesta zpátky* divák přeneseně zavítá na masopustní veselici do Parku kultury a oddechu Julia Fučíka, kde prý účinkují „přední svazácké soubory a oblíbení herci“.¹⁰¹³ Celé veselí se ale nese v latinskoamerických rytmech, tedy od modelové zábavy hodně vzdálených. Naopak ani v jedné z těchto reprezentací zábavy nebyla ani stopa po folklorních tancovačkách, na rozdíl od obrazů počátku 50. let.

¹⁰¹¹ V tomto filmu, v hlavních rolích s tehdejšími francouzskými hereckými hvězdami Robertem Hosseinem a Marinou Vlady, se projevila snaha reprezentovat Prahu jakožto starobylé a tajemné město jako stvořené k romantickým nočním procházkám. Praha zde vystupovala jako kontrast k příliš hektické, dekadentní Paříži. Viz: VLČEK Vladimír, AUDRY Colette – PICEK Josef – LAROCHE Pierre – VLČEK Vladimír. *V proudech*. 1958, 00:00:00–00:27:00.

¹⁰¹² ZEMAN Bořivoj, KARÁSEK Jiří – ZEMAN Bořivoj: *Slečna od vody*. 1959, 00:59:00–01:00:35.

¹⁰¹³ KRŠKA Václav, KOHOUT Pavel: *Cesta zpátky*. 1959, 00:06:40–00:06:47 a 00:16:15–00:17:31.

Rovněž se ve veřejném prostoru znovu objevily reprezentace prostého sezení v hostinci bez programu, jako by šlo o tu nejběžnější záležitost. V kritických dramatech *Škola otců* či *Velká samota* z roku 1959, v nichž jsou kritizovány i mechanismy soudobého života,¹⁰¹⁴ je hostinec prezentován jako přirozené místo socializace nově příchozích, kde se u piva dovídají od místních, jak to vlastně na vsi chodí. V kritické veselohře *Mezi nebem a zemí* o jednom úředníkovi, který se rozhodne sjednat pořádek v byrokracii právě, v hostinci dochází k jeho osudovému rozhodnutí. Ve filmu *Cesta zpátky* divák mimo jiné nahlédne i do interiéru Automatu Koruna. Posezení v hostinci jako běžnou součást života ukazovaly také veselohry jako *Skalní v Ofsajde* i obnovené agitky jako *Rychlík do Ostravy*. A hostinec jako prostor scházení se i lidí z okraje společnosti reprezentoval obnovený žánr kriminálních filmů. Objevil se v detektivce *105% Alibi*, *Kasaři*, *Křížovatky* či *Černá sobota*. Hostince zde obecně figurovaly jako prostor, kde se mísili lidé z různých sociálních vrstev, jako přirozený prostor sociability, kde se člověk doví novinky z veřejného života, setká se s přáteli a sousedy nebo si přijde zahrát karty.

V reprezentacích noční zábavy sklonku 50. let tedy již nefigurovaly stylizované folklorní obrazy, ani edukativní programy. Lidové a folklorní písně postupně nahrazoval jazz, swing, a jakožto nový fenomén i rock'n'roll. Obrazy zábavy se stávaly mnohem civilnějšími. Pobavení ukazovaly jako v podstatě obyčejnou a všední, a především pevnou, součást života. Dichotomie venkovského hostince versus městské kavárny se zmírnila. Důležitou součástí reprezentací zábavy se staly noční ulice se svými světly a chodníky plnými lidí. V tomto ohledu filmové médium se svými exteriérovými záběry odráželo pestrou tvář zábavy nočního města. Pouliční osvětlení se světly barů a nočních podniků ukazovalo atraktivitu nočního městského života jako něco, co by každý člověk alespoň někdy měl okusit.

¹⁰¹⁴ HELGE Ladislav, KŘÍŽ Ivan – HELGE Ladislav: *Velká samota*. 1960. O bou těchto filmech viz také: BILÍK Petr: *Ladislav Helge. Cesta za občanským filmem. Kapitoly z dějin československé kinematografie po roce 1945*. Brno 2011, s. 23–54.

10. KAPITOLA

TOULAT SE A PŘEKRAČOVAT ZÁKON

*Jak vzejde soumrak a začne noc, oživnou ty všechny pavoučí
sítě a spleteniny ponurým, zlověstným ruchem, jako když
začnou vylézati z děr ropuchy, štíři a vzduchem poletovat
havěť sův, můr a netopýrů! Rozlézá se té havěti ‚bahna Prahy‘
dost každé noci i ve vnitřní, elegantní Velké Praze, když
zhasnou světla výkladů, divadel a biografů, a ulicemi se
prostře tma! ... Ale co je to proti ‚Černé Indii‘, na obvodu
počínaje Židovskými pecemi přes vrch Žižkov a Invalidovnu za
Libeň a kol dokola přes Nový svět, Košíře, Radlice, Bráník,
Podol k Pankráci, Chuchli a Bohdalci... s jejich neznámými a
nepřístupnými hlubinami, děrami a skrýšemi!*

(Karel Ladislav Kukla, Pražské bahno, 1927)¹⁰¹⁵

Kriminalita snad ještě více než zábava tvoří protiklad k ideálu dokonale přehledné, uspořádané a ctnostné společnosti. Představuje odchylku jednání od norem, je vnímána jako nebezpečná věc ohrožující celou společnost.¹⁰¹⁶ Názory na příčiny kriminality se shodují v tom, že je produktem rozpadu tradičních sociálních vazeb, způsobeným přechodem společností ke kapitalismu a neakceptováním některých jedinců či skupin shora vnucené dělby práce. Zatímco pro Emila Durkheima jde o přechodnou fázi reakce z deziluze a ztráty jistoty sociálního pořádku,¹⁰¹⁷ představitel funkcionalistické teorie Robert Merton naopak konstatuje, že zločin jakožto sociálně pěstovaný stav nespokojenosti je součástí rutinního fungování společnosti v tom smyslu, že „to, co se jeví jako narušování v podstatě

¹⁰¹⁵ KUKLA Karel Ladislav: *Pražské bahno 1. díl pražská prostituce*. Praha 2001 (Reprint vydání z roku 1927), s. 218.

¹⁰¹⁶ NAPOLI Paolo: *Naissance de la police moderne. Pouvoir, normes, société*. Paris 2003, s. 121–182; SCHLOR Joachim: *Nights in the big city. Paris, Berlin, London 1840–1930*. London 2016, s. 82–267. Viz také: FOUCAULT Michel: *Dohlížet a trestat...*, s. 275–404

¹⁰¹⁷ ROCK Paul: Sociological Theories of Crime. In: MAGUIRE Mike – MORGAN Rod – REINER Robert (eds.): *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford 2002, s. 52–53.

a paradoxně, podporuje kontrolu“ a konvence.¹⁰¹⁸ Na kriminalitu jakožto na výsledek nespokojenosti se sociálním uspořádáním nahlíží také marxistická teorie kriminality, která ji formuluje v kategoriích třídního boje a, stejně jako Durkheim, jakožto dočasnou záležitost, která zmizí s revoluční proměnou sociálního řádu.¹⁰¹⁹ Je tedy zřejmé, že v poválečném Československu se především komunisté snažili odstranit jevy, které z jejich pohledu vedly ke kriminálnímu jednání, ať už se jednalo o chudobu dělníků, ale také o samotné uspořádání soudního systému a práva, který byl v jejich očích „jen uzákoněná vůle vaší [vládnoucí] třídy“.¹⁰²⁰ S tématem kriminality je tedy vlastně také spojena otázka, kdo pravidla nastoluje, jaká jsou a jaký mají účel, kdo má tedy monopol na legitimní násilí.¹⁰²¹ V tomto ohledu je tedy také otázkou, co všechno vlastně bylo v poválečném Československu považováno za kriminální jednání, kde byla jeho hranice i jak bylo takové jednání reprezentováno. Téma je nicméně omezeno na noční kriminalitu. A i když se má obecně za to, že noční čas kriminálnímu jednání nahrává, jako by noc pro ni byla přirozenějším prostředím, v noci nutně nedochází k více zločinům než ve dne.¹⁰²² Noční tma má spíše vliv na to, jaký druh zločinu je páchan. A právě paleta nočních zločinů je rovněž tématem této kapitoly.

10. 1. Poválečný noir

Spojení noci s kriminalitou je klasickým příkladem realitovornosti imaginárna, které stereotypizovala masová kultura. Tato realitovornost mimochodem vedla také k posilování úlohy veřejného osvětlení a obecně kontroly nad nocí. Postava zločince potulujícího se nocí je jedním z ústředních témat kulturní produkce minimálně od poloviny 19. století. Je nepostradatelným motivem zvyšujícím atraktivitu děje nejrůznějších literárních i filmových

¹⁰¹⁸ Například prostituce posiluje instituci manželství, organizovaný zločin zmírňuje politické disidentsví a oslabuje sociální nerovnost. ROCK Paul: *Understanding deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule-breaking*. Oxford – New York 2016, s. 2; ROCK Paul: *Sociological Theories...*, s. 55–56.

¹⁰¹⁹ Tamtéž, s. 64.

¹⁰²⁰ MARX Karel – ENGELS Bedřich: *Manifest Komunistické strany*, s. 43. Citováno dle překladu Augustina Radimského z roku 1893 vydaného v *Dělnických listech* ve Vídni.

¹⁰²¹ Viz například: WEBER Max: *Metodologie, sociologie, politika*. Praha 2009, s. 161–168; JULIEN Claude: *Violences et délire sécuritaire*. In: *Le monde diplomatique*. Nečíslováno, květen 1986, s. 15 a 30; BĚLOHRADSKÝ Václav: *Moc v beztřídní společnosti*. 2017; TÝŽ: *Co ná s opravdu ohrožuje*. 2018. Oba texty [online] <https://vaclav-belohradsky-texty7.webnode.cz/eseje-a-clanky/>, citováno k 13/7/2019; AGAMBEN Giorgio: *Comment l'obsession sécuritaire fait muter la démocratie*. In: *Le monde diplomatique*. Nečíslováno, leden 2014, s. 22; DOWNES David – ROCK Paul – MCLAUGHLIN Eugene, *Understanding Deviance...*, s. 1. O právu jakožto mocenskému nástroji také DERRIDA Jacques: *Síla...*, s. 7–37; BOURDIEU Pierre: *Language...*, s. 42; FOUCAULT Michel: *Zrození...*, s. 11–34.

¹⁰²² CABANTOUS Alain: *Histoire de la nuit...*, s. 163–165; MELBIN Murray: *Night...*, s. 10–12.

kriminálních příběhů a novinových soudniček i politických projevů, které slibují zamezit kriminalitě skrze lepší osvětlení ulic či posílení nočních policejních hlídek.¹⁰²³ Vychází z představy o nekontrolovatelnosti nočního prostoru a ze strachu z noci, který přidává kriminálním příběhům na napětí a také na atraktivitě.

I po válce byl v Československu žánr kriminálních příběhů a detektivek velmi populární. I do Československa pronikly vlivy populárního žánru *film noir*, který vznikl v Hollywoodu od počátku 40. let. Ten spojoval tehdejší popularitu filmového média s dlouhodobou oblibou kriminálních historek a reflexí tehdejší doby.¹⁰²⁴ Příběhům, které tento žánr vytvářel, byla vlastní nedůvěra v oficiální instituce, která se vyznačovala prorůstáním policejního prostředí s podsvětím, a také ironie, cynismus a relativizace morálních norem ze strany hlavních postav, mimochodem zpravidla těžkých kuřáků. V příběhu téměř vždycky docházelo k alespoň jedné vraždě, v řadě případů ale s postupem děje k vraždám hned několika. Děj se vyznačoval ponurou atmosférou nabitou jakýmsi hrozícím neznámým nebezpečím. Většinou se odehrával v noci v nějakém velkém městě za deštivého počasí, které tuto temnou atmosféru ještě umocňovalo. K tomu se přidávala zásadně černobílá estetika a tlumené světlo, zvyšující dramatickост příběhu. Bary, noční podniky a hráčská douputa byla častým místem klíčových scén, zápletky, vyvrcholení i rozuzlení. Děj filmu noir často končil tragicky, dávajíc vyniknout nevyhnutelnému osudu a zkaženosti světa, v němž se odrážela úzkost a odcizení vycházející jak z prožitků meziválečné epochy, tak druhé světové války.¹⁰²⁵

¹⁰²³ Příběhy o Jacku Rozparovači bloudícím londýnskou nocí a vraždící prostitutky plnily první stránky světových deníků v 80. letech 19. století. Viz digitalizovaná sbírka novinových článků ve specializované databázi https://www.casebook.org/press_reports/, citováno k 4/2/2019. Na přelomu 19. a 20. století se zrodila postava detektivů Sherlocka Holmese či Hercula Poirota a tajemných zločinců Fantomase, doktora Fu Manchu či doktora Caligariho. Viz také díla Egona Erwina Kische, Michala Mareše, Karla Ladislava Kukly, nebo drama Maxima Gorkého *Na dně* apod.

¹⁰²⁴ *Film noir* vznikl z kombinace německého expresionismu, který do Hollywoodu přinesli němečtí a rakouští filmaři, kteří do Spojených států uprchli před nacismem, a americké detektivní *hardboiled school*, která vzešla z prožitku hospodářské krize. Termín *film noir* poprvé použil francouzský kritik Nino Frank roku 1946. Ve své době ale nebyl používán a filmy byly za noir označeny zpětně. NAREMORE James: *More Than Night: Film Noir in Its Contexts*. Berkeley – Los Angeles – London 2008, s. 18–40.

¹⁰²⁵ BALLINGER Alexander – GRAYDON Danny: *The Rough Guide to Film Noir*. London 2007, s. 177–230; CHRISTOPHER Nicholas: *Somewhere in the Night. Film Noir and the American City*. New York: 1998, s. 33–66; BOULD Mark: *Film Noir: From Berlin to Sin City*. London – New York 2005, s. 13–49. Viz také celá kniha zasvěcena noirovému filmu z filozofického pohledu: PETŘÍČEK Miroslav: *Filosofie en noir*. Praha 2018, 322 s.

Za československý příspěvek ke klasice žánru lze nesporně považovat i jednu z prvních poválečných filmových premiér a jeden z neúspěšnějších poválečných filmů *13. revír*, který měl premiéru 8. března 1946,¹⁰²⁶ na nějž do kin přišlo přes 4 miliony diváků.¹⁰²⁷ V příběhu se zápleтка točí kolem peněz z vyloupené pokladny, které někam ukryl pachatel kasař Kočka. Když je propuštěn z vězení, policie ho sleduje, protože se jí stále ještě nepovedlo najít lup. Domnívá se, že Kočka půjde rovnou ke své milence Fróny, která pracuje jako animírka v hostinci U matky Klouzandy, který zároveň slouží jako nelegální nevěstinec. Domnívá se také, že Kočka se bude chtít pomstít svému kumpánovi Kartovi, který ho prozradil a kvůli němuž musel do vězení. Stopa Karty i Kočky ale zničehonic záhadně zmizí a policii se ani jednoho nedaří nikde najít. V tom zafunguje náhoda, když přijde zpráva, že kdesi na městské periferii psi vyhrabali mrtvolu čínského obchodníka Wang-li. Mezitím se také ukáže, že kasař Kočka byl zavražděn. S pomocí polepšené Fróny se policii podaří vypátrat, že za zdánlivě nesouvisejícími událostmi stojí bývalý Kočkův kumpán Karta a Wang-liova žena, která byla jeho milenkou. V závěrečném rozuzlení se ale nakonec Fróny nepodaří vymanit svému osudu, je zastřelena Wang-liovou při přestřelce, v níž je zabit i Karta. Jen Wang-liovou se podaří zatknout živou.

Film nese znaky *noiru* jak ve své záplectce, tak v barvitém vylíčení osudů lidí z okraje společnosti, v na československé prostředí této doby poněkud neobvyklou postavou Číňana, který příběhu dodává na exotice a dobrodružnosti, ovšem je typickou noirovou postavou.¹⁰²⁸ Zatímco postava detektiva v podání Jaroslava Marvana je spíše kladná a její znalost kriminálního prostředí vychází spíše z letité praxe, druhá hlavní postava, kterou je prostitutka Fróny, podléhá svému osudu v momentě, kdy se zdálo, že mu unikne. Nechybí zde ani ponuré prostředí, které v příběhu zastupuje nevěstinec kdesi v zapadlé tmavé uličce, a zchátralé příbytky lidí z okraje společnosti kdesi na městské periferii, kde je v noci taková tma, že není vidět ani na krok.

Prvky noirového filmu neslo i již v souvislosti se zábavou zmiňované drama *Lavina* z roku 1946, kde hned na začátku příběhu dochází v noci k vraždě v penzionu Astra. Kromě

¹⁰²⁶ FRIČ Martin, STEKLÝ Karel – HOLMAN J. A. – FIKER Eduard: *13. revír*. 1946. Natáčení filmu bylo započato v roce 1944, následně přerušeno a po válce byl film přepracován. Viz: LOPOUR Jaroslav: *13. revír*. In: *Filmový přehled*, 7/3/2016, online <http://www.filmovyprehled.cz/cs/revue/detail/13-revir>, citováno k 25/11/2018.

¹⁰²⁷ HAVELKA Jiří: *Československé filmové... 1956–1960*, s. 210.

¹⁰²⁸ PETŘÍČEK Miroslav: *Filozofie...*, s. 12–13.

záhady zde atraktivitu příběhu zvyšuje i jeho umístění do vyšších společenských vrstev. Za *film noir* lze alespoň částečně považovat i drama z prostředí bratislavského přístavu *Znamení kotvy*, který měl premiéru 31. října 1947. Film je příběhem únosu dcery námořníka podvodným iluzionistou a pátrání po ní její matkou. Nejde sice o klasickou noirovou zápletku, nicméně celý děj se odehrává v krčmách a uličkách bratislavského přístavu, kde mají svůj domov prostitutky, námořníci a všelijaká lidská spodina, a jak jinak, děj se odehrává převážně v noci. Prvky noirového žánru nesl i film *Až se vrátíš*, jehož ústředními postavami byly stará kartářka, šantánová zpěvačka, policejní inspektor a uprchlý vězeň, který kvůli této zpěvačce ukradl peníze, za což byl odsouzen k několika měsícům nucených prací. I zde se děj ve své většině odehrává v prostředí lidské spodiny v jednom starém oprýskaném domě na periferii, v místní krčmě, kde se scházejí prostitutky, dělníci, vojáci a drobní zlodějíčci, v šantánu i na nočním Václavském náměstí.

Naopak v tisku se kriminální příběhy přestaly objevovat vzhledem k tomu, že právě otiskování soudniček a kriminálních příběhů bylo jedním z terčů poválečné kritiky směřující na meziválečný bulvární tisk. V roce 1947 Okresní národní výbor v Lounech intervenoval u ministra informací také ve věci stažení z distribuce westernů, jelikož jejich „špatnému vlivu“ přisuzoval „krádež zbraní dvěma mladistvými /14 a 21 let/ po promítání těchto filmů.“¹⁰²⁹ Když se po válce psalo o kriminalitě, bylo to z mravokárného úhlu pohledu, který vypočítával zlo, jaké (noční) kriminalita představovala, a často ji spojoval také s problémem alkoholu. Přesto se někteří neubránili až romantickému pohledu na kriminalitu. V říjnu 1946 tak týdeník *Partyzán* své čtenáře informoval o razii SNB v pražských nočních podnicích, které se zúčastnilo „přes 120 uniformovaných příslušníků, promísených detektivy kriminální ústředny a pány z cenové komise“, a k níž byli přizváni zástupci všech pražských deníků. V celkem devíti skupinách vyrazili do nočních ulic starého města, kde „temné a úzké uličky staré Prahy a její noční podniky jsou druhým domovem individuí, vyhýbajících se dennímu světlu. Prostitutky, povaleči, notoričtí alkoholici, drobní zlodějíčkové, podvodníci, šmelináři, jsou tu pomícháni mezi tisíce poctivých občanů, kteří zašli okusit něco z romantiky pražského

¹⁰²⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Dohled na veřejnou mravnost a ochranu mládeže.

*podsvětí do krčem a barů této čtvrti.*¹⁰³⁰ Poselství článku v podstatě oscillovalo mezi mravokárným poselstvím čtenářům a vykreslováním nočního podsvětí v co možná nejpestřejších větách.

Podle bezpečnostních složek kriminální prostředí tvořili hlavně *„tuláci, prostitutky a jejich příživníci /pasáci/, notoričtí alkoholíci, sebevrazi, propuštění vyšetřovanci, trestanci a káraní, osoby, které se octly bez prostředků a bez přístřeší, těhotné ženy bez přístřeší, o něž se nikdo nestará, osoby, které se štítí práce, osoby, které se ocitly nezaviněně v bídě a v nouzi a nemají prostředků k výživě nebo k cestě do domova, osoby propuštěné z nemocnic a léčebných ústavů.*¹⁰³¹ Postoj k nim byl víceznačný. Na jedné straně se prosadily teorie, podle nichž byla kriminalita především společenským problémem, kde *„zločinnost, jak učí kriminální sociologie, je téměř vždy zaviněna sociálními příčinami.*¹⁰³² V dobovém pohledu *„každý zločin je jevem sociálním, který se dotýká hluboce společenského žití“.*¹⁰³³ Jinými slovy, kriminalitu způsobovala bída, a tudíž bylo nutné těmto lidem pomoci. Zároveň se do pohledu na kriminalitu promítl poválečný pracovní étos, a strach, že *„velká zločinnost by byla s to ohrozit vážně i naší dvouletku.*¹⁰³⁴ Veřejná bezpečnost tak v součinnosti s orgány Ústředních národních výborů a dalších sociálně pečovatelských institucí měla za úkol aktivně vyhledávat takové případy a podle určitého systému kategorizace je buď svěřovat některé z institucí sociální péče, nebo rovnou stavět před soud, případně hned nahlásit úřadu ochrany práce, aby je dle dekretu o pracovní povinnosti z podzimu 1945 zařadil do pracovního procesu, případně jakožto osoby *„štítící se práce“* zařadit do donucovacích pracoven, stíhat pro tuláctví či přímo pro přestupky zákona o pracovní povinnosti.¹⁰³⁵ Nezletilí měli být umístěni do specializovaných ústavů, kde mělo dojít k jejich převýchově.¹⁰³⁶

¹⁰³⁰ TUNKL Jiří: S brigádou SNB noční Prahou. In: *Partyzán. Týdeník Sdružení českých partyzánů*. Roč. 1946, č. 39, 11/10/1946, s. 7.

¹⁰³¹ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Prováděcí nařízení všem složkám národní bezpečnosti konajícím službu ve Velkém Brně a všem oddělením ředitelství národní bezpečnosti v Brně ze dne 17. ledna 1947.

¹⁰³² Tamtéž.

¹⁰³³ Tamtéž.

¹⁰³⁴ Tamtéž.

¹⁰³⁵ Tamtéž.

¹⁰³⁶ Tamtéž.

Problém byl, že kriminalita po válce stoupala. Například v říjnu 1947 pražské ředitelství národní bezpečnosti muselo konstatovat, že: „Vzrostl počet násilných činů, a to hlavně loupežných přepadení. [...] pachatelé využívají podzimní doby a v tmavých neosvětlených ulicích a místech přepadávají ženy, avšak také muže, a z nichž v první řadě ty, kteří se vracejí opilí domů.“¹⁰³⁷ V tomto duchu konstatovalo i brněnské ředitelství národní bezpečnosti, že po poválečné vlně rabování od ledna 1946 kontinuálně „vzrůstá počet krádeží, podvodů, vloupání, tedy normálních kriminálních činů.“¹⁰³⁸ V lednu 1948 pak pražské ředitelství sice konstatovalo, že ubylo přepadení a vloupání, které přičítalo dopadení „několika skupin pachatelů krádeží prováděných hlavně v noci při vloupání do obchodů a výkladních skříní“,¹⁰³⁹ naopak se ale zvýšil počet vloupání do ohnivzdorných pokladen, což podle úsudku velitelství bezpečnostních složek nasvědčovalo působení skupiny kasařů, která se na tyto pokladny specializovala.¹⁰⁴⁰

Nejvíce ale autorům článků v tisku i bezpečnostním složkám ležela na srdci prostituce. Ta sice po přijetí aboličního zákona v roce 1922 v Československu oficiálně neexistovala, nicméně faktem bylo, že po zrušení nevěstinců¹⁰⁴¹ se jedna její část přesunula na ulici, do nočních podniků a do hotelů, zatímco pouliční prostituce se zákon v podstatě nedotkl.¹⁰⁴² Prostituci nebyl přiznán ani jiný status, a tak i nadále byla chápána jakožto kriminální jednání, nyní ale trestána na základě zákona o šíření pohlavních nemocí¹⁰⁴³ či paragrafu o buzení veřejného pohoršení za „všeliké nepřístojné jednání nebo chování na místech veřejných nebo veřejně přístupných, kterým se ruší neb ohrožuje veřejný - pořádek, klid, bezpečnost, dobrý

¹⁰³⁷ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv Praha, kart. 29, Zpráva o bezpečnostních poměrech a o stavu bezpečnostní služby v hlavním městě Praze za říjen 1947.

¹⁰³⁸ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Prováděcí nařízení všem složkám národní bezpečnosti konajícím službu ve Velkém Brně a všem oddělením ředitelství národní bezpečnosti v Brně ze dne 17. ledna 1947.

¹⁰³⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 35, Zpráva o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnostní služby v hlavním městě Praze v lednu 1948.

¹⁰⁴⁰ Tamtéž.

¹⁰⁴¹ Zákon ze dne 11. července 1922 o potírání pohlavních nemocí č. 241/1922 Sb., § 13–14.

¹⁰⁴² O následcích zrušení reglementace pro prostituci viz: BASSERMAN Lujo: *Nejstarší řemeslo...*, s. 268–293; LENDEROVÁ Milena: *Prostituce a veřejná moc v českých zemích od poloviny 19. století do 20. let 20. století*. In: *Zločin a trest v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 25. –27. února 2010*. Praha 2011, s. 161–170; TÁŽ: *Chytila patrola, aneb prostituce za Rakouska i republiky*. Praha 2002, s. 195–210.

¹⁰⁴³ Zákon ze dne 11. července 1922 o potírání pohlavních nemocí č. 241/1922 Sb., § 1–12; Zákon ze dne 16. června 1949 o boji proti pohlavním nemocem; Nařízení ministra zdravotnictví ze dne 18. srpna 1955 o boji proti přenosným nemocem.

mrav nebo slušnost nebo se vzbuzuje veřejné pohoršení,“ kterým byla snaha potírat pouliční prostituci.¹⁰⁴⁴

Podle statistik oblastní kriminální úřadovny v Brně za srpen 1946 působilo na území Brna přes 1000 řemeslných a příležitostných prostitutek, přičemž prý se jednalo o 70% nárůst od konce války.¹⁰⁴⁵ V období od 1. ledna 1946 do 30. listopadu 1946 bylo na území Brna pro „*provoz prostituce zadrženo 2 130 žen a 45 mužů, pasáků, 28 kuplířek a 5 kuplířů.*“¹⁰⁴⁶ Častým fenoménem byla prostituce také v průmyslových oblastech na Ostravsku, ve městech s vojenskými posádkami jako například v Plzni, Hradci Králové či v Pardubicích, kde „*je jeden podjezd na Masarykově třídě...*“¹⁰⁴⁷ Stejně tak v Benešově nebo Táboře, kam se „*tato děvčata z Prahy stěhují vždy na celý týden.*“¹⁰⁴⁸ V Praze prý podle údajů autora článku v sociálnědemokratickém *Právu lidu* v dubnu 1947 situace vypadala tak, že „*na každých 100 obyvatel je v Praze jedna prostitutka*“, což prý znamenalo desetinásobek oproti počtu z roku 1919.¹⁰⁴⁹ Odkud svou informaci čerpá, ale nevedl.

Pro veřejně se vyjadřující osobnosti jako by prostituce byla symbolem veškeré morální bídy a zla. Dívky a ženy živící, nebo si přivydělávající prostitucí byly obviňovány z lenosti a odmítání zapojit se do poválečné obnovy republiky. Byly označovány za narušovatelky morálky a za osoby, které si toto zaměstnání vybraly jen proto, že se jim nechtělo pracovat. Autor jednoho mravokárného článku ze srpna 1947 provedl velmi prostý výpočet, podle nějž každá prostitutka měla denně deset zákazníků a při ceně 200 Kčs za jednoho zákazníka si tudíž podle něj vydělala 2 000 Kčs denně. Také vyzýval čtenáře, aby si spočítali, kolik si taková prostitutka vydělá za týden či měsíc. A zároveň upozorňoval,

¹⁰⁴⁴ *Zákon ze dne 14. července 1927 o organisaci politické správy č. 125/1927 Sb., čl. 3, odst 1–2. Tento článek umožňoval politickým úřadům „ve svých úředních obvodech vydávati - vyjma případy nutné a neodkladné se schválením zemského úřadu –příkazy a zákazy v zájmu veřejném nutné – jak ve způsobu všeobecných nařízení, tak i pro jednotlivé případy – a mohou na nedbání takových příkazů a zákazů stanoviti tresty na penězích od 10 Kč do 5000 Kč nebo na svobodě od dvanácti hodin do čtrnácti dnů.“*

¹⁰⁴⁵ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Oběžník ředitelství národní bezpečnosti v Brně ze dne 22. srpna 1946.

¹⁰⁴⁶ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Prováděcí nařízení všem složkám národní bezpečnosti konajícím službu ve Velkém Brně a všem oddělením ředitelství národní bezpečnosti v Brně ze dne 17. ledna 1947.

¹⁰⁴⁷ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, KRIMPL Miroslav: Kdo proti nim zakročí? In: *Bratrství*. Roč. 1947, č. 34, 21/8/1947, nestránkováno.

¹⁰⁴⁸ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Dopis doktora Vaška ministrovi vnitra.

¹⁰⁴⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, karton 5168, VK: Praha bojuje proti prostituci. In: *Právo lidu*, 9/4/1947, nestránkováno.

že neodvádí daně.¹⁰⁵⁰ Podle tohoto autora tedy šlo o velmi výnosné a snadné zaměstnání se samými výhodami, v němž prostitutka jako na běžícím pásu obsluhovala zákazníky bez jakékoliv známky únavy či jiných problémů, a navíc schválně podváděla na daních. O tom, že nemuselo jít vždy o svobodnou volbu, že tempo, které vypočítal, bylo nerealistické, že prostitutka nemohla odvádět daně, protože neměla přiznaný žádný právní status, ani o poptávce zákazníků, bez níž by prostituce neexistovala, v tomto článku nepadlo ani slovo.¹⁰⁵¹

10. 2. Vymýtit kriminalitu

Článek z října 1946 o noční razii i přes romantický pohled na noční podsvětí končil metaforicky: „*Brigáda se rozešla. Venku začíná svítat. Hezký kus dobrého díla leží za námi. Ještě je však třeba neúprosně bojovat za nový lepší svět. Muži SNB budou tomu rádi ze všech sil napomáhat.*“¹⁰⁵² I v článcích kritizujících prostituci, i ve zprávách SNB vystával obdobný názorový motiv jako v závěru tohoto článku, totiž, spojení boje proti kriminalitě s bojem za lepší společnost.

Po válce neměl být ke kriminalitě žádný důvod. Systém liberálního kapitalismu, který byl v dobovém pohledu hlavním viníkem kriminality, respektive bídy, z níž kriminalita vycházela,¹⁰⁵³ ustoupil systému lidové demokracie, v němž znárodnování ekonomiky směřovalo k zaručení rovnoměrnějšího rozdělení produktů práce, a tudíž i odpovídajících životních podmínek každému. Po převzetí mocenského monopolu komunistickou stranou se snaha vymýtit kriminalitu prolula se snahami učinit revoluční proměnu zákona. Podle Marxe a Engelse se totiž kruh nespravedlnosti a udržování nižších společenských vrstev

¹⁰⁵⁰ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, KRIMPL Miroslav: Kdo proti... In: *Bratrství*. Roč. 1947, č. 34, 21/8/1947, nestránkováno.

¹⁰⁵¹ O problematice nepřiznání prostituci statusu živnosti viz: BASSERMAN Lujo: *Nejstarší řemeslo...*, s. 268 – 293; LENDEROVÁ Milena: *Chytila patrola...*, s. 195 – 210; HRDLIČKOVÁ Lucie: *Prostituce jako živnost*. Univerzita Palackého v Olomouci 2016, magisterská diplomová práce, nepublikováno, s. 67 – 73; HAVELKOVÁ Barbara – BELLAK – HANČILOVÁ Blanka: *Co s prostitucí? Veřejné politiky a práva osob v prostituci*. Praha 2014, s. 83 – 123; TÁŽ: Blaming all Women: On Regulation of Prostitution in State Socialist Czechoslovakia, In: *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 36, Issue 165 (2016), s. 1–42.

¹⁰⁵² TUNKL Jiří: S brigádou SNB... In: *Partyzán. Týdeník Sdružení českých partyzánů*. Roč. 1946, č. 39, 11/10/1946, s. 7.

¹⁰⁵³ MARX, Karel: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha 1961, s. 29–34; ENGELS, Fridrich: *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Praha 1950, s. 46–84 a 101–133. O životních podmínkách dělnictva viz také dobové romány, jako například: ZOLA Émile: *Zabiják*. Praha 2002; Týž: *Germinal*. Praha 1970; díla Charlese Dickense, Marie Pujmannové, Ivana Olbrachta, atd.

v bídě uzavíral právě v právním systému, který byl dle nich svévolným konstruktem a samoučelným nástrojem, který nejen, že kriminalizoval chudé, ale zároveň byl natolik složitý, že bez právníka, kterého si chudý člověk nemohl dovolit, prakticky nebylo možné se ve spletnosti zákonů jakkoliv vyznat. Tímto byl právní systém nástrojem k udržování a dalšímu posilování sociální nerovnosti a tím i sociální nespravedlnosti.¹⁰⁵⁴

S platností od 1. února 1949 byl tedy v Československu přijat Zákon o zlidovění soudnictví, který zaváděl instituci takzvaných „soudců z lidu“ v rámci demokratizace justice a jejího přiblížení řadovým občanům. Funkce „soudce z lidu“ nevyžadovala žádnou odbornou kvalifikaci, nýbrž stavěla na principu veřejné autority daného člověka v jeho okolí, často z dělnických vrstev. Soudcem z lidu se jedinec stával na základě veřejného hlasování na veřejných schůzích okresních národních výborů. I z tohoto důvodu měl jeho hlas stejnou váhu jako hlas soudců z povolání.¹⁰⁵⁵ V rámci přiblížení justice nižším vrstvám se v rozsudcích také začalo přihlížet k „třídnímu původu“ obžalovaného a k jeho „vztahu k lidovědemokratickému zřízení“.¹⁰⁵⁶ V principu mělo být k lidem z dělnického prostředí přistupováno shovívavěji, přičemž rozsudky měly mít spíš výchovný charakter směřující k jejich uvědomění své chyby a následně k nápravě.

V červenci 1950 byl v rámci takzvané právnícké dvouletky¹⁰⁵⁷ přijat nový Trestní zákon, Trestní řád, Trestní zákon správní a Trestní řád správní, které pokládaly nový základ trestního práva v Československu. Tyto texty znamenaly reformu v systému a sjednocení právních předpisů, po nichž se volalo už v meziválečném období. V platnosti totiž ještě stále byla řada zákonů z dob habsburského říšského zákoníku z roku 1852, který už neodpovídal novým požadavkům doby a musel být často novelizován. Novým Trestním zákonem se také sjednotily trestněprávní předpisy, které vlivem různého historického vývoje platily jiné

¹⁰⁵⁴ O vnímání spravedlnosti a práva v prostředí nižších společenských vrstev v českých zemích viz také: FASORA Lukáš: Sociální demokraté a měšťanská justice. K vnímání spravedlivého soudního procesu v dělnickém prostředí. In: PEISERTOVÁ Lucie – PETRBOK Václav – RANDÁK Jan: *Zločin a trest v české kultuře 19. století*. Praha 2011, s. 71–82; POKORNÝ Jiří: Přestupky, zločiny a tresty v prostředí nižších vrstev. Tamtéž, s. 83–88.

¹⁰⁵⁵ PŘIBÁŇ Jiří: Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo...*, s. 47.

¹⁰⁵⁶ ABS, f. Hlavní správa SNB, Spisy F/I–2; F-2/1; I-3/1; I-5/1; I-6; I-6/1; I–11

¹⁰⁵⁷ BLÁHOVÁ Ivana – BLÁŽEK Lukáš – ŠOUŠA Jiří: *Právnícká dvouletka. Rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století*. Praha 2014, s. 195–336.

v Čechách a na Moravě, a jiné na Slovensku.¹⁰⁵⁸ Trestní zákon a trestní zákon správní měly být revolučními dokumenty „uzákonění výchovného dozoru na místo zastaralých norem“.¹⁰⁵⁹ Měly nejen trestat „čin již nastalý, nýbrž stanoví jako jeho účel především: působiti pohružkou trestu výchovně na členy společnosti, odvracet je od páchání činů a teprve v druhé řadě uložením trestu znemožňovat další trestnou činnost pro společnost nebezpečnou, převychovat pachatele a napravit.“¹⁰⁶⁰ Tuto edukativní dimenzi dotvářel veřejný charakter většiny soudních líčení a morální ponaučení z každého rozsudku. Trestní zákony měly být všem srozumitelné. Měly mít především preventivní efekt a už předem potenciálního pachatele odradit skrze dovedení ho k uvědomění si špatnosti jeho potenciálního jednání a efekt ztotožnění s novým řádem.

V tomto kontextu představovaly všechny tyto změny prvky k posílení role justice jakožto součásti souboru nástrojů v procesu, v němž „úkolem socialistického státu je vytvořit i nový typ člověka, který by byl oproštěn od egoismu a plně vrostl do sociálního tělesa státního, a to nejen vnitřně, tj. myšlenkově, nýbrž i na venek celým svým jednáním, postojem, a aby tak participoval na sociálním společenství. Na rozdíl od státu kapitalistického, musí stát socialistický ve službě bezpečnosti přenéstí těžiště svého úsilí z represe na prevenci a na výchovu veřejnosti.“¹⁰⁶¹ A kdyby i přesto se někdo rozhodl pro kriminální dráhu, měl být převychován prací. V konečné fázi se měl celý institut trestního práva stát zbytečným, lidé měli sami znát a dodržovat společenské notmy, jak tomu bylo popsáno v inspirativních zdrojích marxismu od Thomassa Campanely či Thomase Morea.¹⁰⁶²

Z definice věci tak ve svém konečném důsledku byla od chvíle, kdy byly do praxe uvedeny snahy o proměnu společnosti, jakákoliv kriminalita buď projevem vlivu

¹⁰⁵⁸ O dalších reformách a změnách v československém právu viz také: KUKLÍK Jan (ed.): *Vývoj československého práva 1945–1989*. Praha 2009; TAUCHEN Jaromír: *Trestní právo v Protektorátu Čechy a Morava*. In: TAUCHEN Jaromír – SALÁK Pavel: *Československé trestní právo v proměnách věků*. Brno 2009, s. 96–112.

¹⁰⁵⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Vyjádření generálního prokurátora Dr. Lorke k uzákonění „výchovného dozoru“.

¹⁰⁶⁰ Tamtéž.

¹⁰⁶¹ NA, f. Ministerstvo vnitra I – nová registratura, kart. 5168, Zpráva ředitelství národní bezpečnosti v Brně z 29. května 1948. O právu jakožto instrumentu k proměně společnosti v socialistickou viz: PŘIBÁŇ, Jiří: *Na stráž...*, s. 41–56; KÜHN Zdeněk: *Ideologie aplikace...*, Tamtéž, s. 60–73; FOGELKLOU Anders: *Law as an Ornament of Power*. In: ARVIDSSON – BLOMQVIST Lars Erik: *Symbols of power. The esthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe*. Stockholm 1987, s. 99–112; KELSEN Hans: *The Communist Theory of Law*. New York 1955, s. 36;

¹⁰⁶² CAMPANELLA Thomaso: *Sluneční...*s. 27–42; MORE Thomas: *Utopie...*, s. 27–53

ze socialistické perspektivy nevyhovujícího prostředí, nevyzrálostí daného jedince, nebo přímo úmyslně nepřátelským záměrem cílícím k poškození socialistické společnosti. A tak byla reprezentována i ve filmovém médiu. Oblíbené detektivky i noirové filmy po monopolizaci moci komunistickou stranou z veřejného prostoru zmizely ve prospěch žánru záškodnických filmů. Ty, které byly i přesto natočeny, dostaly podobu dramatu, v nichž kriminalita byla motivována politicky a byla záležitostí vyšších společenských vrstev. Například drama *Dravci*, které mělo premiéru 30. dubna 1948,¹⁰⁶³ před očima diváka rozvíjelo příběh jednoho zkorumpovaného městského zastupitelstva, které mělo po válce v jednom jihočeském městě rozhodovat o stavbě nového mostu. Na zakázku měl spadeno místní bohatý stavitel, který byl spolčen s městskou smetánkou a některými členy zastupitelstva. Veřejnou architektonickou soutěž ale vyhrál mladý stavitel Rýdl, který po válce založil družstvo. Právě v noci se děly nekalé věci, včetně osnování plánů, jak mladého stavitele o zakázku připravit. Obdobně i detektivní film z prostředí učňovského rekreačního střediska na jednom zámku, který byl pod názvem *Křížová trojka* premiérován 24. října 1949, ukazoval kriminalitu zásadně jako věc vyšších společenských kruhů.¹⁰⁶⁴ Tentokrát mělo v noci dojít ke krádeži vzácného medicejského křížku, na nějž si dělali zásluku profesor, advokát a jeho koncipient, kteří se nechtěli smířit s poválečnou změnou vlastnických poměrů a osobovali si vlastnické právo na tento artefakt.

V některých případech byla kriminalita reprezentována nejen jako záležitost vyšších společenských vrstev, ale také jako již překonaná záležitost minulých dob. Prostředí vyšších vrstev a těsně poválečnému období kriminalitu přisuzoval detektivní film *Dnes o půl jedenácté*, který měl premiéru 25. listopadu 1949.¹⁰⁶⁵ Děj byl zasazen do doby krátce po skončení druhé světové války. Asistent Beránek stavitele Koudeláka, který upozorňoval na nedostatky v zajištění stavby, je zavražděn po svém návratu z taneční zábavy. Šetřením se ukáže, že za vraždou stojí majitel firmy Koudelák, který je navíc zapleten do černého obchodu. Obdobně detektivka *V trestném území*, která měla premiéru 12. ledna 1951, byla dějově zasazena do roku 1947 a ukazovala kriminalitu jako záležitost vyšších vrstev,

¹⁰⁶³ WEISS Jiří, MACH Josef – WEISS Jiří: *Dravci*. 1948.

¹⁰⁶⁴ GAJER Václav, TŮMA Vladimír – DVOŘÁK František A.: *Křížová trojka*. 1949

¹⁰⁶⁵ SLAVÍČEK Jiří, DRTÍLEK Miloslav – MOŽNÝ Lubomír – DRTÍLEK Miloslav: *Dnes o půl jedenácté*. 1949.

tentokrát ve světě fotbalu a sázek.¹⁰⁶⁶ V noci je zavražděn fotbalový funkcionář Jan Cimr, který si do té doby užíval života společenské smetánky. Šetřením se ukáže, že byl zapleten do machinací s fotbalovými výsledky a sázkařským byznysem, v němž figurovali i někteří hráči, další funkcionáři i personál nočního podniku, kde byl Cimr pravidelným hostem. V obou případech se pak jako řešení prezentovalo zestátnění odvětví.

Do prvorepublikových kulis, konkrétně do roku hluboké hospodářské krize roku 1933, zasadilo svůj děj kriminální drama *Kavárna na hlavní třídě* podle románu Gézy Včeličky, které mělo premiéru 22. ledna 1954.¹⁰⁶⁷ Děj se odehrává převážně v taneční kavárně spojené s hotelem. Jedné noci se zde stane vražda, z níž je obviněn vůči poměrům v kavárně kriticky se stavící číšník Josef Kučera. Chce se ho zbavit majitel kavárny a přilehlého hotelu, kterého Kučera kritizuje kvůli pracovním podmínkám, a pro policejní vyšetřovatele i novináře je dobrým adeptem k obvinění, které by odvedlo pozornost od pravé příčiny smrti oběti. Film ukazuje na prorůstání politiky s byznysem, úplatnost policejních složek a zneužívání zaměstnanců velkopodnikatelem v pohostinství.

Dalším nástrojem k proměně společnosti měla být samozřejmě i dál činnost SNB. Už lednu 1948 se velitelství národní bezpečnosti chystalo v Praze provést razii proti prostituci „v hotelích, jež jsou svým charakterem zvlášť výrazné (...) Dále v nočních podnicích, které jsou v přímém neb nepřímém styku s hotely jako Šmelhaus a Rarberina – hotel Stella, Zámečník a Tlapák – hotel Zlatý klas, Esprit, Chapeau Rouge, v Chaloupce a jiné, které mají vlastní bary.“¹⁰⁶⁸ V těchto podnicích podle plánu „od 22 hodin ‚vedoucím‘ (razie) příslušného hotelu neb jiný orgán, (...) bude pozorovati, zda odchází dvojice takového charakteru, že by byla pravděpodobná jejich návštěva v takovém hotelu.“¹⁰⁶⁹ Bezpečnostní složky se chtěly pojistit, aby razie byla co neúčinnější, a tak celý večer sledovaly i telefonní linky, aby věděly o případném varování. Zvláštní plán byl vypracován „se zřetelem k hotelu Stella, Chapeau Rouge, Zlatá husa, Meran, Adria, Mika, Ungelt a u Kuchyňků z toho důvodu, že možnost úniku zde jest“ přes zadní dvůr, střechu či sklep.¹⁰⁷⁰ Zároveň ale měla být věc utajena před

¹⁰⁶⁶ HUBÁČEK Miroslav, BENEŠ Jiří – KOENIGSMARK Miloslav: *V trestném území*. 1951.

¹⁰⁶⁷ HUBÁČEK Miroslav – VČELIČKA Géza: *Kavárna na hlavní třídě*. 1954.

¹⁰⁶⁸ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 58, Návrh na operační plán pro zabránění hodinových hotelů.

¹⁰⁶⁹ Tamtéž.

¹⁰⁷⁰ Tamtéž.

příslušníky SNB, kteří nebyli členy komunistické strany, jelikož prý kvůli nim policie „*již byla velmi často kompromitována varováním před razii*“.¹⁰⁷¹ Tyto zátahy byly provedeny v únoru 1948 a byly tři. Bylo evidováno celkem 63 žen a dívek pro podezření z prostituce, přičemž 37 dalších žen bylo zadrženo pro přestupek zákazu pobytu, který plynul z jejich dřívějších provinění.

10. 3. Paralelní svět

Už měsíc po únorové razii v nočních podnicích a hotelích se hodlala „*oblastní kriminální úřadovna v Praze zabývat problémem prostituce opět z jiného hlediska, protože po zabrání bývalých tzv. hodinových hotelů počítá s tím, že se prostituce projeví jinde a za jiných okolností*“.¹⁰⁷² Jak konkrétně, v těchto materiálech již uvedeno nebylo. Kromě toho podle těchto materiálů od ledna 1948 rostl počet „*případů homosexuality, a hlavně s tím související úkaz, že mladí muži navazují styky s osobami takto založenými, aby získali snadnější příjem*“.¹⁰⁷³ Mužská prostituce se ale ve statistikách objevovala jen pod obecnou evidencí homosexuálních styků, pro něž se s Trestním zákoníkem z roku 1950 vžila definice „*pohlavní styk s osobou stejného pohlaví*“. Hrozil za ni až jeden rok vězení, v případě prostituce to byl dokonce jeden rok až pět let pro zákazníka a šest měsíců až tři roky pro nabízejícího.¹⁰⁷⁴ V represích homosexuality tak komunistické právo vykazovalo kontinuitu s 19. stoletím.¹⁰⁷⁵ Heterosexuální prostituce dál oficiálně neexistovala.¹⁰⁷⁶

Zatímco u heterosexuální prostituce byly dějištěm noční podniky a hotely, u té homosexuální to byly především parní lázně, v Praze například Na Slupi, někdy v lázních

¹⁰⁷¹ Tamtéž.

¹⁰⁷² NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 35, Zpráva o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnostní služby v hlavním městě v Praze v březnu 1948.

¹⁰⁷³ Tamtéž, Zpráva o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnostní služby v hlavním městě v Praze v lednu 1948.

¹⁰⁷⁴ *Trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb.*, § 241.

¹⁰⁷⁵ *Zákon ze dne 27. května 1852, Trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích č. 117/1852 ř. z.*, § 125–130. Viz také: SEIDL Jan: *Homosexuálové v Československu v letech 1945–1989*. In: PAŽOUT Jaroslav – PORTMANN Kateřina (eds.): *"Nechtění" spoluobčané. Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945–1989*. Praha – Liberec 2018 s. 154–164; SCHINDLER Franz: *Život homosexuálních mužů za socialismu*. In: HIML Pavel – SEIDL Jan – SCHINDLER Franz: *"Miluji tvory svého pohlaví". Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Praha 2013, s. 271–386.

¹⁰⁷⁶ V trestním zákoně z roku 1950 bylo trestné šíření pohlavních chorob a obchod se ženami. Viz: *Trestní zákon ze dne 12. července 1950 č. 86/1950 Sb.*, § 224, § 225, § 243. O právním pohledu na prostituci v poválečném Československu viz již zmiňované: HAVELKOVÁ Barbara: *Blaming all Women...*, s. 1–42.

Koruna, někdy bylo možné narazit na mužského prostituta na některém z pražských nádraží či v některém z nočních podniků na Václavském náměstí a v jeho okolí.¹⁰⁷⁷

V listopadu 1948 SNB podniklo další razii proti nočním podnikům opět v ulicích Starého města. Přitom zadrželo 47 osob, 12 z nich zatkl a 35 propustilo. „Mezi zatčenými je několik hledaných osob pro zločiny, několik tuláků, flákačů, podvodníků a nejvíce prostitutek, několik z nich dokonce vyhoštěných z Prahy.“¹⁰⁷⁸ V březnu 1949 zpráva o bezpečnostních poměrech na území hlavního města Prahy opět konstatovala, že „stoupl počet mravnostních deliktů, hlavně zprznění (tedy homosexuality).“¹⁰⁷⁹ Dne 8. března 1949 také na své schůzi bezpečnostní komise Ústředního národního výboru Hlavního města Prahy řešila případ devětadvacetiletého Ladislava Procházky, který „se trvale potuloval a bezdůvodně zdržoval na pražských nádražích a v pasážích, neměl prostředků k obživě, byl bez zaměstnání a porušoval pracovní morálku. Práci, přikázanou mu výměrem okres. úřadu práce v Praze ze dne 27. 8. 1948, nenastoupil, naopak se oddal znovu svému způsobu života. Propadl alkoholu a v Praze založil z prostitutek a jejich průvodců „Klub“. Oddával se požívání omamných drog, a byl pohlavně nakažen.“¹⁰⁸⁰ Noční podsvětí tedy viditelně i navzdory raziím dál žilo svým životem.

Prostituce vykazovala kontinuitu i v dalších letech. V únoru 1951 tak byla zadržena například Libuše Soukupová, která se dle policejních spisů věnovala prostituci od roku 1941, od svých 15 let. Dle spisu se jmenovaná v letech 1945–1950 vydávala za různé osoby, od dirigentky hudebního orchestru po manželku plukovníka Československé armády a působila hlavně v Praze, Bratislavě, Prostějově, a Brně, kde kromě prostituování se svými dalšími společníky prováděla krádeže a podvody. Dle policejního spisu byla v letech 1945–1950 „celkem šestkrát trestána pro prostituci, krádeže a podvody, a to v úhrné době tři a půl letým vězením [...] byla vyhlášena v kriminálním věstníku k zatčení dvaadvacetkrát a byla více jak padesátkrát vyšetřovaná bezpečnostními úřady pro různé delikty kriminálního rázu.“¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁷ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Spisy F/I–11, kart. 3; kart. 30–34.

¹⁰⁷⁸ Nesign.: Kontrola nočních podniků. In: *Partyzán. Týdeník Sdružení českých partyzánů*. Roč. 1948, č. 45, 12/11/1948, s. 17.

¹⁰⁷⁹ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 62, Zpráva o bezpečnostních poměrech a stavu bezpečnostní služby v hlavním městě Praze v březnu 1949.

¹⁰⁸⁰ AHMP, f. Komise, kart. 14, Návrhy ředitelství národní bezpečnosti v Praze pro bezpečnostní komisi dne 6. března 1949.

¹⁰⁸¹ AHMP. f. Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno.

V roce 1950 se vdala a zdálo se, že svou minulost nechala za sebou. V lednu 1951 se ale dověděla, že o ní jiná bývalá prostitutka, se kterou se seznámila ve vězení, rozhlašuje její minulost. Rozhodla se tedy této ženě pomstít a vydala se k ní do bytu, kde se před jejím snoubencem vydávala za příslušnici StB a sdělila mu rovněž, že jeho snoubenka je bývalá prostitutka, za což byla zatčena a odsouzena za vydírání.¹⁰⁸² Tedy v případě Libuše Soukupové se jednalo spíše o jakési vyřizování účtů.

Prostituce nezmizela ani z ulice. V noci na 27. prosince 1950 byla ve 2 ráno před restaurací U Šmelhausů, tedy jedné z těch, kde v únoru 1948 došlo k razii, „*bez dokladu, pro pochybnost a podezření z prostituce*“ zadržena osmatřicetiletá Věra Lejsková,¹⁰⁸³ dne 21. ledna 1951 byla v 8:30 ráno Na Františku zadržena rovněž pro podezření z prostituce rovněž osmatřicetiletá Božena Šamoninová, jak spí na lavičce, a předána k dalšímu řízení. „*V separaci na sobě roztrhala šaty a kožich a říkala, že se na to svému druhovi vykašle.*“¹⁰⁸⁴ Dne 27. ledna 1951 byla zadržena v Rybné „při prostituci“ čtyřiatřicetiletá Božena Pokorná, která byla „*častým hostem na zdejší stanici.*“¹⁰⁸⁵ Minimálně od roku 1943 si prostitucí přivydělávala Anna Černá, kterou zadrželi 27. ledna 1954 večer v Rakovníku a která „*stále cestovala do Prahy a i jiných měst v republice a živila se prostitucí.*“¹⁰⁸⁶ V noci na 28. února 1955 se kolem 3 hodiny vracel František Slabiňák z taneční zábavy. Na Václavském náměstí se „*nahodile seznámil s nezn. ženou, které jsem nabídl, aby se mnou šla do bytu. S touto mou nabídkou souhlasila a šla se mnou (...), došlo k souloži za úplatu. Za soulož požadovala nějakou částku a já jsem jí dal 25 Kčs. V bytě se zdržela asi 2 hodiny.*“ Po jejím odchodu zjistil, že mu ukradla hodinky.¹⁰⁸⁷ Nepodařilo se ji vypátrat.

Někdy byly za jednu noc pro podezření z prostituce v jednom z centrálních pražských obvodů zadrženy i tři ženy, v podstatě ale skoro každou noc byl někdo takto zadržen. Šlo o dívky a ženy různého věku, nejčastěji kolem 30 let. Většinou byly oficiálně zaměstnány jako dělnice, jako v případě Věry Lejskové, která byla povoláním pletačka,¹⁰⁸⁸ nebo Anny Černé,

¹⁰⁸² Tamtéž.

¹⁰⁸³ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Protokoly událostí I–1, inv. j. 1.

¹⁰⁸⁴ Tamtéž.

¹⁰⁸⁵ Tamtéž.

¹⁰⁸⁶ Tamtéž, Spisy I–11, kart. 1.

¹⁰⁸⁷ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 3.

¹⁰⁸⁸ Tamtéž, Protokoly událostí I–1, inv. j. 1.

kteřá byla pomocnou dělnicí. Někdy se jednalo o trestankyně táboreů nucených prací, které uprchly a výměnou za sexuální služby hledaly nocleh, něco k jídlu, případně co ukrást a prodat.¹⁰⁸⁹ Oficiálně ale prostituce v Československu dál neexistovala, a pokud byly tyto ženy zadrženy, byly až do novelizace trestního zákoníku v roce 1957 trestány pro veřejné pohoršení, krádež, opilství nebo něco podobného. Stejně jako v meziválečném i těsně poválečném období.

Dalšími nočními kriminálními činy typickými pro lidovědemokratické Československo byly drobné krádeže a podvody. Například v lednu 1951 řešil okresní soud trestní v Praze případ Františka Linharta, který se večer 24. ledna 1950 v automatu Koruna na Václavském náměstí vetřel do přízně invalidního důchodce Jana Hrubého s tím, že nemá, kde by přespál. Linhart u Hrubého nakonec strávil dvě noci, a během této doby svému hostiteli ukradl „jednu šatenku, čepici a gumák v ceně 200 Kčs.“¹⁰⁹⁰ Šetřením se ukázalo, že Linhart byl vášnivým hráčem hazardních her v karty. Krádeží oněch zmíněných svršků chtěl získat peníze do hry.¹⁰⁹¹ V únoru 1951 řešil ten samý soud případ krádeže šatstva a prádla, tentokrát již v celkové hodnotě 10 000 Kčs, z bytu Juliany Hertelyové. K nim došlo po nocích v rozmezí od 3. února do 15. března 1950. Dotyčná byla v tu dobu hospitalizována v nemocnici, a protože měla ve svém bytě hlavní vypínač pro světlo, chtěla klíč od svého bytu předat správci domu. Spojila se tedy s jedním z jejich známých, štamgasta v automatu U Vašatů Zdeňka Boubelíka a požádala ho, aby klíč předal správci domu. Místo toho ale klíč předal svému příteli Karlu Bambulovi, který byl tou dobou na útěku z tábora nucených prací ve Svatém Jáně pod Skalou, aby v bytě přespával. Ten do bytu přizval spoluuprchlého spoluvězně Rudolfa Krejčího. Všichni tři chodili na noc do bytu oknem, protože neměli klíč od domu, vyspali se zde, pak vzali oblečení a prádlo, aby je rozprodávali, někdy darovali, a z toho žili.¹⁰⁹² V prosinci 1954 byl v hostinci U Šenfloků zadržěn devětačtyřicetiletý František Vaníček, který zde nabízel neexistující uhlí výměnou za zálohu. Nabízel jej po hostincích a restauracích a kavárnách a na Hlavním nádraží.¹⁰⁹³ Tentokrát za podvody

¹⁰⁸⁹ Tamtéž.

¹⁰⁹⁰ AHMP, f. Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno.

¹⁰⁹¹ Tamtéž.

¹⁰⁹² Tamtéž.

¹⁰⁹³ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Spisy I–11, kart. 2.

s čímsi, co vydával za zubařské zlato, a nabízel k prodeji po pražských kavárnách a vinárnách, byl v letech 1955 a 1957 zatčen Čeněk Henych, narozený v roce 1908.¹⁰⁹⁴

Dobné krádeže a přeprodávání kradených věcí po hostincích, zastavárnách a pasážích jakožto běžná součást praxe se objevovalo ve zprávách národní bezpečnosti už v letech 1947–1948. Častými obchodovanými artikly byly také potravinové lístky, maso, mouka, textil, či dokonce zlaté mince.¹⁰⁹⁵ V kontextu obecného nedostatku se i čepice nebo sukně zdály jako lákavé zboží a byla lákavá i vidina uhlí navíc či zubařského zlata. Kradené věci bylo snadné rychle zpeněžit.

Další typickou noční aktivitu mimo hranice zákona představovaly krádeže aut a motocyklů. Už v květnu 1947 informovala *Stráž lidu* své čtenáře o případu 29letého obchodního zástupce Oldřicha Kodeta z Prahy, „*který dne 7. 5. 1947 v nočních hodinách odcizil v Praze II V Jámě osobní auto v ceně 110 000 Kč. Odcizené auto odvezl po krádeži do Prahy VIII, kde za tím účelem měl najatou garáž na odlehlém místě. V garáži nechal auto přelakovati a opatřiti jiným evidenčním číslem. Auto pak prodal na Slovensko.*“ Nebyla to jeho první krádež, přičemž pachatel se specializoval hlavně na značku Mercedes.¹⁰⁹⁶ Na stoupající počet nočních krádeží aut upozorňovaly také zprávy Veřejné bezpečnosti z let 1948–1949.¹⁰⁹⁷ A ani v polovině 50. let se situace nezměnila. K ilustraci těchto případů lze použít příklad z okolí pražského hotelu Alcron. Jelikož šlo o luxusní hotel s právem ubytovávat cizince, lze předpokládat, že jeho okolí bylo spíše více hlídáno, že se zde pohybovalo více policejních hlídek. Navíc se hotel nacházel v blízkosti Václavského náměstí, tedy nejosvětlenějšího místa v Československu, tedy by zde mělo být dobře vidět. Na druhou stranu ale přítomnost zahraničních hostů i fakt, že Alcron díky svému vyhlášenému baru přitahoval také majetnější vrstvy československých občanů, dávaly tušit, že se zde budou vyskytovat pro zloděje zajímavé vozy.

Pro příklad lze uvést několik případů z přelomu let 1954–1955 a počátku roku 1955. Například v noci z 25. prosince na 26. prosince 1954 zde kdosi kolem 1 hodiny ráno ukradl

¹⁰⁹⁴ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Spisy I–11, kart. 33.

¹⁰⁹⁵ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 33 a 35, Zprávy o bezpečnostní situaci.

¹⁰⁹⁶ Nesign.: Zatčen pro krádež automobilů. In: *Stráž lidu. Měsíčník levicové orientace*. Roč. 3, č. 120, 23/5/1947, s. 2.

¹⁰⁹⁷ NA, f. Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv, Praha, kart. 33 a 35, Zprávy o bezpečnostní situaci.

auto značky Opiel – kapitán, zatímco jeho majitelka MUDr. Libuše Sikytová se svým partnerem Ferdinandem Šaffkem, technickým úředníkem, a pár známými se bavili v hotelovém baru. Nikdo nebyl dopaden, auto se našlo o čtyři dny později v Praze 6 zaparkované v uličce u vstupu do Divoké Šárky. Večer 24. února 1955 přijel vedoucí výroby družstva Zverex Jiří Semerád se svou manželkou ve 20:00 hodin před Alcron a zašli se dovnitř pobavit. Když o půl dvanácté vyšli, zjistili, že jejich automobil značky Škoda – Tudor zmizel. Ani zde se nepodařilo nikoho dopadnout, auto se našlo o den později na Třídě SNB v Praze 13.¹⁰⁹⁸ V noci z 18. května na 19. května 1955 byl opět přímo před Alcronem ukraden motocykl JAWA 250 cm, který měl mechanik Miloslav Pejč zapůjčen od firmy ke zkušebním jízdám. Přijel k hotelu, v němž jakožto zaměstnanec zahraniční firmy Balkania Bělehrad bydlel, podle svých slov zašel ve 20:30 na večeři. Když vyšel z hotelu v 1:15 ráno, motocykl nenašel. Ten byl nalezen dne 24. května 1955 v Praze 14 za Klárovým ústavem v Nouzové ulici. Ani zde nebyl pachatel dopaden.¹⁰⁹⁹ V noci z 25. května na 26. května 1955 někdo vykradl auto v přilehlé Školské ulici, odkud ukradl Pierre Dejeanovi, tiskovému atašé francouzského velvyslanectví, dva vnitřní reflektory spolu s příslušenstvím k nim, náradí a svíčky.¹¹⁰⁰ Tu stejnou květnovou noc ukradl z automobilu zaměstnanci Hudební a artistické ústředny Janu Valentovi z jeho automobilu Škoda 422 zaparkovanému u hotelu Alcron dvě rezervní pneumatiky. Jeho majitel sem přijel, aby zašel do Varieté Drahňovský na večerní představení. Po skončení představení ve 23:00 zjistil, že bylo jeho auto vykradeno.¹¹⁰¹ V těchto posledních dvou případech se vzhledem k blízkosti obou míst krádeže a faktu, že během jedné noci došlo ke krádeži různých součástí, možná mohlo jednat dokonce o stejného pachatele, který měl přesně vytipované součástky, které potřeboval. Ani v těchto případech se jej nepodařilo vypátrat.

Během pěti měsíců bylo jen před samotným hotelem Alcron a v okolních ulicích nahlášeno dalších osm krádeží motorových vozidel či jejich součástí, přičemž poslední z nich se odehrály v rozmezí jediného týdne a dvě dokonce během jediné noci. Pachatel nebyl ani v jednom případě dopaden. Přestože se tedy jednalo o centrum města s větší mírou osvětlení, kde navíc byla relativně značná frekvence chodců, skýtala noc pachatelům

¹⁰⁹⁸ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Spisy F/I–2, kart. 2.

¹⁰⁹⁹ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 4.

¹¹⁰⁰ Tamtéž.

¹¹⁰¹ Tamtéž.

dokonce tolik času a prostoru, aby si z vybraného auta odmontovali potřebné součástky, a dokonce si odnesli i velké kusy.¹¹⁰²

Z šetření Veřejné bezpečnosti vyplývá, že zloději obvykle kradené náhradní díly či předměty z auta následně přeprodali, někdy dané motorové vozidlo využili ke spáchání nějakého vloupání, někdy se ale jen svezli, dokud nedošel benzín.¹¹⁰³ Na přelomu 50. a 60. let pak s rozšířením automobilů i mezi širšími vrstvami obyvatel začaly být noční krádeže automobilů skutečně na nočním pořádku, a stejně jako v případě krádeží u hotelu Alcron i v těchto případech se pachatele v podstatě nikdy nepodařilo vypátrat.¹¹⁰⁴

Obdobně jako u krádeží aut usnadňovala noční tma i vloupání do obchodů. Namátkou, v noci na 24. 12. 1954 byla vyloupena hodinářská opravna ve Vodičkově.¹¹⁰⁵ V noci na 30. prosince 1954 se kdosi vloupal do prodejny Znak v ulici V Jámě a z pokladny zde ukradl 69 Kčs. V tomto případě byla škoda, kterou způsobil rozbitím skla (100 Kčs) vyšší než lup.¹¹⁰⁶ V noci na 18. ledna 1955 se kdosi vloupal do výkladní skříně komunálního podniku Oděvní služba v Anglické ulici, odkud odcizil „1 kus tmavomodré vlněné látky v délce 370 cm. Dále při tom pachatel zamazal vyložený další kus bílého hedvábí od krve.“¹¹⁰⁷ A možná ten stejný pachatel se sem vrátil v noci na 11. května stejného roku.¹¹⁰⁸ V noci na 26. ledna 1955 někdo z výkladní skříně obchodního domu Perla ukradl vystavené oblečení.¹¹⁰⁹ V noci na 6. února někdo z prodejních místností podniku Vývoj v Jungmannově ukradl oblečení a látky.¹¹¹⁰ V noci na 19. února 1955 se kdosi vloupal do výkladní skříně prodejny Pramen ve Štěpánské ulici, odkud ukradl „7 ks uzené husy, rozbil 1 láhev likéru a střepinami skla znehodnotil potraviny.“¹¹¹¹ V noci na 23. února 1955 někdo

¹¹⁰² Kromě zmíněných předmětů šlo například také pneumatiky, ložiska či kanystry s benzínem. Viz: ABS, f. Hlavní správa SNB Praha, Spisy I-11, kart. 28.

¹¹⁰³ Tuto motivaci lze ilustrovat příkladem objasněného případu z přelomu července a srpna 1957. Dva mladíci utekli 29. července z domova mládeže, ukradli auto a jeli do Kostelce na černými lesy, kde přespávali po chatách. Byli dopadeni 3. srpna na základě krádeží v okolních chatách, aby si opatřili jídlo. Z výše zmíněného i z jejich vlastních výpovědí vyplývá, že si chtěli si užít léto a prázdniny. Viz: Tamtéž, kart. 34.

¹¹⁰⁴ Viz různá oznámení a spisy uložené ve fondu.

¹¹⁰⁵ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Spisy F/I-2, kart. 1.

¹¹⁰⁶ Tamtéž, F/I-2, kart. 1.

¹¹⁰⁷ Tamtéž.

¹¹⁰⁸ Tamtéž, Spisy F/I-2, kart. 4.

¹¹⁰⁹ Tamtéž, Spisy F/I-2, kart. 1.

¹¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹¹ Tamtéž.

z prodejny Pramen v Myslíkově ukradl 11 lahví různých likérů.¹¹¹² V Jungmannově, tentokrát v podniku Oděvní tvorba kdosi v noci na 8. března 1955 ukradl 3 metry látky¹¹¹³ a v noci na 25. března 1955 byla prodejna vykradena znovu, tentokrát odsud zloději ukradli pepito sako a 2,70 m látky.¹¹¹⁴ V noci na 9. března 1955 se kdosi vloupal do výkladní skříně kožešnického obchodu Gustava Řezáče, odkud ukradl jednu modrou liščí kožešinu v ceně 1 750 Kčs.¹¹¹⁵ V noci na 7. dubna se kdosi vloupal do Pražského obchodu ve Spálené ulici s drogistickým zbožím, odkud ukradl zboží v ceně 167 Kčs.¹¹¹⁶ V noci na 11. dubna 1955 se někdo vloupal do výkladní skříně prodejny Pramen v ulici Na Slupi, odkud ukradl 3 lahve vodky v ceně 106 Kčs „a další drobné zboží za 16,20 Kčs“.¹¹¹⁷ V noci na 12. dubna 1955 v Sekaninově někdo z výlohy prodejny Pramen ukradl 3 lahve rumu v ceně 80–70 Kčs, 3 lahve Curaçao v ceně 99,30 a potraviny v hodnotě 78 Kčs.¹¹¹⁸ Určitou kuriozitou je krádež funkčního samopalu z výstavy o Slovenském národním povstání 26. února 1955, a to za bílého dne.¹¹¹⁹ Večer 8. března 1955 pak někdo v Bělehradské ulici ukradl jedno křídlo nových domovních dveří přímo z pantů.¹¹²⁰ Kořist tedy byla různorodá (Obrázek 18 a 19).

Častým cílem zlodějů se stávaly také trafiky a stánky. Například v noci na 8. února 1955 se kdosi vloupal do prodejního stánku s cukrovinkami u kina Alfa na Václavském náměstí, odkud ukradl „čokoládu, různé cukrovinky a cigarety a peníze v hotovosti a způsobil tak celkovou škodu 666,70 Kčs.“¹¹²¹ V noci na 2. 4. 1955 se kdosi vloupal do výkladní skříně trafiky v Opletalově a ukradl odtamtud „dvě lulky, dva balíčky bulharského tabáku, dva balíčky tabáku zn. Monopol, krabičky cigaret Šárka a Orient (...) a dvě lahve, ve kterých byly ze dřeva postaveny plachetní loď a šest domečků s majákem.“ v celkové hodnotě 300 Kčs.¹¹²² V noci na 31. srpna 1955 se neznámý pachatel vloupal do prodejního stánku na Náměstí Republiky, odkud ukradl 1 000 cigaret partyzánek a 150 Kčs

¹¹¹² Tamtéž.

¹¹¹³ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 3.

¹¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹¹⁵ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 4.

¹¹¹⁶ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 3.

¹¹¹⁷ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 4.

¹¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹¹⁹ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 1.

¹¹²⁰ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 3.

¹¹²¹ Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 1.

¹¹²² Tamtéž, Spisy F/I–2, kart. 3.

v hotovosti.¹¹²³ V noci na 28. září 1955 se větší skupina vloupala do trafiky v Jinonicích, odkud ukradli celkem 43 000 kusů Partyzánek a 160 kusů značky Tulipán, 2 000 Orava, 9 000 Strahov, 4 000 Lípa, 15 000 Tatranek, 12 000 kusů krabiček zápalek a 300 Kčs v hotovosti v celkové škodě 11 500 Kčs.¹¹²⁴ V noci na 14. října 1955 byla vykradena například i trafika v Praze 6 v Mičurinově ulici.¹¹²⁵

Obrázek 18: Kořist zloděje. Boty, nářadí, hodinky, vysavač, brašny, radiopřijímače apod. Zdroj: Archiv bezpečnostních složek.

¹¹²³ Tamtéž, Spisy I–11, kart. 33.

¹¹²⁴ Tamtéž.

¹¹²⁵ Tamtéž.

Obrázek 19: Náčiní zloděje. Šperháky, krumpáč, rukavice, vrtáky na pokladny, paklíče apod. Zdroj: Archiv bezpečnostních složek

I v těchto případech zůstávala objasněnost nízká, nicméně někdy se zloděje podařilo dopadnout, většinou když se snažil ukradené věci prodat. Vyšlo tak například najevo, že několik z těchto vloupání měla na svědomí několikačlenná skupina zlodějů, která po nocích vykrádala stánky a další prodejny se spotřebním zbožím, převážně v severní a západní části Prahy. Už předtím v roce 1955 byli dva ze zlodějů Emil Hříva a František Srb za jiné krádeže odsouzeni na několik měsíců. František Srb se ve výkonu trestu v dolech v pracovním táboře ve Vinařicích seznámil s Jaroslavem Celerem, který si zde odpykával trest rovněž za krádež a zároveň svou strážní službu vojenské prezenční služby. Oběma jim končil trest téměř současně, 2., respektive 6. března 1957. Po skončení trestu chtěli v dolech zůstat pracovat, a tak společně odjeli do Prahy, aby si zde koupili potřebné nářadí a vybavení,

aby mohli nastoupit do zaměstnání. Jenže „*jakmile oba obvinění přijeli do Prahy, počali plnými doušky užívat znovu nabyté svobody.*“ Během jediné noci utratili téměř všechny své peníze, které si našetřili. Řečeno slovy obžaloby, „*proto počali uvažovat, jakým způsobem si opatřit dostatek peněz k lehkovážnému životu*“. Hned v noci na 8. března vyloupili v Braníku restauraci a uloupené zboží nabídli druhý den k odkupu svému známému, který byl vedoucím obchodu s tabákem v Dlážděné ulici v Praze. Během následujícího měsíce vykradli dalších šestnáct stánků a obchodů po celé Praze a ve středočeských městech jako Kladno, Kolín nebo Kralupy nad Vltavou. Uloupené zboží prodávali jak skrze svého známého, tak po kavárnách a zastavárnách. Utržené peníze utráceli v nočních podnikách a za hotel Flora, kde přespávali.¹¹²⁶

Tento případ je do jisté míry profilový. Ukazuje totiž několik důležitých charakteristik lidí pouštějících se do tohoto typu kriminálních praktik. Zatímco drobné krádeže a podvody po hostincích často páchali starší lidé, kteří měli za sebou již celkem bohatou kriminální dráhu mnohdy sahající až do meziválečného období,¹¹²⁷ zde se jednalo o mladé lidi. Srb i Celer se narodili v roce 1934, Hříva v roce 1933. V roce 1957, kdy se vrátili ke své kriminální činnosti, jim tedy bylo 23 let, respektive 24 let. Srb měl ale v tomto věku za sebou již tři pobyty ve vězení za krádeže, první v roce 1953. Celer měl za sebou rovněž již tři tresty, první v roce 1952, kdy byl potrestán pěti měsíci odnětí svobody pro pokus o přechod státních hranic. Emil Hříva, který stál hlavně za krádežemi z roku 1955 a v roce 1957 byl ještě ve výkonu trestu, se narodil v roce 1933 a v roce 1955 měl na svém kontě rovněž již tři tresty. Druhou zásadní charakteristikou byl fakt, že pocházeli z dělnického prostředí. Kromě Srba, který pocházel z živnostnické rodiny, byli oba dva další přímo z dělnických rodin a ze skromných poměrů, většinou bez otce. Všichni tři byli vyučenými instalatéry a měli jen skromný výdělek. Vidina krádeže a přepraveje zboží pro ně byla lákavá především proto,

¹¹²⁶ Tamtéž, Spisy I–11, kart. 28.

¹¹²⁷ Například František Vaníček od okupace neměl občanský průkaz, několikrát se po válce ucházel o zaměstnání, ale kvůli tomu, že neměl občanský průkaz, byl odmítnut. Čeněk Henych, který se narodil v roce 1908 byl povoláním automechanik, trpěl ale dlouhodobou nemocí a jeho důchod mu nezajistil dostatečné příjmy k životu. Henychův spolupracovník Jaroslav Hrubý se narodil v roce 1910, dříve pracoval jako obchodní příručí, pak jako stavební dělník. Viz: ABS, f. Správa SNB hl. m. Prahy, Spisy I–11, kart. 2; 31; 33. Viz také případ Františka Tyla, který si již od roku 1928 přivydělával tím, že ve výplatních dnech jezdil do průmyslových oblastí, hlavně na Ostravsko a Mostecko, kde po hostincích hrával hazardní hry v karty, šachy nebo kulečnick a podvodem obehrával své oběti o jejich výplaty. V roce 1956, ve svých sedmačtyřiceti letech, měl ve svém rejstříku už třicet trestů. Viz: Nesign.: Řemeslný hráč dohrál. In: *Večerní Praha*. Roč. 2, č. 40, 16/2/1956, s. 2.

aby si v noci zahýřili v nočním podniku. Jejich výdělký a skromné rodinné poměry jim toto neumožňovaly. K dokreslení situace lze ještě zmínit případ mladšího bratra Emila Hřívý Zdeňka, vyučeného zámečníka, zatčeného v roce 1957 ve věku pouhých 17 let. Se svým stejně starým přítelem Ladislavem Čechem pracujícím jako udržbář, mimochodem členem ČSM a ROH, a o rok mladším Jiřím Němcem během červnových a červencových nocí roku 1957 provedli několik vloupání do obchodů po Praze, z nichž mimo jiné ukradli gramofon, desky, alkohol, člun, vybavení na vodu a nějaké další sportovní potřeby. Část věcí ukryli po Praze a okolí a s částí ukradených věcí vyrazili k Máchovu jezeru, kde strávili čtrnáctidenní dovolenou. Krádežemi si chtěli dopomoci k vybavení, které si za svůj plat nemohli dovolit, a užít si tak léto.¹¹²⁸

Typická je také kriminalizace těchto mladých. Mnohdy za v podstatě mladickou nerozvážnost, jejíž důsledky nepředvídali, dostali mnohaměsíkové tresty vězení. Se záznamem v trestním rejstříku a se zkušeností z drsného prostředí pracovních táborů byla jejich reintegrace do společnosti v podstatě už předem odsouzena k nezdaru, i kdyby sebevíc chtěli. Při výkonu trestu se také často seznámili s dalšími, co postihl podobný osud, a vytvořili tak větší partu. Výsledkem byly party mladých kriminálních recidivistů, které vlastně politická moc svým konzervatismem a drakonickými tresty sama vytvářela. Přemrštěný důraz na vytváření ctnostné společnosti tak kontraproduktivně vytvářel její ohrožovatele.

Obdobný motiv kriminalizace lze najít i u další typicky noční scenérie Prahy počátku 50. let. Například pokud se v noci z 24. na 25. prosince 1950 noční chodec procházel ulicemi Starého města či Malé Strany, mohl vidět, že zde „byli (sic) různé skupiny mladíků [...] a provokovali svým křičením. Dále bylo zjištěno, že tyto skupiny směřují směrem Kaprovou ulicí a jak bylo po zadržení jedné skupiny zjištěno, šli (sic) tyto skupiny mladíků na Pražský hrad.“ Bylo zadrženo celkem devět lidí.¹¹²⁹ Možná, že skutečně chtěli vyvolat nějaký konflikt, možná ale, že prostě jen pár mladých lidí využilo volného dne, vydalo se večer za zábavu do centra. Ve větší skupině a alkoholovém opojení byli bezesporu hlučnější než jiní noční chodci, a proto na noční ulici nepřehlédnutelní. Možná shodou okolností měl tu noc službu nějaký snaživý příslušník bezpečnostních složek, možná někdo, kdo byl čerstvě přijat, možná

¹¹²⁸ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Spisy I–11, kart. 34.

¹¹²⁹ ABS, f. Správa SNB hl.m. Prahy, Protokoly událostí I–1, inv. j. 1.

někdo, komu se takové jednání osobně nezamlouvalo, možná někdo, kdo nebyl zvyklý na rušnější městský život. Žádnou možnost nelze s určitostí vyloučit.

Na počátku 50. let se v pražských nočních ulicích potulovaly různé party mladých lidí. Některé z nich jen tak vyrážely do ulic nočního města za dobrodružstvím, jako ta z Holešovic či z Vyšehradu,¹¹³⁰ jiné skutečně přepadávaly a olupovaly noční chodce, jako ta z Vinohrad. V červnu 1953 bezpečnostní složky zatkly celkem 22 lidí ve věku od 17 do 21 let, z nichž se někteří hlásili k tak zvané Kozinově partě a jiní patřili do skupiny Vyšehradských jezdců (Obrázek 20).¹¹³¹ Při vyšetřování zadržených se ukázalo, že především ti z Kozinovy party, kteří působili právě na Vinohradech, měli ve svých trestních rejstřících již pár záznamů za přepadení, rvačky a vloupání, které sahaly do roku 1949.¹¹³² Naopak z Vyšehradských jezdců učinil kriminální skupinu teprve soudní proces v září 1953,¹¹³³ který měl fungovat jako exemplární výstraha dalším podobným skupinám, a také dobový tisk a vyprávěné zkazky a příběhy.¹¹³⁴

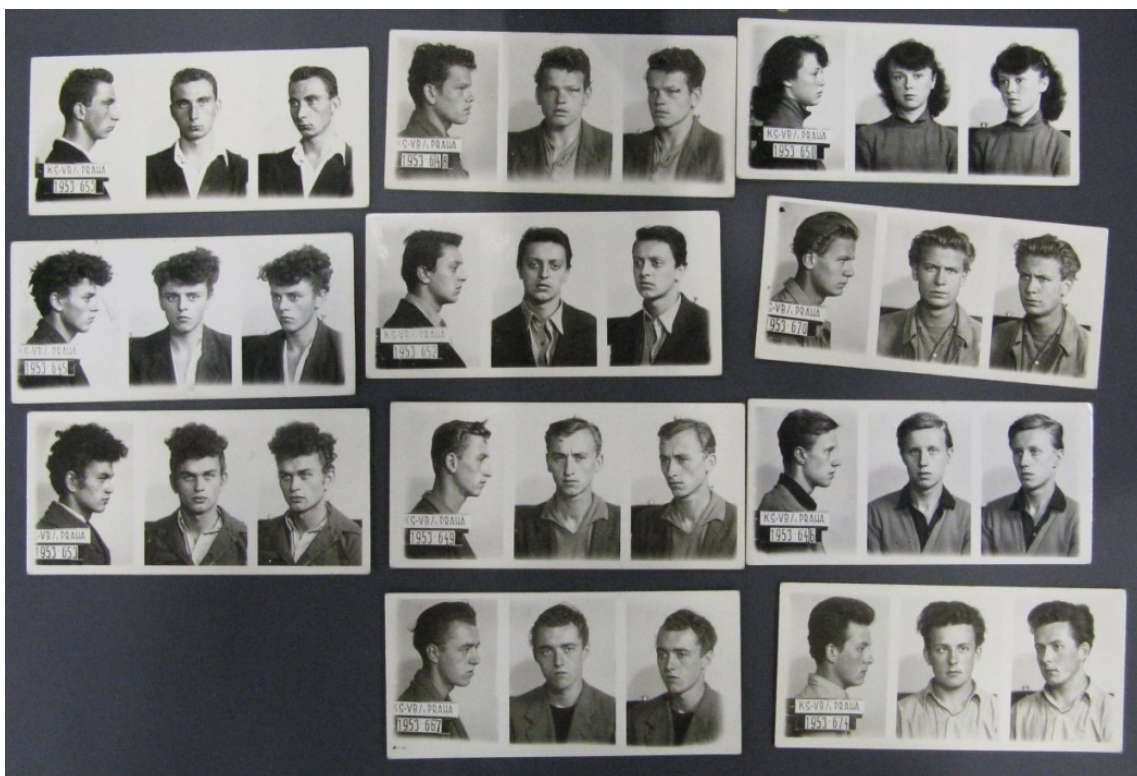
¹¹³⁰ ABS, f. Správa SNB hl. m. Prahy, Spisy I–11, kart. 1.

¹¹³¹ AHMP, f. Okresní soud trestní 1949–1960, neinventarizováno.

¹¹³² Tamtéž.

¹¹³³ V procesu, který se konal od 8. do 14. září 1953, byli někteří odsouzeni za loupež podle § 232 odst. 2 trestního zákona na pět a sedm let, v rámci prezidentské amnestie jim byl při odvolacím řízení trest snížen na čtyři, respektive šest let. Další členové skupin byli odsouzeni na čtyři, tři, dva a jeden rok. Další dostali trest od jednoho do sedmi měsíců za ublížení na zdraví podle § 219 odst. 2 trestního zákona nebo za krádež podle § 247 odst. 1 trestního zákona, případně za podílnictví podle § 250 odst. 1 trestního zákona. I jim byl trest následně zmírněn, někteří byli i osvobozeni. Viz: Tamtéž.

¹¹³⁴ ZEMAN Jiří: Skutečný příběh vyšehradských jezdců. In: *Reflex*, roč. 2004, č. 19, s. 80–85; JABOUD Vladimír: *Trafouš, páskové, Vyšehradští jezdci a jiné vzpomínky*. Praha 2011, s. 90–96. Viz také tento normalizační román: ČERNÝ Rudolf: *Vyšehradští jezdci*. Praha 1974.

Obrázek 20: Členové takzvaných Vyšehradských jezdců. Zdroj: Archiv hlavního města Prahy

Nicméně přepadávání nočních chodců patřilo k nočním pražským ulicím. Například v noci z 23. na 24. prosince 1954, když se číšník František Maděryč vracel kolem půl 1 ráno po konci směny U Fleků domů, zastavil se cestou v restauraci u Lingu v Praze 2 v Myslíkové ulici. Tam podle svých slov zůstal na pár piv do 2 ráno. Lehce opitý se pak vydal na Václavské náměstí na noční tramvaj. Ve Vodičkově, před tamější dívčí školou ale „*byl v přítmí zaskočen*“. Přepadli jej tři muži, srazili na zem, zbili do bezvědomí a oloupili o peníze, celkem 300 Kčs. Nikoho v té tmě neviděl.¹¹³⁵ Obdobný případ se stal 9. ledna 1955. Když se kolem 23. hodiny večer vracel nemocniční zřízenec Antonín Šebek z kina Čas na Václavském náměstí k sobě domů do Vocelovy ulice na Vinohradech, kdosi jej v momentě, kdy před vchodem do domu vyndával klíče, přepadl a „*dvakrát po sobě tvrdým předmětem udeřil do hlavy, takže jsem upadl*.“ Na volání o pomoc přispěchal kolemjdoucí a pachatel uprchl. Nikoho konkrétního ale ani jeden neviděl, jelikož „*přepadení bylo tak náhlé, že jsem neměl čas se orientovat, a kromě toho tam byla tma*.“ V podezření sice měl „existence“ z bufetu U Grafika na Tylově náměstí v Praze 2, kam téhož večera kolem 20. hod. zašel na kávu. Podle něj tehdy při placení vidělo, že má u sebe větší obnos, „*několik individuí, které sice neznám,*

¹¹³⁵ Tamtéž, Spisy F/I-2, kart. 1.

ale tito mohli vidět moji peněžní hotovost v náprsní tašce, poněvadž před nimi jsem platil.“ Nikoho ale nemohl s jistotou usvědčit, a případ proto nebyl vyřešen.¹¹³⁶

Sporé osvětlení ulic, které bylo způsobeno výpadky elektrického proudu, technickými nedostatky, nedostatečnou svítivostí lamp, problémy s materiálem a nedostatkem mechaniků, umožňovalo pachatelům nikým nepozorován se skrýt, vyhlédnout si oběť a tmavší kout ulice, kde pak přistoupili k akci. Tma také výrazně usnadňovala útěk. Navíc byl útěk o to snadnější, že noční hlídky bezpečnostních složek nebyly na noc vůbec posilovány.¹¹³⁷ V ulicích dokonce ani neexistovala pravidelná hlídková služba. V první polovině 50. let totiž příslušníci hlídek měli za úkol především výkon „*bezprostřední ochrany stranických objektů ve městech*“ v rámci imperativu bdělosti a ostražitosti.¹¹³⁸ V konečném důsledku tak noc skýtala skutečně volné pole k akci.

Otázkou je také, kolik z těchto přepadení bylo nahlášeno a kolik jich zůstalo mimo policejní statistiky. František Maděryč své přepadení ohlásil hned třetí den po svém napadení poté, co se trochu zotavil ze svých zranění. Antonín Šebek své napadení ohlásil až měsíc a půl po události. Možná věc původně chtěl nechat být, nic mu vlastně neukradli. Ale nakonec si to z nějakého důvodu rozmyslel. Proč věc ohlásil až s takovým odstupem se jej ale vyšetřovatelé nezeptali.

V případě vloupání i v případě loupežných přepadení byla okamžitá objasněnost nízká, na což si stěžovalo velitelství Sboru národní bezpečnosti v roce 1956. Podle statistik z roku 1955 se u loupeží pohybovala objasněnost na 74,8 %. U krádeží soukromého majetku, mezi něž lze řadit i krádeže motorových vozidel, na 56,2 %, u krádeží „*vloupáním do státních a družstevních objektů*“, mezi něž lze zařadit i většinu vloupání do obchodů, to bylo 49,5 %.¹¹³⁹

¹¹³⁶ Tamtéž.

¹¹³⁷ Služby trvaly vždy od 7 večer do 7 ráno. Viz: ABS, f. Správa SNB hl. m. Prahy. Protokoly událostí I–1, I–1/1, I–2, I–2/1, I–6, I–7, I–10/1.

¹¹³⁸ Tohoto úkolu byli zproštěni v roce 1956 ve prospěch pravidelnější hlídkové služby v ulicích i „*mimo politicky exponované objekty*“. NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 139, a. j./bod 182/16, Zpráva o výsledcích práce veřejné bezpečnosti za rok 1956.

¹¹³⁹ Tamtéž. Pro srovnání, podle dostupných statistik například za rok 2017 byla objasněnost loupeží na Slovensku 74,20 %, u krádeží motorových vozidel 34 %, u vloupání 30 %. Viz: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=v-roku-2017-bolo-spachanych-66-215-trestnych-cinov>, citováno k 18/2/2019. V České republice

Podle statistik Veřejné bezpečnosti docházelo v 50. letech kontinuálně k navyšování násilných trestných činů po celém Československu. Největší nárůst byl kromě vnitřní Prahy zaznamenán v karlovarském kraji, košickém kraji, banskobystřickém kraji a v okolí Prahy, důvod tohoto nárůstu ale statistika neuváděla.¹¹⁴⁰ V rovině krádeží a vyloupení nastoupený vývoj už v roce 1953 donutil bezpečnostní složky, aby se kriminální odbor rozdělil na Odbor boje proti všeobecné kriminalitě a na Odbor boje proti hospodářské kriminalitě, „na základě nově vzniklých podmínek a charakteru trestné činnosti, proti které měly oba odbory bojovat.“¹¹⁴¹ Je ale otázkou, do jaké míry se jednalo o utkvělou představu policejních složek, respektive politické moci, že společnost je špatná a je ji nutno vychovat. Podle policejních statistik byl v roce 1954 totiž za nejrůznější přestupky administrativně trestán každý devátý občan republiky a v letech 1953–1954 bylo zahájeno vyšetřování proti každému 32. občanu, což dle zpráv „vyvolávalo oprávněné rozhořčení vůči Veřejné bezpečnosti.“¹¹⁴² Paradoxní přitom je, že v noci bezpečnostní složky dávaly přednost hlídkování stranických a strategických objektů. Jako by snad skutečně panovalo přesvědčení, že imperativ bdělosti, noční práce, potřeba spánku a rozdávání pokut odradily od toulání se nočním městem.

V roce 1956 sice velitelství Sboru národní bezpečnosti upozornilo, že v předchozích letech docházelo ke kriminalizaci společnosti, ale zároveň došlo ke dvěma novelizacím Trestního zákona, které do budoucna umožnily snadněji stíhat ty, kteří odporovali představám o ideální morálce pravidelné docházky do práce a tichého života ve volném čase. Došlo tedy ke zmírnění pokutování a snížení „počtu vyšetřovacích spisů, zahájených na trestné činy malé společenské nebezpečnosti, které mohou být vyřízeny bez předání soudu,“¹¹⁴³ což vedlo k poklesu pokutovaných občanů na přibližně každého 51. občana a stíhaných na každého 7 743. občana „a prokurátorům byly postoupeny spisy až na každého

se objasněnost loupeží za rok 2017 pohybovala na 72,43 %, krádeží motorových vozidel 29,5 %, vloupání 23,7 %. Viz: *Zpráva o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2017*. Praha 2018, s. 6, s. 29, s. 115.

¹¹⁴⁰ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 139, a. j./bod 182/16, Zpráva o výsledcích práce veřejné bezpečnosti za rok 1956.

¹¹⁴¹ VALKOVÁ Cecílie: *Prozatímní inventář k archivnímu fondu I: Správa SNB hl. m. Prahy*. Spišské podhradie 1980, s. 16. Nešlo ale zdaleka o jedinou organizační změnu. O dalších změnách v policejním aparátu viz také: KVAPILOVÁ Iva: *Organizační vývoj SNB...*, s. 9–69; MACEK Pavel: *Dějiny policie a četnictva IV. Československo 1945–1989*. Praha 2011, s. 38–126. Sociální dějiny policejního sboru viz také: LINDENBERGER Thomas: *Volkspolizei... Okrajově též KAŠKA Václav: Neukáznění a neangažovaní...*, s. 214–254.

¹¹⁴² NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 139, a. j./bod 182/16, Zpráva o výsledcích práce veřejné bezpečnosti za rok 1956.

¹¹⁴³ Tamtéž.

8 441. občana republiky.¹¹⁴⁴ Změna se promítla i do statistik, v nichž celkový počet kriminálních trestných činů na celostátní úrovni v roce 1956 oproti roku 1954 poklesl o 11 222 případů na 130 868 trestných činů.¹¹⁴⁵ Pokles se promítl především v oblasti majetkové trestné činnosti, kde značné množství případů krádeží bylo předáno k rozhodnutí vedením závodů, veřejným organizacím a národním výborům.¹¹⁴⁶ V jednotlivých krajích byl ale vývoj různý – zatímco například v ostravském nebo hradeckém kraji čísla klesala, v nitranském, ústeckém či karlovarském docházelo k růstu případů.¹¹⁴⁷ S novelou Trestního zákona č. 63/1956 Sb. došlo s účinností od 1. ledna 1957 také ke zmírnění trestů za rozkrádání veřejného majetku.¹¹⁴⁸ Pokud by měl být potrestán každý, kdo něco ukradl, věznice by pravděpodobně ani zdaleka nestačily svou kapacitou.

Jenže zároveň v tom samém roce byla institucionalizována kriminalizace nerespektování morálky pravidelné práce a poklidného života ve volném čase. Novela Trestního zákona zrušila trestný čin *Hrubá neslušnost* § 188 a nahradila jej trestnými činy *Příživnictví* jakožto § 188a a *Výtržnictví* jakožto § 188b. Do definice prvního trestného činu spadal každý, „kdo se žije nekalým způsobem a vyhýbá se poctivé práci,“ s hrozbou odnětí svobody na tři měsíce až dvě léta. Do definice druhého trestného činu spadal každý, „kdo vzbudí veřejné pohoršení tím, že se dopustí hrubé neslušnosti nebo výtržnosti, které svědčí o jeho zjevné neúctě vůči společnosti,“ rovněž s hrozbou odnětí svobody na tři měsíce až dvě léta.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁴ Tamtéž.

¹¹⁴⁵ Tamtéž. Pro srovnání v roce 2017 bylo v České republice registrováno celkem 202 303 trestných činů, oproti roku 2016, kdy bylo registrováno 218 162 trestných činů, tedy o 15 859 více. Viz: *Zpráva o situaci...*, s. 5. Na Slovensku bylo podle tiskové zprávy ministerstva vnitra v roce 2017 registrováno 66 215 trestných činů. Viz: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=v-roku-2017-bolo-spachanych-66-215-trestnych-cinu>, citováno k 18/2/2019.

¹¹⁴⁶ Tu se tímto k roku 1956 podařilo statisticky snížit o 19 785 případů oproti roku 1954. Viz: NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 139/ a. j./bod 182/16, Zpráva o výsledcích práce veřejné bezpečnosti za rok 1956.

¹¹⁴⁷ V kraji Ostrava byl zaznamenán pokles o 2 791 případů (18,8 %), v kraji Praha-město o 2 081 (12,6 %), v kraji Hradec Králové o 712 (7,4 %). Naopak vzestup v kraji Praha byl zaznamenán o 1 047 případů, v kraji Ústí nad Labem o 966 případů, v kraji Karlovy Vary o 602 případů, v kraji Nitra o 768 případů a v kraji Plzeň o 475 případů. Viz: Tamtéž.

¹¹⁴⁸ Viz: *Zákon ze dne 19. prosince 1956, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb. č. 63/1956 Sb.*, čl. V, bod 51.

¹¹⁴⁹ Tamtéž, bod 43–44.

V praxi první paragraf této novely v podstatě znamenal návrat do května roku 1885, kdy v českých zemích vstoupil v platnost § 1 Zákona o robotárnách a polepšovných. Ten zněl velmi podobně: „*Kdo bez zaměstnání a práce se potuluje nemoha prokázati, že má prostředky ku své výživě nebo že jich poctivě nabýti hledí, budiž potrestán jako tulák. Trestem jest tuhé vězení od jednoho až do tří měsíců; také nalezeno býti může na jedno nebo více zostření, jež v § 253 trestního zákona ze dne 27. května 1852 pod literou a) až e) jsou uvedena.*“¹¹⁵⁰ Ve své obecné rovině se tedy tato novela Trestního zákona vepisovala do kontinuity snah disciplinovat společnost skrze přísný dohled a důraz na práci, jejichž myšlenkové zdroje vycházejí z osvícenského myšlení.¹¹⁵¹ Komunistická novela ale byla mnohem přísnější v rovině trestání, v níž vlastně nejvyšší sazba rakouského zákoníku představovala nejnižší sazbu komunistické novely. Navíc zatímco rakouský zákoník připouštěl manévrovací prostor v tom smyslu, že dotyčný zadržený mohl tvrdit, že si práci hledá, komunistická novela v podstatě soustředila svůj zájem na přítomnost. Buď dotyčný práci měl, nebo neměl, žádná jiná alternativa neexistovala. Paragraf o výtržnictví pak znamenal v podstatě návrat k říšskému zákoníku z roku 1852, který stanovoval různé případy veřejného pohoršení. S tím rozdílem, že zákoník více méně explicitně definoval, co se veřejným pohoršením rozumí,¹¹⁵² zatímco pod formulaci neúcty vůči společnosti se dalo formulovat téměř cokoliv. Zákon o organizaci politické správy z roku 1927 pak veřejné pohoršení klasifikoval jako přestupek s možností udělení peněžní pokuty a v případě nedobytnosti vězení maximálně na čtrnáct dnů,¹¹⁵³ zatímco novela Trestního zákona zaváděla přísné postihy. Tedy v polovině 50. let nedošlo ani tak ke zmírnění trestání společnosti, jako spíše ke změně zaměření trestání směrem k těm, kdo by chtěli žít méně konformně.

¹¹⁵⁰ Zákon ze dne 24. května 1885 o robotárnách a polepšovných č. 89/1885 ř. z., § 1. O habsburském říšském právu viz: TINKOVÁ Daniela: Zločin a trest na prahu občanské společnosti. Zrození „osvícené“ politiky v habsburské monarchii (cca 1780–1852). In: PEISERTOVÁ Lucie – PETRBOK Václav – RANDÁK Jan: *Zločin a trest v české kultuře 19. století*. Praha 2011, s. 9–18; TÁŽ Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa. Praha 2004, s. 13–19; KREUZ Petr: Proměny organizace trestního soudnictví v Čechách od tereziánských reforem do roku 1848. Tamtéž, s. 19–27.

¹¹⁵¹ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat...*, s. 319–404.

¹¹⁵² Zákon ze dne 27. května 1852, Trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích č. 117/1852 ř. z., § 65, § 68, § 73, § 74, § 122, § 283, § 516.

¹¹⁵³ Zákon ze dne 14. července 1927 o organizaci politické správy 125/1927 Sb., čl. 3.

Jedním z ilustrativních případů uplatňování těchto postupů může být případ z Václavského náměstí z října 1957. V noci na sobotu 13. října kolem půl jedné v noci na Václavském náměstí: „*Prováděl dozorčí důstojník pražské posádky u hotelu Družba zjištění vojína Jaroslava Šimáka. Tomuto jednání bylo dále přítomno několik mladíků, kteří vytvořili kolem důstojníka a vojína hlouček, který rychle rostl. Během krátké doby bylo shromážděno kolem 1000 lidí. Začali hlukem a strkáním si vynucovat, aby zjišťovací akt byl zastaven a snažili se důstojníkovi vytrhnout doklady z rukou.*“¹¹⁵⁴ Podle zprávy bylo nutné zastavit provoz a povolat posily, které zadržely několik lidí. Zadrženo bylo několik desítek lidí, jedenáct z nich bylo odsouzeno za pobuřování, výtržnictví, urážky veřejného činitele, neuposlechnutí výzvy veřejných orgánů k trestu odnětí svobody v rozmezí dvou týdnů až tří let.¹¹⁵⁵ Je ale vysoce pravděpodobné, že situace se vyhrotila hlavně kvůli vypjatému chování bezpečnostních složek. V noci skupina hlučnějších mladíků možná měnila podnik, nebo se chystala jít domů, ale narazili na přílišně aktivního důstojníka. Ten možná chtěl uplatňovat svou moc, což mladíci neocenili. Následně se jich možná začali zastávat i další kolemjdoucí, až z toho byl takový shluk. Podle zprávy vedení KSČ prý k obdobným situacím docházelo „*zejména ve velkých městech a průmyslových střediscích.*“¹¹⁵⁶ Mladí zde trávili „*večery a noci v hostincích [...], v zábavních a nočních podnikách a na veřejných frekventovaných místech.*“¹¹⁵⁷ Občas proto byli hlučnější. Zatímco bezpečnostními složkami a politickou mocí bylo toto definováno jako pohoršující chování, páskovství a chuligánství, přísný přístup bezpečnostních složek vyvolával řadu protestů „*nebo dokonce pobouření veřejnosti.*“¹¹⁵⁸ Především v 70. a 80. letech se pak tyto novely i specifická rétorika staly skutečným nástrojem ke kriminalizaci hlavně mladých lidí.¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁴ NA f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 156, a. j./bod 207, Záznam z městského aktivu funkcionářů ČSM v Praze. Zprávy z těchto událostí se objevily také v regionálním tisku.

¹¹⁵⁵ Nesign.: Rozsudek nad výtržníky a „pásky“. In: *Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně.* Roč. 72, č. 260, 31/10/1957, s. 4.

¹¹⁵⁶ NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 155–156, a. j./bod 206/12, Společná opatření bezpečnosti, prokuratur a soudů k zajištění rychlého a účinného postihu chuligánů a jiných výtržníků. Viz také: KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 155, a. j./bod 205/20.

¹¹⁵⁷ Tamtéž.

¹¹⁵⁸ Tamtéž.

¹¹⁵⁹ Uplatňována přitom byla formulace z roku 1961 v novém Trestním zákoně. Skutková podstata byla doplněna o kasuistický výčet: „*§ 203: Příživnictví: Kdo se soustavně vyhýbá poctivé práci a opatřuje si prostředky k obživě prostitucí, hazardní hrou nebo jiným nekalým způsobem, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.*“ Viz také: BRENNER Christiane: „Život na úkor společnosti“. „Příživnictví“ jako nástroj disciplinace mládeže

10. 4. Návrat kriminálních příběhů

Když na sklonku roku 1953 propast mezi idealistickými vizemi o tom, jak se měla společnost vyvíjet, a reálnou zkušeností s kontinuitou kriminality vyústila v zahájení exemplárního procesu s Vyšehradskými jezdci, jednalo se o první průnik zkušeností z praktického života do mediálního prostoru. O vývoji a podrobnostech procesu pravidelně informoval rozhlas i tisk, které tímto také stvořily legendu Vyšehradských jezdců.¹¹⁶⁰

Když v dubnu 1955 začala vycházet *Večerní Praha* a v říjnu 1956 její bratislavská obdoba *Večerník*, kriminální příběhy začaly tvořit nedílnou součást jejich lokálního zpravodajství. Oba večerníky začaly přinášet kriminální příběhy, nejdříve několikrát za měsíc, potom několikrát do týdne. Aby se odlišily od klasických soudniček, které tvořily nedílnou součást meziválečného především bulvárního tisku, byly tyto příběhy koncipovány jako krátké příběhy s morálním ponaučením, jako určitá *anti-exempla*. Operovaly se socialistickým slovníkem a často zdůrazňovaly, že kriminalita je přežitek. Navzdory své rétorice ale tyto příběhy nešetřily podrobnostmi, byly psány s očividným gustem, a čtenářům předkládaly příběhy, v nichž tak či onak figurovala kulisa nočního města. Například hned v jednom z prvních čísel bratislavského *Večerníku* ze začátku října 1956 si čtenáři mohli přečíst příběh Lýdie Vitálošové. Ačkoliv úspěšně absolvovala obchodní školu, se nakonec, prý s vidinou snadného výdělků, dala na dráhu prostitutky. V roce 1955 byla poprvé zatčena a odsouzena na čtyři měsíce a k pětiletému zákazu pobytu v Bratislavě. V květnu roku 1956 se ale v ulicích Bratislavy znovu prostituovala a „*pod mostom v sene trávila noci. Cez deň chodila po hostincoch a bufetoch, vyhľadávala už za jedlo a alkohol. Iba málokedy za peniaze. [...] Inokedy ležala necudne odhalená na lavičke v parku.*“¹¹⁶¹ Při druhém zatčení jí byl vyměřen trest šesti měsíců vězení a ochranné protialkoholní léčby. Jak to s ní dále dopadlo, již *Večerník* nezveřejnil. Jindy si mohl čtenář přečíst reportáž o „Dětech bratislavské noci“ vyprávějící o jedenáctiletém Dušanovi z domu v bratislavském Podhradí, kde bydleli lidé ze

v socialistickém Československu sedmdesátých a osmdesátých letech. In: *Marginalia Historica: časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury Praha*, Roč. 3, č. 2 (2012), s. 96–104; TÁŽ: Líné dívky, lehké dívky? Příživnictví a disciplinace mladých žen v době normalizace. In: *Dějiny a současnost*. Roč. 35, č. 7 (2013), s. 19–22; KOTALÍK Matěj: Capitalist Relic in a Socialist-State? Coping with Hooliganism in Czechoslovak and East-German Penal Law (1956–1973). In: *WISOHIM*, roč. 18, č. 2 (2013), s. 36–58.

¹¹⁶⁰ O prezentaci tohoto procesu ve veřejném prostoru viz: JABOUD: *Trafouš, páskové...*, s. 90–96.

¹¹⁶¹ OLŠINSKÝ, Rudo: Na šikmej ploche. In: *Večerník*, roč. 1 č. 10, 11/10/1956, s. 2.

dna společnosti. Sám Dušan měl ve svém útlém věku na kontě již sto krádeží.¹¹⁶² Jindy Večerník popisoval dění jedné bratislavské noci po výplatě, v níž nebyla nouze o hospodské rvačky ani krádeže a návštěvy vyhlášených hostinců, v nichž se zdržovaly prostitutky.¹¹⁶³

V prosinci roku 1955 si čtenáři *Večerní Prahy* mohli přečíst příběh Emilie Vlaskovské, která se narodila v roce 1913 a byla „bez trvalého bydliště a pracovního poměru“ a která se živila jako společnice různých mužů navštěvujících noční podniky. „Před časem ji přistihl člen pomocné stráže veřejné bezpečnosti¹¹⁶⁴ ve Vrchlického sadech a její počínání se rovnalo přestupku mravopověstnosti (první bod žaloby). Když ji vyzval, ab mu předložila legitimaci, odmítla a zahrnula ho záplavou hrubých nadávek (trestní čin urážky veřejného činitele, jak uvedl druhý bod žaloby). A když jí člen pomocné stráže sdělil, že půjde s ním na oddělení Veřejné bezpečnosti, udeřila ho kabelkou do tváře.“ Zjistilo se, že Emilie Vlaskovská se tímto způsobem živí od roku 1953, měsíčně si vydělala až 3 000 Kčs a ve spořitelně měla uloženy šperky v celkové hodnotě 60 000 Kčs. Odsouzena byla na 6 měsíců vězení.¹¹⁶⁵ Ve *Večerní Praze* vedle toho figurovala rubrika s názvem „místo rámusenky“, kde byly rozepisovány příběhy o opilcích rušících noční klid, rovněž s morálním ponaučením a vzkazem, aby se ostatní takového počínání vyvarovali, ovšem často s ironickým komentářem.

Soudničky se objevovaly i v dalších regionálních denících, například pod názvem „Z deníku Veřejné bezpečnosti“ či „Poučení ze soudní síně“. Díky nim mohli čtenáři denního tisku druhé poloviny 50. let získat celkem solidní přehled o kriminálním dění v Československu, od prostituce přes zloděje v pasážích, falešné hráče karet, falešné jasnovidce, podvodníky prodávající neexistující zboží po zloděje a kuplířky. Tyto krátké příběhy byly graficky symbolizované obrázkem paragrafu, takže pro čtenáře byly snadno viditelné a snadno upoutaly jeho pohled.

I tyto krátké příběhy se bezesporu podepsaly na obrovském čtenářském úspěchu *Večerníku* i *Večerníku Praha*. V případě *Večerníku Praha* musel být k roku 1956 náklad

¹¹⁶² KULČÁS Ladislav: Děti bratislavské noci. In: *Večerník*, roč. 1, č. 6, 6/10/1956, s. 2.

¹¹⁶³ OLŠINSKÝ, Rudo: Noc po výplatě. In: *Večerník*, roč. 1, č. 7, 8/10/1956, s. 2.

¹¹⁶⁴ Pomocná složka VB, která vznikla v roce 1952. Podle statistických údajů byl v roce 1956 počet členů PS VB 59 704 osob a dalších 42 120 působilo v řadách důvěrníků. NA, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 139, a. j./bod 182/16, Zpráva o výsledcích práce veřejné bezpečnosti za rok 1956.

¹¹⁶⁵ Nesign.: Zisk z nahodilých známostí. In: *Večerní Praha*, roč. 1, č. 224, 17/12/1955, s. 2.

meziročně navýšen o 42 %.¹¹⁶⁶ V roce 1959 se denní náklad *Večerníku Praha* pohyboval na 85 000 výtiscích a pro rok 1960 se počítalo s dalším navýšením na 89 000 výtisků.¹¹⁶⁷ V roce 1958 byl navýšen i náklad bratislavského *Večerníku*, z 15 000 na 25 000 výtisků, tedy téměř na dvojnásobek.¹¹⁶⁸ V roce 1959 byl náklad rovnou 32 000 výtisků.¹¹⁶⁹ Stále ale náklady večerníků zůstávaly za poptávkou. Stoupala po nich poptávka jak v obou městech, kde vycházely, tak i mimo Prahu a Bratislavu, kde bylo několik výtisků rovněž k mání.¹¹⁷⁰

V druhé polovině 50. let došlo k průniku kriminálních praktik i do filmových obrazů. S tím, jak odezníval imperativ vnitřní bdělosti, vracely se kriminální filmy a detektivky. Pravděpodobně první film, který by se dal do žánru kriminálních filmů opět zařadit, byl *Zlatý pavouk*, který měl premiéru 22. února 1957.¹¹⁷¹ Do roku 1960 vzniklo přibližně dalších patnáct kriminálních filmů. Podle zvolených témat, hlavních postav a zápletek lze načrtnout určitou typologii těchto reprezentací.

První typ lze nazvat jako politické kriminálky. Objevují se zde reminiscence na válečné události a motiv emigrace. Tyto filmy jsou tematikou i konstrukcí zápletky také nejbliže záškodnickým motivům. Nicméně hlavní zločinec již nechce škodit státu, nýbrž sleduje pouze svůj vlastní prospěch. Takovým příkladem je také právě *Zlatý pavouk*. Na konci války při pouličních bojích v Děčíně se jeden z příslušníků československé armády dostane do jednoho z domů, kde na půdě nalezne zlatý poklad. Po válce si ve městě koupí zubařskou praxi po zdejším zubaři, který byl zatčen za udavačství, vrátí se pro poklad a většinu pokladu roztaví na zlaté plíšky, které zatají před úřady a které používá při svém povolání zubaře, čímž si ilegálně vydělává. Do města přijíždí jeho dávný přítel, který se mezitím stal příslušníkem SNB, aby zde vyšetřil případ jednoho bývalého továrníka, který byl při pokusu o emigraci zastřelen a u nějž se našlo zlato. Zubaře čím dál víc tíží svědomí, až nakonec šetřením celá věc se zubařským zlatem vyjde najevo, a nakonec je zatčen. Kromě motivu

¹¹⁶⁶ NA, f. KSČ-Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962, sv. 76, a. j./bod 93. Bilance papíru pro periodický tisk na rok 1956 /ve srovnání s rokem 1955/ podle jednotlivých vydavatelství.

¹¹⁶⁷ Tamtéž, sv. 201, a. j./bod 275, Usnesení k úpravám v systému periodického tisku na rok 1960.

¹¹⁶⁸ Tamtéž, sv. 156, a. j./bod 207, Využití papíru získaného ve prospěch periodického tisku z fondu papíru pro hospodářské a úřední tiskopisy; Úpravy v systému periodického tisku pro rok 1958.

¹¹⁶⁹ Tamtéž, sv. 201, a. j./bod 275, Usnesení k úpravám v systému periodického tisku na rok 1960.

¹¹⁷⁰ DORČÁKOVÁ Jana: *Večerní Praha jako vybočení ze socialistické každodennosti*. In: DANIEL Ondřej – KAVKA Tomáš – MACHEK Jakub: *Populární kultura v českém prostoru*. Praha 2013, s. 128–136.

¹¹⁷¹ BLUMENFELD Pavel – VELÍNSKÝ Miloš – BLUMENFELD Pavel: *Zlatý pavouk*. 1957.

emigrace a nepřiznaného zlata zde figuruje také anglicky mluvící barman (v podání Oldřicha Nového), který je zasvěcen do řady černých obchodů a nepřátelsky naladěn vůči poválečným změnám, motiv baru, kde se schází městská smetánka, tančí na pomalé swingové rytmy a pije drahou whisky, přičemž spřádá své obchody a vede cynické rozhovory.

Obdobný motiv kriminálního jednání figuruje také ve filmu *Padělek*, který měl premiéru 29. listopadu 1957.¹¹⁷² Ve filmu se odehraje hned několik vražd, vždy během noci, a do hlavního zločinu, vraždy Karla Branda, je zapletena celá síť zločinců, padělatelů dokladů určených pro přechody státních hranic. V úvodních záběrech filmu pak figurují záběry z pohledu z auta na osvětlené Václavské náměstí, navozující tak kulisu Prahy jako velkoměsta zločinu.

O černém obchodě, zpronevěře a vraždě, které spáchal jeden národní správce, vypráví film *Konec cesty*, který měl premiéru 11. března 1960.¹¹⁷³ Na konci války si jeden prchající příslušník gestapa kdesi ve skalách v pohraničí ukryje truhlu s 400 000 britských liber, přičemž její úkryt výměnou za pomoc při útěku prozradí národnímu správci Josefu Lachmanovi. Ten je mezitím odsouzen za rozkrádání národního majetku. Když vyjde z vězení, přihlásí se na stavbu přehrady, která je poblíž úkrytu peněz. Jeho plánem je vyzvednou libry, emigrovat na západ a žít tam v blahobytu. Do plánu částečně zasvěť minéra ze stavby, aby mu pomohl truhlu zbavit zabezpečovacích výbušnin, výměnou za pár tisíc liber. Libry ukryje u dcery v Praze a zasvěť jí do plánů k emigraci. Minér chce ale za své mlčení čím dál víc peněz, a tak ho Lachman jedné noci zabije. Dcera navíc navzdory varování část peněz utratí v Tuzexu za látky. Tím se přijde na to, že libry jsou padělané, což ale hlavní postavy nevědí. Nakonec jsou při pokusu o útěk Lachman s dcerou dopadeni na Hlavním nádraží.

Kromě napínavé zápletky v kulisách nočního města a průmyslové stavby tento film nabízí také ojedinělý pohled do obchodního domu Tuzex. A dokonce zde figuruje i postava pokoutního směnárníka, který přímo u vchodu do Tuzexu nabízí zájemcům neoficiální výměnu valut, která se v druhé polovině 80. let v podobě veksláka stala emblematickou

¹¹⁷² BORSKÝ Vladimír, FIKER Eduard: *Padělek*. 1957.

¹¹⁷³ CIKÁN Miroslav, MAREŠ Jiří – BREJCHA Bohumil – KIRCHNER Otakar – CIKÁN Miroslav: *Konec cesty*. 1959.

figurou socialistické ekonomiky.¹¹⁷⁴ Kromě toho příběh v postranní dějové linii ukazuje, jak fungovalo pokoutní obchodování s látkami po kavárnách, to když se Lachman po nešťastném nákupu své dcery snaží textil prodat. Film přitom ukazuje, jak jsou do obchodování zapleteni zaměstnanci zahraničního obchodu, kteří využívají snadnější přístup k vybranějším materiálům, zahraničním měnám, a síť kontaktů.

Mnohem více simplistní verzí typu kriminálek, kde motiv zločinu byl politický, je slovenský pokus *Muž, ktorý sa nevrátil*, který měl premiéru 2. října 1959.¹¹⁷⁵ Na zbořeništi na jednom z bratislavských sídlišť se ráno najde mrtvola. Ukáže se, že šlo o inženýra Kovalského, o němž si jeho okolí myslelo, že emigroval. Po různých peripetiích, během nichž dojde jiné noci opět málem k vraždě, vyjde najevo, že Kovalského zabil jeho tchán. Nemohl totiž snést, že inženýr Kovalský byl příznivě nakloněn komunismu, zatímco jeho tchán se s ním nemohl smířit.

Další typ kriminálních filmů lze označit v podstatě za klasické detektivky. Mnohem méně, nebo téměř vůbec, se zde nevyskytují odkazy k nebezpečným zločincům odmítajícím se smířit s lidovědemokratickým režimem. Spíš šlo o klasické detektivky zasazené do soudobých kulis. Takovou byla například *Případ ještě nekončí*, která měla premiéru 19. září 1957. Celý příběh se odehrává ve farmaceutickém prostředí, konkrétně je příběh z prostředí pracovníků Ústavu experimentálního lékařství. Jeden z nich objeví vakcínu proti tetanu, za což získá uznání svých kolegů a 20 000 Kčs prémie. V noci ale dojde k vyloupení trezoru, kde je ona prémie uložena, a kromě toho je ukraden také popis postupů při vývoji vakcíny. Zloděj také nedopatřením rozbije několik zkumavek s tetanovými bakteriemi. Šetřením se přijde na to, že za krádeží stojí dva předváleční kasaři Chládek a Moučka, o kterém se mělo za to, že zemřel v koncentračním táboře. Ovšem Moučka přežil a po válce změnil identitu. Nyní pracuje jako řidič v tomto ústavu. Znovu se spolčí s Chládkem, kterého naláká na peníze. Sám ukradne plánky s postupy na vývoj vakcíny a prodá je. Ovšem prozradí jej, když se na něm projeví příznaky tetanové infekce z rozbité zkumavky v trezoru.

¹¹⁷⁴ Tamtéž, 00:31:01–00:31:44; HAVLÍK Adam: Od pouliční šmeliny ke „strýčkům ze Západu“. Černý trh pozdního socialismu v česko-německém kontextu. In: *Soudobé dějiny*, Roč. 21, č. 3 (2014), s. 340–363.

¹¹⁷⁵ SOLAN Peter, TALLO Jozef Alexander – SOLAN Peter: *Muž, ktorý sa nevrátil*. 1959.

Tentokrát jsou tu jediným motivem peníze, přičemž oba zloději pocházejí ještě „ze staré školy“. Historii kasařské dvojice shrnuje hlavní vyšetřovatel zločinu v podání Jaroslava Marvana: „*Tak to by byla jejich 18. nedobytná. [...] Jo, 17. byla hned na začátku Protektorátu. Tenkrát je za to šoupli do koncentráku. Přežil to jen Chládek. Po Moučkovi nám zbyl jen tenhle úmrtní list.*“¹¹⁷⁶ Kriminální vyšetřovatel se také přímo rozplývá nad způsobem, jakým lupiči trezor otevřeli. Jak k němu přistupuje, rozprostírá se mu postupně na tváři úsměv, a když přistoupí až k němu, s uznáním komentuje: „*No joo. To má úcta. Klobouk dolů. Jejejej, stará poctivá škola. To je prácička pane. Že by ten Moučka s tím Chládkem. Nikdo jinej to přeci nemoh udělat, jen tyhle dva chlapi, to je jistá věc.*“¹¹⁷⁷ Případ ještě nekončí je tedy detektivka klasičtějšího stříhu, a kromě jiného ukazuje na kontinuity v kriminální praxi, a zároveň i na personální kontinuity v prostředí kriminálních vyšetřovatelů.

Další klasický případ z prostředí zlodějů z nedobytných trezorů zobrazuje film s příznačným a vypovídajícím názvem *Kasaři*. Ten měl premiéru 27. června 1958.¹¹⁷⁸ V továrně Sitex zabouchnul jeden ze zaměstnanců omylem dveře nedobytné pokladny a v ní nejenom klíče, ale i důležitou dokumentaci, která se má druhý den projednávat na ministerstvu. Zámečníci by mohli použít autogen, ale vše papírové by shořelo. Ředitel podniku požádá o pomoc poručíka Veřejné bezpečnosti Rybáka. Ten ví o jedné možnosti. Požádá o pomoc automechanika Fialu. Ten byl před válkou kasařem, prošel koncentračním táborem a po válce si změnil jméno a začal se živit právě jako automechanik. Poručík Rybák chce Fialu tajně přivést do továrny, aby trezor otevřel. Fiala nejdřív s věcí nechce nic mít, na Rybákovo naléhání nakonec svolí. Za čtrnáct dní je však pokladna v noci vyloupena. Podezření padne právě na Fialu. Ten se vydá do Prahy za bývalými kumpány, aby našel pachatele. Zamíří mimo jiné i do vinárny u Sysla, kde se stále ještě schází pražská galerka.¹¹⁷⁹ Šetřením se nakonec ukáže, že loupež fingoval účetní podniku, aby získal z trezoru peníze.

Klasickou kriminálkou byl také film *105% alibi*, který měl premiéru 20. listopadu 1959.¹¹⁸⁰ Šlo o první film z trilogie detektivek s Karlem Högerem v hlavní roli, která se proslavila v 60. letech a do níž patří ještě *Kde alibi nestačí* (1961) a *Alibi na vodě* (1965).

¹¹⁷⁶ RYCHMAN Ladislav, VALENTA Edvard – DRTÍLEK Miloslav: *Případ ještě...*, 00:33:25–00:34:43.

¹¹⁷⁷ Tamtéž, 00:26:15–00:26:33.

¹¹⁷⁸ BLUMENFELD Pavel, PODSKALSKÝ Zdeněk – KRATOCHVÍL Miloš V.: *Kasaři*. 1958.

¹¹⁷⁹ Tamtéž, 00:50:50–00:51:04

¹¹⁸⁰ ČECH Vladimír, COP Karel – VELÍNSKÝ Miloš: *105% alibi*. 1959.

Zápletka *105% alibi* se točí kolem vraždy účetního kontrolora podniku Restaurace a jídelny Ferdinanda Zelinky v noci, kdy u něj shodou okolností na návštěvě pijí dva mladíci Karel a Jiří, kteří mu chtějí vyměnit výherní los. Zelinka totiž vyhrál na svůj los Spartaka, ale ještě to neví. Ráno je Zelinka nalezen mrtev a podezření padne na jednoho z mladíků. Šetřením se ale zjistí, že Zelinku zavraždil vrchní číšník hotelu Černá růže Kici, jelikož mu účetní přišel na 12 000 Kčs manko a vydíral ho. Kici doufal, že tímto se manka a závazku zbaví.

I zde jsou tedy motivem peníze. Zajímavá je i charakteristika účetního kontrolora. Je to alkoholik, který zneužívá své pravomoci. Když už v dost podnapilém stavu přijde onoho osudného večera dál pít do hostince, nařídí hostinskému: „*Tak koukej, dej mi taky jednoho zlepšováka, jo? Taky mě trošku pohosti sakra. Nebo ti najdu takový manko, až se prohneš.*“ A hostinskému také nezapomene udělit radu: „*Plnit plán tržby, to je vobjektivní [...] když to nevíš, tak jsi hňup a jdi vod toho.*“¹¹⁸¹ Zajímavé je i vysvětlení vrchního vedoucího hotelu Černá růže Batisty, jak lze takové manko zakrýt: „*To je, když dovolíte, snad nepochopitelné pro laika, [...] já vedu tři podniky. Černou růží, restauraci v Sokolovně a Buffet Družina. To znamená měsíční obrat circa 200 000. Těch dvanáct tisícovek, je proti tomu, když dovolíte, jako plivnutí do řeky, to je prostě pakatel.*“¹¹⁸² Ústý kontrolora i vrchního vedoucího film bezesporu reflektuje běžnou praxi. Ovšem opět zde šlo o peníze pro vlastní prospěch, ne o nějakou potřebu nebo záměr škodit společnosti.

Tento trend následovaly detektivní příběhy i v 60. letech. Například o machinacích v pohostinství, tentokrát o pančování alkoholu pojednával příběh kriminálního filmu *Černá sobota*, který měl premiéru 6. ledna 1961.¹¹⁸³ O rozkrádání zboží a velké noční loupeži v jednom obchodním domě, kterou zorganizovali sami zaměstnanci, vyprávěl děj detektivky *Bílá spona*, která měla premiéru 16. června 1961¹¹⁸⁴ apod.

Třetím typem kriminálních filmů byly příběhy o problémové mládeži. Šlo v podstatě o nový žánr, který reflektoval situaci i změny v legislativě roku 1956. Prvním filmem tohoto typu byla *Cesta zpátky*, která měla premiéru 17. dubna 1959. Jde o příběh party mladíků

¹¹⁸¹ Tamtéž, 00:03:56–00:04:51

¹¹⁸² Tamtéž, 00:55:16–00:55:40

¹¹⁸³ HUBÁČEK Miroslav, VALENTA Vladimír – BRDEČKA Jiří – RYCHMAN Ladislav – POK Lubor – KRATOCHVÍL Miroslav – BOUČEK Josef: *Černá sobota*. 1961.

¹¹⁸⁴ FRIČ Martin, MAREŠ Jiří – KLÍMA Jaroslav – STIBOŘÍK Vladimír: *Bílá spona*. 1961.

Dana, Freddyho a Cardy, kteří z nudy v noci okrádají lidi v parku. První záběry filmu z krádeže v noci v parku v podstatě kopírují šablonu toho, jak byla popisována činnost Vyšehradských jezdců. Když pak trojice v pasáži kina přepadne pokladnu, náhodný kolemjdoucí jim v tom chce zabránit. Dojde ke rvačce, při níž je kolemjdoucí těžce zraněn a při níž Freddy přijde o bundu. Má strach jít domů, ukryje se tedy na nákladní lodi v holešovickém přístavu. Zde se setká s celnicí Tonkou a vzbudí její lítost smyšlenou historkou o násilnickém otci. Neznámý kolemjdoucí z pasáže mezitím v nemocnici podlehne svým zraněním a Veřejná bezpečnost začne usilovně pátrat po Freddyem, mimo jiné i v továrně, kde mladíci pracují. Toho začne tížit svědomí, jeho kamarád Carda se chce přiznat, ale vůdce party Dan ho opije a vyzve k závodu na motorce. Carda havaruje a zabije se. Dan chce dostat Freddyho za hranice s pomocí svého otce. Mezitím ale Tonka navštíví Freddyho otce, dozví se pravdu a přemluví Freddyho, aby se přihlásil na policii. Nakonec Danův otec pošle za hranice svého syna, vidí v tom jedinou možnost jeho záchrany.

Dalším příkladem tohoto typu reprezentací byl film *Křižovatky*, který měl premiéru 18. září 1959.¹¹⁸⁵ Odehrává se na Ostravsku a mapuje vstup do života mladých lidí, kteří vyrůstali v dětském domově. Hlavní postava Dalibor chce udělat dojem na Zdenku, kterou zná z dětského domova. Aby sehnal peníze, zaplete se s pašeráky kabelů a je zatčen. Je odsouzen na 2 měsíce vězení. Po návratu z trestu mu poručík Mašek, který k Daliborovi pocítil otcovskou náklonost, najde místo závozníka a Dalibor se snaží žít normálním životem. Už se zdá, že jej náklonnost ke Zdence opět stáhne na šikmou plochu, ale nakonec vše dobře skončí a Dalibor se stává plnohodnotným členem společnosti.

Třetím příkladem je film *Probuzení*, který měl premiéru 12. února 1960.¹¹⁸⁶ Hlavní postavou je zde tentokrát dívka Jitka v podání tehdejší mladé herecké hvězdy Jany Brejchové. Jitka vyrůstá v dětském domově, ale pořád z něj utíká. V Praze se dostane do party mladíků, se kterými vysedává po hostincích, krade a přespává na vrakovišti. Zdá se, že s sebou stáhne i číšníka Tonka, který pochází ze skromných poměrů a má zlou nevlastní matku. Partě už je Praha malá, protože po ní patrá policie, a tak odjede na venkov, kde se vloupá do chaty a zde pár dní přespává. Pak se vrací zpět do Prahy, kde je ale při nevydařené

¹¹⁸⁵ BLUMENFELD Pavel, CIRKL Jiří – BLUMENFELD Pavel. *Křižovatky*. 1959.

¹¹⁸⁶ KREJČÍK Jiří – KIRCHNER Otakar – KREJČÍK Jiří: *Probuzení*. 1960.

krádeži pár členů party zadrženo Veřejnou bezpečností. Jitka si náhle uvědomí, že má Tonka ráda. V Praze pak spolu procházejí městem a večer usnou pod Tonkovým kabátem na lavičce. Ráno po probuzení se Jitka rozhodne změnit svůj život a vrátí se do výchovného ústavu. Po nějakém čase, jiná, než bývala, se shledá s Tonkem v zahradní restauraci na Petříně. Název filmu tak také odkazuje na jakousi metaforu, kdy probuzení znamená Jitčino zařazení se do běžného života běžné společnosti.

Filmy o problémové mládeži reflektovaly fakt, že navzdory předpokladům o nové, lepší generaci, která se narodila a vyrůstá do nových poválečných poměrů, řada mladých si prostě chtěla žít po svém. Motivací jejich jednání byly peníze, respektive snaha užít si trochu luxusu a vybouřit se, vystoupit z každodennosti. Přesto vždy končily morálním ponaučením o tom, jak se i tito lidé nakonec zařadili do běžného života. A přestože jejich počínání nebylo ideologicky motivováno, bylo přisuzováno alespoň jejich rodičům. Otec Dana v *Cestě zpátky* volí pro svého syna emigraci, matka vůdce party Vildy rovněž neskrývá své sympatie k přeúnorovým pořádkům. Jakoby za to, že mladí jsou problémoví, mohli hlavně jejich rodiče. Péči a správnou cestu jim měli ukázat příslušníci bezpečnostních složek a výchovných institucí. I tato argumentace západní kulturou a státní paternalismus byl typický pro 70. a 80. léta.¹¹⁸⁷

Čtvrtý typ kriminálních filmů konce 50. let ukazoval zločin jako záležitost minulých režimů a opět jako záležitost vyšších vrstev. V drtivé většině případů zde byla nějaká dívka donucena k prostituci kvůli rozmaru mladého muže z vyšších vrstev. Bylo tomu tak v případě filmu *Morálka paní Dulské*, který měl premiéru 19. září 1958,¹¹⁸⁸ filmu *Mstitel*, který měl premiéru 8. dubna 1960,¹¹⁸⁹ či *Policejní hodina*, který měl premiéru 21. dubna 1961.¹¹⁹⁰ Vlastně v těchto případech šlo spíše o sociální dramata než o kriminální příběhy, všechny také čerpaly z předloh psaných levicovými autory v 19. století a z meziválečného období.

V kriminálních filmech obecně opět do příběhu vstoupilo noční město jakožto atraktivní kulisa, kam umístit počátek, gradování, rozuzlení i vyvrcholení děje. Ke zločinu také

¹¹⁸⁷ Viz: BRENNER Christiane: „Život na úkor...“, s. 96–104; TÁŽ: Líné dívky..., s. 19–22; KOTALÍK Matěj: Capitalist Relic..., s. 36–58.

¹¹⁸⁸ KREJČÍK Jiří, FRIED Jiří: *Morálka paní Dulské*. 1958.

¹¹⁸⁹ STEKLÝ Karel, TÝŽ. *Mstitel*. 1959.

¹¹⁹⁰ VÁVRA Otakar, TÝŽ: *Policejní hodina*. 1961.

neodmyslitelně patřily kavárny, hostince, taneční kavárny nebo restaurace. Světla, tanec a hudba dodávali zločinu lesk. Jinak také kriminální filmy reflektovaly praxi jednání československé společnosti druhé poloviny 50. let. Především klasické detektivky a filmy o problémové mládeži poukazovaly na fenomény, které byly na nočním pořádku. Ukazovaly na kontinuitu kriminální praxe v případě starších jedinců a na vstup mladých do kriminálního světa, který byl často zaviněn touhou bavit se a užít si mládí, které puritánský přístup veřejných autorit nechtěl akceptovat.

Shrnutí a závěr 4. části

Po válce se zábava i toulání nocí ocitly v přímé opozici k étosu práce. Zábava i život na hranici zákona byly po válce nahlíženy především z pohledu jejich vlivu na pracovní produktivitu obyvatelstva. Zábava byla prezentována jakožto hrozba pro společnost, jelikož lidi odváděla od práce. Lidé žijící mimo zákon měli rovněž být disciplinováni a zařazeni do pracovního procesu, v němž by přispívali k poválečné obnově a zároveň byli prací převychováni. Nepřátelský postoj vůči nočnímu životu sdílely veřejně činné osobnosti napříč politickými proudy. Názorová dělicí čára tu procházela skrze generační linii, v níž střední a starší generace osočovala tu mladší, že nemá pochopení pro poválečné úkoly. Příslušníci střední a starší generace, kteří disponovali mnohem větším symbolickým kapitálem, úspěšně vzbudili dojem, že poválečné Československo se řítí do záhuby a že je potřeba proti nočnímu životu zakročit. Vznikla tak celá řada nových opatření, nařízení a zákonů, které měly za společný cíl vybudovat dokonale ctnostnou společnost. Tlak na tento ctnostný étos ještě zesílil poté, co si komunisté monopolizovali moc nad společností. Skrze mix přeměn ve vlastnické a právní strukturu a symbolické politiky se komunistická strana pokusila od základů proměnit zábavu a zcela vymýtit kriminalitu. V praxi se ale ukázalo, že není možné ctnostnou společnost shora a okamžitě nastolit. Spontaneita, která je zábavě a smíchu vlastní, kontinuita vkusu publika, touha se bavit bez ohledu na politický systém vedly k hledání taktik, jak nastolovaná pravidla využít ve svůj prospěch. U kriminality vedla lákavost dobrodružství, mladická nerozvážnost, přetrvávající nedostatek nejrůznějšího zboží i tma v nočních ulicích k hledání a nacházení úniku před zákonnými normami. Některé z nočních aktivit vykazovaly kontinuitu s dřívějšími obdobími, jiné vznikaly nově ve specifických poúnorových podmínkách. Vznikala tak celá řada paradoxů, v nichž například původně modelová struktura zábavy ve formě estrády nakonec spíše podřývala ideologické imperativy a mladí lidé z chudého prostředí, do nichž komunisté vkládali tolik nadějí, se i nadále ocitali na okraji společnosti a odsud pak rovnou na kriminální dráze.

SHRNUTÍ A ZÁVĚR

SOCIALISTICKÁ NOC?

*Je noc?
To záleží.
Na čem to záleží?
Na nás.*

(Eugène Guillevic, *Étier, poèmes 1965–1975*)¹¹⁹¹

Reprezentace a praxe prožívání noci v Československu období 1945–1960 se artikulovala kolem témat druhé světové války, socialismu, bdělosti, noční práce, nočního města, zábavy a kriminality.

Noc v poválečném Československu v metanarativní rovině figurovala jakožto zhmotnění tragické minulosti. Skrze událost noční schůzky v Mnichově a historické paralely se ztělesnila v obrazu Temna v českých zemích a Tisícročného spánku na Slovensku, které ve sdílených představách znamenaly existenční ohrožení národa a státu. V tomto smyslu také představovaly důležitou součást národního příběhu a identity československé společnosti. Metafora ztotožnění noci s příchodem tragédie byla ve veřejném prostoru po válce všudypřítomná a byla používána vždy, když se argumentovalo pro nějakou radikální změnu. Jednala jakožto odstrašující příklad všeho, čím poválečná společnost neměla být.

Tento význam noci ve veřejném prostoru ukotvovala, rozšiřovala a stereotypizovala masová kultura, jejímž nejvlivnějším médiem se po válce stal film, a to díky své snadné šířitelnosti, schopnosti naráz oslovit široké publikum a schopnosti nevtíravě manipulativní sugesce skrze propojení obrazu a zvuku. S tím, jak si politické elity uvědomovaly moc masové kultury, a s tím, jak se snažily proměnit smýšlení společnosti ve prospěch úsilí o poválečnou obnovu státu i proměnu hodnot, svěřily po válce nejen film, ale celý systém masové kultury

¹¹⁹¹ GUILLEVIC Eugène: *Étier, poèmes 1965–1975*. Paris 2006, s. 335.

do poručnictví státu. Se znárodněním se ve vlastnictví státu následně ocitly snad všechny myslitelné domény, které byly ke kulturní produkci potřeba, od velkých chemických závodů přes polygrafický průmysl po kina či tiskárny novin. Tím se kultura vymanila z tlaků na výdělečnost a získala stabilní zázemí, což umožňovalo produkovat i díla, která neměla potenciál stát se komerčním hitem. Zároveň se ale masová kulturní produkce ocitla pod přímým vlivem politických tlaků a zápasů, v nichž po válce jasně dominovali komunisté.

V politickém zápasu komunisté využili svého symbolického kapitálu, který vycházel ze sdílené vůle většiny společnosti po změně společenského systému, z prestiže Sovětského svazu dané jeho válečným vítězstvím a z faktu, že se jim podařilo obsadit důležité vládní posty. Tlačili na proměnu symbolických významů noci, které měly značnou emotivní sílu, ve svůj prospěch. Používali přitom jednoduchou a srozumitelnou rétoriku, v níž si pomáhali silnými symbolickými přirovnáními. Prezentovali se jako pokračovatelé národního příběhu, který byl v metanarativní rovině prezentován jako boj dobra proti zlu, respektive jako boj proti noci ztotožněné s temnotou. V této rétorice dominovalo sousloví *temné síly reakce* jakožto nástroj k diskreditaci politických protivníků, který jim přisuzoval význam skrytých, nebezpečných sil usilujících o návrat k předválečným pořádkům, které by vedly k *novému Mnichovu*. Komunisté také využili symbolického situování lidovědemokratického systému a spojenectví se Sovětským svazem do opozice vůči noci, které bylo obsaženo již v prvních větách *Košického vládního programu*, aby sami sebe prezentovali jako ti, kdo přinášejí *slunce svobody* a s ním záruku zářivé budoucnosti. Jakožto další krok k této budoucnosti prezentovali i nastolení své mocenské diktatury v únoru 1948. Symboliku Temna a Tisícročného spánku následně posunuli směrem k imperativům všudypřítomné bdělosti a noční práce v průmyslu. Do veřejného prostoru vstoupily tyto imperativy především ve formě záškodnických příběhů a pracovních agitek, které publiku předestíraly jejich ideální podobu a při tom argumentovaly jejich smysl.

V kombinaci reprezentací ideální podoby imperativů s legislativními a administrativními opatřeními komunisté stanovili představu a rámec ideální socialistické noci. Ta měla být vyplněna buď spánkem, nebo imperativy bdělosti a práce. Jako by noc v jakékoliv jiné podobě měla úplně přestat existovat. Uposlechnutí těchto imperativů bylo prezentováno jako cesta k symbolické nápravě křivd z minulosti a jako prostředek boje za nový lepší svět.

Skrze uposlechnutí imperativů měl také každý možnost skrze překonání sebe sama vyhrát svůj vlastní boj a stát se novým člověkem. Tento nový člověk měl mít schopnost odhalit nepřítele a také měl umět na vysoké úrovni kombinovat duševní a manuální práci. Vrcholem této kombinační schopnosti byla zlepšovatelská činnost, která se často uplatňovala právě při nočních směnách, přičemž v socialistické eschatologii byl právě člověk schopný kombinovat oba typy práce protagonistou nadcházející světlé budoucnosti. Pokud by se lidé chtěli v noci bavit, měli tak činit se vší střídmostí, v duchu sebevzdělávání v marxistické doktríně a v rytmu folklorních zpěvů a tanců, to vše v rámci modelového žánru budovatelské estrády. Nekontrolovatelná spontánní a apolitická zábava či potulování se po ulicích a kriminální aktivity měly být úplně vymýceny. Proměna právního rámce, která se zkonkretizovala ve znárodnění drtivé většiny pohostinských podniků, v rušení svobodných povolání, ať už šlo o loutkoherce, kapelníky či artistry, v ustavení centrální organizace, mající za úkol evidovat všechny účinkující, a v ustavování osvětových zařízení a osvětových komisí při národních výborech měla za cíl poskytnout nástroje k podmanění zábavy kultivující funkci v duchu budovatelského étosu. Nový Trestní zákoník a další proměny justice posunuly soudní systém směrem k vytvoření aktivně výchovného nástroje, který měl zajistit, aby k deliktům vůbec nedocházelo. Na konci této proměny měla být noc podmaněna dokonalou a ctnostnou společností.

V době, kdy byl v Československu do praxe uváděn první pětiletý plán, mělo modelové prožívání noci zároveň odpovídat praktickým potřebám daným politickými a ekonomickými principy, které vyplývaly z včlenění Československa do Sovětského bloku. Překotná výstavba a předimenzování průmyslového sektoru vedly k obrovským nárokům na přísun pracovních sil do tohoto a souvisejících sektorů, kladly obrovské nároky na energetiku a vedly k výpadkům elektřiny, a zároveň i k neustálým výpadkům v zásobování země produkty základní životní potřeby. Skrze imperativ bdělosti se společnost měla zbavit lidí s jinými politickými názory, kteří by potenciálně mohli stanout v čele odporu vůči politice komunistické strany. Zároveň právě oni a domnělí špioni vkrádající se do Československa pod rouškou tmy fungovali jako ztělesnění viny za ekonomické dysfunkce. Nové formy zábavy měly obyvatelstvu vysvětlovat aktuální politické a ekonomické potřeby a zároveň vést k sebedisciplíně každého jedince v zájmu nových ekonomických priorit. V praxi měla práce na noční směně nahrazovat chybějící ekonomickou produktivitu, výpadky dané poruchami

strojů či přerušením dodávek elektřiny, nebo rovnou předcházet přetížení elektrické sítě. Pro jiné noční aktivity kromě bdělosti a práce nezbývalo místo.

Jestliže někteří obyvatelé Československa uposlechli imperativy, ať už byla jejich motivací skutečná víra v nový systém či různé pragmatické důvody, jiní je ignorovali, aniž by ale ve svém jednání spatřovali rozpor. Imperativům bdělosti a noční práce, modelové zábavě, střídmosti a ctnosti konkurovala obyčejná touha se prostě jen pobavit a touha po dobrodružství. V noční krajině přelomu 40. a 50. let tedy i přes snahu noc disciplinovat bylo živo. Bezpečnostní složky byly zaměstnány spíše politickým imperativem bdělosti a ostrahou politických objektů, takže jim k pochůzkové kontrole nočních ulic nezbývalo příliš kapacit. Výpadky elektřiny se podepisovaly na stavu veřejného osvětlení ulic. Nejenže bylo pouliční osvětlení často kvůli přetížené síti vypnuté, ale nedostávaly se ani základní součástky pro jeho opravy, natož pro modernizaci či výstavbu nových osvětlovacích systémů. Ve výsledku byla československá města i vsi často ponořena do částečné či úplné tmy. To mimoděk otevíralo prostor nekontrolovanému nočnímu potulování po ulicích i volné zábavě v některých podnicích bez ohledu na zavírací hodinu. Ulice i pohostinské podniky byly zalidněny pestrou škálou nočních návštěvníků a chodců. Bylo možné zde narazit na příslušníky bezpečnostních složek, kteří zrovna nebyli ve službě a vydali se na tah nočním městem, na příslušníky uměleckých vrstev a intelektuály, kteří v nočních podnicích a v alkoholu hledali uvolnění i inspiraci, na dělníky a další zaměstnance, co zašli po práci – a někdy i místo práce – na pivo a zdrželi se hned na několik dalších, na mladé lidi, co vyráželi do nočních ulic a do nočních podniků za dobrodružstvím, či na jiné mladé, kteří byli přitahováni napůl tajnými jazzovými koncerty. V pohostinských podnicích někdy bylo možné narazit na hudebníky, kteří zde dříve pracovali a nyní neoficiálně koncertovali na napůl soukromých, neoficiálních večírcích. Po zestátnění pohostinských zařízení se totiž z majitelů často stávali provozní těchto podniků, takže charakter podniku i mezilidské vazby a kontakty zůstávaly a hudebníci zde koncertovali pro své bývalé zaměstnavatele a jejich přátele výměnou za neformální přivýdělek. V podnicích a na ulicích bylo možné také narazit na lidi žijící na okraji společnosti, od různých od brigády k brigádě se potloukajících bezprizorních dělníků snažících se ukrást či prodat již ukradené nebo i neexistující věci, přes uprchlé trestance, prostitutky po profesionální zloděje. Všeobecný nedostatek produktů základní životní potřeby činil předmět potenciálního obchodu snad úplně z čehokoliv. Lidé, kteří byli

zvyklí žít na okraji společnosti, neměli příliš šancí na znovuzačlenění do běžného života. Dál byli chudí, a kromě pár týdnů či měsíců života na svobodě neměli ani nyní co ztratit.

Mezníkem ve vývoji některých aspektů československé noci je rok 1953. Po smrti Josefa Visarionoviče Stalina v březnu začal postupně mizet vypjatý imperativ bdělosti obrácený dovnitř společnosti, až z něj zůstávala jeho vnější dimenze, která se soustředila na ostrahu státních hranic. Měnová reforma v červnu 1953, která měla dodat další impuls k motivaci nástupu lidí na noční směny, během jediné červnové noci připravila většinu obyvatel Československa o jejich úspory, definitivně vyčerpala imperativ noční práce, který byl již v předcházejících měsících čím dál hlasitěji zpochybňován i těmi, kteří jej dříve uposlechli. Ačkoliv měla měnová reforma vyřešit hospodářské problémy a utužit pracovní disciplínu, spustila vlnu protestů, jejichž terčem byl stávající způsob ekonomické a společenské správy, v němž si každodenní zkušenost s neustálým nedostatkem úplně všeho a současně tlak na pracovní produktivitu protiřečila s tezemi o směřování k blahobytu a brzkému příchodu jasné budoucnosti. V důsledku protestů jara 1953 musela komunistická strana přistoupit ke změně politiky a obrátit svou pozornost ke konzumní spotřebě obyvatelstva. Zmírnil se přímočarý tlak na pracovní produktivitu, zmizely agitační filmy, došlo ke snížení cen výrobků a rozšíření nabídky spotřebního zboží a v roce 1956 oficiálně došlo k prvnímu poválečnému zkrácení pracovní doby.

Jedním z průvodních jevů těchto proměn byl obrat k obnově neonových světelných reklam, které, ač byly do té doby považovány za atribut tržního hospodářství a zavrženy jakožto projev kapitalistického světa, nyní měly osvětlovat a zkrášlovat krajinu nočního města. Na rozdíl od těch v západním světě ale *socialistické neonové reklamy* inzerovaly prodávané produkty a znárodněné podniky. Dávaly nočnímu chodci najevo, že žije v blahobytném systému, který je schopný zajistit širokou škálu spotřebního zboží a jehož podniky mají skutečný věhlas. Tento obrat ke spotřebním aspektům doplňovalo také zavedení pravidelných příplatků za noční směny, které postupně nahrazovaly snahy o motivace prostřednictvím symbolických imperativů. Na podzim 1960 byly tyto příplatky centrálně institucionalizovány.

Díky zlepšení ekonomické situace mohlo být v roce 1955 u příležitosti desátého výročí konce druhé světové války obnoveno také slavnostní osvětlení, které představuje důležitý

nástroj symbolické politiky. Minimálně v Praze tak oslavy u příležitostí významných dnů socialistického kalendáře mohly být doprovázeny slavnostním osvětlením důležitých městských objektů, které se stávaly součástí světelného spektaklu. Tato politika symbolického prostoru byla jen dalším výrazem vůle komunistů začlenit se do československého národního příběhu a zároveň snahy nenuceně posouvat společenské hodnoty a tradice ve prospěch legitimizace komunistického vládnutí. V prostoru zůstávaly osvětlovány stále ty stejné objekty jako v meziválečném období, doplněné o emblematické stavby komunismu. V Praze výrazem těchto snah bylo osvětlování Pražského hradu a zároveň Stalinova pomníku, které tvořily soustavu dvou dominant na kopcích levého břehu Vltavy.

Ale i mimo slavnostní příležitosti mělo být noční město druhé poloviny 50. let výrazem skutečnosti, že socialistický systém směřuje k zářivé budoucnosti. Neonové reklamy spolu s nově zaváděnými rtuťovými výbojkami měly ukazovat modernitu socialistického systému, který nyní pod vlivem vedení Nikity Chruščova mírově soutěžil se systémem tržního hospodářství. Jako by světla nočního města byla nyní měřítkem modernity a prosperity socialistického systému. Více rtuťových výbojek znamenalo modernější systém a více neonových reklam věhlasnější podniky. V tomto kontextu se od poloviny 50. let českoslovenští komunisté snažili vytvořit krásné a zářivé noční město, které mělo být vitrínou socialistického zřízení a dalším důkazem jeho správného směřování. Středobodem této snahy byla Praha aspirující na status velkoměsta evropského formátu a Václavské náměstí jakožto její noční středobod. Vrcholem tohoto honu za světly byly oslavy patnáctého výročí konce války a druhá celostátní Spartakiáda v roce 1960. Především během celostátní Spartakiády, která do Prahy přivedla statisíce návštěvníků z Československa, zemí východního bloku i ze západních zemí, měla Praha představovat názorný důkaz, že i socialistické město se může stát zářivým velkoměstem.

Dalším průvodním jevem změn, které s sebou přinesly události roku 1953, byla proměna reprezentací noci. Ze záškodnických filmů se staly dobrodružné filmy, které pozornost odklonily od tematiky pod rouškou noci škodících vnitřních nepřátel směrem k tematice pohraničí, které v těchto filmech představovalo prostor přející nejrůznějším dobrodružstvím. Noční temnota a hra stínů a světel noční krajiny v těchto příbězích představovaly atribut zvyšující napětí a tím i atraktivitu děje. Vrátily se

i detektivní a kriminální filmy. Stejně jako v meziválečném období začaly v tisku vycházet kriminální historky cílící na senzacechtivost čtenáře, díky níž tyto historky představovaly výborně se prodávající komoditu. Jakožto dějová kulisa se prosazovalo město osvětlené výbojkami a neony a v některých případech tyto příběhy prezentovaly Prahu dokonce jako velkoměsto zločinu. Jiné reprezentace noční město představovaly jakožto rámec civilních příběhů čerpajících z každodenního života v lidovědemokratickém Československu, v němž noc tvořila nedílnou součást života. Do filmového média pronikla také jazzová a swingová hudba s tím, jak se postupně čím dál více prosazovala v zábavních programech.

Samotná změna filmových žánrů byla výsledkem snahy vrátit diváky zpět do kin, která vedla k opuštění tlaku rychle a radikálně shora proměnit vkus publika. Změna vlastních obsahů reprezentací noci odrážela hmatatelnou každodenní praxi a otevřeně přiznávala, že noc se nepodařilo disciplinovat. Kriminální a detektivní příběhy ukazovaly, že kriminalita v Československu nezmizela, a navíc jako by ji někdy zahrnovaly do soutěže o nejprestižnější evropské velkoměsto. V civilních příbězích byla noc především momentem zábavy, která ale neměla již moc společného s modelovými obrazy počátku 50. let, a v níž se prosazovaly právě jazzové a swingové rytmy.

Právě u zábavy se ukazovala síla spontánnosti, které přála nemožnost dokonalé kontroly noci. Ani institucionální a legislativní opatření, ani produkce modelových obrazů nezabránila spontánnímu vývoji zábavy, jejímž jediným cílem je přinášet smích a uvolnění, což z ní činí tak oblíbenou činnost. Vzhledem k tomu, že tato věc se nemění, dali pořadatelé zábavních programů přednost snaze přitáhnout publikum před edukativními požadavky. Všestranná finanční výhodnost pro pořadatele, místní samosprávy i účinkující, kterou umožňoval příjem z hojně navštěvovaných akcí, tomu napomáhala. Poměrně záhy také pořadatelé zábavních programů i účinkující našli způsob, jak využít stávajících pravidel, aby prosadili svůj vlastní program. Protěžovaný žánr estrády, který byl ustavený jakožto modelový socialistický žánr, tak některým umožňoval jezdit po Československu se svým vlastním programem, který měl jen minimum společného s ideální představou o socialistické zábavě. Další tlak na podmaňování zábavy kulturační funkci, který se projevoval změnou zákonů a rušením a vytvářením dalších předpokládaně efektivnějších institucí, naopak vedl k chaosu a otevíral další mezery v kontrole. Svou vlastní

cestou se vyvinula také podpora iniciativy mladých. Vznikaly platformy alternativní kultury, které přesto existovaly v rámci oficiálních struktur. Iniciativa mladých otevřela cestu k návratu jazzu a swingu a vstupu rock'n'rollu do nočního života v Československu. Ilustrativním příkladem této platformy byl podnik Reduta, který dal vzniknout divadlům Na zábradlí a Semafor a dalším paralelním strukturám, které fungovaly v rámci těch oficiálních, z nichž se v 60. letech stal skutečný fenomén.

Svět kriminálních se otevíral širokému publiku, u nějž se tyto příběhy těšily značné oblibě. Zároveň objev kriminálních příběhů znamenal přiznání politické moci, že se nepodařilo vytvořit dokonale ctnostnou společnost a že kriminální prostředí představuje součást společnosti. Toto přiznání ale na druhé straně vedlo k opuštění pohledu na trestní právo a na justici jakožto nástroj k proměně společnosti a přijetí pojetí justice jakožto standardního nástroje k trestání společnosti. Novelizace Trestního zákoníku z roku 1956, která zaváděla trestný čin příživnictví a výtržnictví, měla umožňovat stíhání všech, kdo by nerespektovali pravidlo imperativu práce či by se na veřejnosti chovali příliš bouřlivě. Tato změna do budoucna rozvíjela již nastolený trend, kde trestní systém vycházející z konzervativního přístupu ke společnosti ve jménu ctnostného étosu nepřipouštěl žádné chyby pro mladou generaci. Přehnaně přísné tresty za drobné prohřešky vedené hlavně touhou po dobrodružství samy produkovaly kriminální jedince. Přesto ale chybějící osvětlení, které i na přelomu 50. a 60. let charakterizovalo československé ulice, umožňovalo většinou uniknout. Pokud byli lidé za své činy dopadeni, bylo to až poté, co se dopustili nějaké neopatrnosti ve dne.

Když v červenci 1960 nová ústava vyhlásila Československo socialistickým státem, noc zde byla mnohvrstevnatá a společnost měla daleko do nějaké monolitnosti. Noc sice na jedné straně dál představovala metaforu druhé světové války a s ní spojených historických paralel, včetně stabilizovaného imperativu bdělosti vůči západním státům. V tom byl její význam sdílený. Ale zároveň představovala atraktivní kulisu dobrodružných a zábavných příběhů, které si lidé přenášeli do svého života. Během celého sledovaného období každý noc prožíval po svém. Pro některé znamenal příchod noci nástup na směnu, pro jiné čas jít si zatančit na dixielandový koncert. Existovaly prostory svobody, kam kontrola komunistické strany nedosáhla. Pro někoho příchod noci znamenal, že nastal čas volného pohybu po

ulicích, kdy bylo možné dost pohodlně uniknout kontrole bezpečnostních složek i společnosti. Jako kdekoliv jinde v západních zemích. Tedy v čem byla tato noc socialistická? Ze strukturálního pohledu v ničem.

Socialistická doktrína myšlenkově vychází z osvícenství a sociálních utopií. V metaforické rovině noc formuluje v negativních termínech nevzdělanosti a zpátečnictví, jakožto opozici k pokroku a modernitě, jež mělo přinést ustavení komunistické, respektive socialistické společnosti. Takto se ale prezentují všechny myšlenkové systémy, nebo alespoň ty, které poznala Evropa. Všechny tyto systémy kódují svět v metaforických variacích na noc. Samy sebe prezentují jako ty, které přinášejí světlo a jasnou budoucnost v opozici k temné minulosti. Přinejmenším od osvícenské epochy je tato jasná budoucnost prezentována jakožto produkt technologií a racionality, které jako by samy od sebe měly zaručit objektivní a spravedlivý společenský systém, který v této jasné budoucnosti vznikne, ať už tento systém v praxi vypadá jakkoliv. V této metanarativní rovině tak v Československu vznikala socialistická noc spíše jen ze specifického amalgámu, v němž byl univerzální vzorec o temné minulosti doplněn o reminiscence vázající se na konkrétní události z národní historie.

Ani imperativ bdělosti nepředstavuje socialistickou originalitu. Do praxe byl zaveden nejpozději v období Francouzské revoluce a sovětští bolševikové neskrývali, že se tímto imperativem inspirovali právě v tomto období. V Československu i v tomto aspektu vznikal jakýsi amalgám z revoluční tradice přejatých významů a reminiscencí na válečné události. A je dost možné, že obdoba imperativu bdělosti by se dala nalézt i ve státech západního světa. Především období počátku studené války přálo démonizaci nepřítele a jeho odhalování ve všech možných podobách.

Práce jakožto ústřední společenská hodnota vychází z tradice průmyslové revoluce. Noční práce představovala součást každodennosti od doby, kdy byl vynalezen způsob, jak osvětlit tmavý prostor. I přes fakt, že noční práce byla cílem kritiky dělnického hnutí značnou část 19. století, socialismus noční práci nezrušil. Naopak, byl na ní závislý, což dokonce vedlo k porušování mezinárodních úmluv o zákazu noční práce. Ale i v západních státech docházelo po válce ke zvyšování potřeby práce na nočních směnách. Jenže zatímco v lidovědemokratickém Československu tato potřeba byla vedena snahou dohánět především nedostatky v pracovní produktivitě kvůli chybějícím modernizacím,

v západních systémech tržního hospodářství byl vzrůst potřeby pracovníků na noční směny dán vzrůstem osobní spotřeby.¹¹⁹²

V řadě svých kroků komunisté vlastně neudělali nic jiného, než že pokračovali v již nastolených trendech, instrumentalizovali je a dovedli do důsledků. Bdělost obrácená proti Německu vycházející z obrozenecké tradice a obsažená v poválečných politických dokumentech, novinových článcích i filmových příbězích se tak skrze asociace s Mnichovem proměnila v bdělost obrácenou obecně proti západním státům a všem, kdo s nimi byli nějak spojeni. Nutnost poválečné obnovy, která se projevovala ve všeobecně podporovaném zavádění pracovní povinnosti a neustálých apelech k práci, přešla v nutnost vyhovět požadavkům vyplývajícím ze sovětizace československého hospodářství. K jejich následování byl nicméně i nadále využíván poválečný administrativní i legislativní základ, který jen doplnily další nástroje. S poválečným obnovovatelským úsilím spojená nedůvěra k zábavě, snaha o její disciplinaci a podmanění kultivační funkci se vyvinula v soustavnou indoktrinaci ve jménu ideologie, střídmosti a ctnosti i se všemi důsledky, které toto s sebou neslo. Lidé z okraje společnosti kromě zpřísnění trestů za některá přestoupení zákona snad ani nezaznamenali, že se změnil společenský systém. Především lidé z kriminálního podsvětí přitom často neměli co ztratit. Již dříve žili na okraji společnosti, a změna systému jim nic nepřinesla. Novela Trestního zákoníku pak v podstatě znamenala návrat k právním principům konce 19. století, jen s nástroji 20. století a s přísnějšími postihy. Jinak ale na ulici i v nočních podnikách bylo možné narazit na stejnou paletu lidí jako v jiné době či na jiném místě.

Snaha o efektivní kontrolu a disciplinaci společnosti, která stojí v opozici vůči nekontrolované zábavě a kriminalitě, vychází z logiky modernizace a sekularizace politické moci, pro niž je kontrola společnosti klíčová k sebeudržení i k sebelegitimizaci. Noc přitom svou temnotou umožňující únik kontrole stojí v opozici každé takové snaze. Představuje tedy předmět dlouhodobého úsilí o co nejefektivnější osvětlení, které by vedlo k její *diurnizaci*,

¹¹⁹² MELBIN Murray: Night...In: *American sociological review*, Vol. 43, Issue 1 (1978), s. 5.

tedy k jejímu proměňování na den, a tím i podrobení kontrole.¹¹⁹³ Zavádění osvětlení ale nemá ideologického jmenovatele.

Socialistická noc vznikala spíše z různých nedopatření a paradoxů. Ideální socialistické noční město mělo být zářivě osvětlené, čím více světla, tím lépe. V tom se nelišilo od ambicí jakéhokoliv jiného města. V pouličním, neonovém i slavnostním osvětlení socialistické noční město otevřeně navazovalo na to meziválečné, liberálně kapitalistické. I prostorové uspořádání bylo stejné, alespoň v Praze, kde středobod nočního města stejně jako v meziválečném období představovalo Václavské náměstí. Především v honu na neonové reklamy přitom Praha druhé poloviny 50. let soutěžila ve stejné disciplíně a podle stejných kritérií jako města západní Evropy. Jenže předimenzování energetické spotřeby a nekoordinovanost podniků a institucí způsobená centrálním řízením a opomíjením otázek osvětlení v legislativě vedly k dysfunkcím v osvětlení, v jejichž důsledku byly ulice mnohdy mnohem tmavší, než bylo zamýšleno. Obsah sdělení neonových světla sice sděloval kolemjdoucím, že žijí v socialismu, který chce být prestižním systémem, ale jejich dysfunkce toto sdělení rovnou podryvaly. Právě z těchto dysfunkcí vyvstávala socialistická noc.

Paradoxní také je, že navzdory všem tezím o nebezpečí, záškodnících a snahám o kontrolu společnosti nebyly na noc posilovány policejní hlídky a až do poloviny 50. let v nočních ulicích nepůsobila ani pravidelná pochůzková služba. Spolu s výpadky veřejného osvětlení tak tato absence kontroly otevírala volný prostor pohybu na noční ulici. Paradoxně tak noční město skýtalo skvělý prostor k nočním toulkám i k různým drobným deliktům s velkou pravděpodobností, že u nich člověk nebude přistižen, a pokud ano, že bude moci snadno utéct. Právě tato volnost byla další charakteristikou socialistické noci.

Další paradox se projevoval ve sféře noční práce. Tlak na více nočních směn, a dokonce institucionalizace příplatků šly přesně proti snahám dělnického hnutí noční práci sprovodit ze světa. I z tohoto protimluvu vyvstávala socialistická noc jakožto výraz nemožnosti plnit vyslovovaná předsevzetí. Taktizováním některých jedinců vznikala

¹¹⁹³ GWIAZDZINSKI Luc – RABIN Gilles: Si la ville..., s. 103; GWIAZDZINSKI Luc: The Urban Night: a Space Time for Innovation and Sustainable Development. Introduction. In: *Articulo – Journal of Urban Research*. Vol. 11 (2015) [online] <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01399557/document>, citováno k 8/4/2019.

neoficiální kultura fungující paralelně k té oficiální, která v některých případech měla dokonce subverzivní potenciál. Charakteristické přitom je, že i tento prostor mimo kontrolu vycházel spíše z nezamýšlených důsledků ustavování některých disciplinačních opatření. Příznačné pro socialistickou noční kriminalitu je pak to, že v podstatě jakákoliv věc představovala lákavý lup, jelikož v kontextu stále omezené nabídky spotřebního zboží se dalo využít či zpeněžit úplně cokoliv.

V obecné rovině se tedy v Československu vytvořily paralely k dřívějším obdobím a k mechanismům na západě. Socialistická noc nebyla strukturálně odlišná od té západní, nýbrž byla spíše její tmavší obdobou. V dílčích tématech vystávaly určité charakteristické jevy, které byly dány mimoděčnými důsledky dysfunkcí a paradoxů socialistického systému.

Každé zde analyzované téma, ať už (noční) zábava, kriminalita či práce, mýty či metaforické imperativy, by samo o sobě vydalo na samostatnou rozsáhlou studii. Pozornost by si zasloužila bližší charakteristika různých sociálních aktérů a prostředí, které měly s nocí co do činění. Otevírá se zde například otázka sociálních a hospodářských dějin veřejné bezpečnosti. Za hlubší analýzu by stály také sociální a hospodářské dějiny pohostinských zařízení, včetně sociálních vazeb mezi jejich jednotlivými pracovníky i zákazníky, či bližší pohled na pracovní kulturu v různých průmyslových závodech. Bližší pozornost by si zasloužil svět lidí na okraji společnosti se vším, co k němu patřilo. Stejně tak by bylo možné více prohloubit téma institucí a podniků, které měly na starosti různé oblasti každodenního života i s paradoxy, které přinášela jejich závislost na centrálním řízení. Bylo by vhodné otevřít téma černého obchodu, který spleť svých aktivit částečně patřil k nočnímu životu a částečně k tomu dennímu, a byli v něm zainteresováni jak lidé z okraje společnosti, tak i ti, kdo zastávali nějakou funkci. Zajímavé výsledky by bezesporu přinesla i podrobnější analýza myšlenkových zdrojů pracovně-produktivistického étosu včetně jeho dalších dopadů na každodenní život i sdílené společenské hodnoty.

Jelikož tato dizertační práce je často z nutnosti explicitnosti a náročnosti na zpracování pramenů omezená na Prahu, otevírá se pole k hlubší analýze sociální praxe v jednotlivých regionech Československa. Nepochybně měla své vlastní charakteristiky a bezesporu může poukázat na řadu dalších skutečností, které zde nebyly zmíněny. Lze se ale vydat i opačným

směrem a zaměřit se na porovnání československé noci s reprezentacemi a praxí v jiných státech východního bloku. Bylo by možné se také posouvat v čase a zaměřit se na analýzu noci v jiném časovém období. Normalizační noc či noc v 90. letech byla bezesporu v řadě aspektů jiná, a svá specifika měla určitě také noc přelomu 19. a 20. století či meziválečného období.

Otevírá se tu i prostor k podrobnějšímu srovnání paralel a odlišností reprezentací a prožívání noci ve východním a západním bloku. Pokud něco charakterizovalo socialistickou noc v Československu, byla to její mimoděčná tma. Paradoxní přitom je, že ta ji v každodenním prožívání činila volnější a svobodnější než čím dál světlejší a technicky lépe zvládanou a tržním požadavkům podrobovanou noc západního stříhu, aniž by tato socialistická noc byla nutně nebezpečnější. Svou tmou socialistická noc umožňovala unikat pohledu ostatních, jiným dopřávala spánku či ponoření do sebe. Temnota v nočním socialistickém městě umožňovala spatřit hvězdy,¹¹⁹⁴ stáhnout se do ústraní či ponořit se do své pomalé chůze. Tato svobodná temnota umožňovala nerušeně být v noci s nocí.

¹¹⁹⁴ COFIED Calla: Losing Darkness: satellite data shows global light pollution on the rise. In: *Space*. Nečíslováno, 22/11/2017. [online] <https://www.space.com/38872-light-pollution-increasing-globally.html>; Nesign.: Why the nights are getting brighter – but not in a good way. In: *The Guardian*. Nečíslováno, 23/11/2017. [online] <https://www.theguardian.com/environment/2017/nov/23/nights-getting-brighter-but-not-in-a-good-way>; PETRUSICH Amanda: Fear of the light. Why we need darkness. In: *The Guardian*. Nečíslováno. 23/8/2016. [online] <https://www.theguardian.com/environment/2016/aug/23/why-we-need-darkness-light-pollution-stars>. Vše citováno k 15/7/2019.

POUŽITÉ ZKRATKY

a. j.: Archivní jednotka

č.: Číslo

ČSM: Československý svaz mládeže

HAÚ: Hudební a artistická ústředna

ILO: International Labour Organisation

inv. j.: Inventární jednotka

JZD: Jednotné zemědělské družstvo

Kart.: Karton

KSČ: Komunistická strana Československa

n. p.: Národní podnik

Roč.: Ročník

ROH: Revoluční odborové hnutí

Sb. Sběrka zákonů

SNB: Sbor národní bezpečnosti

SSSR: Svaz sovětských socialistických republik

StB: Státní bezpečnost

Ú.l.: Úřední listina

ÚV KSČ: Ústřední výbor komunistické strany Československa

VB: Veřejná bezpečnost

Vol.: Volume

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

Fond Správa SNB hl. m. Prahy

Archiv Dopravního podniku hl. m. Prahy

Archiv hl. m. Prahy

Fond Okresní soud trestní 1949–1960

Fond Okresní soud trestní (pro přestupky) 1949–1960

Fond Komise

Národní archiv

Fond Ministerstvo vnitra I – nová registratura

Fond Ministerstvo vnitra II – Noskův archiv

Fond ÚV KSČ 1945 – 1989, Praha – Politické byro 1954 – 1962

Národní filmový archiv

Fond Filmové scénáře

Fond Separáty

Audiovizuální prameny

(REŽIE, SCÉNÁŘ: *Název. Rok premiéry*)

BALÍK Jaroslav, KUNC František Břetislav – MAREŠ Jiří: *Bomba*. 1957.

BIELIK Paľo, TÝŽ: *Kapitán Dabač*. 1959.

BIELIK PAĽO, ŽÁČEK František – JARIABEK Ondrej. *Priehrada*. 1950.

BIELIK Paľo, TÝŽ: *Lazy sa pohly*. 1951.

BLUMENFELD Pavel, PODSKALSKÝ Zdeněk – KRATOCHVÍL Miloš: *Kasaři*. 1958.

BLUMENFELD Pavel, CIRKL Jiří – BLUMENFELD Pavel. *Křižovatky*. 1959.

BLUMENFELD Pavel – VELÍNSKÝ Miloš – BLUMENFELD Pavel: *Zlatý pavouk*. 1957.

BORSKÝ Vladimír, ŠPÁLOVÁ Sonja – RŮŽIČKA Otakar – BORSKÝ Vladimír: *Jan Roháč z Dubé*. 1947.

BORSKÝ Vladimír, FIKER Eduard: *Padělek*. 1957.

CIKÁN Miroslav, BUKOVČAN Ivan – MINÁČ Vladimír: *Boj sa skončí zajtra*. 1951.

CIKÁN Miroslav – TŮMA Vladimír, NOVÁK J.Z.: *Hrdinové mlčí*. 1946.

CIKÁN Miroslav, TROJAN Josef – MOTTL Jaroslav – CIKÁN Miroslav: *Lavina*. 1946.

CIKÁN Miroslav, MACH Josef – KARÁSEK Jiří – KABELÍK Vladimír: *Muž v povětrí*. 1956.

CIKÁN Miroslav, MOTTL Jaroslav – CIKÁN Miroslav: *Pára nad hrncem*. 1950.

CIKÁN Miroslav, MAREK Jiří – ŠTĚPÁNEK BOHUMIL – CIKÁN Miroslav: *Případ Z-8*. 1949.

ČÁP František, LAHOLA Leopold – ČÁP František: *Bílá tma*. 1948.

ČÁP František, ŠTĚPÁNEK Bohumil: *Muži bez křídel*. 1946.

ČÁP František, DRDA Jan – ČÁP František: *Znamení kotvy*. 1947.

ČECH Vladimír, COP Karel – VELÍNSKÝ Miloš: *105% alibi*. 1959.

ČECH Vladimír, TÝŽ: *Expres z Norimberka*. 1953.

ČECH Vladimír – MOTTL Jaroslav, ČECH Vladimír: *Štika v rybníce*. 1952.

DANĚK Oldřich: *Tři tuny prachu*. 1960.

DELONG Vladislav, ZELENKA Otto – DELONG Vladislav: *Dům na Ořechovce*. 1959.

FRIČ Martin, FIKER Eduard – HOLMAN J. A. – STEKLÝ Karel: *13. revír*. 1946.

FRIČ Martin, MAREŠ Jiří – KLÍMA Jaroslav – STIBOŘÍK Vladimír: *Bílá spona*. 1961.

FRIČ Martin – BERDYCH Václav, NEUBERG Josef – VLČEK František: *Bylo to v máji*. 1950.

FRIČ Martin, WERICH Jan – BRDEČKA Jiří – FRIČ Martin: *Císařův pekař – Pekařův císař*. 1952.

FRIČ Martin, NEUBERG Josef – VLČEK František: *Pětistovka*. 1949.

FRIČ Martin, HLAVÁČ Josef – NEUBERG Josef: *Prstýnek*. 1945.

FRIČ Martin, WALLÓ K. M. – FRIČ Martin: *Princezna se zlatou hvězdou*. 1959.

GAJER Václav, TŮMA Vladimír – DVOŘÁK František A.: *Křížová trojka*. 1949.

GAJER Václav, DVOŘÁK František A.: *Pan Habětín odchází*. 1949.

GAJER Václav, FÁBERA Miloslav: *Přicházejí z tmy*. 1954.

GAJER Václav, HOFMAN Ota: *Sny na neděli*. 1959.

GAJER Václav, NEUBERG Josef – VLČEK František. *Usměvavá zem*. 1952.

HELGE Ladislav, KRÍŽ Ivan – HELGE Ladislav: *Škola otců*. 1957.

HELGE Ladislav, KRÍŽ Ivan – HELGE Ladislav: *Velká samota*. 1960.

HOFBAUER Zdeněk, HULÁK Jaroslav, KAPLAN Jan: *Karhanova parta*. 1951.

HUBÁČEK Miroslav, VALENTA Vladimír – BRDEČKA Jiří – RYCHMAN Ladislav – POK
Lubor – KRATOCHVÍL Miroslav – BOUČEK Josef: *Černá sobota*. 1961.

HUBÁČEK Miroslav – VČELIČKA Géza: *Kavárna na hlavní třídě*. 1954.

HUBÁČEK Miroslav, BRYNYCH Zbyněk – HUBÁČEK Miroslav – MUCHA Jiří: *Roztržka*.
1957.

HUBÁČEK Miroslav, BENEŠ Jiří – KOENIGSMARK Miloslav: *V trestném území*. 1951.

INNEMAN Svatopluk: *Praha v záři světla*. Elektrické podniky hlavního města Prahy
1928.

JARIABEK Ondrej, ZEMAN Bořivoj – JARIABEK Ondrej – ŽÁČEK František: *Kozie mlieko*.
1951.

JASNÝ Vojtěch, KOHOUT Pavel – DANIEL František – JASNÝ Vojtěch. *Zářijové noci*.
1957.

JASNÝ Vojtěch – KACHYŇA Karel, MOŽNÝ Lubomír: *Dnes večer všechno skončí*. 1955.

KADÁR Jan, BUKOVČAN Ivan – BLAŽEK Vratislav – NITRA Maximilián – KADÁR Jan:
Katka. 1950.

KADÁR Jan: *Na troskách vyrastá život*. 1945.

KACHYŇA Karel, KALČÍK Rudolf – KACHYŇA Karel – DVOŘÁK František A.: *Král Šumavy*.
1959.

KACHYŇA Karel, BENEŠ Jiří: *Ztracená stopa*. 1956.

KLOS Elmar – KADÁR Jan, KUNC František Břetislav – KLOS Elmar – KADÁR Jan: *Únos*.
1953.

KREJČÍK Jiří, FRIED Jiří: *Morálka paní Dulské*. 1958.

KREJČÍK Jiří, KIRCHNER Otakar – KREJČÍK Jiří: *Probuzení*. 1960.

KREJČÍK Jiří, TŮMA Vladimír – DVOŘÁK František: *Ves v pohraničí*. 1948.

KREJČÍK Jiří, DRDA Jan – KREJČÍK Jiří: *Vyšší princip*. 1960.

KRŠKA Václav, ŘEZÁČ Václav – KRŠKA Václav: *Až se vrátíš*. 1948.

KRŠKA Václav, KOHOUT Pavel: *Cesta zpátky*. 1959.

KRŠKA Václav, TÝŽ: *Měsíc nad řekou*. 1953.

KRŠKA Václav, KLÍMA Jaroslav – KRŠKA Václav: *Posel úsvitu*. 1951.

KRŠKA Václav, DANĚK Oldřich. *Zde jsou lvi*. 1958.

KUBÁSEK Václav, SEDLÁČEK Květoslav F. – ŠTĚPÁNEK Bohumil: *Dva ohně*. 1950.

KUBÁSEK Václav, NOVOTNÝ Jaroslav: *Milujeme*. 1952.

KUBÁSEK Václav – NITRA Maximilián, KRŠKA Karol – HOLPUCH Vladimír: *Mladé srdcia*. 1952.

KUBÁSEK Václav, TOMÁŠKOVÁ Milena – MACH Josef – KUBÁSEK Václav: *Portáši*. 1947

KUBÁSEK Václav, MACH Josef: *V horách duní*. 1946.

KUBÁSEK Václav – MACH Josef, TITÍŽ: *Velký případ*. 1946.

KUDLÁČ František, TÝŽ: *Posledný návrat*. 1959.

LACKO Ján, BUKOVČAN Ivan: *Šťastie príde v nedeľu*. 1959.

LIPSKÝ Oldřich – STREJČEK Jan, BOR Vladimír – STREJČEK Jan – ZROTAL Jaroslav: *Slepice a kostelník*. 1951.

LIPSKÝ Oldřich, ŠKUTINA Vladimír – SÍLA Jiří – LIPSKÝ Oldřich: *Hvězda jede na jih*. 1964.

MACH Jaroslav, KARÁSEK Jiří – MACH Jaroslav: *Ještě svatba nebyla*. 1954.

MACH Jaroslav, KARÁSEK Jiří – NOVÝ Oldřich – MACH Jaroslav: *Slovo dělá ženu*. 1952.

MACH Jaroslav, NEUBERG Josef – VLČEK František: *Rychlík do Ostravy*. 1960.

MACH Josef, FIKER Eduard – FRIČ Martin – KIRCHNER Otakar: *Akce B*. 1952.

MACH Josef, PLESKOT Jaromír – MACH Josef: *Nikdo nic neví*. 1947.

MACH Josef, BUKOVČAN Ivan – MACH Josef: *Rodná zem*. 1954.

MACH Josef – PROCHÁZKA Jan – MACH Josef: *Valčík pro milión*. 1961.

MACH Josef, OSVALD Ivan – MACH Josef: *Vzbouření na vsi*. 1949.

MAKOVEC Miloš, VELÍNSKÝ Miloš – BRDEČKA Jiří – MAKOVEC Miloš: *Severní přístav*. 1954.

MAKOVEC Miloš, TOBOLOVÁ Helena – BRDEČKA Jiří: *Snadný život*. 1957.

MAKOVEC Miloš, TREYBALOVÁ Eva – MAKOVEC Miloš: *Veselý souboj*. 1951.

NOVÁK Ivo, ZELENKA Otto – NOVÁK Ivo: *Hlavní výhra*. 1959.

NOVÁK Ivo, FORMAN Miloš – NOVÁK Ivo: *Štěňata*. 1958.

PLESKOT Jaromír, BRDEČKA Jiří – PLESKOT Jaromír: *Obušku, z pytle ven!* 1956.

POLÁK Jindřich, CIRKL Jiří – POLÁK Jindřich. *Smrt v sedle*. 1959.

RADOK Alfréd, DRVOTA Mojmir – KOLÁR Erik – RADOK Alfréd: *Daleká cesta*. 1949.

RYCHMAN Ladislav, SMETANOVÁ Jindřiška – RYCHMAN Ladislav: *Kruh*. 1959.

RYCHMAN Ladislav, DRTÍLEK Miloslav – VALENTA Edvard: *Případ ještě nekončí*. 1957.

SEQUENS Jiří, HLAVÁČ Roman – SEQUENS Jiří: *Cesta ke štěstí*. 1951.

SEQUENS Jiří, VELÍNSKÝ Miloš – SEQUENS Jiří: *Větrná hora*. 1956.

SLAVÍČEK Jiří, DRTÍLEK Miloslav – MOŽNÝ Lubomír – DRTÍLEK Miloslav: *Dnes o půl jedenácté*. 1949.

SLAVÍNSKÝ Vladimír, GERSTEL Jan: *Dnes neordinuji*. 1948.

SLAVÍNSKÝ Vladimír – FRIČ Martin, KIRCHNER Otakar – BORSKÝ Vladimír: *DS – 70 nevyjíždí*. 1951.

SLAVÍNSKÝ Vladimír, VLČEK František – NEUBERG Josef: *Právě začínáme*. 1946.

SLAVÍNSKÝ Vladimír, WASSERMAN Václav – SLAVÍNSKÝ Vladimír: *To byl český muzikant*. 1940.

SOLAN Peter, TALLO Jozef Alexander – SOLAN Peter: *Muž, který sa nevrátil*. 1959.

STEKLÝ Karel, BALÍK Jaroslav – STEKLÝ Karel: *Anna proletářka*. 1953.

STEKLÝ Karel, TÝŽ: *Mstitel*. 1959.

STEKLÝ Karel, TÝŽ: *Temno*. 1951.

TANNER Alain – GORETTA Claude, TITÍŽ: *Nice time*. British Film Institute Experimental Film Fund. London 1957.

VÁVRA Otakar, VÁVRA Jaroslav R. – VÁVRA Otakar: *Krakatit*. 1948.

VÁVRA Otakar: *Nástup*. 1953.

VÁVRA Otakar, DRDA Jan – VÁVRA Otakar: *Němá barikáda*. 1949.

VÁVRA Otakar, TÝŽ: *Policejní hodina*. 1961.

VÁVRA Otakar, TÝŽ: *Rozina sebranec*. 1945.

VLČEK Vladimír, AUDRY Colette – PICEK Josef – LAROCHE Pierre – VLČEK Vladimír: *V proudech*. 1958.

VLČEK Vladimír, ŠOCHOVÁ Božena – KOHOUT Pavel – VLČEK Vladimír: *Zítř se bude tančit všude*. 1952.

VOŠMIK Milan, NÝVLT Václav – VALÁSEK Jan: *Zlé pondělí*. 1960.

WALLÓ K. M. – GAZDA Martin – WALLÓ K.M.: *Veliká příležitost*. 1950.

WASSERMAN Václav, NEUBERG Josef: *Nadlidé*. 1946.

- WASSERMAN Václav, SÁDEK František – TŮMA Vladimír – GERSTEL Jan: *Tři kamarádi*. 1947.
- WEISS Jiří, MACH Josef – WEISS Jiří: *Dravci*. 1948.
- WEISS Jiří, BENEŠ K.J. – WEISS Jiří: *Hra o život*. 1956.
- WEISS Jiří, AŠKENAZY Ludvík – WEISS Jiří: *Můj přítel Fabián*. 1953.
- WEISS Jiří, RUSÍNSKÝ Milan: *Poslední výstřel*. 1950.
- WEISS Jiří, OTČENÁŠEK Jan – WEISS Jiří: *Romeo, Julie a tma*. 1960.
- WEISS Jiří, BRDEČKA Jiří – WEISS Jiří – KOHOUT Pavel. *Taková láska*. 1959.
- WEISS Jiří, FÁBERA Miloslav – ŠTĚPÁNEK Bohumil – WEISS Jiří: *Uloupená hranice*. 1947.
- ZEMAN Bořivoj, BRDEČKA Jiří – WERICH Jan – ZEMAN Bořivoj: *Byl jednou jeden král*. 1955.
- ZEMAN Bořivoj, KLOS Elmar – ZEMAN Bořivoj: *Mrtvý mezi živými*. 1946.
- ZEMAN Bořivoj, KADÁR Jan – ZEMAN Bořivoj: *Nevíte o bytě?* 1947.
- ZEMAN Bořivoj, DVOŘÁK František A. – ZEMAN Bořivoj: *Pan Novák*. 1949.
- ZEMAN Bořivoj, KARÁSEK Jiří – ZEMAN Bořivoj: *Páté kolo u vozu*. 1958.
- ZEMAN Bořivoj, BLOCH Henryk – KAUTSKÝ Oldřich – ZEMAN Bořivoj. *Pyšná princezna*. 1952.
- ZEMAN Bořivoj, KARÁSEK Jiří – ZEMAN Bořivoj: *Slečna od vody*. 1959.

Dobová periodika a použité ročníky

Dnešek: 1946–1948

Film a doba: 1957

Filmové noviny: 1947

Kino: 1946, 1950, 1953, 1956

Květy: 1954, 1960

La Croix : 1945–1948

Lidová demokracie: 1945–1948, 1950, 1956

Naše pravda. List komunistické strany Československa. Deník zlínského kraje: 1947, 1948, 1959, 1960

Obrana lidu: 1956

Obzory: 1945–1948

Partyzán. Týdeník Sdružení českých partyzánů: 1946–1948

Práce: 1955, 1956, 1959

Pravda. Deník Komunistické strany Československa. Orgán krajského výboru KSČ v Plzni: 1946, 1957–1960

Reklama: 1955–1960.

Rovnost. Orgán krajského výboru KSČ v Brně: 1951, 1957–1960

Rudé právo: 1953

Stráž lidu. Měsíčník levicové orientace: 1947

Svobodné noviny: 1945–1948

Večerní Praha: 1955–1960

Večerník: 1956–1960

Normativní prameny

Sbírka zákonů a nařízení státu československého

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé

Sbírka zákonů republiky Československé

Sbírka zákonů Československé socialistické republiky

Sbírka zákonů České republiky

Publikované prameny a dobová literatura

Bible: Genesis.

BOUDNÍK Vladimír – MERHAUT Vladislav (ed.): *Z korespondence I (1949-1956)*, Praha 1994.

BOUDNÍK Vladimír – MERHAUT Vladislav (ed.): *Z literární pozůstalosti*. Praha 1993.

Budovatelská estráda. Knihovna souborů lidové tvořivosti. Praha 1951.

CAMPANELLA Thomasso: *Sluneční stát*. Praha 1979.

ČERNÝ Rudolf: *Vyšehradští jezdci*. Praha 1974.

ENGELS, Friedrich: *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Praha 1950.

- FUČÍK Julius: *Reportáž psaná na oprátce*. Praha 1980.
- HAVELKA Jiří: *Československé filmové hospodářství 1945–1950*. Praha 1970.
- HAVELKA Jiří: *Československé filmové hospodářství 1951–1955*. Praha 1970.
- HAVELKA Jiří: *Československé filmové hospodářství 1956–1960*. Praha 1970.
- HOLAN Vladimír: *Noc s Hamletem. 1949-1956*. Praha 2004.
- HÉSIODOS: *Theogonia*. Praha 1959.
- HRABAL Bohumil: *Jarmilka*. Praha 1992.
- HRABAL Bohumil: *Obsluhoval jsem anglického krále*. Praha 2013.
- JIRÁSEK Alois: *Temno. Historický obraz*. Praha 1964.
- KOHOUT Pavel: *Tři hry*. Praha 1958.
- KOPECKÝ Václav: Výsledky kulturního budování republiky. In: *Můj poměr ke KSČ: projevy z řad pracujících inteligence*. Praha 1946.
- Košický vládní program*. Program československé vlády národní fronty Čechů a Slováků. Bratislava 1945.
- KOURA Petr (ed.): *Žádáme trest smrti!: propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha 2008.
- KUKLA Karel Ladislav: *Pražské bahno 1. díl. Pražská prostituce*. Praha 2001.
- KUKLA Karel Ladislav: *Pražské bahno 2. díl. Typy a figury*. Praha 2001.
- LENIN Vladimír Iljič: *Sebrané spisy. Svazek 42, listopad 1920 – březen 1921*. Bratislava 1988.
- LENIN Vladimír Iljič: *Stát a revoluce*. Praha 1982.
- MARX Karl – ENGELS Friedrich: *Manifest Komunistické strany*. 1848.
- MARX, Karl: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha 1961.
- MAREŠ Michal: *Policejní štábla*. Praha 1924.
- MASARYK Tomáš Garrigue – ŠTEFÁNIK Milan Rastislav – BENEŠ Edvard: *Washingtonská deklarace. Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatímní vládou československou ze dne 18. října roku 1918*. Brno 1925.
- MERHAUT Vladislav: *Zápisky o Vladimíru Boudníkovi*. Praha, 1997.
- MORE Thomas: *Utopie*. Praha 1978
- NEUMANN Stanislav Kostka: *Píseň o lásce a nenávisti*. Praha 1952.

NEJEDLÝ ZDENĚK: *O školské a kulturní politice v dnešní situaci: Řeč proslovená na II. konferenci školských a osvětových pracovníků KSČ v Praze dne 8. září 1946.* Praha 1946.

POTTIER Eugène: *L'Internationale.* 1871.

Projev Klementa Gottwalda ze dne 21. února 1948.

Projev Klementa Gottwalda na schůzi Ústavodárného shromáždění 9. května 1948.

SLÁNSKÝ Rudolf: *Nové úkoly. Projev na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 17. listopadu 1948.* Praha 1948.

SLÁNSKÝ Rudolf: *Jak zajistit budování socialismu v naší vlasti. Referát na IX. Řádném sjezdu Komunistické strany Československa v Praze dne 26. května 1949.* Praha 1949.

Statistická ročenka republiky československé 1957. Praha 1957.

Stručný statistický přehled 1945–1960. Praha 1960.

ŠKVORECKÝ Josef: *Prima sezóna.* Toronto 1975.

ŠKVORECKÝ Josef: *Zbabělci.* Praha 1958.

VALKOVÁ Cecílie: *Prozatímní inventář k archivnímu fondu I: Správa SNB hl. m. Prahy.* Spišské podhradie 1980.

ZÁBOŘÍK Josef: *Z ódy na únor 1948.* In: BROUSEK Antonín: *Podivuhodní kouzelníci: Čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945-55.* Praha 2000.

ZOLA Emile: *Zabiják.* Praha 2002.

ZOLA Emile: *Germinal.* Praha 1970.

Zpráva o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2017. Praha 2018.

Memoárová literatura

BARTOŠEK Karel – FUČÍK Bedřich: *Zpovídání. Pražské rozhovory 1978 – 1982.* Toronto 1989.

BARTOŠEK Karel: *Ouvrier et gréviste à Prague 1953. Témoignage présenté par Karel Bartošek.* In: *Communisme: Revue d'études pluridisciplinaires.* Roč. 1986, č. 1er trimestre, s. 27–34.

BONDY Egon: *Prvních deset let.* Praha 2003.

- DORUŽKA Lubomír: *Karel Krautgartner. Jeden z osudů českého jazzu*. In: *Časopis Harmonie*. Nedatováno.
- DORUŽKA Lubomír – MÁCHA Zbyněk: *Od folklóru k Semaforu*. Praha 1964.
- HVÍŽĎALA Karel – HAVEL Václav: *Dálkový výslech*. Praha 1989.
- JABOUD Vladimír: *Trafouš, páskové, Vyšehradští jezdci a jiné vzpomínky*. Praha 2011.
- JASNÝ Vojtěch: *Život a film*. Praha 1999.
- KOHOUT Pavel: *To byl můj život?? (První díl) 1928-1979*. Praha – Litomyšl 2005.
- Nesign.: Oslavy VŘSR: ohňostroj, lampiony a první polibky. In: *E 15*, nedatováno.
- NYKLOVÁ Milena: *České rozhovory Jiřího Lederera po dvaceti pěti letech*. Praha 2001.
- PAVLÍK Jan SJ: Vzpomínka na P. Jaroslava Pilíka SJ. In: *Bulletin Jezuité*. Roč. 2005, č. 5 (2005), s. 5–8.
- PRECLÍK Vratislav: Emil Ludvík, leader jazzové hudby, hudební aranžér a skladatel, předseda a zakladatel MDH. In: *ČAS. Časopis Masarykova demokratického hnutí*. Roč. 25, č. 120 (2017).
- RUT Přemysl – VYSKOČIL Ivan: *Vždyť přece lézat je o hubu*. Praha 2001.
- SUCHÝ Jiří: *Vzpomínání (od Reduty k Semaforu)*. Praha 1991.
- ŠEBO Juraj: *Budovateľské 50. roky*. Bratislava, 2010.
- ŠEBO Juraj: *Také bolo PKO*. Bratislava 2010.
- ŠKVORECKÝ Josef: *Franz Kafka, jazz a jiné marginálie*. Toronto 1988.
- ŠKVORECKÝ Josef: *Mezi dvěma světy a jiné eseje*. Praha 2004.
- VRBKA Svatopluk: Mikulovští hudebníci – Alois Gruber. In: *RegioM : sborník Regionálního muzea v Mikulově*. (2014), s. 85.

Encyklopedie a slovníky

- BECKER Udo: *Slovník symbolů*. Praha 2007.
- CHARLETON Lewis T. – SHORT Charles: *A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Revised, enlarged, and in great part rewritten*. Oxford 1879.
- CHEVALIER Jean – GHEERBRANT Alain: *Dictionnaire des symboles*. Paris 1994.
- GIDDENS Anthony: *Sociologie*. Praha 1999.

- HUJER Oldřich – SMETÁNKA Emil – WEINGART Miloš a kol. (eds.): *Příruční slovník jazyka českého 1935 – 1957*. Praha 1953 – 1955.
- KNAPÍK Jiří – FRANC Martin (eds.): *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967*. Praha 2011.
- NEŠPOR Zdeněk R.: *Sociologická encyklopedie*. [online], dostupné z <https://encyklopedie.soc.cas.cz>
- Ottův slovník naučný. Šestý díl*. Praha 1893.
- PAVIS Patrice (ed.): *Divadelní slovník*. Praha 2003.
- PROKHOROV Aleksandr Mikhailovich (ed.): *The Great Soviet Encyclopedia*. 3rd Edition (1970–1979). Penn state university Press 1982.
- Příruční slovník jazyka českého 1935 – 1957*. Praha 1953 – 1955. [online], dostupné z <https://psjc.ujc.cas.cz/>
- THIBAUD Robert-Jacques: *Dictionnaire de mythologie et de Symbolique grecque*. Paris 2007.

Elektronické databáze

- Česko – slovenská filmová databáze: dostupné z <https://www.csfd.cz/>
- Filmová kultura Brno 1945 – 1970. Dějiny distribuce, uvádění, recepce: dostupné z <https://www.phil.muni.cz/dedur/>
- Filmová místa: dostupné z <https://www.filmovamista.cz/>
- Filmový přehled. Online databáze Národního filmového archivu: dostupné z <http://www.filmovyprehled.cz/cs>
- International Labour Organization (ILO): dostupné z [https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm](https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm)
- Marxist internet archive: dostupné z <https://www.marxists.org/>
- Moderní dějiny. Databáze Ústavu pro studium totalitních režimů: dostupné z www.moderni-dejiny.cz
- Podcastová databáze radia France Culture: dostupné z <https://www.franceculture.fr/emissions/les-chemins-de-la-philosophie/>
- Slovenské ministerstvo vnitra: dostupné z <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=v-roku-2017-bolo-spachanych-66-215-trestnych-cinov>
- Český sociálněvědní datový archiv Sociologického ústavu Akademie věd České republiky: dostupné z <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna: dostupné z <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/038schuz/s038006.htm>

Sekundární literatura: Monografie

ADAMS Bradley: *The struggle for the soul of nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham 2005.

ADORNO Theodor – HORKHEIMER Max: *Dialektika osvícenství. Filosofické fragmenty*. Praha 2009.

ALAN Josef: *Alternativní kultura - Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha 2001.

ANDERSON Benedict: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008.

BALLINGER Alexander – GRAYDON Danny: *The Rough Guide to Film Noir*. London 2007.

BASSERMAN Lujo: *Nejstarší řemeslo. Kulturní dějiny prostituce*. Praha 1993.

BEAUMONT Mathew: *Walking in the night. A Nocturnal History of London Chaucer to Dickens*. London 2016.

BENDOVIÁ Eva: *Neony a světla reklam*. Praha 2018.

BERGER Stefan – FELDNER Heiko – PASSMORE Kevin: *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. Brno 2016.

BILÍK Petr: *Československá kinematografie 50. A 60. let (mimo „novou vlnu“)*. Olomouc 2013.

BILÍK Petr: *Ladislav Helge. Cesta za občanským filmem. Kapitoly z dějin československé kinematografie po roce 1945*. Brno 2011.

BOURDIEU Pierre: *Teorie jednání*. Praha 1998.

BOURDIEU Pierre: *Co se chce říct mluvením. Ekonomie jazykové směny*. Praha 2014.

BOYM Svetlana: *Common places. Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge 1994.

BREN Paulina: *Zelinář a jeho televize*. Praha 2013.

BREN Paulina – NEUBURGER Mary: *Communism unwrapped. Consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford 2012.

BRENNER Christianne: *Mezi východem a západem. České politické diskurzy 1945–1948*. Praha 2015.

- CABANTOUS Alain: *Histoire de la nuit XVIIe–XVIIIe siècle*. Paris 2009.
- CASSETTI Francesco: *Filmové teorie 1945–1990*. Praha 2008.
- CASTORIADIS Cornelius. *L'institution imaginaire de la société*. Paris 1975.
- CATALANO Alessandro: *Rudá záře nad literaturou. Česká literatura mezi socialismem a undergroundem*. Brno 2008.
- COOPERSMITH Jonathan: *The Electrification of Russia, 1880-1926*. ITHACA – LONDON 1992.
- CORNER Paul (ed.): *Popular opinion in totalitarian regimes. Fascism. Nazism. Communism*. Oxford 2009.
- DELATTRE Simone, *Les Douze heures noires: La nuit à Paris au XIXe siècle*. Paris 2000.
- DE CERTEAU Michel: *Invention du quotidien. Volume 1. Arts de faire*. Paris 1990.
- DERRIDA Jacques: *Síla zákona*. Praha 2002.
- DRÁPALA Milan: *Na ztracené vartě západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945 – 1948*. Praha 2000.
- EFMERTOVÁ Marcela: *Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století. studie k vývoji elektrotechnických oborů*. Praha 1999.
- ESPINASSE Catherine – GWIAZDZINSKI Luc – HEURGON Edith (eds.): *La nuit en question(s)*. La Tour-d'Aigues 2005.
- FAIRCLOUGH Norman: *Critical discourse analysis. The critical study of language*. London 1995.
- FEIGELSON Kristian – KOPAL Petr (eds.): *Film a dějiny 3. Politická kamera – film a stalinismus*. Praha 2012.
- FITZPATRICK Sheila: *Everyday stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*. Oxford 2000.
- FOESSEL Michaël: *La nuit. Vivre sans témoin*. Paris 2017.
- FOUCAULT Michel: *Diskurz, autor, genealogie*. Praha 1994.
- FOUCAULT Michel: *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha 2000.
- FOUCAULT Michel: *Je třeba bránit společnost. Kurz na Collège de France 1975 –1976*. Praha 2006.
- FOUCAULT Michel: *Zrození biopolitiky*. Praha 2009.
- FRANC Martin – KNAPÍK Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha 2013.
- GEYER Michael – FITZPATRICK Sheila: *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha 2012.

- GROMA Patrik – NOVÁK Milan – PFLIEGEL Miroslav – ŠTANSKÝ Peter: *Žilina vo svetle lúč: (ne)zabudnutá história energetiky*. Žilina 2015.
- GWIAZDZINSKI Luc – RABIN Gilles: *Si la ville m'était contée*. Paris 2005.
- HALFIN Igal: *From Darkness to Light. Class, Consciousness and Salvation in Revolutionary Russia*. Pittsburg 2000.
- HALLON Ľudovít – FALISOVÁ Anna – SABOL Miroslav: *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944–1948: (Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo)*. Bratislava 2011.
- HEUMOS Petr: *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví! Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha 2006.
- HORVÁTH Sándor: *Stalinism reloaded. Everyday Life in Stalin-City, Hungary*. Bloomington 2017.
- JUDT Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008.
- JUNG Carl Gustav: *Analytická psychologie. Její teorie a praxe. Tavistocké přednášky*. Praha 1993.
- KALIFA Dominique: *Les bas-fonds. Histoire d'un imaginaire*. Paris 2013.
- KALINOVÁ Lenka: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945-1948*. Praha 2004.
- KAŠKA Václav: *Neukáznění a neangažovaní: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*. Praha 2014.
- KOLÁŘ Pavel – PULLMANN Michal: *Co byla normalizace?* Praha 2016.
- KOPAL Petr (ed.): *Film a dějiny*. Praha 2005.
- KOPAL Petr (ed.): *Film a dějiny 2. Adolf Hitler a ti druzí*. Praha 2009.
- KOURA Petr: *Swingři a potápky v protektorátní noci*. Praha 2016.
- KRACAUER Sigfried: *Dějiny německého filmu: Od Caligariho k Hitlerovi*, Praha 1958.
- KRAKOVSKÝ Roman: *Réinventer le monde. L'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*. Paris 2014.
- KREKOVIČ Eduard – MANNOVÁ Elena – KREKOVIČOVÁ Eva: *Mýty naše slovenské*. Bratislava 2013.
- KUKLÍK Jan: *Znárodněné Československo*. Praha 2010.
- LEFEBVRE Henri: *The Production of Space*. Oxford 1991.
- LeGOFF Jacques (ed.): *La Nouvelle histoire*. Bruxelles 1988.

- LENDEROVÁ Milena: *Chytila patrola, aneb prostituce za Rakouska i republiky*. Praha 2002.
- MACEK Václav – PAŠTÉKOVÁ Jelena: *Dejiny Slovenskej kinematografie*. Bratislava 1997.
- MACEK Pavel: *Dějiny policie a četnictva IV. Československo 1945 – 1989*. Praha 2011.
- MACURA Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha 2008.
- MARKOVÁ Ivana: *Dialogičnost a sociální reprezentace. Dynamika mysli*. Praha 2007.
- MIKEŠ Jan – EFMERTOVIĆ Marcela: *Elektrina na dlani. Kapitoly z historie elektrotechniky v českých zemích*. Praha 2008.
- MONZER Ladislav: *Osvětlení Prahy: proměny sedmi století*. Praha 2003.
- MOSCOVICI Serge (ed. DUVEEN Gerard): *Social representations. Explorations in social psychology*. Cambridge 2000.
- NEČASOVÁ Denisa: *Nový socialistický člověk. Československo 1948 – 1956*. Brno 2018.
- OTTER Chris, *The Victorian Eye: A Political History of Light and Vision in Britain 1800-1910*. Chicago 2008.
- PAŽOUT Jaroslav (ed.): *Každodenní život v Československu 1945/48-1989*. Praha – Liberec 2015.
- PÉTERI György (ed.): *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union*. Pittsburg 2010.
- PEŠEK Jiří – LEDVINKA Václav: *Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy. Sborník příspěvků z 8. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy, konaného ve dnech 2. a 3. října 1990 a 13. vědeckého zasedání Archivu hlavního města Prahy ve dnech 3. a 4. října 1995*. Praha 1998.
- PRŮCHA Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2: Období 1945 – 1992*. Praha 2011.
- RÁKOSNÍK Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha 2010.
- RANCIÈRE Jacques: *La nuit des prolétaires : archives du rêve ouvrier*. Paris 1981.
- ROCK Paul: *Understanding deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule-breaking*. Oxford – New York 2016.
- ROUBAL Petr: *Československé spartakiády*. Praha 2016.
- RUSINOVÁ Zora: *Súdružka moja vlasť. Vizualně kultura obdobia stalinizmu na Slovensku*. Trnava 2015.

- SLAVÍČEK Jan: *Ze světa podnikání do světa plánované distribuce. Proměny spotřebního družstevnictví v letech 1945 – 1956 na příkladu severních Čech.* Praha 2017.
- SCZEPANIK Petr: *Továrna Barrandov. Svět filmařů a politická moc 1945–1970.* Praha 2017.
- SCHIVELBUSCH Wolfgang: *Disenchanted Night. The industrialization of light in the nineteenth century.* Berkeley – Los Angeles – London 1988.
- SCHLOR Joachim: *Nights in the Big City. Paris, Berlin, London 1840-1930.* London 1998.
- SKOPAL Pavel: *Filmová kultura severního trojúhelníku. Filmy, kina a diváci Československa, NDR a Polska, 1945–1968 – srovnávací perspektiva.* Brno 2014.
- SPURNÝ Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960.* Praha 2011.
- STÁTNÍK Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech: Vládní nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci č. 52/1953.* Praha 1994.
- STEEGE Paul: *Black Market, Cold War. Everyday Life in Berlin. 1946 – 1949.* Oxford 2007.
- STEHLÍKOVÁ Eva: *Alfréd Radok: mezi filmem a divadlem.* Praha 2007.
- STITES Richard: *Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution.* Oxford 1989.
- STORCHOVÁ Lucie (ed.): *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě.* Praha 2014.
- SZALAY Peter (ed.): *Moderná Bratislava 1918 – 1939.* Bratislava 2015.
- SZIGETI László: *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006.* Bratislava 2007.
- ŠEFČÁK Luboš – DUHAJOVÁ Zuzana: *Dejiny slovenského novinárstva 1918–1968.* Bratislava 1999.
- ŠLOUF Jakub: *Spříznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953.* Praha 2016.
- ŠUBRT Jiří: *Historická sociologie.* Plzeň 2007.
- ŠTAIF Jiří: *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830 – 1851.* Praha 2005.
- TESAŘ Jan: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky.* Praha 2000.

- THOMPSON E. P.: *Making of the English Working Class*. London 1963.
- THOMPSONOVÁ Kristin – BORDWELL David: *Dějiny filmu. Přehled světové kinematografie*. Praha 2011.
- TINKOVÁ Daniela: *Hřích zločin a šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004.
- TSIPURSKY Gleb: *Socialist Fun. Youth, Consumption, and State-Sponsored Popular Culture in the Cold War Soviet Union, 1945–1970*. Pittsburgh 2016
- VATRÁL Jozef – Křivánková Alena: *Dějiny československé žurnalistiky*. Praha 1989.
- WEBER Max: *Metodologie, sociologie, politika*. Praha 2009.
- WHITE Hayden: *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno 2011.
- YURCHAK Alexei: *Everything was forever until it was no more. The last soviet generation*. Princeton – Oxford 2005.
- ZARECOR ELMAN Kimberly: *Utváření socialistické modernity. Bydlení v Československu 1945 – 1960*. Praha 2015.

Sekundární literatura: Kapitoly v knihách a sbornících

- BARNOVSKÝ Michal: K profilu a činnosti Demokratickej strany (1944–1948). In: *Soudobé dějiny*. Roč. 3, č. 2/3 (1996), s. 219–246.
- BAŠTA Jiří: Lidové milice – nelegální armáda KSČ. In: *Paměť a dějiny*. Roč. 2, č. 2 (2008), s. 99–102.
- BEDNAŘÍK Petr: Média v procesu společenské obnovy a politické polarizace. Od roku 1945 do roku 1948. In: TÝŽ – JIRÁK Jan – KÖPPLOVÁ Barbara: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha 2011, s. 215–242.
- BEDNAŘÍK Petr: Český tisk v letech 1945–1948. In: KONČELÍK Jakub – KÖPPLOVÁ Barbara – PRÁZOVÁ Irena – VYKOUKAL Jiří (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské unii III. Média. Teritoriální studia*. Praha 2004, s. 132–144.
- DIESTLER Radek: Pro pár špinavejch zlaťáků, pro falešnou slávu. Proměny managementu české populární hudby v druhé polovině 20. století. In: VANĚK Miroslav – KRÁTKÁ Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha 2014, s. 273–318.
- DORČÁKOVÁ Jana: Večerní Praha jako vybočení ze socialistické každodennosti. In: DANIEL Ondřej – KAVKA Tomáš – MACHEK Jakub: *Populární kultura v českém prostoru*. Praha 2013, s. 128–136.
- FAVA Valentina: Between American Fordism and ‚Soviet Fordism‘. Czechoslovak Way towards Mass Production. In: APOR Balász – APOR Péter – REES E. A. (eds.):

- The Sovietisation of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period.* Washington 2008, s. 47–64.
- FOGELKLOU Anders: Law as an Ornament of Power. In: ARVIDSSON – BLOMQUIST Lars Erik: *Symbols of power. The esthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe.* Stockholm 1987, s. 99–112.
- JANČÍK Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953: od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In: ŠŮLA Jaroslav (ed.): *Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost.* Hradec Králové 2007, s. 249–268.
- KOLÁŘ Pavel: Metanarace národních dějin v českém dějepisectví druhé poloviny 20. století. In: SCHULZE-WESSEL Martin – PEŠEK Jiří – PREČAN Vilém – KOLÁŘ Pavel: *České soudobé dějiny v diskusí.* Praha 2011, s. 89–93.
- KÜHN Zdeněk: Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu. In: BOBEK Michal – MOLEK Pavel – ŠIMÍČEK Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví.* Brno 2009, s. 60–73.
- KVAPILOVÁ IVA: Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením na jeho veřejnobebezpečnostní složku. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra.* Praha 2004, s. 9–116.
- LENDEROVÁ Milena: Prostituce a veřejná moc v českých zemích od poloviny 19. století do 20. let 20. století. In: *Zločin a trest v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 25.-27. února 2010.* Praha 2011, s. 161–170.
- PŘIBÁŇ Jiří: Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví.* Brno 2009, s. 39–59.
- ROCK Paul: Sociological Theories of Crime. In: MAGUIRE Mike – MORGAN Rod – REINER Robert (eds.): *The Oxford Handbook of Criminology.* Oxford 2002, s. 39–80.
- RUTZ Henry J: The Idea of a Politics of Time. In: TÝŽ: *The Politics of Time.* Washington D. C. 1992, s. 1–17.
- SABOL Miroslav: Elektrifikácia Československa 1945-1948 s dôrazom na územie Slovenska. Miroslav Sabol. In: JANOVSÝ Igor – KLEINOVÁ Jana – STRÍTESKÝ Hynek: *Věda a technika v Československu v letech 1945-1960.* Praha 2010, s. 336–348.
- SABOL Miroslav: Pracovné sily a zamestnanosť v tretej republike (1945–1948). In: MICHÁLEK Slavomír: *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín : pocta historikovi Milanovi Zemkovi.* Bratislava 2014 s. 371–383.
- SABOL Miroslav: Politické, ekonomické, dopravní a turistické aspekty života povojnového Slovenska, 1945 až 1950. In: MÜCKE Pavel – KRÁTKÁ Lenka: *Turistická odysea : krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989.* Praha 2018, s. 232–250.

- SKOPAL Pavel: The Cinematic Shapes of the Socialist Modernity Programme. Ideological and Economic Parameters of Cinema Distribution in the Czech lands 1948-1970. In: BILTEREYST Daniel – MALTBY Richard – MEERS Philippe: *Cinema, Audiences and Modernity. New Perspectives on European Cinema History*. London - New York: 2011, s. 81–98.
- SCZEPANIK Petr: "Machři" a "diletanti". Základní jednotky filmové praxe v době reorganizací a politických zvrátů 1945 až 1962. In: SKOPAL Pavel: *Naplánovaná kinematografie: český filmový průmysl 1945 až 1960*. Praha 2012, s. 27–101.
- ŠEBEK Jaroslav: Encyklika Quadragesimo anno, její recepce a vliv na katolické prostředí v českých zemích ve třicátých letech. In: *Soudobé dějiny*. Roč. 8, č. 2 – 3 (2001), s. 365–384.
- TAUCHEN Jaromír: Trestní právo v Protektorátu Čechy a Morava. In: TÝŽ – SALÁK Pavel (ed.): *Československé trestní právo v proměnách věků*. Brno 2009, s. 96–112.
- VARI Alexander: Nocturnal entertainments, five-star hotels and Youth Counterculture: Reinventing Budapest's nightlife under socialism. In Guistino, C., Plum, C., Vari, A. (eds.). *Socialist escapes: Breaking away from ideology and Everyday routine in Eastern Europe 1945-1989*. New York – Oxford 2013, s. 187–209.
- ZAVACKÁ Marína: Buržoázni nacionalisti? Slovenskí komunisti. In: GONĚC Vladimír (ed.) *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 1998, s. 75–78.
- ZAVACKÁ Marína: O februári s veľkým "F": Mediálne podoby príbehu o komunistickom prevrate. Marína Zavacká. In: ROGUL'OVÁ Jaroslava – JAKSICSOVÁ Vlasta (ed.): *Historik a dejiny : v česko-slovenskom storočí osudových dátumov : jubileum Ivana Kamenca*. Bratislava 2018, s. 321–336.
- ZAVACKÁ MARÍNA: Premalovať!: režimový obraz Bratislavy na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia. Marína Zavacká. In: DUDEKOVÁ Gabriela (ed.): *Medzi provinciou a metropolou: obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2012, s. 190–205.

Sekundární literatura: Články v odborných časopisech (včetně online)

- AGAMBEN Giorgio: Comment l'obsession sécuritaire fait muter la démocratie. In: *Le monde diplomatique*. Leden 2014, s. 22–23.
- BĚLOHRADSKÝ Václav: *Moc v beztrždní společnosti*. In: *Novinky.cz*. 2017 [online], dostupné z <https://www.novinky.cz/kultura/salon/445721-vaclav-belohradsky-moc-v-beztridni-spolecnosti-uplynulo-sedesat-let-od-vydani-nove-tridy-milovana-dzilase.html>
- BĚLOHRADSKÝ Václav: *Co nás opravdu ohrožuje*. In: *Právo*. 15/2/2018, s. 7.

- BRAUDEL Fernand: Dlouhé trvání. In: MAYER Françoise – HUBINGER Václav – BAZAC-BILLAUD Lauren (eds.): *Antologie francouzských společenských věd. Antropologie, Sociologie, Historie. Cahiers du CEFRES N° 8.* (1995). [online], dostupné z http://www.cefres.cz/IMG/pdf/braudel_1995_dlouhe_trvani.pdf
- BRENNER Christiane: "Život na úkor společnosti". "Příživnictví" jako nástroj disciplinace mládeže v socialistickém Československu sedmdesátých a osmdesátých letech. In: *Marginalia Historica : časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury Praha*, Roč. 3, č. 2 (2012), s. 96–104
- BRENNER Christiane: Líné dívky, lehké dívky? Příživnictví a disciplinace mladých žen v době normalizace. In: *Dějiny a současnost*. Roč. 35, č. 7 (2013), s. 19–22.
- FILA Kamil: Eastern dobývá Západ. In: *Film a doba*. Roč. 47, č. 1 (2001), s. 27–31.
- COFIED Calla: Losing Darkness: satellite data shows global light pollution on the rise. In: *Space*. 22/11/2017 [online], dostupné z <https://www.space.com/38872-light-pollution-increasing-globally.html>
- CYROŇ Milan: Expres z Norimberka. Vlak jako prostor pro ideologickou osvětu. In: *25fs online časopis o filmu a nových médiích*. 12/11/2012 [online], dostupné z <http://25fps.cz/2012/expres-z-norimberka/>
- CYROŇ Milan: Filmy banskobystričké. In: *25fps. online časopis o filmu a nových médiích*. 25/7/2009 [online], dostupné z <http://25fps.cz/2009/filmy-banskobystricke/>
- FOUCAULT: Of other spaces. In: *Diacritics*. Roč. 16, č. 1 (1986), s. 22–27.
- GINZBURG Carlo: Microhistory. Two or three things that I know about it. In: *Critical inquiry*. Roč. 20, č. 1 (1993), s. 10–35.
- GWIAZDZINSKI Luc: The Urban Night: a Space Time for Innovation and Sustainable Development. Introduction. In: *Articulo - Journal of Urban Research*. Roč. 11 (2015) [online], dostupné z <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01399557/document>
- HANÁKOVÁ Petra: Marxova žena byla spořádaná manželka: Ženy, muži a domácí práce v českém filmu po roce 1948. In: *Dějiny a současnost*. Roč. 26, č. 12 (2005), s. 33–36.
- HAVELKOVÁ Barbara: Blaming all Women: On Regulation of Prostitution in State Socialist Czechoslovakia, In: *Oxford Journal of Legal Studies*. Roč. 36, č. 1 (2016), s. 165–191.
- HAVLÍK Adam: Od pouliční šmeliny ke "strýčkům ze Západu". Černý trh pozdního socialismu v česko-německém kontextu. In: *Soudobé dějiny*, Roč. 21, č. 3 (2014), s. 340–363.
- HOIJER Birgita: Social Representations Theory. A New Theory for Media Research. In: *Nordicom Review*. Roč. 32, č. 2 (2011), s. 3–16. [online], dostupné z <https://content.sciendo.com/view/journals/nor/32/2/article-p3.xml>

- HOLLÝ Karol: Historická narácia jako politický program. Analýza obrazov minulosti v programových textoch slovenského národného hnutia z rokov 1848 a 1861. In: *Forum Historiae*. Roč. 3, č. 2 (2009). [online], dostupné z http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/holly.pdf
- HUDEK Adam: Slovak Historiography and Constructing the Slovak National Story up to 1948. In: *Human Affairs*. Roč. 16, č. 1, (2006,) s. 51–65.
- CHAPEL Sébastien, L'imaginaire selon Cornélius Castoriadis. In: *La vie des idées* (2008). [online], dostupné z <http://serpent-libertaire.over-blog.com/2015/03/l-imaginaire-selon-cornelius-castoriadis-par-sebastien-chapel.html>
- ILERI Nurcin: Allure of Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectacle, and Order in Fin-de-Siecle Istanbul. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol 37, Issue 2 (2017), s. 280–298.
- JULIEN Claude: Violences et délire sécuritaire. In: *Le monde diplomatique*. Květen 1986, s. 15 a 30.
- KOTALÍK Matěj: Capitalist Relic in a Socialist-State? Coping with Hooliganism in Czechoslovak an East-German Penal Law (1956 – 1973). In: *WISOHIM*, roč. 18, č. 2 (2013), s. 36–58.
- KOTT Sandrine: The production work groups in the GDR. From mobilisation to control. In: BLAIVE Muriel: *Le communisme a partir des sociétés. Cahiers du CEFRES*. N°30 (2006), [online], dostupné z http://www.cefres.cz/IMG/pdf/kott_2006_production_work_groups_GDR.pdf
- LINDENBERGER Thomas: Eigen-Sinn. Domination and No Resitance. In: *Docupedia. de.* (2015). [online], dostupné z http://docupedia.de/zg/Lindenberger_eigensinn_v1_en_2015
- LOSADA Manuel: Social imagination and social representations. The possibility of dialogue between Castoriadis and Moscovici. In: *Papers on social representations*. Roč. 23, 2014, s. 1–12, [online], dostupné z <http://psr.iscte-iul.pt/index.php/PSR/article/view/283/248>
- LÜDTKE Alf: Ouvriers, Eigensinn et politique dans l'Allemagne du XXe siècle. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Roč. 113 (1996), s. 91–101
- McDERMOTT Kevin: Popular resistance in Communist Czechoslovakia. The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, Roč. 19, č. 4 (2010), s. 287–307.
- MELBIN Murray: Night as frontier. In: *American sociological review*, Vol. 43, No. 1, Feb. 1978, s. 3–22.
- Nesign.: Why the nights are getting brighter – but not in a good way. In: *The Guardian*. 23/11/2017 [online], dostupné z <https://www.theguardian.com/environment/2017/nov/23/nights-getting-brighter-but-not-in-a-good-way>

- NOVÁK Petr: Teorie sociálních reprezentací. In: E-psychologie. Roč. 3, č. 1 (2009). [online], dostupné z <https://e-psycholog.eu/pdf/novak.pdf>
- PETRUSICH Amanda: Fear of the light. Why we need darkness. In: *The Guardian*. 23/8/2016 [online], dostupné z <https://www.theguardian.com/environment/2016/aug/23/why-we-need-darkness-light-pollution-stars>
- PULLMANN Michal: Habitus a třídy. Výzva kulturní sociologie Pierra Bourdieu pro sociální dějiny (z pohledu německých sociálních věd). In: HORSKÁ Pavla – NODL Martin – KOSTLÁN Antonín (eds.): *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích. Cahiers du CEFRES*. N°29, (2003), s. 227–238.
- PULLMANN Michal: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3–4, (2008), s. 703–717.
- SABROW Martin: Socialismus jako myšlenkový svět. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 2 (2002), s. 196–208
- SCOTT Joan Wallach: Gender: A useful Category of Historical Analysis. In: *The American Historical Review*. Vol. 91, no 5 (December 1986), s. 1053–1075.
- SPURNÝ Matěj: Očištěná společnost. Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí. In: *Soudobé dějiny*. Roč. 19, č. 2 (2012), s. 209–226.
- VOMÁČKA Josef: Kavárenský fenomén Václavského náměstí. In: *Za starou Prahu: věstník Klubu Za starou Prahu*, Praha: Klub Za starou Prahu, roč. 44 (15), č. 1 (2014), s. 14–16.
- ZAVACKÁ Marína: Oslobodenie Bratislavy: 70 rokov od príchodu Červenej armády. In: *Historická revue : vedecko-populárny mesačník o dejinách*. Roč. 26, č. 3 (2015), s. 61–65.
- ZEMAN Jiří: Skutečný příběh vyšehradských jezdců. In: *Reflex*, roč. 2004, č. 19, s. 80–85.

Studentské práce

- ČERMÍN Jan: *Socializace pohostinských živností v Brně v letech 1948-1953. Sonda do dějin komunálního podniku Pohostinské podniky města Brna*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita 2013.
- KAŠPAROVÁ Karolína: *Historie cyklistického závodu míru od roku 1948 do roku 1967*. Magisterská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2017.
- MIKEŠ Jan: *Elektrifikace Československa do roku 1938*. Dizertační práce. Univerzita Karlova 2016.

MRÁZEK Daniel: *Československý rozhlas ve 20. a 30. letech 20. století*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova 2010.

TÝLE Prokop: *Diskuse v tisku o státním programu elektrifikace v Československu do roku 1938*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova 2016.